Генеза

Євгенія Волощук
Олена Слободянюк

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

8

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Євгенія Волощук, Олена Слободянюк

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«Генеза»
2025

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2025 № 347)

Відповідає модельній навчальній програмі
«Зарубіжна література. 7–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(авт. Є. В. Волощук, О. М. Слободянюк)

Переглянути електронний додаток до підручника можна за посиланням *https://cutt.ly/UeLZXbbY* або QR-кодом

ПУТІВНИК ДО ПІДРУЧНИКА

Дорогі восьмикласники та восьмикласниці! Цей підручник продовжує шкільний курс зарубіжної літератури. Опанувати новий матеріал і навчитися вдумливого й творчого читання вам допоможуть такі рубрики:

 – **Літературознавча довідка** – містить визначення літературознавчих понять.

 – **Філологічна скарбничка** – розкриває художні особливості літературних творів, пояснює певні літературні явища.

 – **Мандрівка часом** – висвітлює зв'язки між літературними сюжетами та історичними подіями, а також розповідає про історію створення і публікації художніх творів.

 – **Український мотив** – виявляє зв'язки життя і творчого доробку зарубіжних авторів з Україною та її письменством.

 – **У світі мистецтва** – ознайомлює з творами музики, живопису, театру, кіно й мультиплікації, в основу яких покладено сюжети програмових художніх текстів.

 – **Літературний навігатор** – містить стислу інформацію про літературні твори, які ви маєте прочитати самостійно, а також запитання і завдання для їх опрацювання.

 – **Літературна розминка** – допомагає пригадати матеріал, який ви вивчали в попередніх класах або засвоїли самостійно.

 – **Перед читанням** – спрямовує на творче сприйняття художнього тексту.

 – **Літературний практикум** – пропонує перевірити на конкретному літературному матеріалі ваше вміння користуватися набутими теоретичними знаннями.

 – **Віртуальна скринька** – містить лінки до додаткової цікавої інформації, літературних творів для самостійного опрацювання, аудіо- та відеоматеріалів, творів образотворчого мистецтва, а також онлайн-завдань.

Бажаємо вам успіхів!

Авторки

ВСТУП
КНИГИ – КОРАБЛІ ДУМОК

1. З'єднайте ілюстрації з літературних творів про мандрівки з назвами та іменами їхніх авторів.
2. На прикладі одного із цих творів розкажіть, яких знань про світ і самих себе набули змальовані персонажі під час своїх мандрівок.

К. С. Льюїс

«Острів скарбів»

Ч. Дікенс

«Лев, Чаклунка і стара шафа»

Р. Л. Стівенсон

«Різдвяна пісня в прозі»

Художня література є не менш значущим джерелом наших знань про світ і самих себе, ніж наука. Адже літературні твори збагачують нас найрізноманітнішими знаннями з історії чи географії, фізики чи біології, соціології чи психології. Так, з літературних мандрівок до далеких країн ми нерідко довідуємося про історію та побут різних народів; з розповідей про реальне щоденне життя дізнаємося про соціальні проблеми певного суспільства; поетичні пейзажі навчають нас розуміти мову природи, а стосунки літературних персонажів відкривають нам глибини людської душі. Однак, на відміну від науки, яка працює з фактами, поняттями, аргументами та доказами, єдиним «інструментом» літератури є **художній образ**. А «будівничим матеріалом» художньої літератури є **слово**.

Будь-який письменник мислить образами, вкладаючи в них власні думки, почуття, уявлення чи творчі ідеї. Наприклад, свій захват перед дивовижною силою людського розуму письменник Артур Конан Дойл увиразнив в образі неперевершеного Шерлока Холмса, якому було до снаги розв'язувати найскладніші загадки, а автор Клайв Стейплз Льюїс утілив найважливіші християнські ідеї в яскравому образі Лева Аслана, під проводом якого сили добра здобувають перемогу над силами зла.

Утім, на образи в художній літературі перетворюються не лише переживання й роздуми автора, а й сама дійсність, у якій він живе. При цьому, здавалося б, звичні явища та речі постають у формі яскравих художніх картин, а слова, з яких такі картини створюються, набувають художньої виразності й краси. Недарма художню літературу називають «красним письменством».

З образів у літературному творі складається його **художній світ**. Він водночас схожий і не схожий на реальність, що нас оточує. Схожий, тому що наділений рисами правдоподібності, які наближають його до реальності: у ньому теж є небо, море чи гори, міста й села, будинки й потяги, живі істоти й речі. До того ж близькість до реальності зберігається навіть у тих творах, що змальовують неймовірні події чи фантастичні постаті. Адже, якби та сама літературна фантастика не мала жодного стосунку до нашого реального життя, навряд чи вона зацікавила б численних читачів. Пригадаймо чарівну країну Мумі-тролів, що її фантастичні мешканці приваблюють своїми стосунками й переживаннями, вочевидь схожими на наші.

Однак на відміну від дійсності, художній світ містить елементи письменницької вигадки – до того ж навіть там, де, здавалося б, достеменно відтворюються реальні події, як-от у документальній літературі. Показовим прикладом тут є «Щоденник» Анни Франк: правдивий опис життя своєї родини за часів нацистських переслідувань юна авторка доповнила вигаданим образом подруги Кітті, якій адресувала свої дописи.

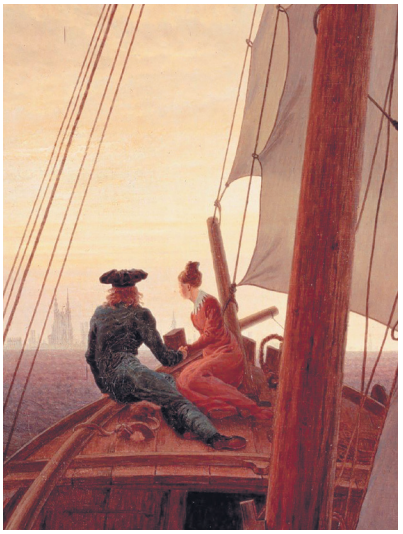
Відтак, з одного боку, художній світ містить усе, що є в реальності. А з іншого – несе на собі відбиток світосприйняття, ідей і психологічних особливостей автора твору й, отже, становить втілений в образах індивідуальний погляд письменника на життя. Саме тому кожен талановитий митець створює власний художній світ. Він вміщує не лише «зовнішню» дійсність, а й внутрішній світ людини.

Варто зазначити, що в літературному творі емоції здебільшого пов'язані з конкретними образами й поєднуються з роздумами над історичними, соціальними, філософськими, моральними, релігійними та іншими проблемами. Саме тому, що художня література досліджує глибини людської душі, її порівнюють з «людинознавством», а творчість письменника – із працею філософа. Але майстер слова не так «розповідає» про свої роздуми, як створює просякнуті ними образні картини, що постають перед очима читача. Так проявляється чарівна сила словесного мистецтва.

Нерідко літературні твори будуються як подорожі в просторі та часі. Так, розповсюдженим сюжетом пригодницької літератури є подорож до далеких країн, під час якої мандрівники знайомляться з іншими народами, іншою природою та культурою, іншими традиціями та уявленнями. Часом саме із цим «іншим» простором пов'язуються сподівання на пошуки ідеалу щасливого життя. Невипадково в літературі широкої популярності набув мотив шукань мрії в чужих краях. Саме до такої мандрівки закликає свою кохану ліричний герой вірша «Запрошення до подорожі» Шарля Бодлера:

<…> Поглянь – кораблі
В блакитній імлі
Заснули опісля блукання.
Вони звіддалік
Прийшли, щоб навік
Твої вдовольнити бажання.
Злотисті сонця
Тепер без кінця
Вкривають канали, все місто
Й зелені поля,
І всесвіт-земля
В теплі засинає вогнисто <…>

Переклад *В. Ткаченка*

К. Д. Фрідріх.
На вітрильнику. *1819 р.*

У цих рядках створюється сяйлива, сповнена спокою й любові картина світу. Так подорож до чужих країв перетворюється на символічну мандрівку до ідеалу щастя. Один з найвідоміших прикладів літературних мандрівок у часі –«Різдвяна пісня в прозі» Чарлза Дікенса. Його головний герой Скрудж подорожує власним минулим і майбутнім. Упродовж цих мандрівок він прозріває щодо власних помилок і відкриває справжній сенс свого життя, а заразом – красу й мудрість світу, у якому живе.

Саме завдяки таким відкриттям літературні тексти, створені на відстані століть і навіть тисячоліть, зберігають свою привабливість і силу впливу на прийдешні покоління. Пишні храми Давньої Греції та Давнього Риму давно перетворилися на руїни, що відвідують допитливі туристи; скульптури античних богів виставлено для огляду під дахами музеїв далеко від тих місць, де їм поклонялися; проте карбовані вірші гомерівської «Одіссеї» з тією самою силою підкорюють наші серця, як свого часу надихали й давніх греків. Так само, як і читачі минулих століть, ми захоплюємося диваком Дон Кіхотом, сміємося над пригодами хлопчика Мотла, співчуваємо боротьбі Робінзона Крузо за виживання на безлюдному острові та пізнаємо хибні й справжні цінності людського буття, подорожуючи від однієї планети до іншої разом з Маленьким принцом. Усе це відбувається тому, що, крім розповідей про історичні події, побут, звичаї та уявлення попередніх поколінь, у літературних творах містяться незмінні, вічні загальнолюдські духовні цінності. У цьому сенсі літературні твори є стежками, що ведуть до духовної культури людства.

Пам'ятник відкриттям,
фрагмент, м. Ліссабон,
Португалія

Відкриття, що спонукають нас по-іншому побачити світ і власну душу, перебувають у центрі уваги літературних творів, пропонованих до читання у 8-му класі. Якщо підручник із зарубіжної літератури для 7-го класу був зосереджений на темі історії в літературі, то підручник, який ви тримаєте в руках, запрошує вас до літературних мандрівок, що мають на меті знайомство із зовнішнім та внутрішнім світом і, отже, – відкривають шлях до самопізнання. Невипадково на обкладинці підручника вміщено репродукцію знаменитої картини німецького художника Каспара Давида Фрідріха «На вітрильнику», яка створює відчуття, ніби ми, глядачі, подорожуємо разом із зображеними персонажами до далекого краю, що проступає крізь ранкову імлу на горизонті. Ця подорож, що набуває значення метафоричної мандрівки людини крізь життєве море до нових духовних обріїв і відкриттів світу, може слугувати символічним ключем до змісту цього підручника. А за його своєрідне гасло може правити влучний вислів англійського політика і філософа XVI–XVII ст. Френсіса Бекона: *«Книги – кораблі думок, що мандрують хвилями часу й обережно несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління»*.

Перевірте себе

1. Зіставте вже відомі вам факти з тим, що ви дізналися зі Вступу, і заповніть таблицю системи «Поміч», скориставшись позначками:

«V» – мені це було відомо (відома інформація);
«+» – мені це не було відомо (нова інформація);
«–» – це суперечить тому, що я знаю;
«?» – у мене виникло запитання щодо цієї інформації.

V	+	–	?

2. Із чим порівнює книгу Ф. Бекон? Розкрийте зміст його вислову. А з чим порівняли б книгу ви? Занотуйте до зошита одним реченням: «Книга – це...».

3. Чим відрізняються шляхи передачі знань у науці та в художній літературі? Поясніть відмінності між ними на відомих вам прикладах.

4. Наведіть приклади літературних творів про мандрівки. Чим вони зацікавлюють читачів?

5. Робота в парах. Обговоріть репродукцію картини Каспара Давида Фрідріха «На вітрильнику» (с. 6). Як ви розумієте її зміст? Порівняйте цю репродукцію з уривком з вірша «Запрошення до подорожі» Шарля Бодлера.

6. Мандруємо інтернетом. За допомогою інтернет-мережі знайдіть приклади мандрівок у: а) творах української літератури; б) творах живопису; в) музичних творах.

7. Розвиваймо мовлення. Французький письменник Віктор Гюго зауважив: «Світ – корабель, розум – вітрило, думка – кермо». Використовуючи цей вислів, складіть сторітелінг[1] про подорож реальними або вигаданими захопливими світами.

8. Творча лабораторія. Уявіть себе мандрівником / мандрівницею країною красного письменства. Укладіть розповідь про подорож країною літературних творів. Зазначте, які місцевості відвідаєте, з якими персонажами зустрінетесь, про які пригоди вони вам розкажуть.

[1] *Сторітéлінг* – мистецтво захопливої розповіді.

ЧАСТИНА ПЕРША

БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

У цій частині ви дізнаєтеся:

- хто такий пророк Мойсей і як йому вдалося вивести свій народ з рабства;
- чому давні євреї сорок років блукали пустелею і які заповіді від Бога вони отримали;
- ким були найближчі учні Ісуса Христа й хто Його зрадив;
- що таке «золотий тілець», «манна небесна», «Неопалима Купина» та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

ШЛЯХ ДО ЗЕМЛІ ОБІТОВАНОЇ

1. Розгляньте колаж. Визначте зображені на ньому відомі вам біблійні старозавітні сюжети, назвіть події та персонажів.
2. Назвіть дві частини, з яких складається Біблія.
3. Пригадайте історію біблійного Йосипа Прекрасного. Чим вона закінчується?

Ви вже знаєте, що Біблія, яка є однією зі священних книг людства, складається з двох частин: Старого Заповіту та Нового Заповіту. До складу Старого Заповіту входить так зване П'ятикнижжя Мойсеєве. У ньому розповідається про створення світу й перших людей, становлення єврейської родини, важливі етапи давньої історії єврейського народу, про Десять заповідей, що були передані Богом давнім євреям, закони світського й релігійного життя, за якими вони мали жити, благословіння та пророцтва. Одним із центральних сюжетів П'ятикнижжя є історія тривалої мандрівки давніх євреїв від Єгипту, де вони жили в ганебному рабстві, до Землі Ізраїльської, яку називали Землею Обітованою, тобто обіцяною за обітницею Богом євреям. У Біблії ця країна, яка також називається «Ханаан», описується як край, що «тече молоком та медом». Саме на цю благословенну Богом, вимріяну землю привів єврейський народ його духовний вождь і законодавець, пророк і великий праведник Мойсей. Ця історія викладена в Старому Заповіті в Книзі Вихід, що її назва відбиває головну подію – вихід євреїв з єгипетського рабства.

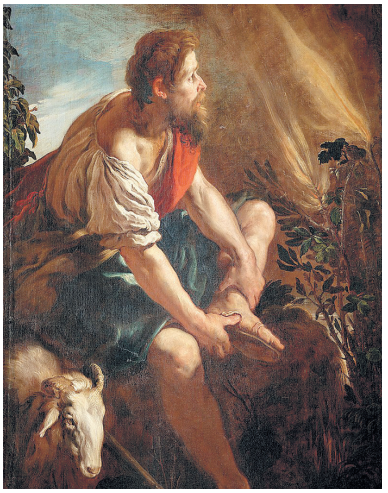
ІСТОРІЯ МОЙСЕЯ: ВІД ЗНАЙДИ ДО ДУХОВНОГО ВОЖДЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ

Багато чого змінилося від тих часів, коли Йосип Прекрасний примирився зі своїми братами й велика єврейська родина переселилася на Єгипетську землю, де знайшла собі, здавалося б, добрий прихисток. Після смерті Йосипа становище євреїв у Єгипті погіршилося. Новий фараон не довіряв євреям і, по суті, перетворив їх на рабів. Вони мали важко працювати й терпіти суворе покарання навіть за незначні провинності. Зрештою, фараон надумав зменшити кількість євреїв у Єгипті й наказав втопити в річці Ніл усіх новонароджених єврейських хлопчиків. Та одна жінка винайшла спосіб врятувати свого сина. Вона поклала його до кошика, який сховала в очереті на березі Нілу, й наказала доньці Міріам потайки простежити за ним. Невдовзі кошик знайшла дочка фараона, яка разом зі своїми служницями прийшла купатися в річці. Побачивши в кошику неймовірно гарне немовля, що плакало, єгипетська принцеса зглянулася на нього й вирішила його всиновити. Знайда отримав ім'я Мойсей, що означає «той, якого знайшли у воді».

Сестра хлопчика, що спостерігала за цими подіями, запропонувала доньці фараона взяти годувальницею його рідну матір. Так рідна мати отримала можливість вигодувати своє дитя. Коли Мойсей підріс, вона привела його до доньки фараона в палац, де він надалі зростав, оточений увагою і любов'ю, як принц. Там йому дали добру освіту, прищепили «єгипетську мудрість». Проте Мойсей пам'ятав про власне єврейське походження й цікавився життям свого народу. З гарячим співчуттям він спостерігав за стражданнями євреїв у єгипетському рабстві. Одного разу він став на захист свого одноплемінника, якого жорстоко бив єгиптянин, і вбив кривдника. Ховаючись від покарання, Мойсей утік до землі Мадіамської. Там він познайомився зі священником Йофором, одружився з його донькою і прожив сорок років, заробляючи на життя як пастух.

П. Веронезе. Знайдення Мойсея. *1560-ті рр.*

Д. Фетті. Мойсей і Неопалима Купина. *1615–1617 рр.*

Одного разу, випасаючи отару неподалік від гори Синай, Мойсей побачив дивний терновий кущ, який палав, але не згорав. Із цього куща, що в Біблії називається Неопалимою Купиною, до нього промовив Бог.

ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ. КНИГА ВИХІД, РОЗДІЛИ 3–4

(Уривки)

І сказав Він: «Не зближайся сюди! Здійми взуття своє з ніг своїх, бо те місце, на якому стоїш ти, – земля це свята».

І сказав: «Я Бог батька твого, Бог Авраама, Бог Ісака й Бог Якова!» І сховав Мойсей обличчя своє, бо боявся споглянуть на Бога!

І промовив Господь: «Я справді бачив біду Свого народу, що в Єгипті, і почув його зойк перед його гнобителями, бо пізнав Я болі його.

Я зійшов, щоб визволити його з єгипетської руки, та щоб вивести його з цього краю до Краю доброго й широкого, до Краю, що тече молоком та медом <...>

А тепер іди ж, і Я пошлю тебе до фараона, і виведи з Єгипту народ Мій, синів Ізраїлевих!»

І сказав Мойсей до Бога: «Хто я, що піду до фараона, і що виведу з Єгипту синів Ізраїлевих?»

А Він відказав: «Та Я буду з тобою! А це тобі знак, що Я послав тебе: коли ти виведеш народ із Єгипту, то ви будете служити Богові на оцій горі» <...>.

І відповів Мойсей та й сказав: «Та ж вони не повірять мені, і не послухають голосу мого, бо скажуть: “Господь не явився тобі!”»

І промовив до нього Господь: «Що то в руці твоїй?» Той відказав: «Палиця».

І сказав Він: «Кинь її на землю!» І той кинув її на землю, – і вона стала вужем. І втік Мойсей від нього.

І сказав Господь до Мойсея: «Простягни свою руку, і візьми його за хвоста!» І він простяг свою руку й узяв його, – і той став палицею в долоні його.

«Щоб повірили, що явився тобі Господь, Бог їхніх батьків, – Бог Авраама, Бог Ісака й Бог Якова».

І сказав Господь йому ще: «Засунь свою руку за пахвину свою!» І засунув він руку свою за пахвину свою, і витягнув її, – аж ось рука його побіліла від прокази, як сніг!

А Він сказав: «Поклади знов свою руку за пахвину свою!» І він поклав знову руку свою до своєї пахвини, і витягнув її з пахвини своєї, – і ось вона стала знову, як тіло його.

«І станеться, коли не повірять тобі, і не послухають голосу першої ознаки, то повірять голосу ознаки наступної.

І станеться, коли вони не повірять також обом тим ознакам, і не послухають твого голосу, то ти візьмеш води з Річки, і виллєш на суходіл. І перемінiться та вода, що ти візьмеш із Річки, і станеться кров'ю на суходолі».

Та Мойсей сказав до Господа: «О Господи – я не промовець ні від учора, ні від позавчора, ані відтоді, коли Ти говорив був до Свойого раба, бо я тяжкоустий та тяжкоязикий».

І сказав йому Господь: «Хто дав уста людині? Або Хто робить німим, чи глухим, чи видючим, чи темним, – чи ж не Я, Господь?

А тепер іди, а Я буду з устами твоїми, і буду навчати тебе, що ти маєш говорити».

А він відказав: «Молю Тебе, Господи, – пошли іншого, кого маєш послати».

І запалав гнів Господній на Мойсея, і Він сказав: «Чи ж не Аарон твій брат, Левіт? Я знаю, що він добре буде говорити. Та ось він вийде навпроти тебе, – і побачить тебе, і зрадіє він у серці своїм.

І ти будеш говорити до нього, і вкладеш слова ці в уста його, а Я буду з устами твоїми й з устами його, і буду навчати вас, що маєте робити.

І він буде говорити за тебе до народу. І станеться, – він буде тобі устами, а ти будеш йому замість Бога.

І ти візьмеш у руку свою оцю палицю, якою ознаки чинитимеш».

Переклад *І. Огієнка*

Перевірте себе

1. Про що йдеться в П'ятикнижжі Мойсеєвому? Чому присвячена Книга Вихід і чому вона так називається?

2. Хто такий Мойсей?

3. Що було незвичайного в обставинах дитинства та юності Мойсея? У чому виявилася вірність молодого Мойсея своєму народові?

4. Як Бог повідомив Мойсею про його покликання? А як Мойсей поставився до цієї звістки? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

5. Чим були спричинені вагання Мойсея щодо його спроможності вивести євреїв з єгипетського рабства? Як Бог зміцнив його дух?

6. Що таке Земля Обітована? Чому вона так називається?

7. Робота в парах. Знайдіть у прочитаному біблійному розділі, за яких обставин Мойсей промовив такі слова: «О Господи – я не промовець ні від учора, ні від позавчора, ані відтоді, коли Ти говорив був до Свойого раба, бо я тяжкоустий та тяжкоязикий». Чому ця вада йому здавалася важливою?

8. Мандруємо інтернетом. Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/le7HFOmr* або QR-кодом, розгляньте карту, яка презентує події Біблійної історії. За допомогою інтернет-мережі знайдіть відомості про географічне розташування Землі Обітованої. Порівняйте інформацію, відому вам з географії та історії, з описаними в біблійних оповідях подіями.

Повернувшись з гори Синай, Мойсей разом з братом Аароном звернулися до фараона з проханням відпустити євреїв з Єгипту. У відповідь фараон лише посилив утиски єврейського народу. Тоді, за велінням Господа, Єгипет спіткали численні кари. Спочатку Мойсей та Аарон за допомогою палиці перетворили воду в єгипетських річках на

кров, через що загинула вся риба, а єгиптяни мусили викопувати нові джерела питної води. Далі Єгипет постраждав від нечуваної за розмахом навали жаб, мошок і мух, що вкрили собою всю землю разом з живими істотами, будівлями та речами. Але фараон залишався непохитним. І знову Господь наслав на єгиптян кари: мор[1] – на тварин, виразки й нариви – на людей і худобу, бурю з вогняним градом та полчища сарани[2] – на врожай, жахливу триденну пітьму на всю єгипетську землю... Та найстрашнішою була десята, остання, кара, коли однієї ночі загинули всі первістки єгиптян і тварин.

Лише тоді фараон дозволив євреям залишити Єгипет. Разом з Мойсеєм вийшло шістсот тисяч чоловіків у супроводі членів їхніх родин. Вихід з Єгипту досі є великим єврейським святом, що має назву Песах. А вислів «кари єгипетські» став сталим словосполученням для позначення страшних лих і тяжких покарань.

Відтак Мойсей повів за собою єврейський народ до Землі Обітованої. Нелегким був цей шлях. Однак попереду йшов сам Господь – удень у стовпі хмари, уночі – у стовпі вогню, що висвітлював мандрівникам дорогу.

Тим часом фараон вирішив силою повернути євреїв назад у рабство. Зібравши військо з колісницями та вершниками, він наздогнав їх біля берега Червоного моря. Побачивши море перед собою та єгиптян за собою, євреї почали нарікати на Мойсея за те, що він спонукав їх полишити Єгипет і тим самим – стати на шлях до загибелі. Проте Мойсей молився Богу, і Бог урятував свій народ від смертельної небезпеки.

ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ. КНИГА ВИХІД, РОЗДІЛ 14

(Уривки)

І рушив Ангол Божий, що йшов перед Ізраїльським табором, і пішов за ними; і рушив стовп хмари перед ними, і став за ними, і ввійшов він у середину між табір Єгипту й між табір Ізраїлів. І була та хмара й темрява для Єгипту, а ніч розсвітлив він для Ізраїля. І не зближався один до одного цілу ніч.

І простяг Мойсей руку свою на море, – і Господь гнав море сильним східним вітром цілу ніч, і зробив море суходолом, – і розступилася вода.

І ввійшли Ізраїлеві сини в середину моря, як на суходіл, а море було для них муром із правиці їхньої та з лівиці їхньої.

А єгиптяни гналися, і ввійшли за ними всі фараонові коні й колесниці його, та його комонники до середини моря.

І сталося за ранньої сторожі, і поглянув Господь на єгипетський табір у стовпі огня й хмари, та й привів у замішання єгипетський табір.

І поскидав колеса з колесниць його, і вчинив, що йому було тяжко ходити. І єгиптяни сказали: «Утікаймо від ізраїльтян, бо Господь воює за них з Єгиптом!»

І промовив Господь до Мойсея: «Простягни свою руку на море, і нехай вернеться вода на єгиптян, на їхні колесниці й на комонників їхніх».

---

[1] *Мор* – епідемія, поголовна хвороба, пошесть, морова виразка.

[2] *Сарана́* – комаха, яка перелітає величезними зграями, знищує посіви й рослинність; небезпечний шкідник сільського господарства.

І. Айвазовський. Перехід євреїв через Червоне море. *1891 р.*

І простяг Мойсей руку свою на море, – і море вернулося, коли настав ранок, до сили своєї, а єгиптяни втікали навпроти нього. І кинув Господь єгиптян у середину моря!

І вернулась вода, і позакривала колесниці та комонників усьому фараоновому військові, що ввійшло за ними в море. Ані жоден із них не зостався!

А Ізраїлеві сини йшли суходолом у середині моря, а море було для них муром із правиці їхньої та з лівиці їхньої.

І визволив Господь того дня Ізраїля з єгипетської руки. І бачив Ізраїль мертвих єгиптян на березі моря.

І побачив Ізраїль сильну руку, яку виявив Господь у Єгипті, – і став боятися той народ Господа! І ввірував він у Господа, та в Мойсея, раба Його.

Переклад *І. Огієнка*

БЛУКАННЯ В ПУСТЕЛІ ТА ОБРІЇ НОВОГО ЖИТТЯ

Далі Мойсей повів свій народ крізь пустелю. Дорога була важкою, і люди знову почали ремствувати, звинувачуючи у своїх стражданнях Мойсея та його брата Аарона.

ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ. КНИГА ВИХІД, РОЗДІЛ 16

(Уривки)

<…> І говорили їм Ізраїлеві сини: «Коли б ми були повмирали від Господньої руки в єгипетському краї, як ми сиділи над горщиком м'яса, як ми їли хліба досить! Бо ви вивели нас до цієї пустелі, щоб поморити голодом увесь цей збір». <…>

І сказав Мойсей до Аарона: «Скажи всій громаді Ізраїлевих синів: "Наблизьтеся перед лице Господа, бо Він почув ваші ремствування!"»

І сталося, коли говорив Аарон до всієї громади Ізраїлевих синів, то обернулися вони до пустелі, – аж ось слава Господня показалася в хмарі!

Н. Пуссен. Збір манни в пустелі. *1637 р.*

І промовив Господь до Мойсея, говорячи:

«Я почув ремствування Ізраїлевих синів. Промовляй до них, кажучи: “Під вечір будете їсти м’ясо, а рано насититесь хлібом, – і пізнаєте, що Я – Господь, Бог ваш!”»

І сталося ввечорі, і знялися перепелиці, і покрили табір. А рано була верства роси навколо табору.

І піднялася верства тієї роси, – аж ось на поверхні пустелі щось дрібне, вузькувате, дрібне, немов паморозь на землі.

І побачили Ізраїлеві сини, та й казали один до одного: «Ман гу?»[1], бо не знали, що то. А Мойсей відказав їм: «Це той хліб, що дав вам Господь на їжу.

Це те, що про нього Господь наказав: “Збирайте з нього кожен у міру їди своєї, гомер[2] на голову, за числом ваших душ: візьміть кожен для того, хто в наметі його”».

І зробили так Ізраїлеві сини, і назбирали, хто більше, а хто менше.

І зміряли вони гомером, – і не мав зайвого той, хто зібрав більше, а хто зібрав менше, не мав нестачі, – зібрали кожен у міру своєї їди! <...>

І назвав Ізраїлів дім ім’я тому: манна. Вона була, як коріандрове насіння, біла, а смак її, – як тісто в меду.

І сказав Мойсей: «Оце те, що наказав Господь: “Наповни нею гомер на сховок для ваших поколінь, щоб бачили той хліб, яким Я годував вас на пустелі, коли Я виводив вас із єгипетського краю”». <...>

А Ізраїлеві сини їли ту манну сорок літ, аж до прибуття їх до краю заселеного, їли манну аж до приходу їх до границі ханаанського краю.

Переклад *І. Огієнка*

---

[1] *Ман гу?* – Що то? Звідси пішло слово «манна».

[2] *Го́мер*, або *о́мер* – міра ваги, приблизно 1,8 кг.

За три місяці по тому Мойсей привів людей до гори Синай. На її вершині, на тому самому місці, де до нього колись промовляв Бог з Неопалимої Купини, Мойсей провів 40 днів і отримав від Бога скрижалі – кам'яні таблиці з Десяттю Божими заповідями, які він мав передати своєму народові. Ці заповіді мали утворити моральну основу нового життя. Проте за цей час євреї, забувши про Бога, створили собі золотого тельця (статую золотого теляти), якому почали поклонятися. Це означало, що вони поставили матеріальні цінності над вірою, земні насолоди – над духовним скарбами, золото – над Богом. Зійшовши з гори й побачивши, як його люди танцюють довкола золотого тільця, Мойсей наказав левітам убити прихильників ідола разом з їхніми родичами та друзями. І знову Мойсей зійшов на Синай, знову прожив там 40 днів і знову приніс звідти таблиці з Десяттю заповідями. При цьому його обличчя промінилося таким сяйвом, що він мусив його сховати під покривалом, аби ті, хто його бачив, не осліпли. Цього разу Десять заповідей були передані єврейському народові, і між Богом та євреями була укладена угода («Заповіт»), згідно з якою євреї мали слухатися Господа й дотримуватися Його Закону, а Господь їх захищав і благословляв. Тут був збудований похідний Храм – так звана Скінія, і призначені священники, що їх як первосвященники очолили Мойсей та його брат Аарон.

ЗІ СТАРОГО ЗАПОВІТУ. КНИГА ВИХІД, РОЗДІЛ 20

(Уривок)

Десять Божих заповідей

І Бог промовляв всі слова оці, кажучи:

«Я – Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю з дому рабства.

Хай не буде тобі інших богів передо Мною!

Не роби собі різьби і всякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею.

Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я – Господь, Бог твій, Бог ревнивий, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто держиться Моїх заповідей.

Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Йменння надаремно.

Пам'ятай день суботній, щоб святити його!

Шість днів працюй і роби всю працю свою, а день сьомий – субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій та невільниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх.

Бо шість днів творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній і освятив його.

Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

Не вбивай!
Не чини перелюбу!
Не кради!
Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!
Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!» <...>

Переклад *І. Огієнка*

За рік по тому євреї знову вирушили в путь під проводом Мойсея, який у чудесний спосіб допомагав їм долати небезпеки й труднощі.

Діставшись кордону Землі Обітованої, вони вислали до неї дванадцять розвідників. Ті повернулися з розповідями про родючий і благодатний край, до якого вів свій народ Мойсей. Проте десятеро з них висловили сумнів у спроможності євреїв завоювати цю землю. Засмучені люди попросилися назад до Єгипту. За це їх було покарано сорока роками блукань у пустелі – аби всі, хто відмовився увійти до Землі Обітованої і покластися на волю Божу, померли, і на неї оселилися лише їхні нащадки, які не знали єгипетського рабства.

Через сорок років блукань у пустелі Мойсей знову привів свій народ до кордону Землі Обітованої. Через те, що він відступив від Божого наказу й замість узяти палицю й сказати скелі, аби вона дала воду, двічі вдарив по скелі, його разом з братом було покарано: Бог заборонив їм ступати на Землю Обітовану. Там, на кордоні Ханаана, Мойсей помер у віці 120 років. Однак до останнього подиху він залишався проводирем, пророком і наставником свого народу, який духовно оновився й поклав початок власній новій історії.

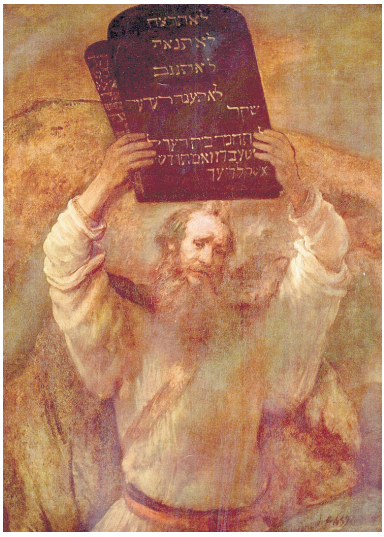
Н. Пуссен. Мойсей висікає воду зі скелі. *1633 р.*

Перевірте себе

1. За що Господь наслав на Єгипет десять кар? Назвіть їх. Яка з них переконала фараона задовольнити прохання Мойсея та Аарона?

2. Розкажіть про перехід євреїв через Червоне море. Які неймовірні зміни сталися з водоймою в цьому епізоді? Знайдіть відповідні цитати. За що, на вашу думку, було покарано єгиптян на чолі з фараоном?
3. Визначте уривок, з якого взята така цитата: «І говорили їм Ізраїлеві сини: „Коли б ми були повмирали від Господньої руки в єгипетському краї, як ми сиділи над горщиком м'яса, як ми їли хліба досить! Бо ви вивели нас до цієї пустелі, щоб поморити голодом увесь цей збір"». Як ця цитата характеризує стан людей, що йшли крізь пустелю? Яку відповідь вони отримали на свої ремствування?
4. Що Мойсей приніс своєму народові, коли повернувся з гори Синай? Чому він двічі сходив на неї? Які зміни відбулися із самим Мойсеєм під час його перебування на горі?
5. Про що йдеться в Десяти Божих заповідях?
6. Яка угода між Богом та людьми була укладена біля гори Синай?
7. За що євреїв було покарано сорока роками блукань у пустелі? Чому Мойсей так і не увійшов до Землі Обітованої?

Чи був Мойсей реальною історичною особистістю, історики та біблеїсти сперечаються дотепер. Адже на сьогодні не знайдено історичних джерел чи архітектурних пам'яток, які служили б доказами його життя або історії виходу єврейського народу з Єгипту. Проте дослідники припускають, що Мойсей міг дійсно жити в XIV–XIII ст. до н. е. й бути учасником тих подій, які зображуються в Старому Заповіті. Про це свідчить передусім достовірність біблійної оповіді, що містить точний опис життя рабів у Єгипті, побут і традиції того часу тощо.

Рембрандт. Мойсей, який розбиває Скрижалі Заповіту. *1659 р.*

Водночас група європейських учених на чолі з епідеміологом Джоном Марром спробувала науково обґрунтувати біблійну розповідь про десять єгипетських кар. Так, почервоніння води в єгипетських річках вони пояснили так званими «червоними припливами», викликаними цвітінням певних водоростей, що випускають токсини й поглинають кисень. Наслідком цього стала загибель риби й масова втеча жаб. Мертва риба й загиблі жаби викликали навалу мух та мошок, що розповсюдили інфекційні хвороби худоби. Грім, блискавки і вогненний град учені пов'язали з виверженням вулкана, триденну «пітьму єгипетську» – з аномальною піщаною бурею. Знайшла своє пояснення також загибель первістків: її причиною, на думку вчених, міг бути отруйний грибок на верхньому шарі зернових запасів. За єгипетською традицією, першими в родині харчувалися старші сини, які отримували подвійну порцію; так само годували й худобу. Тому первісткам дісталося більше отруйної їжі, що й спричинило їхню загибель.

Мойсей як захисник народу, його духовний учитель і законодавець з давніх часів був шанований українським народом. Невипадково одним з поширених українських імен було Мусій. В україн-

ській культурі порівнювали зі старозавітним Мойсеєм захисників українського народу, оборонців національної гідності, духовних наставників. Так, відомий письменник Іван Франко створив поему **«Мойсей» (1905)**, у якій через історію давніх євреїв зобразив долю українського народу та його шукання своєї «землі обітованої».

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням *https: //forms.gle/KdE3X515W1vGjpUD7* або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події історії виходу євреїв з єгипетського рабства.

2. Складіть план до історії життя пророка Мойсея. Які риси характеру Мойсея розкрилися на різних етапах його життя?

3. Чи легко було Мойсеєві вести єврейський народ до Землі Обітованої? Як Бог підтримував Мойсея та єврейський народ? А які духовні властивості самого Мойсея допомогли йому виконати роль духовного проводиря свого народу? Обґрунтуйте відповідь прикладами з прочитаних уривків з Книги Вихід.

4. Прокоментуйте три з Десяти Божих заповідей (за власним вибором). Як ви розумієте їхній зміст? Обґрунтуйте відповідь відомими вам прикладами з життя або з прочитаних літературних творів.

5. Поміркуймо! Наведіть приклади з прочитаних літературних творів, які ілюструють виконання чи ігнорування біблійних заповідей. Як це позначилося на долі літературних персонажів?

6. Творча лабораторія. Робота в парах. ***Монолог оратора*** – це вміння переконати аудиторію та налаштувати її на потрібний лад. Уявіть, що вам треба було б переконати фараона відпустити єврейський народ. Підготуйте свою промову. Під час роботи врахуйте такі рекомендації:

- Пам'ятайте, що монолог має бути цікавим для слухача.
- Структуруйте свій монолог: вступ, основна частина, висновок.
- Визначте ключові моменти, які хочете висвітлити.
- Використовуйте приклади, ілюстрації та цитати.
- Зверніть увагу на голос, міміку та жестикуляцію.

7. Творчий переказ. Випишіть з оповіді про перехід через Червоне море словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано гостроту подій, що відбувалися. Наприклад: *вода розступилася, увійшли на середину моря...* Використовуючи виписані опорні словосполучення, перекажіть події переходу через Червоне море.

8. Розвиваймо мовлення. Словесне малювання. 1. Випишіть із оповіді про манну небесну словосполучення з прикметниками, які описують диво. 2. За їхньою допомогою складіть опис манни небесної, якою ви її уявляєте.

9. Філологічний майстер-клас. Зверніться до фразеологічного словника української мови й поясніть походження і сенс висловів: *пітьма єгипетська, Неопалима Купина, манна небесна, Земля Обітована, золотий телець*. У яких життєвих ситуаціях ви могли би ними скористатися?

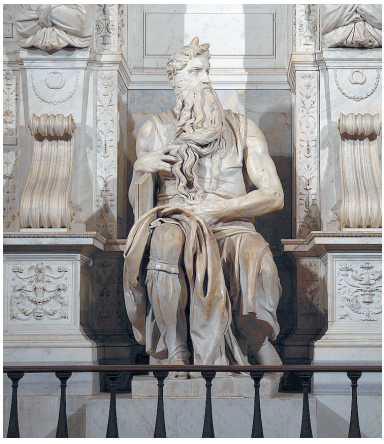
Історія Мойсея служить джерелом натхнення для багатьох живописців, поетів, скульпторів, режисерів.

1. Розгляньте зображення творів мистецтва (с. 9–17). Які мотиви та образи, пов'язані з історією Мойсея та блукань єврейського народу, на них змальовані? Висловіть власне ставлення до цих мистецьких творів.

2. Як зображені Неопалима Купина та Мойсей на репродукції картини італійського художника Д. Фетті (с. 10)? Зверніть увагу на композицію та кольори картини.

3. Опишіть композицію картини І. Айвазовського «Перехід євреїв через Червоне море» (с. 13). Що вона підкреслює? Який саме момент переходу змальовує художник?
4. Розгляньте репродукцію картини Рембрандта «Мойсей, який розбиває Скрижалі Заповіту» (с. 17). Чому, на вашу думку, головною емоцією Мойсея тут є його нерішучість? У чому вона виявляється? Аргументуйте свою відповідь. А як змалювали б Мойсея ви?

Вершиною художнього втілення образу біблійного пророка Мойсея стала скульптура Мікеланджело «Мойсей». Роботі над ній митець присвятив сорок років свого життя, завершивши її у віці 85 років. При цьому всю роботу майстер виконував сам, не допускаючи до скульптури своїх учнів. Він говорив, що така праця нагадує сорок років блукання пустелею. Постать, що вийшла з-під його різця, вражає своєю могутністю, силою виразності й неймовірною реалістичністю. Існує інтерпретація, що тут зображено саме той момент, коли Мойсей побачив танок євреїв довкола золотого тельця.

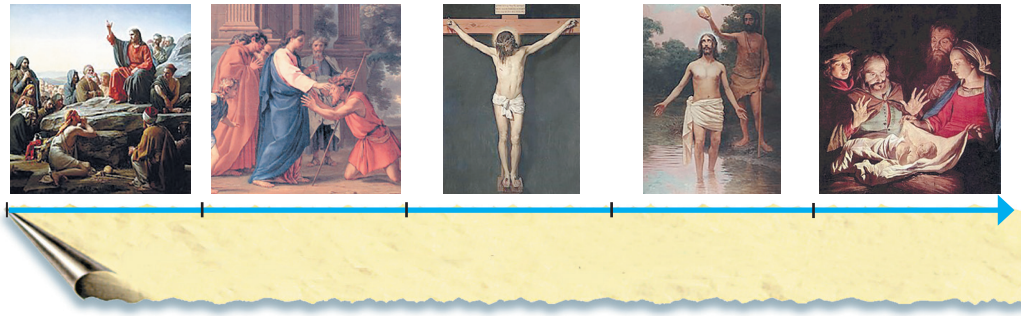

Мікеланджело. Мойсей. *1513–1515 рр.*

- Які риси вдачі та почуття біблійного пророка передані в скульптурі Мікеланджело «Мойсей»?

РОЗДІЛ 2
УЧНІ ІСУСА ХРИСТА

Розгляньте стрічку часу. Визначте на ній відомі вам Новозавітні сюжети. Назвіть зображені події та явища. Запропонуйте правильний хронологічний варіант подій.

На проповіді Ісуса Христа збиралося багато людей з різних куточків Землі Ізраїльської. Багато з них прагли отримати від Христа одужання або воліли почути Його вчення. Проте були й ті, хто обрав Сина Божого за свого Вчителя. У Новому Заповіті згадуються 70 учнів Христових. Однак найближчих учнів, які Його постійно супроводжували, було лише дванадцять. Учнів Христа називають також «апостолами»,

що в перекладі з давньогрецької означає «посланці». Справді, згодом Ісус Христос послав апостолів проповідувати Його вчення, наділивши їх силою зцілювати недужих і творити чудеса.

АПОСТОЛИ ІСУСА ХРИСТА

Ким були Його дванадцять найближчих апостолів? На перший погляд, ці дванадцять учнів не мали жодних переваг перед іншими прихильниками Христового вчення. Вони не мали багатства та влади, не обіймали високих посад і не були наділені особливими талантами. На момент зустрічі з Ісусом Христом вони не були також великими сміливцями, мудрецями або святими. Проте дещо їх відрізняло від оточення. Вони мали серце, відкрите для віри в Ісуса Христа, і рішучість в одну мить покинути своє звичне життя й піти за Сином Божим. Про це виразно свідчить зображений євангелістом Матвієм епізод, у якому Ісус покликав до себе тих, хто мав стати Його учнями.

З НОВОГО ЗАПОВІТУ. ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ

(Уривок)

Як проходив же Він поблизу Галілейського моря, то побачив двох братів: Симона, що зветься Петром, та Андрія, його брата, що невода в море закидали, – бо рибалки були.

І Він каже до них: «Ідіть за Мною, – Я зроблю вас ловцями людей!». І вони зараз покинули сіті, та й пішли вслід за Ним. І, далі пішовши звідти, Він побачив двох інших братів, – Зеведеєвого сина Якова та Івана, його брата, із Зеведеєм, їхнім батьком, що лагодили свого невода в човні, – і покликав Він їх. Вони зараз залишили човна та батька свого, – та й пішли вслід за Ним.

Переклад *І. Огієнка*

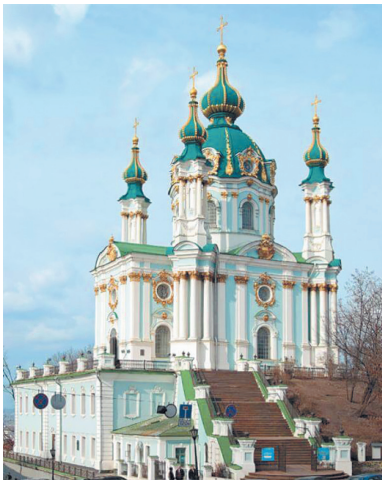
Апостоли мали велику жагу навчатися Христового вчення, духовно зростати й зміцнюватися у вірі та любові до Ісуса, долаючи власні слабкості й набуваючи внутрішньої сили. Саме це дозволило їм вже після страти, Воскресіння та Вознесіння Христа стати святими й здійснити подвиг поширення християнського вчення, за який більшість з них прийняли мученицьку смерть.

Дж. Тіссо. Настанова апостолам. *1886–1894 рр.*

Хронологічно першими, кого покликав Христос, були брати Андрій та Симон-Петро. Через це апостола *Андрія* називають *Первозваним*. Син рибалки, він теж заробляв на хліб риболовлею, але вирішив присвятити себе Богові. Відтак відмовився вступати в шлюб і став спочатку учнем Іоанна Хрестителя, а згодом – апостолом Ісуса Христа.

Після Вознесіння Ісуса Христа апостоли, кинувши жереб, вирушили проповідувати Його вчення в різні землі. Андрій Первозваний відправився до Грузії та Скіфії – легендарної країни, що існувала на теренах степів і лісостепів Східної Європи. Сьогодні археологи знаходять скіфські кургани в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Київській та інших областях сучасної України. Тому апостол Андрій Первозваний вважається засновником християнства на українських теренах.

Андріївська церква, м. Київ. Архітектор *Б. Растреллі*. *1615–1617 рр.*

За легендою, Андрій з учнями досяг підніжжя київських пагорбів і тут зробив важливе пророцтво. Про нього розповідає Нестор Літописець у «Повісті минулих літ». За його словами, Андрій, ставши під горами на березі Дніпра, сказав учням: *«Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог». І зійшов він на гори сі, і благословив їх, і поставив хреста. І, поклонившись Богу, він спустився з гори сеї, де опісля постав Київ, і рушив по Дніпру вгору».*

За багато століть по тому на місці, де Андрій Первозваний встановив хрест, постала Андріївська церква – перлина Києва.

Апостола Симона Христос назвав *Петром* (у перекладі з давньогрецької – «скеля», «камінь»). Так, в Євангелії Ісус Христос каже до цього учня: «І кажу тобі, що ти скеля; на скелі оцій побудую я Церкву Свою, – і сили пекельні не переможуть її». Справді, в усіх чотирьох Євангеліях Петро змальовується як провідна постать у колі апостолів й один з наближених до Христа учнів. Утім, навіть відданий Петро припустився моральної помилки, коли Христа було заарештовано. Тієї ночі Петро тричі зрікся свого Вчителя і потім гірко розкаювався у своїй провині.

Петро супроводжує Христа в багатьох, зокрема й ключових, епізодах євангельської історії. Він відважно ставить непрості питання перед Сином Божим, із щирим ентузіазмом слідує за Ісусом Христом і навіть намагається Його зупинити, коли чує про смертельну небезпеку, що загрожує Вчителеві. В одному з епізодів Петро, всією своєю вірою покладаючись на Христа, навіть наважується йти до Нього по бурхливих морських хвилях, і Христос підтримує його, надто ж тоді, коли страх бере гору над вірою і Петро починає тонути...

З НОВОГО ЗАПОВІТУ. ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ

(Уривок)

І зараз звелів Ісус учням до човна сідати, і переплисти на той бік раніше Його, аж поки народ Він відпустить. Відпустивши ж народ, Він на гору пішов помолитися на самоті; і як вечір настав, був там

Сам. А човен вже був на середині моря, і кидали хвилі його, бо вітер зірвавсь супротивний. А о четвертій сторожі нічній Ісус підійшов до них, ідучи по морю. Як побачили ж учні, що йде Він по морю, то настрашилися та й казали: «Мара!». І від страху вони закричали... А Ісус до них зараз озвався й сказав: «Заспокойтесь, – це Я, не лякайтесь!». Петро ж відповів і сказав: «Коли, Господи, Ти це, то звели, щоб прийшов я до Тебе по воді». А Він відказав йому: «Іди». І, вилізши з човна, Петро став іти по воді і пішов до Ісуса. Але, бачачи велику бурю, злякався, і зачав потопати, і скричав: «Рятуй мене, Господи!». І зараз Ісус простяг руку й схопив його, і каже до нього: «Маловірний, чого усумнився?». Як до човна ж вони ввійшли, буря вщухнула. А приявні в човні вклонились Йому та сказали: «Ти справді Син Божий!».

Переклад *І. Огієнка*

У цій історії образ Петра символізує людину, яка крізь життєві бурі йде до Бога і яка завдяки вірі в Бога долає на своєму шляху всі страждання й небезпеки. Проте водночас тут проявляється й вдача апостола Петра – сильної й палкої духом людини, яка, навіть переживаючи хвилину слабкості, твердо тримається віри в Христа, і ця віра здатна творити чудеса. Сила Петра уповні розкриється після Воскресіння Ісуса Христа, коли він отримає силу не лише зцілювати хворих, але й воскрешати мертвих, не лише проповідувати християнське вчення, але й започаткувати розбудову християнської церкви.

Сильному й палкому духом Петрові Христос довірив турботу про тих, хто увірував у Нього та Його вчення. Апостол Петро вважається засновником християнської церкви, а католики шанують його як першого Папу Римського.

З Віфсаїди, рідного міста апостолів Андрія та Симона-Петра, походив також апостол *Пилип*. Він проповідував Слово Боже в Галілеї, Греції, Сирії та інших країнах. За цю діяльність Пилип був засуджений до страти, яку прийняв у віці 87 років.

Пилип привів до Христа Нафанаїла *Варфоломея*, який був чи то його товаришем, чи то родичем. Про цього учня Христос сказав: «Ото справді ізраїльтянин, що немає в нім підступу!». Після Воскресіння Христа Варфоломій проповідував у різних країнах. У Вірменії він переклав Євангеліє від Матвія місцевою мовою. На території Вірменії його було страчено. До останнього подиху Варфоломій продовжував проповідувати.

Рибалками, як і їхній батько, були й брати *Яков* та *Іоанн Зеведеєві* (тобто сини Зеведея). Напевне, через їхню запальну вдачу Ісус називав їх «синами грому». Яков, який дійшов зі своєю проповіддю до Іспанії, вважається покровителем прочан. Його брат Іоанн був улюбленим учнем Христа. Коли після арешту Христа налякані й розгублені учні розбіглися, Іоанн був одним-єдиним серед апостолів, хто залишився з Христом до кінця. Він був поруч з Учителем під час Його страти. Саме йому розіп'ятий на хресті Христос доручив піклуватися про Свою Матір – Діву Богородицю: «Як побачив Ісус матір та учня, що стояв тут, якого любив, то каже до матері: “Оце, жоно, Твій син!” Потім каже до

учня: “Оце мати твоя!” І з тієї години той учень узяв Її до себе». Іоанна називають богословом та євангелістом, оскільки він є автором одного з чотирьох Євангелій, Книги пророцтв, що має заголовок «Одкровення Іоанна Богослова», а також, за припущенням, трьох послань. Іоанн Богослов прожив довге життя, упродовж якого він з особливою наполегливістю проповідував християнську любов до ближнього. Він єдиний з апостолів, який не зазнав мученицької загибелі.

Майбутнього євангеліста *Матвія* Христос побачив на митниці, де той збирав мито. Митників євреї тоді ненавиділи, а їхнє ремесло – зневажали. Вважалося, що люди, які збирали мито для римської влади, – це зрадники свого народу й великі грішники. Проте Ісус покликав Левія Матвія і той одразу пішов за Ним – по суті, відмовившись і від своїх заробітків, і від свого минулого життя. А ввечері Христос завітав до його оселі, серед інших митарів. У Євангелії ця сцена сповнюється важливим повчальним змістом:

«І коли книжники, що були з фарисеїв, побачили, що він їсть із митарями та грішниками, то сказали його учням: “Чого він їсть і п’є з митарями та грішниками?” Ісус, почувши те, сказав їм: “Лікаря треба не здоровим, а хворим. Я прийшов кликати не праведних, а грішних”». Згодом Матвій написав Євангеліє.

Апостол *Хома* мав два прізвиська: Близнюк і Хома невіруючий. Друге прізвисько він отримав після того, як не повірив звістці про Воскресіння Христа. Почувши цю новину, Хома сказав апостолам: «Коли на руках Його знаку відцвяшного я не побачу, і пальця свого не вкладу до відцвяшної рани, і своєї руки не вкладу до боку Його, – не ввірую!». Та за вісім днів Ісус прийшов до апостолів і після привітання звернувся до Хоми: «Простягни свого пальця сюди, та на руки Мої подивись. Простягни й свою руку, і вклади до боку Мого. І не будь ти невіруючий, але віруючий!». Тоді Хома повірив у Воскресіння Христа. Ісус промовив до нього: «Тому ввірував ти, що побачив Мене? Блаженні, що не бачили й увірували!». Відтоді прізвисько Хома невіруючий набуло значення сталого вислову, що позначає людину, яку важко в чомусь переконати.

Майже нічого невідомо про апостолів *Юду Тадея*, *Якова Алфеєва* та *Симона Зилота* (інше його прізвисько Кананіт пов’язане, вірогідно, з тим, що він походив з міста Кани). За давніми оповідями, Симон Кананіт був нареченим саме на тому весіллі, що на ньому Ісус перетворив воду на вино («Чудо в Кані Галілейській»).

Зрештою, дванадцятим учнем Христа був *Юда Іскаріот*, який зрадив свого Вчителя. Юда був скарбником апостольської спільноти й відповідав за пожертвування. Є свідчення того, що спочатку Юда був ревним прихильником Ісуса Христа. Проте згодом він все ж таки зрадив Спасителя, взявши за це тридцять срібняків з первосвященників, які замислили вбити Христа. Євангеліст Матвій розповідає про те, що після того, як Христа засудили, Юда повернув отримані гроші первосвященникам і повісився. Причини його зради й подальшого самопокарання, однак, досі залишаються неясними. Уже багато століть довкола них точаться філософські та богословські дискусії, а сам Юда став сумним вічним образом не лише християнської історії, а й світової культури.

Після того, як Юда-зрадник наклав на себе руки, на його місце був обраний *Матвій*. Так само, як і інші апостоли, він багато мандрував, проповідуючи християнське вчення, і зазнав мученицької смерті.

Перед дванадцятьма апостолами стояло неймовірно складне завдання: здійснити духовний переворот у людській історії, привести до Христа народи, які за своїми віруваннями все ще залишалися в язичницькій давнині, і розповсюдити християнську віру до «країв землі». Наскільки це було важко, може добре уявити той, хто сьогодні, у сучасному світі спробує переконати хоча б одного атеїста (тобто людину, яка не вірить у Бога) повірити в Ісуса Христа. Проте дванадцять апостолів досягли своєї мети й своєю проповіддю справді змінили світ.

Звісно, крім дванадцяти найближчих учнів, християнство з великим ентузіазмом проповідували також інші сучасники Ісуса Христа – ті, що належали до ширшого кола 70 учнів. Зокрема, із цього кола вийшли автори двох Євангелій – апостол Лука та апостол Марк, які були активними будівничими християнської церкви.

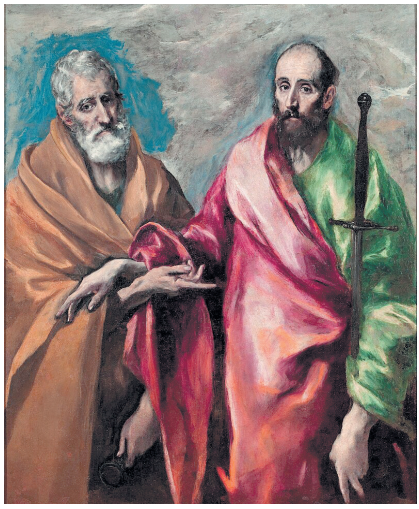
Однак число 12, яким обмежилася кількість найближчих апостолів, мало вагоме символічне значення. Воно перегукується із згадуваними в Старому Заповіті 12 ізраїльськими родами, з яких на момент проповіді Христа збереглося лише два з половиною. Тим часом, згідно зі Святим Письмом, Бог у майбутньому мав відновити 12 родів і привести їх на батьківщину. Замість того, щоб збирати загублені ізраїльські роди, Син Божий Ісус Христос обрав 12 апостолів, які стали родоначальниками християнської Церкви як прообразу нового світу.

Однією з ключових постатей поширення християнської проповіді після Воскресіння Ісуса став *апостол Павло* (ім'я при народженні – *Савло*). Він не належав ані до 12 найближчих учнів, ані до кола 70 апостолів та й взагалі за земного життя Христа не зустрічався з Ним. Ба більше, як фанатичний фарисей Савло жорстоко переслідував послідовників Ісуса. Проте його життя докорінно змінилося під час подорожі до Дамаску, де він збирався заарештувати прихильників християнського вчення. Дорогою Савло раптом засліп від спалаху яскравого світла з неба й почув незнайомий голос: «Савле, Савле! Чого мене переслідуєш?». Савло запитав: «Хто ти, Господи?» І голос йому відказав: «Я – Ісус, що його ти переслідуєш. Встань же, та йди в місто, і тобі скажуть, що маєш робити». Відтак сліпого Савла ввели в Дамаск, де через три дні за волею Христа привели до християнина Ананія, саме який Савлу наснився, і той зцілив його від сліпоти зі словами: «Савле, брате! Господь послав мене, Ісус, що з'явився тобі в дорозі, якою ти йшов, щоб ти прозрів знову і сповнився Святим Духом». Савло одразу ж хрестився, згодом узявши собі ім'я Павло.

Відтоді Павло став пристрасним і самовідданим проповідником християнства. Долаючи всі перешкоди на своєму шляху, він упевнено ніс світло нової віри до різних народів – передусім до язичників, чиїм апостолом себе називав. Широка ерудиція, знання мов, глибока обізнаність не лише в юдейській, але й в античній культурі дозволяли Павлові знаходити переконливі аргументи для представників цих обох

великих цивілізацій давнього світу. Завдяки видатному дару слова Павло привів до християнської віри багатьох людей як за свого життя, так і після смерті, адже його проповідь живе в написаних ним Посланнях, що дійшли до наших часів і сьогодні утішають і просвітляють душі численних читачів. Ці твори, у яких апостол Павло пояснив і розвинув засади християнського вчення, стали важливим продовженням чотирьох Євангелій. Зрештою, могутню силу впливу на вірян має сам приклад Павла та його життєвої історії – історії людини, що до прийняття християнства жила в полоні помилок і гріхів, у фанатичній непримиренності й ненависті до християн, а після хрещення перетворилася на мудрого й переконливого проповідника християнства. При цьому Павло щиро вважав, що всі здійснені ним добрі вчинки є не його заслугою, а дією Божої милості та благодаті.

Ель Греко. Петро та Павло. *Бл. 1590–1600 рр.*

Разом з Петром Павло вважається первоверховним апостолом. Їх називають «стовпами» християнської церкви – Петра, який став одним з архітекторів християнської церкви, що розробив основу християнського богослужіння, та Павла, який наповнив збудовану церкву духом напружених поривань до Бога, натхненної проповіді й самовідданого служіння Христу. Напевне, тому обох апостолів порівнюють із двома крилами християнської церкви.

Перевірте себе

1. Ким були учні Ісуса Христа? Чому їх називають апостолами? Схарактеризуйте їхню діяльність як учнів і послідовників Христа.
2. Назвіть дванадцять апостолів Христа. Що вам про них відомо? Що їх відрізняло від інших слухачів Ісуса Христа?
3. До кого й коли Ісус Христос звернувся зі словами: *«Ідіть за Мною, – Я зроблю вас ловцями людей!»*? Як ви розумієте зміст цих слів?
4. Назвіть апостола, який побував на дніпровських пагорбах. Перекажіть зміст його пророцтва.
5. Як характеризується в Новому Заповіті апостол Петро?
6. Розкрийте символічний зміст епізоду, у якому Петро йде по морських хвилях до Христа. Опишіть почуття та поведінку апостолів у цій сцені. Який повчальний зміст мала ця сцена для інших учнів Христа?
7. Яким постає в Новому Заповіті Іоанн Богослов? У якому епізоді розкривається його беззастережна відданість Христу?
8. Звідки походить прізвисько апостола Хоми «невіруючий»? Що воно означає?
9. Чому Юду Іскаріота називають зрадником? Якою була ціна його зради для Ісуса Христа й самого Юди?
10. Розкажіть про життя та діяльність апостола Павла. Чим уславився цей святий?
11. Підготуйте розповідь про одного з апостолів. Обґрунтуйте свій вибір.

ОСТАННІ ДНІ ЖИТТЯ ІСУСА ХРИСТА

Наближалося свято Песах. З усіх куточків Палестини віряни стікалися в Єрусалим. Багато з них вже бачили або чули про Ісуса Христа та здійснені ним чудеса. Такі люди йшли в Єрусалим з надією, що Ісус – це Цар Юдейський, довгоочікуваний Месія, тобто Спаситель, якого послав Бог і який має встановити Своє Царство на землі. Багато хто сподівався на те, що Христос покладе край принизливій римській окупації й очолить оновлену Юдею, повернувши їй колишню славу. Люди за звичаєм знімали із себе верхній одяг і вистилали ним дорогу перед Ісусом. Вони кидали Йому під ноги пальмове віття, що в тодішньому Ізраїлі символізувало перемоги ізраїльського царя, й вигукували до нього: «Осанна!» (тобто «Спаси!»). Так було заведено вшановувати й зустрічати лише царів, переможців і героїв. Ця подія, що передувала останнім дням земного життя Христа, щороку святкується християнами як велике свято – Пальмова неділя. В Україні, де пальма не росте й замість пальми віряни на згадку про в'їзд Ісуса Христа до Єрусалима приносять гілки верби, воно називається *Вербною неділею*.

Ісус в'їхав у Єрусалим через Золоту браму, крізь яку звичайним людям не дозволялося проходити – тобто в'їхав як Спаситель. Він сидів не на бойовом коні, який личив би могутньому царю-визволителю, а на молодому ослі, що символізував смирення та лагідність царя, але передусім наочно демонстрував те, що Ісус увиразнив у таких словах: «Царство моє не від світу сього». Та й потім, увійшовши до знаменитого Єрусалимського храму, замість оголошення війни проти римських окупантів, Христос зробив з мотузок бич і вигнав звідти торговців разом із тваринами та птахами, яких ті продавали, та поперекидав столи міняльникам, розсипавши їхні гроші. Христос промовив до них: «Написано: "Дім мій домом молитви буде зватись, – ви ж чините з нього печеру розбійників"». Коли ж обурені юдейські священники – начальники храму – запитали Його: «Яке чудо здійсниш нам у доказ того, що маєш право робити це?», Він відповів їм: «Зруйнуйте храм цей, і Я відбудую його знову за три дні». Проте під храмом Ісус мав на увазі Своє тіло, а цими словами в інакомовній формі висловив пророцтво про Своє Воскресіння на третій день після того, як Його вб'ють. Коли Ісус Христос воскрес із мертвих, Його учні згадали ці слова.

Роздратовані й налякані славою Христа фарисеї та первосвященники потайки замислили Його вбити. Саме тоді Юда Іскаріот вирішив Його зрадити.

Тим часом Христос разом з учнями почав готуватися до свята Песах. Петро та Іоанн приготували вечерю. Ісус знав, що це була Його остання спільна вечеря з апостолами. За кілька годин Його схоплять, засудять неправедним судом за хибним звинуваченням і віддадуть римським воїнам, які спочатку над Ним знущатимуться, а потім розіпнуть на хресті. Саме тому Він під час цієї вечері, яка отримала назву «Таємна Вечеря», передав учням найважливіші прощальні повчання.

Так, підвівшись із-за святкового столу, Ісус, за тодішньою юдейською традицією, спочатку умив, а потім витер рушником ноги учням. Ті здивувалися, адже лише слуги та раби мили своїм панам ноги, чому ж

Тінторетто. Таємна вечеря. *1592 р.*

так само вчинив з ними майбутній Цар Юдейський? Та Христос пояснив, що тим самим подав приклад, як вони мають ставитися один до одного – із смиренням, повагою та любов'ю.

Так само за трапезою Ісус Христос повчав апостолів...

Визначте теми, які заторкуються в нижчеподаному уривку.

З НОВОГО ЗАПОВІТУ. ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ. 26

(Уривок)

<...> і коли вони їли, Він промовив: «Істинно, кажу вам: "Один з вас мене зрадить"». Засмучений глибоко, кожний з них почав запитувати його: «Чи то часом не я, Господи?». Він відповів: «Хто вклав зо Мною руку в миску, той Мене зрадить. Син Чоловічий іде, як написано про Нього, та горе тому чоловікові, що зрадить Сина Чоловічого! Ліпше було б тому чоловікові не народитись!». А Юда, зрадник Його, і собі озвався: «Чи то часом не я, Учителю?». Каже Ісус до нього: «Ти мовив». Як же вони їли, Ісус узяв хліб, поблагословив, розламав і дав учням, кажучи: «Беріть, їжте: це Моє Тіло». Потім узяв чашу, воздав хвалу і подав їм, кажучи: «Пийте з неї всі, бо це Кров Моя (Нового) Завіту, яка за багатьох проливається на відпущення гріхів. Кажу вам: "Не питиму віднині із цього виноградного плоду аж до дня того, як питиму його новим з вами в Царстві Отця мого"». І відспівавши, вийшли вони на Оливну гору. <...>

Переклад *Р. Турконяка*

Христове благословіння хліба й вина на Тайній Вечері містило в собі пророцтво щодо Його мученицької смерті за людські гріхи та подальшого Воскресіння. Це благословіння заснувало надзвичайно важливе для християнської церкви Таїнство Святого Причастя, яке

називається також Євхаристією (у перекладі з грецької – «подяка»). У момент Святого Причастя віряни під видом хліба та вина приймають Тіло та Кров Ісуса Христа. Християни вірять, що через Святе Причастя, яке відбувається під час богослужіння, вони з'єднуються з Христом, причащаються Його любові.

Після Тайної Вечері Юда-зрадник вирушив до будинку первосвященника. Тим часом Ісус пішов з учнями до Гетсиманського саду помолитися перед важкими подіями, які на Нього чекали вже тієї самої ночі.

Ель Греко. Пристрасті в саду (Моління про чашу). *1605–1610 рр.*

З НОВОГО ЗАПОВІТУ. ЄВАНГЕЛІЄ ВІД МАТВІЯ. 26

(Уривки)

Ісусова молитва в Гетсиманії

Тоді Ісус приходить з ними до місця, яке зветься Гетсиманія, і каже їм: «Посидьте тут, поки Я піду і там помолюся».

І, взявши Петра та двох Зеведеєвих синів, почав сумувати й тужити.

Тоді каже їм: «Смертельним смутком охоплена душа Моя. Залишайтеся тут і пильнуйте зі Мною!»

І, пройшовши трохи далі, упав долілиць, молячись і кажучи: «Отче Мій, якщо можливо, нехай Мене обмине ця чаша; однак не як Я хочу, а як Ти».

Повертається до учнів і знаходить, що вони сплять, і каже Петрові: «То не змогли ви й однієї години попильнувати зі Мною?

Пильнуйте та моліться, щоб не потрапити у спокусу, бо дух бадьорий, а тіло немічне».

Знову відійшов; удруге почав молитися, промовляючи: «Отче Мій, якщо ця чаша не може обминути, щоб Я не пив її, нехай буде Твоя воля».

Повернувшись, побачив, що вони знову спали, бо їхні очі стали важкими.

Залишивши їх, Він відійшов, знову помолився і втретє повторив ті самі слова.

Тоді приходить до учнів і каже їм: «Ви все ще спите й відпочиваєте? Ось наблизилася година, і Син Людський видається в руки грішників. Устаньте, ходімо, бо наблизився Мій зрадник!»

Юдина зрада

Він ще говорив, як прийшов Юда, один із дванадцятьох, а з ним велика юрба з мечами та киями від первосвящеників і старших народу.

Джотто. Поцілунок Юди.
1304 р.

Караваджо. Поцілунок Юди.
Бл. 1602 р.

А той, хто видавав Його, подав їм знак, кажучи: «Кого я поцілую, то Він. Схопіть Його!»

Він відразу підійшов до Ісуса і сказав: «Радій, Учителю!» – та й поцілував Його.

Ісус запитав його: «Друже, для чого ти прийшов?». А ті підступили, наклали руки на Ісуса й схопили Його.

І ось один із тих, які були з Ісусом, простягнувши руку, вихопив свого меча і вдарив раба первосвященника й відтяв йому вухо.

Тоді каже йому Ісус: «Поверни свого меча на його місце, бо всі, хто бере меч, від меча загинуть. Чи ти думаєш, що Я не можу вблагати Мого Отця, аби Він дав Мені понад дванадцять легіонів ангелів? Як же тоді збудуться Писання, що так має статися?»

У той час Ісус промовив до юрби: «Немов на розбійника ви вийшли з мечами й киями, щоб Мене схопити; щодня Я перебував у храмі, навчаючи, і ви не схопили Мене».

Це ж усе сталося, аби збулося Писання пророків.

Тоді всі учні, залишивши Його, втекли.

Петро тричі відрікається від Ісуса

Петро сидів ззовні у дворі; до нього підійшла одна служниця, кажучи: «І ти був з Ісусом галілейцем!»

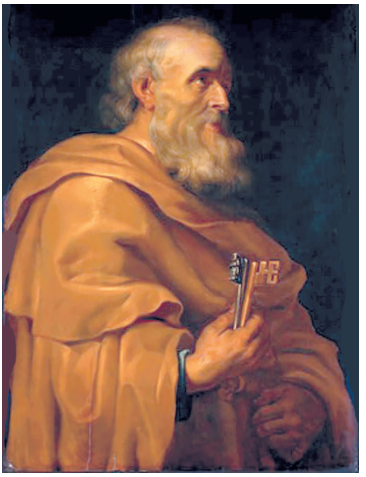
Але він відрікся перед усіма, промовивши: «Не знаю, що ти кажеш!»

Коли ж він вийшов до брами, побачила його інша й каже тим, які там були: «Цей був з Ісусом Назарянином!»

І знову відрікся з клятвою: «Я не знаю Цієї Людини!»

Дещо згодом підійшли ті, які там стояли, і сказали Петрові: «Та ти справді один з них, бо і твоя говірка тебе виявляє!»

Тоді він почав зарікатися і клястися, що не знав Цієї Людини. І враз заспівав півень.

П. П. Рубенс. Святий Петро. *1616–1618 рр.*

Караваджо. Зречення Святого Петра. *1610 р.*

Тож згадав Петро слова, які сказав Ісус: «Перше ніж півень заспіває, ти тричі відречешся від Мене». І, вийшовши геть, він гірко заплакав.

Переклад *Р. Турконяка*

Після жорстоких катувань Ісуса Христа було засуджено до страшної страти – розп'яття на хресті. Римський префект Юдеї Понтій Пилат розумів, що Христос невинний, і щиро хотів Його врятувати. Проте юдейські первосвященники із цим не погоджувалися. А юдейський народ, який ще кілька днів тому славив Христа вигуками «Осанна!» і вітав пальмовими гілками, тепер волів, аби Його розіп'яли на хресті разом з розбійниками. Тож Спаситель прийняв мученицьку смерть на горі Голгофі. Проте через три дні сталося найбільше диво в історії – Воскресіння Ісуса Христа.

З НОВОГО ЗАПОВІТУ. ЄВАНГЕЛІЄ ВІД ІОАННА. 20

(Уривки)

Воскреслий Ісус з'являється Марії Магдалині

Першого ж дня тижня Марія Магдалина прийшла вдосвіта, як ще було темно, до гробниці й побачила, що камінь від гробниці відвалений.

Тож вона побігла й прибула до Симона-Петра та до другого учня, якого Ісус любив, і каже їм: «Забрали Господа з гробниці й невідомо, де Його поклали!»

Тоді вийшов Петро з іншим учнем, і вони пішли до гробниці.

Бігли обидва разом, та інший учень побіг швидше за Петра й прибув першим до гробниці.

Нахилившись, побачив, що лежить полотно, однак він не ввійшов.

Тут прибув слідом за ним і Симон-Петро; він увійшов до гробниці й побачив, що лежить полотно та хустка, яка була на Його голові; вона лежала не з полотном, але згорнена окремо, в іншому місці.

Тоді ж увійшов й інший учень, який прибіг першим до гробниці, – і побачив, і повірив. Оскільки вони ще не знали Писання, що Він мав воскреснути з мертвих.

Отже, учні повернулися знову до себе. <...>

Ісус з'являється Своїм учням

Того ж першого дня тижня, пізньої пори, коли двері, де зібралися [Його] учні, були замкнені зі страху перед юдеями, прийшов Ісус, став посередині й каже їм: «Мир вам!» Промовивши це, показав їм руки та бік. Побачивши Господа, учні зраділи. <...>

Хома, один із дванадцятьох, званий Близнюком, не був з ними, коли прийшов Ісус.

Тож інші учні розповідали йому: «Ми бачили Господа!» Та він сказав їм: «Поки не побачу на Його руках ран від цвяхів і не вкладу мого пальця в рани від цвяхів, не вкладу своєї руки в Його бік, – не повірю!»

Рембрандт. Переконання святого Хоми. *1634 р.*

Через вісім днів знову були всередині будинку Його учні, і Хома з ними. Прийшов Ісус крізь замкнені двері та став посередині й сказав: «Мир вам!»

Потім каже Хомі: «Поклади сюди свій палець, поглянь на Мої руки, простягни свою руку і доторкнися до Мого боку, – і не будь невіруючий, але віруючий!»

У відповідь Хома сказав Йому: «Господь мій і Бог мій!»

Каже йому Ісус: «Тому що ти побачив Мене, ти повірив? Блаженні ті, які не бачили, а повірили!»

Переклад Р. *Турконяка*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Скориставшись посиланням *https://forms.gle/CWeWJv2MxcywvCAQ6* або QR-кодом, виконайте онлайн-тести з теми.

2. Розкажіть про урочистий в'їзд Ісуса Христа в Єрусалим. Чого очікували від Нього юдеї, які Його славили? У чому вони помилялися? Прокоментуйте символічний зміст пальмових гілок та образу віслюка в цьому епізоді.

3. Подискутуймо! Як ви вважаєте, чому Христос суворо повівся з торговцями та міняйлами в Єрусалимському храмі?

4. Які повчання дав Христос учням під час Таємної Вечері?

5. Як і про що молився Ісус Христос у Гетсиманському саду? Зверніть увагу на те, як змінилася Його молитва в другий раз. Про що свідчить така зміна? А як поводилися учні Христа під час Його молитви в Гетсиманському саду?

6. Розвиваймо мовлення. *Словесне малювання.* 1. Випишіть з оповіді про відвідини Гетсиманського саду сполучення слів, які відбивають почуття Ісуса під

час моління про чашу. Наприклад: *смертельний смуток, упав долілиць, втретє повторив ті самі слова*. 2. За допомогою виписаних словосполучень перекажіть біблійний епізод.

7. Випишіть з оповіді про арешт Христа словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано гостроту та емоційність подій, що відбувалися. Наприклад: *подав знак, вихопив меча, вийшли з киями*. Використовуючи виписані опорні сполучення слів, перекажіть сцену арешту. Як повівся Юда? А як Христос відповів зраднику? Чому, на Вашу думку, Ісус заборонив чинити опір ворогам учню, який за Нього заступився під час арешту?

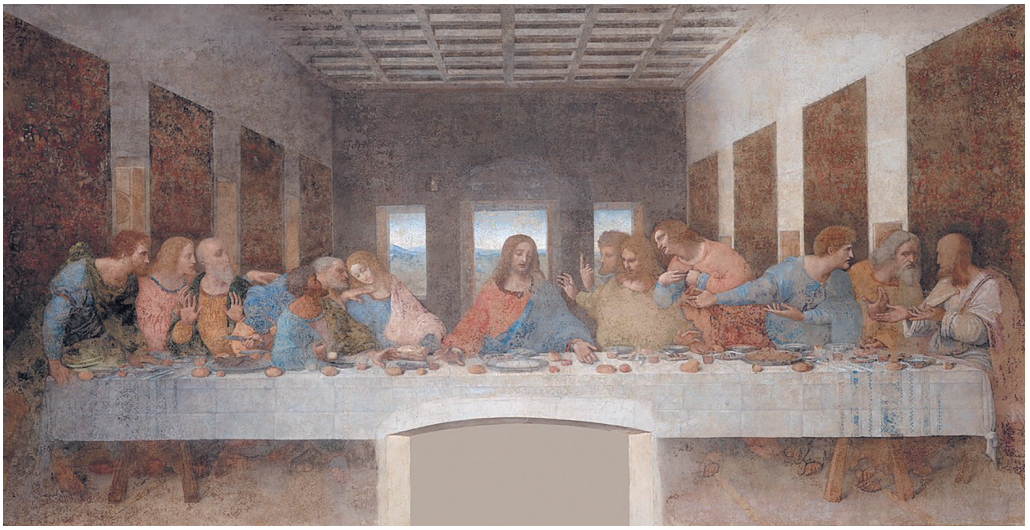
8. Якою була реакція апостолів на арешт і страту Христа? З яким моральним вибором стикнувся Петро після арешту Ісуса? Чому, на вашу думку, Петро тричі зрікся Христа, адже він щиро любив свого Вчителя?

9. Як сприйняли апостоли Воскресіння свого Вчителя? Якою була позиція апостола Хоми і як до неї поставився Ісус Христос?

10. Філологічний майстер-клас. Використовуючи фразеологічний словник української мови, поясніть походження і сенс висловів: *продатися за тридцять срібників, поцілунок Юди, випити чашу до дна, Хома невіруючий*. У яких життєвих ситуаціях ви могли б ними скористатися?

Шедевром світового мистецтва є монументальний розпис «Таємна вечеря», створений великим італійським художником Леонардо да Вінчі в трапезній міланської церкви Санта Марія делле Граціє. На картині зображений кульмінаційний момент Таємної вечері, коли Ісус сповіщає своїх учнів про майбутню зраду. Перед глядачами постає складна, насичена найрізноманітнішими емоціями сцена, яка спонукає до глибоких роздумів.

Геніальною є композиція картини. Леонардо розробив ідеальну перспективу зображення. Завдяки ній досягається ефект присутності глядача в змальованому просторі. Та головне, художник розташував постать Христа в пункті сходження перспективних ліній, тим самим під кресливши її абсолютне центральне значення.-

Леонардо да Вінчі. Таємна вечеря. *1495–1498 рр.*

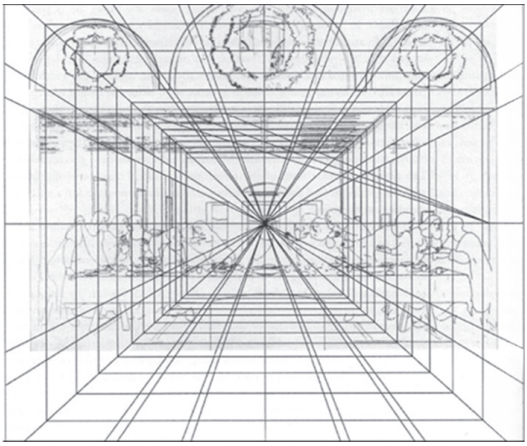

Схема картини Леонардо да Вінчі «Таємна Вечеря»

Образ Ісуса Христа чітко вирізняється на тлі трьох вікон, крізь які видно небо та землю, що символізують відповідно небесний і земний світи. Сама постать Христа з простягнутими на столі руками утворює трикутник. Примітно, що й учні за столом скомпоновані в групи по три людини. Таке багаторазове підкреслення числа 3 пов'язане з його великим значенням у християнській символіці. Згадаємо 33 роки земного життя Христа, Його триразову молитву в Гетсиманському саду, триразове зречення Петра тощо. Засадниче значення цифри 3 відображене у вченні про Святу Трійцю, тобто про Бога, єдиного в Його трьох обличчях: Отця, Сина та Святого Духа.

Попри страшну звістку, яку Він щойно повідомив учням, обличчя Христа випромінює любов і милосердя. Воно має дещо сумний, але спокійний вираз, адже Христос знає, що на Нього чекає, і готовий слідувати волі Небесного Отця. Натомість учні по-різному реагують на трагічну новину. Їхні обличчя, жести та пози відображають багату палітру емоцій: сум'яття, сум, гнів, здивування, потрясіння...

Перша трійка ліворуч (Варфоломій, Яків молодший та Андрій) здивовані й напружено дивляться на Христа.

У другій трійці зліва зображений обурений і палкий Петро. Правою рукою він схопив ніж, аби захистити Вчителя, а лівою – торкнувся плеча юного Іоанна Богослова, глибоко враженого пророцтвом Ісуса. Між ними сидить Юда-зрадник. Леонардо відступив від тодішньої традиції відокремлювати Юду Іскаріота від інших учнів. Утім, навіть сидячи поруч з апостолами, Юда на його картині відрізняється від своїх товаришів: він – єдиний, хто відсувається від Христа, немовби збільшуючи відстань до Нього, єдиний, хто не дивується звістці про зраду та загибель Вчителя, а поглядає на Нього з підозрою та зухвалістю. Підкреслюючи Юдину пристрасть до грошей, Леонардо намалював його руку, що судомно стискає гаманець.

Трійка праворуч від Христа – це Хома, зображений з піднятим пальцем, Яків-старший і Пилип. Вражені Хома та Яків намагаються Вчителеві щось пояснити, а розгублений Пилип, що показує на себе, напевне, питає, чи не він стане зрадником Учителя.

Останню групу праворуч від Христа утворюють постаті євангеліста Матвія, Тадея та Симона-Кананіта. Вони бурхливо обговорюють новину, зокрема Матвій і Тадей з великими зусиллями намагаються переконати в чомусь Симона-Кананіта, що, схоже, не належить до тих людей, яких легко переконати. До речі, існує думка, що в образі Тадея (другого з правого краю картини) Леонардо да Вінчі змалював себе.

1. Порівняйте фреску Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря» (с. 32) з однойменною репродукцією картини Тінторетто (с. 27). Що в них спільного? А чим вони різняться?
2. Робота в групах. А. Уявіть, що ви проводите віртуальну екскурсію й маєте розповісти про розпис Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря». Складіть план розповіді. Доповніть відому вам інформацію про картину відомостями, знайденими самостійно в інтернет-мережі. **Б.** Оберіть одну групу з трьох учнів Христа на репродукції картини Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря» і підготуйте розповідь про них. Детально опишіть, як художник зобразив їхню зовнішність і внутрішній стан. **В.** Дослідіть на репродукції картини Леонардо да Вінчі «Таємна вечеря» жести зображених персонажів. Що ці жести позначають?

Сучасний бразильський письменник Пауло Коельо в романі **«Дияол та сеньйорита Прим»** розказав одну з легенд про те, як було створено фреску «Таємна вечеря».

Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/ze1oVHlt* або QR-кодом, прочитайте легенду. Як ви розумієте слова головної героїні, що вона промовила після прослуховування легенди: «Можливо, у Добра і Зла – одне і те саме обличчя. Усе залежить лише від того, коли вони зустрічаються на шляху кожного з нас»?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Що нового для себе ви відкрили в частині підручника, яка розповідає про Біблію? Які висвітлені в ній історичні факти, біблійні сюжети або моральні повчання ви хотіли б обговорити з друзями чи батьками? Поясніть свій вибір.
2. Стисло перекажіть історію Мойсея. У чому полягало його покликання? Які риси вдачі допомогли Мойсеєві його виконати?
3. У чому полягав сенс випробувань єврейського народу під час його блукань у пустелі? Які чудеса були здійснені на шляху єврейського народу до Землі Обітованої?
4. Який Заповіт уклав Бог з єврейським народом? Про які духовні й моральні цінності йдеться в Десяти Божих заповідях, що їх отримав пророк Мойсей на горі Синай?
5. Подискутуймо! Поясніть значення Десяти Божих заповідей для сьогодення. Обґрунтуйте свою відповідь відомими вам прикладами з життя.
6. Назвіть дванадцять найближчих учнів Христа. Яку роль вони відіграли на земному шляху Ісуса Христа? Як Ісус до них ставився?
7. Які ідеї християнського вчення втілено в епізодах в'їзду Христа до Єрусалиму та під час молитви в Гетсиманському саду? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
9. Робота в групах. А. Порівняйте вчинки братів Йосипа Прекрасного, Даліли з біблійної оповіді про Самсона, про які ви читали в 6–7 класах, та Юди, що відіграв сумнозвісну роль у долі Ісуса Христа. Що поєднує ці образи? А чим вони відрізняються одне від одного? **Б.** Порівняйте образи блудного сина, заблукалої вівці з однойменних притч і зречення та каяття Петра. Розкрийте інакомовний зміст зображених подій. **В.** Які прочитані історії Старого Заповіту містять повчання, що перегукуються з моральними законами, проповідуваними Ісусом Христом? Установіть такі перегукування й аргументуйте їх конкретними прикладами.
10. Творчий проєкт. Дослідіть утілення образів і мотивів Біблії у творчості живописців і скульпторів різних часів і народів. Створіть віртуальний музей, де будуть представлені репродукції відомих творів мистецтва на вказану тему. За попередньо складеним планом проведіть віртуальну екскурсію музеєм.

ЧАСТИНА ДРУГА

ПІЗНАННЯ СВІТУ Й ЛЮДИНИ В ДАЛЕКИХ МАНДРІВКАХ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- які випробовування очікували на Одіссея на довгому шляху додому;
- хто такий Дон Кіхот і чому його називають «лицарем сумного образу»;
- як Робінзону Крузо вдалося відновити цивілізацію на безлюдному острові і знайти себе;
- які фантастичні мандрівки здійснив Гуллівер та які вади побачив у дзеркалі країни ліліпутів;
- які наукові передбачення містяться в історії таємничого капітана Немо та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1
ДОВГИЙ ШЛЯХ ДОДОМУ

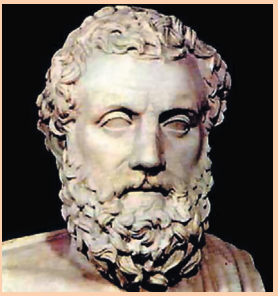
1. Розгляньте колаж. Назвіть зображені на ньому давньогрецькі міфи та їхніх героїв. Які незвичайні події відбувалися в кожному з міфів? Чим вони цікаві читачам?
2. Пригадайте, що вам відомо про богів давньогрецької міфології.

Історія античної літератури розпочинається з архаїчного періоду, який охоплює чимало століть. У цей період сформувався давньогрецький ***героїчний епос***, що відображав світосприйняття «общинної» людини.

Героїчний епос – твори різних жанрів, які в легендаризованій формі відображають волю, завзяття народу в боротьбі проти ворогів, зла й гноблення. У центрі епічного твору – епічний герой, що уособлює кращі риси народного характеру.

Першими творцями героїчного епосу були *аеди* – мандрівні співці-імпровізатори. Вони складали свої пісні просто під час виступів, без попередньої підготовки. Ці пісні спочатку закріплювалися в народній пам'яті, а потім їх усно доопрацьовували й відшліфовували інші співці – *рапсоди* (від грец. «зшиваю» і «пісня»). Згодом греки стали записувати твори своїх поетів. Найдавніші пам'ятки героїчного епосу Еллади, що збереглися в повному обсязі, – ***епічні поеми*** «Іліада» й «Одіссея». Греки приписували їх Гомеру, якого вважали батьком поезії.

Епічна поема (епопея) – великий за обсягом віршований або прозовий твір, у якому широко відтворено значні історичні події, порушено проблеми загальнонародного значення. Епічна поема виросла з народних героїчних пісень, переказів і мала переважно міфологічне забарвлення.

Гомер
(бл. VIII ст. до н. е.)

Український філософ XVIII ст. Г. Сковорода назвав Гомера першим пророком давніх греків. Нині достовірних, підтверджених історичних даних про особистість поета та його життєвий шлях немає. Не було таких відомостей і в давнину. За доби античності існувало дев'ять біографій Гомера, і всі вони ґрунтувалися на легендах, що зображували його сином бога, сліпим мандрівним співцем, який заробляв на хліб виконанням своїх поем. Роки життя поета невідомі. На думку античного історика Геродота, легендарний співець жив у IX ст. до н. е., згідно із сучасними дослідженнями – орієнтовно у VIII або VII ст. до н. е. Немає точних відомостей і про місце народження Гомера. Вважають, що жив він у Йонії. За легендами, сім міст змагалися за честь називатися батьківщиною співця: Афіни, Родос, Смірна, Колофон, Арґос, Саламін і Хіос. Сьогодні в Греції місця, що нібито пов'язані з ім'ям Гомера, вельми шанують. У Смірні – це печера, де він складав вірші, на острові Хіос – скеля, де співав, дослухаючись до прибою...

Традиція змальовує Гомера сліпим (його ім'я, власне, й означає «сліпий»).

Отже, наука не має достеменних відомостей про Гомера й навіть не може стверджувати, що він насправді існував. Тому поряд з античною традицією, що приписує йому «Іліаду» й «Одіссею», побутують інші версії. За однією з них, чоловіка на ім'я Гомер ніколи не було, а його поеми – плід народної творчості. За іншою версією, Гомер існував, але був лише одним з авторів поем (поряд з іншими співцями). За третьою – він був рапсодом, який зібрав, скомпонував та обробив створені до нього пісні або частину з них. У наш час завдяки комп'ютерним дослідженням доведено, що поема «Іліада» – твір одного автора, а не зібрання поетичних переказів. Доведено також, що «Одіссею» написано на тридцять-сорок років пізніше за «Іліаду». Ці дослідження стали ще одним доказом існування давньогрецького співця, однак «гомерівське питання», яке дискутується вже кілька століть, і досі залишається невирішеним. Отож сьогодні чи не наймудрішою відповіддю на нього варто вважати твердження про те, що легендарний сліпий співець уособлює поетичний геній Еллади.

Гомерові поеми «Іліада» й «Одіссея» датуються не пізніше ніж VIII ст. до н. е. і були записані два століття по тому. «Іліаду» присвячено подіям останнього, десятого, року Троянської війни (назва твору походить від другої назви Трої – Іліон). У ній зображено картини військового життя, битви й подвиги славетних героїв Еллади. Головною темою «Одіссеї» є захопливі й небезпечні пригоди героя Троянської війни на ім'я Одіссей упродовж його десятирічної подорожі додому.

Так, Одіссей зустрічається з циклопом[1], сиренами, чаклунками та іншими надприродними істотами. А тим часом кохана дружина Одіссея, Пенелопа, двадцять років чекає на свого чоловіка, відкидаючи пропозиції численних претендентів на її руку й царський трон. Пенелопа, яка не зрадила чоловікові й дочекалася його повернення, стала одним з найяскравіших давніх образів жіночої любові.

Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/ae1oBMIz* або QR-кодом, ознайомтеся з коротким змістом поеми «Одіссея».

«Одіссея» поділена на 24 книги, кожна з яких розповідає про певний етап подорожі героя.

Поема відображає дві найважливіші грані поетичного духу Еллади – героїчну й фантазійну.

В образі Одіссея підкреслюються передусім розум і хитрість. Але Одіссей одночасно – і хоробрий воїн, і відважний мореплавець, і талановитий оповідач, і вірний сім'янин. Він сміливо протистоїть ворогам і викликам природи, здатен на героїчні вчинки. Водночас йому притаманні прагматизм і здатність до обману. Тож перед читачами постає персонаж зі складною, неоднозначною вдачею.

Так званий епічний простір «Одіссеї» утворюють повтори, епітети, порівняння. Гомер зазвичай застосовує *складні епітети*: Зевс – «хмарогонитель», Посейдон – «земледержець», Афіна – «ясноока», море – «багатошумне», сирени – «дзвінкоголосі», лук – «скорострільний», стріла – «міднотяжка», корабель – «бистрохідний».

Гомерівські епітети – це усталені поетичні формули: Одіссей «велемудрий», і в ті моменти, коли припускається помилок, «преславний», коли корабель міг загинути від співу сирен, і «богосвітлий», навіть коли розстрілює з лука залицяльників Пенелопи.

Уживає Гомер і так звані *крилаті слова*. Автор пояснює це визначення тим, що вони ніби летять з вуст поета-співця до слухача. Згодом крилатими словами (висловами) стали називати висловлювання видатних людей, назви історичних і міфологічних подій, що набули переносного значення, цитати з відомих літературних творів тощо. Крилатими висловами стали, наприклад, початковий вірш: *«Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго світом блукав»*, або слова Одіссея: *«Хай ще й багато зазнаю і навіть загину, аби лиш дім свій високий побачить»*, що підкреслюють любов героя до батьківщини.

А відомий вислів «гомеричний сміх», який означає нестримний, гучний регіт, виник з опису сміху богів. Так, у «Одіссеї» боги сміються, коли кульгавому богу вогню Гефесту вдалося спіймати бога війни Ареса: «Сміхом лунким почали всеблаженні боги реготатись...». Афіна ж використовує гомеричний сміх, наславши його на залицяльників Пенелопи: *«В женихів же Паллада Афіна сміх розбудила нестримний і всі їм думки помішала. Реготом, мовби чужі, зайшлись у них щелепи дужі»*. Гомеричним можна назвати сміх Одіссея над обдуреним Поліфемом.

[1] *Цикло́п*, або *кіклóп* – у давньогрецькій міфології – велетень з одним оком на лобі.

Давньогрецька поезія була солодкозвучною, мелодійною і майже завжди супроводжувалася музикою. Повільна епічна плинність оповіді в «Одіссеї» зумовлена особливостями античного віршування. Давньогрецька мова вирізняється наявністю довгих і коротких голосних звуків. Тому в основі античного віршування – чергування коротких і довгих складів, які з'єднано в стопи, що нагадують поєднання нот у музичному такті. Повторення таких стоп утворює віршовий рядок і визначає його внутрішній ритм. Українська мова передає давньогрецьку поезію чергуванням наголошених і ненаголошених складів. Зауважмо, що поняття стопи збереглося і в нашій класичній системі віршування як умовне позначення одиниці, повторення якої створює ритм вірша (хорей, ямб, дактиль, амфібрахій, анапест тощо). Найпоширенішим віршовим розміром античної поезії був ***гекзаметр***. Саме ним складено «Одіссею».

Гекзаметр – віршовий розмір в античній поезії, шестистопний дактиль із цезурою (паузою) у середині віршового рядка (– ∪∪ / – ∪∪ / – ∪ || ∪ / – ∪∪ / – ∪∪ / – ∪), остання стопа завжди двоскладова (хорей).

Послухайте, як звучить «Одіссея» Гомера в оригінальному давньогрецькому перекладі, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/dehIPCIZ* або QR-кодом.

Переклад поем Гомера вимагає високої поетичної майстерності. Одним з перших за цю роботу взявся Олександр Навроцький – член Кирило-Мефодіївського братства. У 1860–1870-х рр. Навроцький виконав повний переклад «Іліади», який, проте, не було видано. Степан Руданський, здійснивши повний віршований переклад «Іліади», намагався наблизити давньогрецький епос до української народної пісенної традиції. Уривки з «Іліади» та «Одіссеї» перекладав Іван Франко. Над перекладами Гомера працювали Пантелеймон Куліш, Олександр Потебня, Леся Українка, Петро Ніщинський.

Значною подією українського культурного життя став повний переклад «Іліади» та «Одіссеї» гекзаметром, виконаний блискучим перекладачем Борисом Теном. Його визнано досконалим і художньо неперевершеним.

Перевірте себе

1. Які легенди й перекази про життя Гомера існували за доби античності? Яким постає легендарний поет у цих оповідях?
2. У чому полягає «гомерівське питання»? Наведіть аргументи за і проти існування Гомера.
3. Про що розповідається в поемах «Іліада» та «Одіссея»?
4. Схарактеризуйте композицію «Одіссеї».
5. Як зображений у поемі Одіссей?
6. Дайте визначення поняття «гекзаметр». Яку роль він відіграє у створенні епічного простору поеми Гомера?
7. Хто з українських майстрів слова перекладав твори Гомера?

Читаючи уривки з поеми, зверніть увагу, як Одіссей впорався з різними випробуваннями на своєму шляху додому. Які риси його вдачі розкриваються в цих випробуваннях?

ОДІССЕЯ

(Уривки)

ПІСНЯ ДЕВ'ЯТА

<...> Зовсім ми вже недалеко були від країни кіклопів,
Бачили дим, голоси їх, і кіз, і овець уже чули. <...>
Скликав супутців своїх я на збори і так до них мовив:
«Товариші мої вірні, лишайтеся тут, а тим часом
Я на своїм кораблі з гребцями своїми поїду
Певно дізнатися, що за мужі в тій країні домують, –
Чи непривітні і дикі там люди, що правди не знають,
Чи доброзичливі серцем, гостинні і богобоязні». <...>
Мовивши так, зійшов я на свій корабель і супутцям
Вийти на нього звелів і причали усі відв'язати.
До кочетів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидячи вряд, по сивих ударили хвилях.
Швидко дістались ми так недалекої тої країни,
Обік побачили там, край скелі над морем, високу,
Лавром поросту печеру. До неї збиралося на ніч
Кіз і овечок багато; навкруг простягався високий
Двір, обгороджений муром з укопаних в землю великих
Каменів, зверху ж і сосни росли, і дуби височенні.
Велетень жив там потворний, що кіз і овечок отари
Сам випасав собі, інших оподаль. Ні з ким він не знався
У самотині своїй і ніяких не відав законів.
Був він потвора страшна, на людину, що хлібом живиться,
Зовсім не схожий, скоріше скидавсь на гірську верховину,
Лісом поросту, яка серед скель височіє самотньо.
Товаришам своїм вірним на місці звелів я лишатись,
При кораблі, й стерегти корабля свого якнайпильніше;
Сам же, дванадцять обравши між ними супутців найкращих,
Вирушив. Мав із собою я козячий міх із солодким
Темно-червоним вином ... <...>
Відчув-бо я духом
Мужнім, що стріну людину, одягнену в силу могутню,
Дикого велетня, що ні законів, ні правди не знає.
Швидко добралися ми до печери, але не застали
Велетня в ній, – десь пас він отару свою густорунну.
От увійшли ми в печеру і стали усе оглядати:
Сиру там кошики повні стояли, ягнята й козлята
В стійлах тіснились вузьких, за віком поставлені різним... <...>
Товариші почали всіляко мене умовляти, –
Сир той забравши, негайно тікать відтіля і найшвидше
Позаганяти на наш корабель бистрохідний з кошари
Тих козенят і ягнят та й умкнути по водах солоних.
Та не послухав я їх, хоч було б набагато це краще, –
Хтілось побачить його, чи не дасть мені сам він гостинця?

Товаришам же моїм не здавався, проте, він привітним.
От ми розклали вогонь, і жертву принесли, й самі вже,
Сиру набравши, поїли, і ждати в кутку посідали,
Поки той прийде із стадом. Приніс тяжкий оберемок
Дров він сухих, щоб мати на чому вечерю варити.
З грюкотом скинув ті дрова серед кам'яної печери.
Ми ж із перестраху всі аж в найдальший зашилися закут.
Позаганяв до печери опасистих кіз і овечок... <...>
Потім камінь підняв величезний і вхід до печери
Ним завалив, – не могли б того каменя зрушити з місця
Й ковані міцно аж двадцять два вози чотириколісні, –
Ціла то скеля була, що нею заклав свої двері. <...>
Швидко із справами цими упорався, потім ще й ватру
Сам розпалив, і нарешті побачив він нас і промовив:
«Хто ви, чужинці? Шляхом відкіля ви пливете вологим,
В справі якій чи так, навмання, ви блукаєте морем,
Наче розбійники ті, що гасають у водних просторах,
Важачи власним життям і біду несучи чужоземцям?»
Так говорив він, і любими ми зажурились серцями:
Сповнив нас жахом страшний його голос і вигляд потворний.
В відповідь все ж я до нього з такими звернувся словами:
«Родом усі ми ахеї, додому вертаємо з Трої,
Та, супротивними гнані вітрами над хланню морською,
Збились з путі, і на інших шляхах та на іншій дорозі
Ми опинились, – Зевсова, видно, на те була воля. <...>
Так говорив я, а він відповів мені словом безжальним:
«Ну ж і дурний ти, чужинче, та й здалеку, мабуть, прибув ти,
Що шанувати й боятись богів мене так умовляєш!
Нам, кіклопам, байдуже й до Зевса-егідодержавця,
І до блаженних богів, самі-бо від них ми сильніші.
Страх перед Зевсом мене не примусить тебе пощадити
З товаришами, якщо того власний мій дух не накаже.
Краще скажи мені, де корабель твій оснащений нині
До суходолу пристав – далеко чи близько, щоб знав я».
Так він випитувать став, але це не укрилось від мене,
Мав-бо я досвід і хитрими мовив до нього словами:
«Мій корабель розтрощив Посейдон, землі потрясатель,
Кинувши ним о скелі стрімкі при самім узбережжі
Вашого краю, – вітром сюди його з моря загнало.
Наглої смерті, проте, із супутцями я врятувався».
Так я сказав. Не відмовив безжалісний серцем нічого,
Скочив раптово і, руки свої на супутців наклавши,
Двох, як щенят, ухопив і з силою ними об землю
Вдарив, аж мозок їх бризнув і скрізь по землі розіллявся.
Пошматувавши їх геть, спорядив собі з них він вечерю. <...>
Духом відважним тоді таку я подав собі раду:
Ближче підкрастись і, меч свій нагострений з піхов добувши,
Вдарити в груди йому, рукою намацавши місце,

Де печінки під осердям, – та інша затримала думка:
Всі ми в печері отут загинули б марною смертю,
Бо від високих дверей не змогли б одвалити руками
Камінь той величезний, що велетень ним завалив їх. <...>
...А я, у печері лишившись, почав міркувати,
Як би помститись, якщо подасть мені ласку Афіна.
Серцю моєму така найкращою видалась рада:
Біля кошари лежала кіклопова палиця довга –
Стовбур сирої маслини, – зрубав її він, щоб ходити
З нею, як висхне вона. Виглядала ж та палиця, наче
Щогла на двадцятивеслім просторім судні чорнобокім,
Що вантажі торговельні крізь далеч морську перевозить, –
Так виглядала завдовжки й завгрубшки ота деревина.
Кия із сажень завдовж од неї тоді відрубав я
Й товаришам передав, обстругати його наказавши.
Гарно вони обтесали оцупок, а я, загостривши
Дрюк той, у полум'ї вістрям тримав, щоб вогнем засмалити.
Потім старанно його заховав я під гноєм, якого
Дуже багато було понакидано скрізь по печері.
Товаришам після того звелів жеребки я тягнути,
Хто з них відважиться, разом зі мною кілок той піднявши,
В око встромити кіклопу, як в сон він солодкий порине. <...>
Ввечері й він надійшов і отару пригнав пишнорунну. <...>
Тут підійшов до кіклопа я близько й звернувся до нього,
З темно-червоним вином дерев'яний підносячи дзбанок:
«Випий, кіклопе, вина, наївшися м'яса людського, –
Сам тоді знатимеш, що за питво в кораблі хоронилось
Нашому. Віз тобі цю я пожертву, щоб зглянувсь на мене... <...>
Й вирядив швидше додому, а ти все нещадно лютуєш.
Так говорив я. Узяв він і випив; і страшно вподобав
Те він солодке питво... <...>
Тричі підносив я, й тричі в глупоті своїй випивав він.
А як вино уже зовсім йому затуманило розум,
Я із солодкими знову до нього звернувся словами:
«Ти про ім'я моє славне питаєш, кіклопе? Назву я
Зараз себе, та гостинця віддай, що мені обіцяв ти.
Звусь я Ніхто на ім'я, і Ніким мене батько і мати,
Й товариші мої, й інші, звичайно, усі називають».
Так говорив я, а він відповів мені словом безжальним:
«Отже, Нікого я з'їм наостанку, раніше ж поїм я
Товаришів його всіх, – оце тобі й буде гостинець».
Так він сказав, похитнувся і навзнак упав, і, зігнувши
Набік грубезну шию, лежав, і відразу всевладний
Сон подолав його. <...>
Кия тоді я у попіл гарячий засунув, щоб знову
Він розігрівся, як жар, а тим часом відваги словами
Товаришам додавав, щоб ніхто не утік з переляку. <...>
Так от і ми, узявши розпечений дрюк, ним свердлили
Велетню око, і пасока тепла струмила навколо.

К. Гансен. Одіссей і Поліфем. *1835 р.*

Жаром горящих зіниць обсмалило і брови, і вії,
Лопнуло яблуко очне, й коріння його аж сичало. <...>
Страшно кіклоп закричав, аж луна розляглась по печері,
З ляку ми кинулись врозтіч усі, і зразу він вирвав
З ока оту деревину, гарячою кров'ю облиту,
З люттю від себе її жбурнув обома він руками
Й гучно кіклопів волати почав, що з ним у сусідстві
Теж у печерах жили на овіяних вітром узгір'ях.
Крик той страшенний почувши, вони звідусіль позбігались,
Вхід обступили в печеру і стали розпитувать, що з ним:
«Що, Поліфеме, з тобою, що голосно так ти волаєш
В ніч божественну й солодкого сну позбавляєш усіх нас?
Може, хто з смертних отару твою силоміць виганяє?
Може, самого тебе хтось насильством і підступом губить?»
В відповідь так із печери волав Поліфем премогутній:
«Друзі, Ніхто, й не насильством мене він, а підступом губить!»
Відповідаючи, мовлять вони йому слово крилате:
«Що ж, коли сам ти, й ніхто насильства тобі не вчиняє,
То чи не Зевс тобі хворість наслав, і поміч тут марна, –
Краще ти батька свого, владику благай Посейдона!»
Мовили це й відійшли; любе серце моє розсміялось,
Як обманув я ім'ям його й задумом цим бездоганним.
Стогнучи тяжко і в корчах увесь аж звиваючись з болю,
Камінь руками намацав кіклоп і відсунув від входу,
Сів посередині в дверях і широко руки розставив,
Щоб упіймати того, хто з отарою хтів би умкнути.
От якого він дурня знайти у мені сподівався! <...>
Зрештою визнав у серці я раду таку за найкращу:
Гарних, ставних там чимало було баранів густорунних,
Добре вгодованих, з темною, аж фіалковою шерстю.
Всіх я їх нишком позв'язував сплетеним віттям вербовим
З ложа жорсткого, що велетень спав нечестивий на ньому.
Я їх по троє зв'язав, – ніс когось під собою середній,

Інші ж обидва з боків тим часом його прикривали.
Кожні так троє несли одного чоловіка. А сам я...
Був поміж ними баран, над усіх в тій отарі найкращий,
Міцно вхопившись за карк, під черевом в нього кудлатим
Я заховався і, вп'явшись руками у шерсть божественну,
Так і тримавсь терпеливо, відважного сповнений духу. <...>
А їхній господар, жорстоким
Мучений болем, усім баранам, що йшли поуз нього,
Спини обмацував. Не помічав він, проте, нерозумний,
Що під грудьми в баранів густорунних підв'язане крилось. <...>
Щойно ми вийшли з печери й оподаль кошари спинились,
Перший я виліз із-під барана й повідв'язував інших.
Швидко погнали отару ми жирних овець тонконогих,
Їх оточивши навколо, щоб разом все стадо загнати
На корабель свій. <...>
А на таку вже відплинувши віддаль, що поклик ще чути,
До Поліфема почав я, глузуючи з нього, кричати:
«Гей ти, кіклопе! Не зовсім беззахисний муж той, в якого
Товаришів у глибокій печері пожер ти жорстоко!
Так і належить помститись тобі за лихі твої вчинки,
Нелюде лютий, що в домі своєму гостей поз'їдати
Не посоромився! От Зевс і боги тебе всі й покарали!»
Так я промовив. Його ж іще більша злоба охопила.
Верх од гори відломив він великої й так його кинув,
Що поблизу корабля темноносого впав той уламок,
Ледве в стерно кермове кам'яна не ударила брила.
Завирувало все море від скелі, що впала у воду, –
З шумом до берега нас понесло тоді водоворотом,
Моря приливом нас знову до самої суші пригнало.

Я. Йорданс. Одіссей у печері Поліфема. *XVII ст.*

А. Беклін. Одіссей і Поліфем. *1896 р.*

Довгу жердину руками вхопивши, від берега нею
Я відштовхнув корабель, а супутцям кивнув головою,
Додаючи їм відваги, й на весла звелів налягти їм,
Щоб із біди врятуватись. Аж гнулись вони – веслували.
Тільки як далі від берега вдвоє уже одпливли ми,
Знов я кіклопа гукати хотів; та навкруг навперейми
Товариші мене лагідно так почали умовляти:
«Знову, безумний, ти хочеш цю дику людину дражнити?
Щойно він, кинувши скелю у море, погнав корабель наш
Прямо на берег, і ми уже зовсім загинути мали!
Тільки-но крики чиїсь чи мову яку він почує,
Голови нам і всі корабельні він балки розтрощить,
Мармуру кинувши брилу, – а сили йому не бракує».
Так говорили вони, та не слухало серце відважне,
Й знову до нього покликнув я, гнівом в душі спалахнувши!
«Гей ти, кіклопе, якщо тебе з смертних хто-небудь спитає,
Хто осліпив так ганебно тебе, ти можеш сказати –
Це Одіссей тебе ока позбавив, той городоборець,
Син Лаерта, що має свою на Ітаці домівку».

Літературний практикум

1. Схарактеризуйте зовнішність і характер циклопа (кіклопа) Поліфема. Обґрунтуйте відповідь цитатами.

2. Як називає себе Одіссей у розмові з циклопом? Який несподіваний комічний ефект це створює в подальшому розвитку подій?

3. До яких хитрощів удався Одіссей, аби врятувати себе та своїх товаришів від циклопа?

4. Що таке «гомеричний сміх»? Чи можна гомеричним назвати сміх Одіссея над Поліфемом?

5. Подискутуймо! Чи можна, на вашу думку, стверджувати, що в протистоянні Поліфему Одіссей поводився як герой? Обґрунтуйте свою думку.

6. Творчий переказ. Випишіть з перекладу прочитаної частини поеми словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано гостроту пригод, у які потрапляють Одіссей та його товариші на острові циклопів. Наприклад: *скочив раптово, кинулись врозтіч*. Використовуючи виписані опорні словосполучення, перекажіть епізод осліплення від імені: 1) Одіссея; 2) Поліфема; 3) богів, що могли спостерігати з Олімпу.

7. Творча лабораторія. Напишіть альтернативний кінець для епізоду з циклопом. Як ви змінили б події, щоб вони відповідали вашому баченню історії?

8. Філологічний майстер-клас. Складіть у зошиті метричну схему віршованого розміру поеми – гекзаметра на прикладі чотирьох-п'яти віршів на вибір. Підрахуйте кількість наголосів у кожному рядку. Наголошені склади позначте вертикальною рискою, ненаголошені – горизонтальною.

ПІСНЯ ДЕСЯТА

(Уривки)

Під час морської мандрівки Одіссей потрапив на острів чаклунки Кірки. Вона перетворила його товаришів на свиней, але Одіссей згодом добився звільнення їх від чар. На острові Кіркеї Одіссей прожив рік, оточений любов'ю та турботою чарівниці. Вона розповіла йому про небезпеки, що чекали на нього та його товаришів у подальшій мандрівці...

<...> Спершу сирен ти зустрінеш, що чаром своїм нездоланним
Кожну людину чарують, яка лиш до них підпливає.
Хто до сирен несвідомо наблизиться й тільки почує
Голос їх, той вже додому не вернеться, діти й дружина
Не побіжать уже взустріч йому, не радітимуть шумно,
Дзвінкоголосим-бо співом сирени його зачарують,
Сидячи там на лужку; наче гори, навкруг височіють
Кості загиблих людей, тільки шкіра на них дотліває. <...>
Є дві скелі – широкого неба
Бескидом гострим сягає одна, оповита у темну
Хмару, – чистим повітря над ним не буває ніколи,
Влітку чи то восени та хмара над ним не зникає.
Смертному ані зійти на ту скелю, ні з неї спуститись,
Навіть хоч би й з двадцятьма руками він був і ногами,
Надто-бо рівна та скеля, немовби обтесана гладко.
Є там печера хмурна посередині скелі тієї. <...>
Ще ні один чоловік боєздатний, стріляючи з лука,
З моря не міг досягнути глибокої тої печери.
Скілла живе там жахлива, що гавкає несамовито.
Голос її скавучить, немов у щеняти малого,
З вигляду ж – люте страхіття вона, і нікому не мило
З нею стрічатися, навіть коли б якийсь бог її здибав.
Ніг аж дванадцять у неї, і кожна – огидно потворна,
Шість в неї ший довжелезних, на кожній страхіття жахливу
Голову має, а в ній – рядами потрійними зуби,
Часто і міцно поставлені, чорної сповнені смерті.
До половини сховавшись у темній печері глибокій,
Голови всі виставляє вона із провалля страшного,
Й пильно чигає зі скелі, і ловить дельфіни, й тюлені... <...>
Ще не хвалився ніхто з моряків, що безкарно проїхав
Він з кораблем повз неї, бо кожного пащею Скілла
Зразу ж хапає з мужів, що пливуть кораблем темноносим.
Другу скалу, невисоку, побачиш ти там, Одіссею,
Близько від першої, так як із лука стрілою сягнути.
Дика смоковниця, листям ряснiючи, там височіє.

Чорну там воду внизу божиста ковтає Харібда,
Тричі ковтає на день і тричі на день викидає
З себе. Отож не наблизься, коли вона має ковтнути,
Бо не врятує тоді тебе навіть землі потрясатель.
Ближче до Скілли тримайся й повз неї жени якнайшвидше
Ти корабель свій, бо краще супутників шість загубити,
Аніж усіх заодно з кораблем їх утратити разом». <...>
Снасті тим часом усі спорядивши, на свій корабель ми
Сіли, – вітер лише та стерничий його спрямували.
З смутком на серці тоді до супутників знов я звернувся <...>

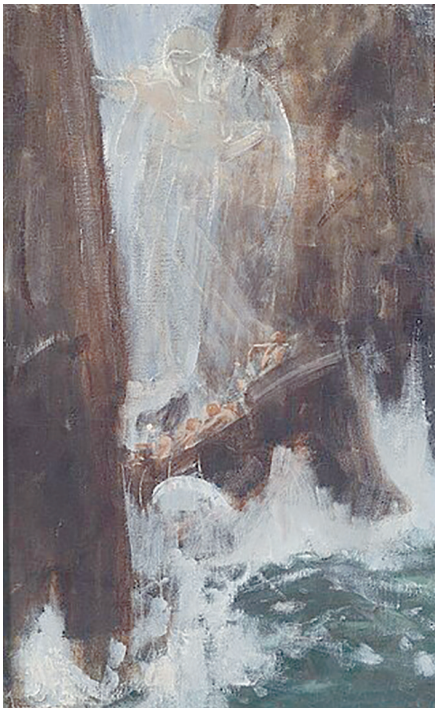
Із засмученим серцем Одіссей переказав товаришам пересторогu, які він почув від Кірки. Мандрівники спорядили свій корабель і вирушили в путь. Проте Одіссею дуже хотілося почути дивний спів сирен. Отож він вигадав спосіб, як це зробити й водночас захистити себе й друзів від смертельної небезпеки.

<...> Міцно до щогли мене прив'яжіть, щоб стояв біля неї
Я нерухомо, путами зв'язаний якнайтугіше.
А як благатиму я розв'язати й наказувать буду,
Линвами хай прив'яжуть до щогли мене ще міцніше». <...>
Згодом і вітер ущух, і раптом настала навколо
Тиша безвітряна, – бог тоді хвилю морську заспокоїв.
З місць повставали супутники всі і, згорнувши вітрила,
Склали на дно корабля їх, самі ж посідали рядами
До кочетів і веслами пінити хвилю взялися.
Взяв тоді воску я круг, подробив його гострою міддю
На невеликі шматочки й міцними став м'яти руками. <...>
Товаришам я по черзі тоді позаліплював вуха,
Потім вони вже за руки і ноги мене прив'язали
Стійма до щогли міцної, ще й линвами туго скрутивши,
Веслами, сидячи вряд, по сивих ударили хвилях.
А на таку вже наблизившись віддаль, що й поклики чути,
Наш корабель бистрохідний не міг від сирен заховатись,

Дж. В. Вотергаус. Одіссей і сирени. *1891 р.*

Що почали йому навстріч виводити пісні дзвінкої.
«Гей, Одіссею преславний, ти гордість ахеїв велика!
Ну-бо, спини корабель, щоб послухати нашого співу.
Не пропливав тут ніхто на своїх кораблях чорнобоких,
Поки солодкої пісні із уст він не вислухав наших...» <...>
Так вони мовили співом чудовим. І прагнув всім серцем
Співу їх слухати я, і звелів я себе розв'язати,
Товаришам поморгавши, вони ж, все гнучись, веслували.
Встали лише Перімед з Еврілохом і, пут іще більше
Взявши та линв, ще міцніше до щогли мене прив'язали.
Тільки як вже проминули той острів і більше не чули
Ні голосів ми сирен, ані їх чарівливого співу,
Товариші мої вірні той віск повиймали, що вуха
Ним заліпив я їм, отже, й мене тоді з пут увільнили.
Щойно покинули острів ми той, як здаля над водою
Пару і хвилю побачив велику і гомін почув я. <...>
З стогоном так і плачем ми вузьку пропливали протоку, –
Скілла-бо там по один бік, по другий – божиста Харібда
Грізно ковтала із моря глибокого воду солону.
А як назад викидала, шумливо навкруг клекотіло,
Мов у котлі на великім вогні. І бризками піна
Високо вгору злітала, обидві зрошаючи скелі.
А як існову ковтала морську вона воду солону,
Вся відкривалась виpуюча хлань, і скелі навколо

А. Хіремі-Хіршль.
Між Скіллою і Харібдою

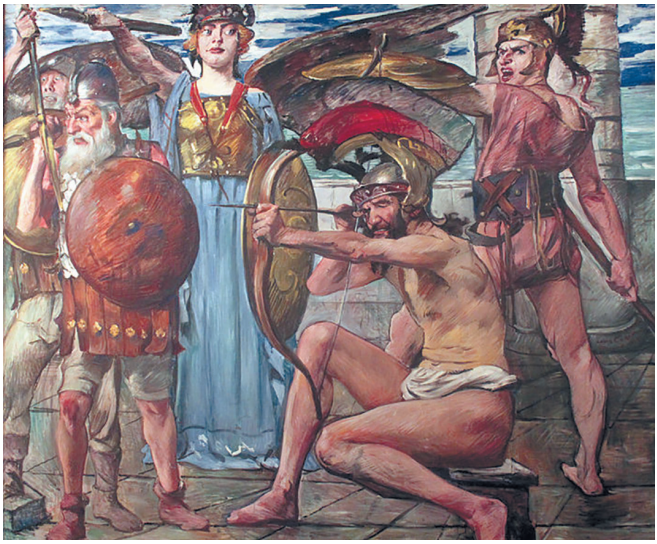
А як ізнову ковтала морську вона воду солону,
Вся відкривалась виpуюча хлань, і скелі навколо
Грізно лунали, й на дні вже земля відкривалась глибоко
З чорним піском. І блідий охопив всіх супутників острах.
З жахом, загибелі ждучи, дивилися ми на Харібду.
Скілла ж в той час з корабля мого бистрого шість ухопила
Товаришів, найсильніших гребців із міцними руками.
Тут на швидкий корабель і супутників я оглянувся
Й тільки побачити встиг, як високо в повітрі мелькнули
Руки та ноги їх. <...> З криком жахливим вони увостаннє
Звали мене, на ім'я окликаючи, в тузі сердечній.
Так, як із виступу скелі рибалка на вудці довженній
Разом з поживою рибам морським на приманку лукаву
Кидає в море грузилом ще й ріг із вола польового,
Й кинута з моря на берег тріпоче сполохана риба, –
Так над скалою й вони у повітрі усі тріпотіли.
Біля печери вона їх пожерла, вони ж все кричали
Й руки у смертнім одчаї усе простягали до мене.
Більшого жаху ніколи мої ще не бачили очі,
Хоч і багато зазнав я, шляхами блукавши морськими.
А як нарешті уникли ми скель та страшної Харібди
Й Скілли, на острів чудовий пресвітлого бога небавом
Ми прибули.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

(*Уривки*)

Нарешті після двадцятирічної мандрівки Одіссей повернувся на рідну Ітаку. За порадою богині Афіни він прийшов в образі злидаря й нікому не сказав, ким є насправді. Дружина Пенелопа, яка двадцять років на нього чекала, його не впізнала. Тимчасом у його будинку відбувалися дивні події. Вже три роки Пенелопа потерпала від залицянь чоловіків, які до неї сваталися, сподіваючись через шлюб з нею захопити царський трон. Усі вони мешкали у палаці Одіссея, пили царські вина й їли страви, приготовлені для царського столу, поводилися нахабно й почувалися тут майже господарями. Пенелопа зволікала з відповіддю, скільки було можна. Зрештою, вона з великим смутком принесла його лук і стріли й оголосила, що вийде заміж за того, хто зігне лук і чия стріла пройде крізь 12 кілець. Але змагання не відбулося, бо жоден із женихів не зміг навіть натягнути тятиву лука Одіссея.

<...> В той час Одіссей велемудрий,
Лук свій узявши великий, увесь його пильно оглянув.
Як чоловік у грі на формінзі і співах умілий
Легко струну на кілочок новий натягнути здолає,
Скручену кишку овечу з кінців із обох прив'язавши, –
Так без зусилля свій лук натягнув Одіссей велемудрий.
Зразу ж тоді й тятиви правицею злегка торкнувся –
Дзвінко вона пролунала, мов ластівки голос чудесний.
Смуток великий серця охопив женихам, їх обличчя
Зблідли. Сам Зевс громозвучну тут виявив з неба ознаку.
Серцем зрадів витривалий в біді Одіссей богосвітлий
З того, що син гнучкомудрого Кроноса дав це знамення.

Л. Корінт. Одіссей стріляє з лука

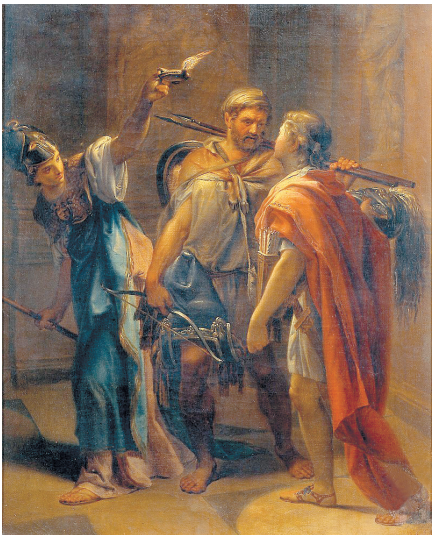
Бистро узяв він стрілу, що самотньо одна лиш лежала
З краю стола, – усі інші в місткому були сагайдаку
Сховані, – їх на собі ахеї ті мали зазнати.
Взявши за держално лук, почав тятиву від зазубрин
Сидьма натягувать він і, націлившись, випустив бистру
З лука стрілу. Анітрохи не схибив він, жодного вушка
Не зачепив у сокирах, усі їх стрілою прошивши
Міднотяжкою. Тоді Одіссей Телемахові мовив:
«Не осоромив тебе, Телемаху, твій гість, у покоях
Сидячи цих, – несхибно у ціль я улучив, недовго
Лук цей натягував я. Ще сила моя збереглася,
Марно мені женихи докоряють, даремно безчестять.
Ну, а тепер і вечерю вже час готувати ахеям,
Поки ще видно, а потім ще й іншої втіхи спожити
В співах з формінгою, – це наймиліша є учти окраса».
Мовивши так, він бровами повів. Мечем мідногострим
Підперезавсь Телемах, богорівного син Одіссея,
В руки взяв списа свого і ззаду за батьковим кріслом
Став поблизу біля нього, озброєний сяйною міддю.

ПІСНЯ ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

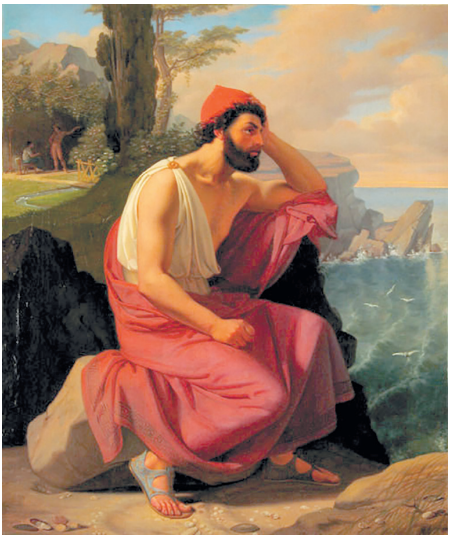
(Уривки)

Скинув із себе лахміття тоді Одіссей велемудрий,
Став на високий поріг, тримаючи лук свій і повний
Стріл сагайдак, і тут же він висипав стріли ті бистрі
Прямо під ноги собі і до всіх женихів тоді мовив:
«От і скінчились уже змагання оці безневинні!
Бачу вже іншу я ціль, що ніхто не стріляв іще в неї,
Я ж, коли дасть Аполлон мені славу цю, може, й потраплю».

Мовлячи так, гірку в Антіноя стрілу він націлив.
Той же в цю мить піднімав золотий, на два вуха, чудовий
Келих, який перед тим він рукою підсунув до себе,
Маючи випити з нього, й на думку йому не спадала
Близька загибель. Та й хто ж би з присутніх на учті подумав,
Що пощастить одному, хоч який би не був він могутній,
Смерть нещадиму стільком і чорную Керу наслати?
Цілячись, влучив за мить Одіссей Антіноєві в горло.
Вістря крізь ніжне надпліччя навиліт пройшло юнакові.
Навзнак упав Антіной, і келих із рук його раптом
Випав, струмками густими із ніздрів його полилася
Кров чоловіча. Рухом ноги ненароком штовхнувши,
Стіл перекинув він, страви попадали всі на підлогу.
Хліб і печеня – усе забруднилось. По цілому домі
Крик женихів залунав. Побачивши, як їх товариш
Впав, вони з крісел схопились, забігали всі в замішанні
Й зиркали всюди в тривозі по стінах, збудованих міцно,
Та не було ні щита, ані списа на них бойового.
З гнівною лайкою стали вони Одіссея корити:
«Зле собі вдіяв, бродяго, що мужа ти вбив! На змаганнях
Не виступать тобі більш: не мине тебе вірна загибель!
Кращого-бо юнака ти із знатних мужів на Ітаці
Вбити посмів! Сьогодні ж терзатимуть труп твій шуліки!»
Так гомоніли вони, бо гадали, що він ненавмисно
Мужа убив. Та не знали, дурні, що над ними самими
Злої загибелі сіті давно уже грізно нависли.
Глянув спідлоба і мовив тоді Одіссей велемудрий:
«А, собаки! Не думали ви, що я цілий додому
З краю вернуся троянського! Дім мій ви тут руйнували,

Б. Ноккі. Повернення Одіссея до Ітаки. *1812 р.*

Д. Блунк. Одіссей. *1830 р.*

Ґвалтом на ложе до себе моїх ви тягнули челядниць,
Ще за життя мого сватать мою намагались дружину
І не боялись богів, що простором небес володіють,
Ані того, що спостигне їх помста людська коли-небудь.
Злої загибелі сіті давно-бо над вами нависли».
Так говорив він, і острах блідий усіх огорнув їх.
Всяк оглядавсь – де рятунок знайти від загибелі злої...

Переклад *Бориса Тена*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/SrBc3QGg2KxvGgqZ6* або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події поеми «Одіссея».

2. Хто такі сирени? Чим вони загрожували морським мандрівникам? Завдяки чому Одіссею вдалося їх перехитрити?

3. Про що сирени співали Одіссею? На які душевні слабкості подорожніх впливав їхній спів?

4. Чим небезпечні були Скілла та Харібда? Як підкреслюється потворність їхніх образів? Як Одіссей та його супутники здолали цю небезпеку?

5. Поміркуймо! Як ви гадаєте, чому Одіссей став вічним образом світової літератури? Що він символічно уособлює? **Робота в парах.** Знайдіть у прочитаних уривках описи або деталі, які дають уявлення про суспільно-економічний розвиток Давньої Греції. На основі спостережень доведіть, що «Одіссея» Гомера є історичним джерелом вивчення стародавнього світу. Презентуйте свої дослідження у вигляді скрайбінгу[1].

6. Творча лабораторія. Робота в групах. А. Створіть виставу за мотивами пригод Одіссея, адаптувавши епізоди зустрічі із сиренами або Скіллою та Харібдою для театру тіней або пантоміми. **Б.** Створіть ілюстровану карту подорожей Одіссея, позначте на ній ключові моменти пригод. Презентуйте однокласникам/однокласницям свій проєкт. Скориставшись картою, розкажіть про пригоди Одіссея, які йому довелося пройти, повертаючись додому. **В.** Створіть ***візуальну дошку***, яка відображає різні аспекти характеру Одіссея. Додайте зображення, символи та цитати, які відбивають його сильні та слабкі сторони, мотиви та цінності.

Для виконання завдання скористайтеся інтерактивною картою подорожей Одіссея, створеною американською компанією геоінформаційних систем «ESRI», перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/zehlkzkM* або QR-кодом.

7. Філологічний майстер-клас. Об'єднавшись у групи, дослідіть художні особливості поеми Гомера. **А.** Знайдіть у тексті постійні епітети, за допомою яких Гомер характеризує Одіссея, його лук, Пенелопу, богів. Поясніть їх призначення. **Б.** Знайдіть у тексті гомерівські порівняння і поясніть їх смисл. **В.** Що означає вислів «крилате слово»? Знайдіть приклади використання «крилатих слів» у поемі.

Окрім зустрічі з циклопом, сиренами, морськими чудовиськами, Одіссея очікували інші численні пригоди на шляху додому – на островах кіконів, лотофагів, феаків, бога вітрів Еола, чарівниці Кіркеї, німфи Каліпсо, биків бога Геліоса, у підземному світі.

[1] *Скра́йбінг* (з англійської *scribe* – робити екскіз, нарис) – метод розповіді чи пояснення, який супроводжується графічною ілюстрацією головного змісту сказаного: малюнками, піктограмами, символами, окремими ключовими словами (написами, гаслами), схемами, діаграмами тощо.

Дізнайтесь про інші випробовування Одіссея та його супутників, прочитавши уривки з поеми «Одіссея» за посиланням *https://cutt.ly/se1oNvI2* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання уривків

1. Чому кікони напали на команду Одіссея? Які риси характеру Одіссея виявилися в цьому епізоді?
2. Що символізують лотофаги? Як вплив лотофагів на членів екіпажу Одіссея відображає теми спокуси та самоконтролю?
3. Хто така Кіркея? Якими чарівними вміннями вона володіє?
4. Через які випробовування довелося пройти Одіссею і його команді на острові Кіркеї? Як цей епізод вплинув на подальшу подорож Одіссея?

Елліни вважали, що кожен юнак обов'язково має опанувати три мистецтва: мореплавця, громадянина, воїна. Саме ці три складники античного світосприйняття відображено в основних циклах давньогрецьких міфів: троянському, фіванському та про арґонавтів.

Ознайомтеся зі змістом троянських і фіванських міфів та міфу про аргонавтів, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/Ye1oN2bJ* або QR-кодом.

Різноманітні сцени з Гомерової «Одіссеї», а також її персонажі – Одіссей, Пенелопа, Телемах, циклоп Поліфем, сирени, Скілла й Харибда – упродовж кількох тисячоліть відтворюються в різних видах мистецтва.

1. Розгляньте зображення творів мистецтва, представлені в підручнику (с. 42–50). Які мотиви та образи «Одіссеї» утілено в них? Висловіть власне ставлення до цих мистецьких творів.
2. Який з прочитаних уривків «Одіссеї» ви хотіли б проілюструвати? Опишіть свою ілюстрацію.

Міфологічні сюжети «Одіссеї» стали основою для створення одного з найвідоміших взірців світового садово-паркового мистецтва Національного дендрологічного парку «Софіївка» в Умані на Черкащині. Відомий меценат Станіслав Потоцький вирішив зробити подарунок своїй дружині та із цією метою перетворив скелі й водойми парку на епізоди з Гомерової поеми. За задумом архітектора Людвіка Метцеля, парк став утіленням окремих частин поеми Гомера: тут є і печера циклопа, і грот німфи Каліпсо, і країна феаків, і Скілла з Харибдою, і підземна річка Ахеронт.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/KehIcDxC* або QR-кодом, перегляньте документальний фільм «Софіївка в Умані: там, де оживають міфи». **1.** Які засоби садово-паркового мистецтва використані при створенні парку? **2.** Чи вдалося архітектору візуалізувати сцени з «Одіссеї»?

За поемою «Одіссея» Гомера було знято декілька художніх кінострічок. Наймасштабнішою екранізацією твору є однойменний фільм, знятий у 1997 р. режисером А. Кончаловським у межах спільного кінопроєкту США, Німеччини, Великої Британії та Італії. У цій екранізації вдало поєдналися елементи класичної античної міфології із сучасними візуальними ефектами, що, зокрема, наочно проявляється в сценах битв або морських пейзажах. Роль Одіссея зіграв відомий американський актор Арманд Ассанте. Він надав своєму героєві емоційну глибину й психологічну складність, зігравши мужнього чоловіка, якому для успішного повернення додому потрібно було вистояти не лише перед божественними силами, а й перед внутрішніми протиріччями.

Грот та циклопова палиця

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/gelqW7N4* або QR-кодом, перегляньте уривок з кінофільму «Одіссея» (1997). **1.** Визначте відмінності між літературним епізодом боротьби Одіссея з Поліфемом та його екранізацією. **2.** Яким постає в цьому епізоді Одіссей на екрані?

РОЗДІЛ 2
У ПОШУКАХ ІДЕАЛУ

Розгляньте колаж. Назвіть зображені на ньому твори та їхніх героїв. Чому ці герої належать до вічних образів?

Життя Міґеля де Сервантеса Сааведри, видатного іспанського письменника-гуманіста доби Відродження, схоже на пригодницький роман.

Майбутній письменник з'явився на світ 1547 р. в містечку Алькала-де-Енарес неподалік від Мадрида. Рід його мав давнє лицарське коріння, однак на час народження Міґеля збіднів, утратив високі дворянські привілеї та землі. Батько майбутнього письменника Родріґо де Сервантес був хірургом. У пошуках заробітків разом із сім'єю він об'їхав майже всю Іспанію. Ті подорожі збагатили хлопчика яскравими враженнями. Незважаючи на матеріальну скруту, скромний лікар спромігся дати синові добру освіту. У десять років Міґель вступив до колегії єзуїтів, а після її закінчення продовжив

Міґель де Сервантес Сааведра (1547–1616)

навчання в Мадриді. Там один з найкращих на той час іспанських педагогів Хуан Лопес де Ойос помітив літературне обдарування юнака.

Обставини, що змусили юного Сервантеса терміново полишити Іспанію, досі не встановлені. За легендою, він заступився за ромів перед загоном королівських гвардійців, що прибули розганяти табір. У сутичці Міґель вихопив шпагу й поранив капітана гвардійців. За іншою версією, захищаючи свою честь, він на дуелі вбив іспанського дворянина. Хай там як, але щоб негайно покинути країну, Сервантес став камерарієм (ключником) надзвичайного папського посла, що саме вирушав до Італії. У Римі молодий письменник відкрив для себе мистецтво античності й літературу Відродження. Численні посилання у творах Сервантеса свідчать про те, що він добре знав спадщину Гомера, Верґілія, Горація, Овідія, розумівся на Біблії та літературі Давнього Сходу.

У XVI ст. Іспанська імперія була могутньою державою, що продовжувала розширювати свої чималі володіння в Європі, Америці, Азії та Африці. На початку 1570-х років у Середземномор'ї спалахнула війна між Османською імперією та Священною лігою. Військова кар'єра відкривала перед нащадком збіднілого дворянського роду гідні перспективи, тож Сервантес вступив до армії. За п'ять років служби в іспанських військах, розквартированих в Італії, він відвідав Мілан, Болонью, Венецію, Палермо, вивчив італійську мову.

7 листопада 1571 р. Сервантес узяв участь у знаменитій морській битві біля острова Лепанто, під час якої отримав три вогнепальні поранення: два в груди й одне в передпліччя. Відтоді письменник не володів лівою рукою. Проте все життя він пишався своєю участю в битві біля Лепанто й отриманим тоді пораненням: «Шрами на солдатських грудях.., – казав письменник, – це зірки, що вказують шлях іншим до неба слави й заслуженої честі».

Та навіть зі скаліченою рукою Сервантес продовжив військову службу: у складі полку він захищав острів Корфу, брав участь у битві біля Наварина, допомагав укріплювати фортецю в Північній Африці, кілька років провів у Сардинії та Неаполі.

У 1575 р., повертаючись додому на галері «Сонце», Сервантес потрапив у піратський полон. П'ять років вірний солдат Іспанії був рабом в Алжирі, тричі намагався втекти, але це лише погіршило його тяжке й принизливе становище. Омріяне звільнення відбулося 19 вересня 1580 р., після того, як рідні, зібравши потрібну для викупу суму, передали її тим, хто тримав письменника у неволі.

Відтоді бурхливе, сповнене пригод життя Сервантеса заступили рутинна цивільна служба й боротьба з нестатками. Родина Міґеля тяжко бідувала, і всі турботи про близьких лягли на його плечі. Не маючи ані грошей, ані покровителів, він змушений був повернутися до війська. Кілька років Сервантес служив військовим кур'єром, але це не принесло відчутних статків. У пошуках удачі письменник улаштувався комі-

саром з продовольчого постачання «Непереможної армади» (іспанського флоту, створеного в 1585–1588 рр. для завоювання Англії). Нечесним шляхом декому вдавалося за рік заробити на цій посаді чималі статки. Тимчасом Міґель жив на скромну платню і постійно їздив селами й містами, закуповуючи провіант для королівського флоту. Незважаючи на це, його звинуватили в приховуванні грошей. Сервантеса призначили збирачем податків, але невдовзі банк, у якому зберігалися зібрані кошти, збанкрутував. Письменника оголосили розтратником і засудили до семи місяців ув'язнення. Так тривала боротьба з бідністю завершилася ще однією сумною історією.

Надалі Сервантес вирішує заробляти літературною працею. У січні 1605 р. в книгарнях Мадрида з'являється перша частина його роману «Премудрий гідальго[1] Дон Кіхот з Ламанчі». Автор зізнавався: ще під час перебування у в'язниці в його уяві виник образ людини, яка збожеволіла від читання лицарських романів і вирушила вершити подвиги, наслідуючи персонажів улюблених книжок. Твір про цього героя, задуманий як новела, у процесі роботи перетворився на роман і зажив неабиякого успіху в Іспанії та за її межами. Згодом Сервантес видав збірку «Повчальні новели» (1613), до якої ввійшли любовно-героїчні повісті, фантастичні, автобіографічні, філософські, психологічні новели, сатиричні оповідання; автобіографічну поему «Подорож на Парнас» (1614); збірку прозових і віршованих драматичних творів «Вісім комедій і вісім інтермедій». Окрилений численними листами захоплених шанувальників «Дон Кіхота», письменник береться за другу частину роману про «премудрого гідальго». Однак прикра несподіванка чекала на Сервантеса й тут: продовження його знаменитого твору, підписане псевдонімом Фернандес де Авельянеда, вийшло за кілька місяців до того, як він устиг завершити роботу. Відомо, що письменника образив не так сам факт запозичення його сюжету, як спотворення його героїв і численні нападки на нього в «Лже-Кіхоті» (так пізніше назвали цю підробку літературознавці). Друга частина «Дон Кіхота», яку написав Сервантес, побачила світ 1615 р.

А. Сола. Пам'ятник М. де Сервантесу. Мадрид. *1835 р.*

Широке читацьке визнання не звільнило письменника від злиднів. Навіть у зеніті слави він залишався «старим солдатом, гідальго, бідняком». Останні десять років Сервантес прожив у Мадриді, що на той час став столицею Іспанського королівства. Як і раніше, уславлений письменник ледве зводив кінці з кінцями. Його дружина й сестри через бідність змушені були піти в монастир. За два тижні до смерті й сам Сервантес прийняв

[1] *Гідáльго* – іспанський дворянин, здебільшого зубожілий.

чернечий сан Францисканського ордену, сподіваючись на безкоштовне поховання. Великий іспанський гуманіст пішов із життя 23 квітня 1616 р. За іронією долі місце його поховання довго залишалося невідомим, оскільки на гробниці не було навіть напису. Лише 1835 р. в Мадриді автору «Дон Кіхота» встановили пам'ятник роботи скульптора Антоніо Сола, на п'єдесталі якого зроблено два написи латинською та іспанською мовами: *«Міґелю де Сервантесу Сааведрі, царю іспанських поетів»*.

Книжка Сервантеса про Дон Кіхота належить до найуславленіших шедеврів світової літератури. Протягом усієї розповіді про «премудрого гідальго» Сервантес переконує читача, що єдина причина, з якої він узявся за перо, – це бажання висміяти безглуздість лицарських романів, що заполонили Іспанію. І справді, за підрахунками дослідників, від 1508 до 1612 р. у країні було видано сто двадцять творів лицарської літератури. Отже, **«Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі»** презентується самим автором як ***пародія*** на лицарські романи.

Пародія – літературний твір-насмішка, створений за мотивами художнього тексту, що вже існує, але зі спеціальним комічним ефектом, який виникає через іронічне наслідування тексту, що пародіюється, навмисне сміхове «зниження» його елементів.

На перший погляд, Сервантес зберігає всі формальні складники лицарського роману: авантюрний сюжет, побудований на мандрах, подвигах, пригодах лицаря та його служіння Прекрасній Дамі, використовує елементи фантастики та гіперболізації. Саме́ ім'я головного героя – Кіхот – уводить читача у світ лицарства, адже іспанською означає частину бойового спорядження. Проте замість незламного вояка, який іде на подвиги заради слави та морального вдосконалення, ризикує собою заради дами серця, перед читачем постає збіднілий гідальго, що вирішив боротися зі злом, начитавшись лицарських романів. Його обладунок – латаний шолом і заржавілі меч, щит і спис; його бойовий кінь – шкапа, що носить кличку Росинант. Подвиги нерозважливого Дон Кіхота, які він здійснює спочатку самотужки, а потім у товаристві зброєносця (свого сусіда Санчо Панси), здебільшого завдають лише неприємностей і збитків.

Після публікації першої частини «Дон Кіхота» лицарські романи в Іспанії почали втрачати популярність і незабаром майже не видавалися.

Однак власне пародійний характер вичерпується вже в шостому розділі твору, де йдеться про знищення бібліотеки Дон Кіхота. Далі оповідь набуває ознак авантюрного, побутового, філософського роману, позначеного автобіографічним відбитком.

Іван Франко зазначав щодо жанру «Дон Кіхота»: *«Була це не тільки пародія рицарського роману, не тільки перший й найвизначніший гумористичний роман, у ньому було щось значно більше. Це був перший рішучий крок до реалістичного зображення дійсного життя і дійсного народу, а поряд з ним і перший роман, у якому автор спробував глибше дослідити характер свого героя, поруч зі смішними сторонами показати також і його симпатичні і навіть благородні*

риси і висловити устами цього героя або інших дійових осіб ряд критичних та позитивних думок про стан тодішнього суспільства, його потреби і прагнення».

Палаци й трактири, млини та маєтки, каторжники й прочани, солдати й ченці, шинкарі та розбійники, селяни та чабани, що їх Дон Кіхот зустрічає на своєму шляху впродовж мандрівки, представляють тодішню іспанську буденність, на тлі якої постать Дон Кіхота видається водночас кумедною й трагічною. Відмітні риси Дон Кіхота – багата уява, чутливість до страждань інших людей, духовна шляхетність. Однак унаслідок надмірної захопленості лицарськими романами герой утратив здатність розрізняти реальний та уявний світи. Чуйний, шляхетний і водночас дивакуватий, він живе за героїчними законами минулого, не бажаючи сприймати дійсність такою, якою вона є. Тому його справи, слова, бурхлива фантазія викликають сміх і навіть обурення інших. Комічний ефект у романі створено передусім завдяки плутанині реального з уявним. Торговці на мулах, вітряні млини, отара овець, трактир, мідний таз і багато інших речей набувають зовсім іншого вигляду в уяві головного героя.

У свідомості Дон Кіхота виникає безліч планів: скільки «зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі впинити, скільки помилок виправити, скільки повинностей виконати!». Мета лицаря з Ламанчі – захищати тих, кого *«Господь і природа створили вільними»*. Він мріє змінити світ на краще, зробити його справедливим і людяним. Відтак Дон Кіхот продовжує не лише лицарські, але й гуманістичні традиції. Образом Дон Кіхота письменник увиразнює мрію про незнищенне прагнення людини до духовних цінностей, віру «в людяність, добро й красу». *«Людина не може вбивати людину»*, – проголошує він. У своїй сповіді лицар з Ламанчі стверджує: *«Не називай своїм нічого, крім своєї душі»*. Саме завдяки напруженому прагненню духовних цінностей і потужному гуманістичному наповненню постать Дон Кіхота набула масштабу вічного образу, а його ім'я – значення загальної назви відчайдушних ідеалістів-гуманістів, які залишаються вірними своїм ідеалам усупереч спротиву буденної дійсності й буцімто здорового глузду. Важливо, що образ Дон Кіхота не втрачає своєї сили навіть під час блукань героя між мрією та реальністю.

Кадр із кінофільму «Лицар Дон Кіхот» (*Іспанія, режисер М. Гутьєррес Арагон, 2002 р.*)

На відміну від Дон Кіхота, його зброєносець Санчо Панса зберігає чіткий погляд на світ. Ім'я цього героя Сервантес, імовірно, запозичив з приказки *«Там Санчо їде на своєму віслюкові»*, а прізвище в перекладі з іспанської означає «черево», «живіт». Санчо зазнав чимало утисків і, попри свою хазяйнуватість і практичність, так і залишився бідняком. Він легко спокушається пропозицією Дон Кі-

хота бути йому за джуру, бо сподівається отримати від свого нового господаря пост губернатора. Ця мрія ґрунтується на його глибокій вірі у власну людську гідність. І справді, з розвитком сюжету Санчо Панса розкриває перед читачем свої найкращі якості, він живе сьогоденними проблемами й ніколи не забуває своєї родини. Головна відмінність зброєносця від Дон Кіхота – тверезa розсудливість. Єдиний годувальник своєї родини, Панса живе нагальними проблемами, тому завжди щось вимагає у свого лицаря: грошей, віслюків, рецепт чудодійного бальзаму. Простодушність і наївність поєднуються в ньому із селянською хитринкою і дещицею шахрайства. Після кожного подвигу Дон Кіхота зброєносець вишукує на полі битви трофеї, мріє збагатитися. Однак із часом Санчо підпадає під вплив лицаря, починає підтримувати його фантазії й вірити в його ідеали. Проста, неписьменна людина з народу виявилася здатною зрозуміти гуманістичні ідеї Дон Кіхота.

Відомий німецький поет Генріх Гейне, зіставляючи образи Дон Кіхота й Санчо Панси, наголошував: *«вони безперервно пародіюють один одного та водночас дивовижно один одного доповнюють, а разом вони складають справжнього героя роману...»*

Перший український переспів роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі» належить І. Франкові. На початку XX ст. над перекладом знаменитого твору довгий час працював В. Самійленко, але його рукопис втрачено. У другій половині XX ст. завдяки Василю Козаченку та Євгену Кротевичу можливість прочитати «Дон Кіхота» українською таки з'явилася. Однак вадою роботи цих перекладачів була вторинність, адже працювали вони не з оригіналом, а з російським перекладом М. Любимова. Повний переклад з оригіналу мав на меті здійснити видатний український перекладач Микола Лукаш, але за життя не встиг завершити другу частину роману. Продовжив його справу Анатоль Перепадя.

Перевірте себе

1. Чому життя Сервантеса можна порівняти з пригодницьким романом? Які факти з біографії письменника ви запам'ятали?
2. Яку роль у творчій долі Сервантеса відіграла військова служба? Як він прийшов у літературу?
3. Які труднощі письменник долав упродовж свого життя?
4. Перекажіть історію створення роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі». Чим цей твір збагатив світову літературу?
5. Що таке пародія в літературі? Розкрийте зв'язок роману Сервантеса з лицарською літературою.

Читаючи розділи роману Сервантеса, з'ясуйте, у чому особливість боротьби зі злом, яку веде головний герой.

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

(Уривки)

Розділ I,
де йдеться про те, хто такий преславний гідальго Дон Кіхот з Ламанчі та як він жив

Ілюстрація *І. Богдеско.*
Гравюра. 1988 р.

В однім селі в Ламанчі – а в якому саме, не скажу – жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі[1], старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня із салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу, – усе це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю[2] з дорогої саєти[3], оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа із сукна домашнього роблива – і то незгірша. Була в нього в домі клюшниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу – чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже – аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу – тобто замалим не цілий рік – водно читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок лицарських до читання собі накупити: де, було, яку зуздрить[4], так ізразу й тягне додому. <...>

І так наш гідальго в те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох – ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками й всякими такими штуками. Усі ті несосвітенні вигадки так убилися йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. <...>

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим лицарем, блукати світами кінно й оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані лицарі, –

---

[1] *Ра́тище* – те саме, що древко.

[2] *Камізе́ля*, камізе́лька – те саме, що безрукавка; жилетка.

[3] *Саєта*, саєт – ґатунок тонкого англійського сукна.

[4] *Зуздрі́ти*, уздрі́ти – побачити, помітити.

тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правицю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезондського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрадідну збрую, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить – щерб у ній великий: заборола бракує, є самий шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака – от тобі й шолом зуповний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, з якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, управивши всередину кілька залізних обручиків. Він лишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Тоді огледів свою шкапу й, хоч вона в нього була куксувата[1] й мала більше всякої ґанджі, ніж горезвісна Ґонеллина[2] коняка, що, кажуть, tantum pellis et ossa fuit[3], визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати, – бо де ж видано, щоб кінь такого зацного[4] лицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався прибрати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому лицареві, і чим тепер став – гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і відкладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки – і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалося йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого румака[5] на світі.

Назвавши так собі до любості вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й висновують автори сієї правдивої історії, що насправді його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. <...> Наш завзятий лицар поклав теж додати до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так гадалося йому, уславить він непомалу свою батьківщину. Підрихтувавши отак збрую, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму й нарешті собі само-

---

[1] *Куксува́та* – з вивернутими копитами.
[2] *Ґоне́лла* – блазень герцога Феррарського, їздив верхи на шкапі.
[3] Була сама шкура та кості (*лат.*).
[4] *За́цний* – гідний поваги, шляхетний.
[5] *Рума́к* – породистий верховий кінь.

му, уважав наш лицар, що тепер лише за одним діло стало – знайти собі даму до закохання, бо мандрований лицар без любові – то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі.

«Коли за гріхи мої, – мовив собі на думці, – або на моє щастя, випаде мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим лицарям, і я повергну його у двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін?» <...>

О, як же радів наш добрий кавальєро[1], виголосивши в думці таку орацію[2], а надто знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина із сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму». <...>

Належно підготувавшись, Дон Кіхот видерся на свою шкапу й вирушив у дорогу. Увечері він добувся до корчми. Дивлячись на цього дивака й слухаючи його божевільні слова, тамтешні мешканці заледве стримували сміх. Однак Дон Кіхот нічого не помічав. Він саме турбувався тим, що й досі не пройшов посвячення, а тому не має права бути справжнім мандрівним лицарем. Оскільки гідальго сприйняв корчму за пишний замок, а корчмаря – за його управителя, то одразу ж попрохав провести обряд посвячення. Хазяїн, аби швидше позбутися божевільного постояльця, удавано «висвятив» Дон Кіхота в мандрівні лицарі, уліпивши доброго запотиличника та вдаривши плазом меча по спині.

Літературний практикум

1. Яким постає Дон Кіхот на початку першого розділу? Схарактеризуйте його соціальний стан, вік, життєвий уклад і звички. Наведіть відповідні цитати.

2. Як ви гадаєте, чому головним героєм свого роману Сервантес зробив бідного гідальго?

3. Чим, на вашу думку, приваблювали Дон Кіхота лицарські романи? Чому це захоплення дивувало інших?

4. Чому рішення Дон Кіхота стати мандрівним лицарем видавалося безглуздим, адже в минулому такі й справді існували?

5. Які атрибути лицаря придбав герой? Чому він здавався пародією на героїв своїх улюблених книжок?

6. Подискутуймо! Як ви гадаєте, що висміює автор роману: ідеали, які обстоює Дон Кіхот, чи дійсність, далеку від його ідеалів?

Розділ IV
Що приключилося нашому лицареві по виїзді з корчми

Саме на світ почало благословлятися, як Дон Кіхот виїхав з корчми вже зуповним лицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж попруги тріщали. <...>

---

[1] *Кавальє́ро,* кабальє́ро – т у т: те саме, що гідальго.

[2] *Ора́ція* – промова.

Проїхав отак трохи, аж чує – з правої руки, з гущавини лісової, щось ніби квилить-проквиляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

– Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою лицарську справити й плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумніваюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого – хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

– А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

А хлопець лебедів:

– Ой, не буду більше, дядьку, їй же Богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвильку з ока не спущу!

Дон Кіхот, побачивши, що тут діється, грізно гримнув на дядька:

– Нечемний лицарю, не годиться знущатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа, – а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене, – я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, усю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь й одказав лагодком:

– Пане лицарю, хлопець, що я отсе караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, і шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

– Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! – гукнув Дон Кіхот. – Присягаю на сонце святе, що над нами світить, так і прошию тебе наскрізь оцим-о списом! Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен... <...>

– Може, воно й так, – сказав Дон Кіхот, – а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкуру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкуру подер; нехай цилюрник кинув йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вивертати не треба.

– Так горе ж моє, пане лицарю, що я грошей при собі не маю, – бідкався дядько, – нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

– Щоб я оце та пішов до нього? – закричав хлопець. – Ніколи у світі! Нехай йому абищо! Ні, паночку, ані за які гроші! Як піду, то він же з мене всю шкуру спустить, як із святого Бартоломея!

– Не спустить, – заперечив Дон Кіхот, – раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки заприсягнеться тим лицарським законом, до якого належить, то пущу його з душею, і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

– Що-бо ви, пане, говорите! – мовив хлопець. – Господар мій не належить до жодного лицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

– То нічого, – сказав Дон Кіхот, – і Лантухи можуть бути лицарями; не родом чоловік славен, а робом.

– Воно-то так, – погодився Андрес, – та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

– Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, – обізвався дядько, – ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі лицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

– Можна й без дорогої душі, лиши її собі, – сказав Дон Кіхот, – буде з мене, як ти йому винувате оддаси. Тільки гляди мені: як не встоїшся у слові, то клянусь тією самою клятьбою, що вернусь і покараю тебе – хоч би ти і ящіркою звивався, од мене ніде не сховаєшся. Як же хочеш знати, хто се тобі розказує, щоб тим ревніше розказ той учинити, то знай: я – завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду й сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому заприсягнувся.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами – і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже зник за деревами, повернувся до наймита свого Андреса й сказав:

– А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен. <...>

Уїхавши так милі зо дві, побачив Дон Кіхот чималу громаду людей: були то, як згодом з'ясувалося, толедські купці, що правилися до Мурсії, аби там шовку накупити. Їх було шестеро, усі під парасолями, а з ними ще четверо служебників верхами та троє погоничів, що йшли за мулами пішо. Ледве їх угледівши, уявив собі наш гідальго, що се вже йому друга пригода лучається, і, намагаючись у всьому наслідувати вичитані в романах події, вирішив ще одного лицарського подвигу доконати. Тож осадився міцніше в стременах, наставив списа, щита до грудей притулив та й став серед шляху гордо й пишно, чекаючи, поки ті мандровані лицарі (купці тобто) до нього наблизяться. Як же під'їхали так, що вже було добре видно й чути, Дон Кіхот, дивлячись козирем, гуконув на весь голос:

– Ані кроку далі! Стійте всі, аж поки не визнаєте, що в цілому світі немає красуні над володарку Ламанчі, незрівнянну Дульсінею Тобоську! <...>

– Пане рицарю, – обізветься знов купець, – іменем усіх присутніх тут можновладців благаю ваше добродійство не обтяжувати нашої совісті визнанням таких речей, яких ми ніколи не бачили й не чули і які до того ж могли б образити володарку Алькарії та королеву Естремадури. Як же вашець покаже нам якусь парсуну тієї дами, хоч із

пшеничину завбільшки, то там уже, як то кажуть, по ниточці дійдеш до клубочка: нам буде убезпека й запорука, а вам заплата й догода. Зрештою я вважаю, що ми вже й тепер з вами згодні; якби навіть з того портрета ми побачили, що сеньйора ваша на одне око крива, а з другого їй ропа тече, то й тоді, аби вашеці догодити, ми ладні визнати за нею будь-які високі прикмети.

– Нічого такого з неї не тече, підла шельмо! – закипівши гнівом, гукнув Дон Кіхот. – Її біле, як лебединий пух, личко точить із себе амбру та мускус, і зовсім вона не крива й не горбата, а стрункa, як веретенце в горах Ґвадаррами; ви ж заплатите за таке страшне блюзнірство супроти божистої вроди моєї сеньйори!

Сеє сказавши, зважив списа й ринувся на розмовника з такою скаженою люттю, що якби Росинант не спіткнувся ненароком і не впав серед дороги, набіг би необачний купець лиха. А так кінь упав, а вершник далеченько по землі покотився. Силкувався підвестись, та не міг – морочливо було з тим списом, щитом, острогами, шоломом, з усім важенним обладунком. Борсався бідолаха з усіх сил, щоб устати, та все, знай, кричав:

– Не тікайте, нікчемні страхополохи! Стійте, підлі боюни! Не зі своєї вини я впав, а через мого коня!

Тут один погонич, не дуже, бачиться, добромисний, почувши, як шпетить їх простягнений долі лицар, не стерпів і надумав замість відповіді полічити йому ребра. Він підбіг до нього, вхопив списа, поламав на цурки й заходився на бідоласі лати латати... <...>

Урешті погонич утомився, і купці рушили далі; уже до самого кінця подорожі їм до розмови не збувало, все про нашого побитого героя говорили. А він, зоставшися на самоті, знов почав силкуватися, чи не встане; та як уже цілий і здоровий не здужав підвестися, то тепер і поготів, коли весь був побитий і потовчений. І все-таки почувався щасливим: адже це, гадав, звичайна знегода мандрованого лицаря, та й винен був у всьому кінь. Проте встати так і не здолів, бо все тіло йому болем боліло. <...>

Незабаром Дон Кіхот уже мав власного зброєносця. Ним став його односелець Санчо Панса – людина досить практична, але, за словами розповідача, «з мізками набакир». Податися в джури він погодився після того, як Дон Кіхот пообіцяв йому місце губернатора на якомусь із завойованих островів. Відтак Санчо став вірним, хоча часом і непокірним супутником мандрівного лицаря.

Розділ VIII

Про велику перемогу, яку здобув премудрий Дон Кіхот у страшенному й неуявленному бою з вітряками, та про інші вікопомні події

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

– Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився воювати й всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому

багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння – то річ спасенна й Богові мила.

– Та де ж ті велетні? – спитав Санчо Панса.

– Он там, хіба не бачиш? – одказав Дон Кіхот. – Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

– Що-бо ви, пане, кажете? – заперечив Санчо. – То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

– Зразу видно, що ти ще лицарських пригод несвідомий, – сказав Дон Кіхот, – бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

Ілюстрація *Дж. Давіда. 1887 р.*

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та лицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання і не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

– Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки лицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

– Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея[1], і тоді не втечете кари!

Сеє сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта чвалом, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня і вершника, а потім скинуло їх з розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу рись рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутися не може – так тяжко грьопнувся з Росинанта.

– Ах, Боже ж ти мій, Господи! – бідкався Санчо. – Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, у кого вітер у голові ганяє.

– Мовчи, друже Санчо, – одказав Дон Кіхот, – бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

---

[1] *Бріаре́й* – у грецькій міфології один з титанів, що повстали проти богів. Мав сто рук.

Ілюстрація *Дж. Давіда. 1887 р.*

С. Ґустафсон. Дон Кіхот. *1999 р.*

– Та дай Боже, – сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих розиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди.

Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

– Раз якось читав я, що один гишпанський лицар на ймення Дієґо Перес де Варґас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку й того дня стільки подвигів учинив, стільки мавpів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варґас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця вломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо.

Переклад *М. Лукаша*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/TYuMPWMWPtAjBC6o8* або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події роману «Дон Кіхот».

2. Розкажіть про перший «подвиг» Дон Кіхота. Що спонукало героя заступитися за хлопчину-наймита? Чи мав цей «подвиг» сенс і якщо так, то який?

3. Як сталося зіткнення Дон Кіхота з купцями, що засумнівалися в красі Дульсінеї Тобоської? Чи вдалося герою захистити честь дами серця?

4. Чому Дон Кіхот бореться за визнання міфічної красуні? Чи можна тлумачити цю боротьбу як вияв божевілля? Поясніть свою думку.

5. Які риси характеру Дон Кіхота розкрилися в епізоді битви з вітряками? Як повівся в цій ситуації Санчо Панса? У чому полягають героїзм і комізм цієї сцени?

6. Схарактеризуйте образ Дон Кіхота, спираючись на текст усіх прочитаних уривків роману. Наведіть відповідні цитати.

7. Що, на вашу думку, спонукає розважливого й практичного Санчо Пансу брати участь у пригодах свого пана?

8. Робота в парах. Складіть порівняльну характеристику Дон Кіхота та Санчо Панси. Відповідь оформіть у вигляді таблиці.

9. Чому Дон Кіхота називають лицарем сумного образу? Які риси вдачі героя відображає це найменування?

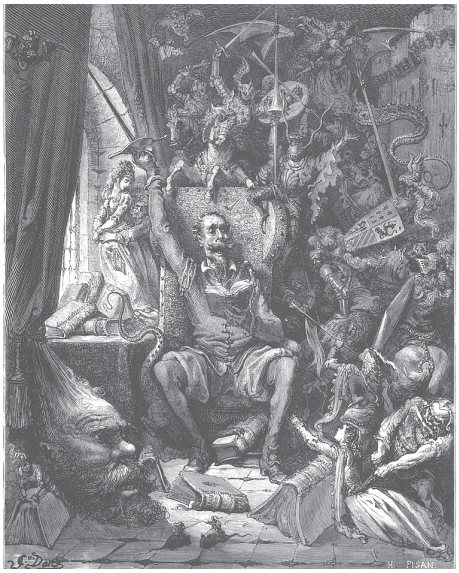
10. Подискутуймо! Робота в групах. Розділившись на дві групи, обговоріть одне з поданих запитань. Готуючись до дискусії, стисло занотуйте основні міркування і докази на користь своєї позиції.

- Чому Дон Кіхот, який прагне досягти шляхетних лицарських ідеалів у житті, видається смішним?
- Ким насправді є Дон Кіхот: самовідданим героєм чи блазнем, безумцем чи мудрецем, наївним мрійником чи борцем за людське щастя і гідність?

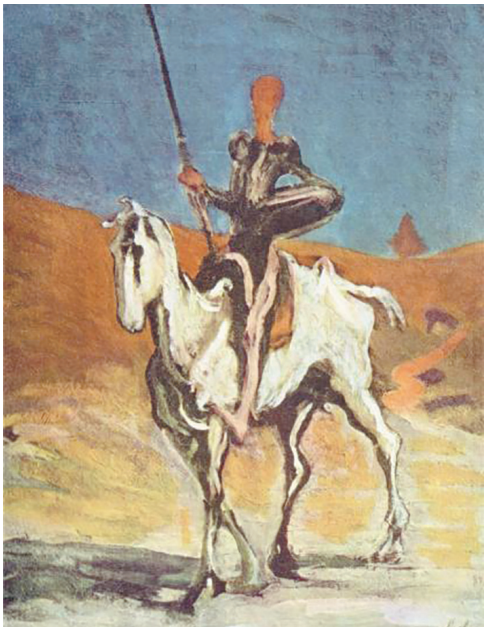
Дон Кіхот має безліч утілень в образотворчому мистецтві. Кожне таке втілення пропонує неповторну інтерпретацію постаті цього знаменитого літературного дивака.

Сумлінним ілюстратором роману Сервантеса був видатний ілюстратор світової класики *Гюстав Доре* (1832–1883). Готуючись працювати над гравюрами до роману Сервантеса, він навіть здійснив подорож Іспанією, щоб побачити місця, описані у творі, й відтворити тамтешній колорит. До роману Сервантеса Доре намалював 370 ілюстрацій. Перший малюнок зображує божевільного Дон Кіхота, оточеного його видіннями – картинами битв, любовних пригод, фантастичними вигадками... За іншими ілюстраціями художника можна простежити мандрівку гідального з усіма її перипетіями.

Старший сучасник Доре – французький художник *Оноре Дом'є* (1808–1879) теж не раз звертався до образу Дон-Кіхота. Цикл робіт Дом'є, присвячених Дон Кіхоту, – не ілюстрації до роману. Найчастіше митець зображує сцену подорожі – своєрідну метафору духовного шляху, під

Г. Доре. Ілюстрація до роману «Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі»

О. Дом'є. Дон Кіхот. *1870 р.*

кінець якого на людину очікує самотність і смерть. Особливо трагічною є одна з останніх картин, на якій Дон Кіхот їде похмурою пустелею. Лицар, як і раніше, міцно тримає свій спис, але вірний Росинант перетворився вже майже на скелет, викликаючи в уяві образ смерті. Художник розмірковує про свій життєвий шлях, можливо, про марні спроби змінити світ і здолати зло...

П. Пікассо. Дон Кіхот. *Малюнок. 1955 р.*

Іспанський художник *Пабло Пікассо* (1881–1973) зі шкільних років захоплювався творчістю Сервантеса. Одного разу друзі звернулися до нього з пропозицією намалювати героїв Сервантеса до 350-річчя видання роману «Дон Кіхот» . Під час цієї розмови Пікассо створив свій знаменитий малюнок: швидкий розчерк чорною тушшю – і ось згорблений лицар зі списом у руках сидить на Росинанті; другий розчерк – і поряд вірний зброєносець...

Іспанському художнику *Сальвадору Далі* (1904–1989) проілюструвати роман відомого земляка порадив батько, назвавши цей проєкт «гідним його таланту завданням». С. Далі вирушив на набережну річки Сени в Парижі, зарядив кулями, начиненими фарбою, аркебуз XV ст. й почав стріляти. Як наслідок з'явилися кольорові плями, які художник, завдяки своєму таланту, перетворив на картини подвигів Дон Кіхота.

Сучасний мексиканський художник *Октавіо Окампо* (нар. 1943 р.) проілюстрував увесь роман Сервантеса лишень однією картиною. Майстер метаморфоз, він зашифрував у портреті Дон Кіхота всі події твору: тут можна побачити Санчо Пансу, Дульсінею, млини й чудовиська, з якими бився хоробрий лицар, химерні видіння та мрії...

С. Далі. Ілюстрація до роману «Дон Кіхот». *1957 р.*

О. Окампо. Дон Кіхот. *1989 р.*

• Розгляньте репродукції картин та ілюстрацій до роману Сервантеса, уміщені в підручнику (с. 59–68). Який з Дон Кіхотів, створених різними художниками, видається вам найближчим до літературного персонажа? Чому ви так вважаєте? Які нові грані літературного образу вдалося розкрити художникам?

До найяскравіших класичних балетів належить «Дон Кіхот» композитора *Людвіга Мінкуса* (1826–1917). У романі Сервантеса Дон Кіхот є головним героєм. А от у балетній постановці він є другорядним персонажем, тимчасом як сюжет зосереджується на історії кохання вуличної танцівниці Кітрі й тореадора Базиля. Образ шляхетного гідальго є своєрідною внутрішньою пружиною розвитку інтриги: як і належить справжньому лицарю, він допомагає закоханим у боротьбі за щастя.

Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/AehIzT3Q* або QR-кодом, перегляньте уривок з балету «Дон Кіхот» у постановці Львівського національного академічного театру опери та балету імені Соломії Крушельницької. Чим сюжет балету «Дон Кіхот» Л. Мінкуса відрізняється від сюжету роману?

Знаменитий роман Сервантеса неодноразово екранізували. Безперечно, будь-яке нове прочитання твору народжує дещо нову історію сумного лицаря, але численні кіноверсії «Премудрого гідальго Дон Кіхота з Ламанчі» завжди залишалися історією перемоги добра над злом, честі над ницістю.

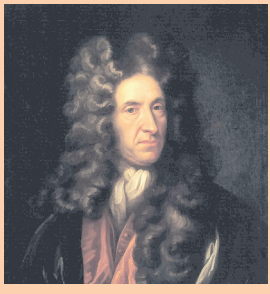
Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/LelwjaGT* або QR-кодом, перегляньте уривок з американського кінофільму «Дон Кіхот» (*режисер Пітер Єйтс, 2020 р.*). Знайдіть сюжетні розбіжності в літературному творі та його кінематографічній версії. Чи виправдані, на вашу думку, зміни авторського сюжету в екранізації? У чому герої схожі на літературних персонажів, а чим – різняться?

РОЗДІЛ 3

ВІДНОВИТИ ЦИВІЛІЗАЦІЮ І ЗБЕРЕГТИ СЕБЕ: ЯК ОСТРІВ ВІДЧАЮ ПЕРЕТВОРИВСЯ НА ОСТРІВ НАДІЇ

1. Пригадайте сюжет роману «Острів скарбів». Яким змальовується в ньому острів скарбів і життя колишнього пірата Бена Ганна, що жив там на самоті?

2. Чому, на вашу думку, образ безлюдного острова набув популярності у пригодницькій літературі?

Даніель Дефо
(Бл. 1660 – 1731)

Англійський письменник Даніель Дефо написав близько п'ятисот творів. Однак більшості сучасних читачів він відомий передусім як автор «Робінзона Крузо» – книжки з незвичайним сюжетом і незвичайним героєм.

Власне, незвичайним було саме життя цього письменника. Адже він зазнав величезної популярності й політичних утисків, численних провалів, спроб розбагатіти й напруженої боротьби з боргами, честі бути «довіреною особою короля» і ганеб-

ного ув'язнення. Допитливий, непосидючий і винахідливий, він час від часу вдавався до химерних підприємницьких проєктів і дивував своє оточення яскравими розіграшами.

Точна дата дня народження Даніеля Дефо невідома. Він з'явився на світ наприкінці 1659 – на початку 1660 р. Його рідне місто Лондон було центром життя країни, на той час охопленої лихоманкою підприємництва, політичних пристрастей і релігійної нетерпимості. Батько, дрібний торговець Джеймс Фо (частку «де» до цього прізвища згодом додав сам письменник), хотів, аби Даніель став священником. Проте юнак, відчуваючи в собі, з одного боку, підприємницьку жилку, а з іншого – потяг до літературної творчості, обрав бурхливе світське життя, яке більш відповідало його схильностям.

Як підприємець Дефо торгував найрізноманітнішими товарами: вином, парфумами, тютюном, галантерейними виробами. У торговельних справах йому довелося виходити в плавання й, до речі, пережити напад піратів. Він намагався отримати прибутки від виробництва цегли, фрахтування[1] кораблів, використання водолазного пристрою і навіть... розведення кішок. Водночас він займався літературною творчістю, працюючи над історичними книжками, статтями, нарисами, репортажами, повідомленнями та виданням газети. Комерційні справи Дефо здебільшого завершувалися крахом, унаслідок чого він до кінця життя так і не зміг розрахуватися з боргами. Проте й літературна діяльність приносила йому не лише гучну славу, а й гірке розчарування. Про це виразно свідчить реакція публіки на написані Дефо ***памфлети***, з якими він брав участь у палких політичних дискусіях.

Памфлет – невеликий за обсягом художньо-публіцистичний твір політичного спрямування, який різко викриває негативні явища суспільного життя. Нерідко в памфлетах використовується **гротеск** – один із засобів сатиричного узагальнення, заснований на граничному перебільшенні, що деформує реальні життєві явища й зв'язки між ними та надає їм карикатурного характеру.

Г. Кнеллер. Вільгельм III Оранський. Король Англії

З одного боку, літературний талант Дефо був високо оцінений при дворі, й письменник отримував від самого короля Вільгельма III замовлення на памфлети, які мав створювати на певні політичні теми. З іншого боку, після смерті цього короля літературна діяльність Дефо привела його до конфлікту з владою. Так, за вільнодумний дух статей, у яких Дефо захищав переслідуваних владою співвітчизників, він був засуджений до триденної громадянської кари. Згідно з тодішніми законами, він мусив упродовж цього часу стояти в ярмі та колодках біля ганебного стовпа й терпляче зносити глузування неосвіченого натовпу. Але трапилося непередбачуване: замість того щоб принижувати його

[1] *Фрахтува́ння* – наймання суден для перевезення вантажів.

обра́зами, люди кидали в нього квіти. Відтак ганебне покарання письменника перетворилося на його моральну перемогу. На згадку про цю подію Д. Дефо написав славнозвісний «Гімн ганебному стовпу».

Численні невдачі не похитнули гідності письменника, його стійкості та впевненості у своїх силах. Попри всі негаразди Дефо з невгамовною енергією невтомно брався як за нові підприємницькі проєкти, так і за нові художні твори.

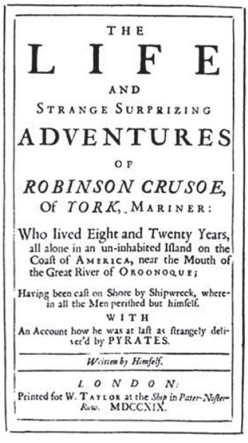
Д. Дефо біля ганебного стовпа

Серед невдалих комерційних проєктів Д. Дефо найбільше, мабуть, вражають своєю несподіваністю історії з кішками та водолазним апаратом. Дізнавшись про використання виділень котячих залоз у виготовленні парфумів, Дефо вирішив закупити відразу сімдесят тваринок. Та незабаром після покупки ціна на них різко впала, і він мусив з великими збитками перепродати свій товар. Виторгуваних грошей ледь вистачило для того, аби віддати борги.

Не допоміг поліпшити фінансове становище письменника також пристрій для перебування під водою, який називався «водолазним дзвоном». Сьогодні ця машина, що зовні дійсно скидалася на церковний дзвін, видалася б кумедно незграбною, але за часів Дефо вона сприймалася як диво рятувальної техніки. За словами винахідника, апарат дозволяв фізично міцній людині спуститися на значну глибину й перебувати там близько пів години. Зрозумівши, що водолазний дзвін можна було б використовувати для підйому товарів із затонулих кораблів і в такий спосіб заробляти чималі гроші, Дефо заходився втілювати задум у життя. Однак ідея виявилася нездійсненною, і письменник-підприємець знову прогорів.

З історії написання роману «Робінзон Крузо». Книжку про Робінзона Крузо, що уславила його в усьому світі, Д. Дефо створив на порозі свого шістдесятиріччя. На її задум письменника наштовхнула реальна історія штурмана Олександра Селкірка, якого висадили на безлюдний острів, де за чотири роки й чотири місяці його підібрало судно з флотилії капітана Роджерса. За час перебування поза цивілізацією Селкірк майже забув мову, став байдужим до люд-

THE
LIFE
AND
STRANGE SURPRIZING
ADVENTURES
OF
ROBINSON CRUSOE,
Of *YORK*, MARINER:
Who lived Eight and Twenty Years, all alone in an un-inhabited Island on the Coast of AMERICA, near the Mouth of the Great River of OROONOQUE;
Having been cast on Shore by Shipwreck, wherein all the Men perished but himself.
WITH
An Account how he was at last as strangely deliver'd by PYRATES.
Written by Himself.
LONDON:
Printed for W. TAYLOR at the *Ship* in *Pater-Noster-Row.* MDCCXIX.

Перше видання роману, ліворуч гравюра Кларка і Пайна, перемальована Ж. Гранвілем у 1840 р.

ського товариства. Натомість відлюдник мав чудову фізичну форму: потреба добувати їжу спонукала його щодня «тренуватися», удосконалюючи свою спритність і вправність.

Герой роману Д. Дефо потрапляє у зовні схожу ситуацію. Однак автор наділяє його рисами характеру, які уможливлюють інший спосіб існування, ніж просте фізичне виживання, що на нього спромігся Олександр Селкірк.

Заголовок «Робінзон Крузо» є скороченим варіантом повної назви книжки. Справжня назва, занадто довга, але звична за часів Д. Дефо, звучить так: «Життя, незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, який прожив двадцять вісім років у цілковитій самотності на безлюдному острові, біля берегів Америки, неподалік гирла великої річки Оріноко, опинившись там після корабельної аварії, під час якої загинув весь екіпаж корабля, крім нього, з додатком розповіді про не менш дивовижний спосіб, яким його кінець кінцем визволили пірати. Написано ним самим».

Розповівши у своєму романі про мореплавця Робінзона Крузо, який, опинившись на безлюдному клаптику землі в Атлантичному океані, спромігся самотужки перетворити його на острівок цивілізації, Дефо створив гімн незламному духу людини, її всепереможному розуму та творчій праці.

Навколо «Робінзона Крузо». Перше видання «Робінзона Крузо» мало величезний успіх. В Англії романом захопилися всі, хто тільки був спроможний читати. Ціна книжки дорівнювала третині вартості доброго коня – це були чималі гроші. Незаможні люди щомісяця відкладали копійки, аби придбати примірник дешевого видання цього твору.

Невдовзі після виходу роману з'явилися його перші переробки й переклади. А ще за деякий час у різних країнах почали друкувати книжки, у назвах яких фігурувало ім'я героя Дефо: «німецький Робінзон», «шотландський Робінзон», «французький Робінзон» тощо. Так була започаткована світова *робінзонада*, яка постійно поповнювалася творами письменників наступних епох.

Д. Дефо вирішив скористатися з успіху свого твору й написав ще два томи пригод Робінзона Крузо. Однак за своєю художньою цінністю вони помітно поступалися першій книжці.

Перевірте себе

1. Складіть план до прочитаної біографії Д. Дефо та на його основі підготуйте розповідь про життя письменника.
2. Які факти біографії письменника свідчать про те, що на його долю випали як визнання, так і переслідування?
3. Дайте визначення понять «памфлет» і «гротеск».
4. Яка історія надихнула письменника на задум роману про Робінзона Крузо? Про що йдеться в цій книжці?
5. **Подискутуймо!** Чому, на вашу думку, Дефо не відтворив у своїй книжці реальну історію Олександра Селкірка, а надав їй зовсім іншого змісту?
6. Поясніть значення поняття «робінзонада».

РОБІНЗОН КРУЗО

(Уривки)

Дивовижна історія Робінзона Крузо розпочинається з розповіді про його дитинство та юність. Він народився в заможній родині колишнього торговця. Батьки дбали про виховання та освіту Робінзона, сподіваючись, що він стане юристом. Тим часом юнак мріяв про море й мандрівки до далеких країн. Після тривалих суперечок герой утік з дому, щоб спробувати свої сили в професії моряка. Утім, його перше плавання завершилося катастрофою. Переживши страх смертельної небезпеки, Крузо розкаявся в тому, що не дослухався до батьківських порад. До того ж власник затонулого корабля передрік йому нещасливу морську долю. Однак, відкинувши всі застереження та сумніви, Робінзон таки став купцем- мореплавцем.

Він досить успішно вів справи, хоч інколи й відчував немилість моря. Так, під час однієї подорожі Робінзон на два роки потрапив у неволю до маврів. Дивом урятувавшись, він вирішив надалі не спокушати долю. Придбавши цукрову плантацію в Бразилії, герой безжурно прожив чотири роки на суходолі. Та невдовзі йому запропонували за добру платню здійснити морську подорож, яка мала на меті доставку чорних рабів. Поборовши вагання, Крузо погодився і, на свою біду, вийшов у море.

Дорогою корабель розбився, екіпаж загинув, і лише Робінзонові пощастило дістатися суходолу. Отямившись після пережитого, він оглянув місцину, що стала його прихистком: то був гарний, але безлюдний острів, розташований удалині від морських шляхів. Про порятунок годі було й мріяти. На перший погляд, становище Робінзона було жахливим: відрізаний від цивілізації, позбавлений будь-якої підтримки, безпорадний перед силами дикої природи, він мусив боротися за своє життя. Однак герой не розгубився. Нашвидкуруч змайструвавши пліт, він перевіз із розбитого корабля харчі, зброю, одяг, робочі інструменти, корабельні та астрономічні прилади, чорнило, перо, папір і Біблію. З корабля на острів потрапили також дві кішки й собака. Тепер можна було подбати й про дах над головою...

<...> Я жив на березі вже тринадцять днів; за цей час я побував на кораблі одинадцять разів і перевіз на берег усе, що тільки в змозі перетягти пара людських рук. Коли б тиха погода тривала далі, я певен, що перевіз би частинами весь корабель, але, готуючись до дванадцятого рейсу, я помітив, що знімається вітер. Проте, дочекавшись відпливу, я все-таки вирушив на корабель. Під час попередніх рейсів я так ретельно обшукав нашу каюту, що мені здавалося, ніби там нічого вже не зосталось; але зараз мені впала в очі шафка з двома шухлядами – в одній були три бритви, великі ножиці та з десяток добрих ножів і виделок, а в іншій – гроші, почасти європейською, почасти бразильською срібною та золотою монетою, всього до тридцяти шести фунтів стерлінгів.

Ілюстрація *Н. К. Вайта*

Я посміхнувся, побачивши ці гроші: «Непотрібний мотлох! – сказав я вголос. – Навіщо ти мені тепер? Ти й того не вартий, щоб підняти тебе з землі. Усю цю купу золота я ладен віддати за будь-який із цих ножів. Мені нема що з тобою роби-

Статуя Робінзона Крузо в Нижньому Ларго, місті, де народився Олександр Селкірк, автор Т.С. Бернетт

ти; тож залишайся там, де лежиш, і йди на дно морське, як створіння, чиє життя не варто рятувати!». Однак, трохи поміркувавши, я вирішив узяти гроші із собою і загорнув їх у шмат парусини. <...>

Після довгих пошуків я нарешті знайшов невелику рівну галявину на схилі високого горба, під стрімкою прямовисною, мов стіна, кручею, так що зверху мені ніщо не загрожувало. У цій стіні була невелика заглибина, ніби вхід до печери, але ніякої печери чи проходу в скелі не було.

Ось на цій зеленій галявині, перед самою заглибиною, я й вирішив нап'ясти намет. Площадка мала завширшки не більше як сто ярдів[1], а завдовжки – приблизно удвічі більше, а в мене перед дверима розлягався немов моріжок, у кінці якого горб дуже нерівно спускався в низину, до моря. Лежала ця місцина на північно-західному схилі горба й була в холодку цілий день, поки сонце не досягало південного заходу, де воно звичайно сідає в тих широтах.

Перш ніж поставити намет, я обвів перед заглибиною півколо, ярдів з десять радіусом і, отже, з двадцять – діаметром.

У це півколо я понабивав у два ряди міцних кілків, загнавши їх так глибоко, що вони стояли твердо, як палі. Верхні кінці кілків я загострив. Частокіл вийшов щось із п'ять з половиною футів[2] заввишки, а між обома рядами кілків було не більше як шість дюймів[3].

Проміжки між кілками я заповнив до самого верху шматками канатів, узятими з корабля, поклавши їх рядами один на один. Зсередини я укріпив огорожу рядом підпорок із кілків на два з половиною фута завдовжки. Огорожа вийшла така міцна, що ні людина, ні звір не могли б ні пролізти крізь неї, ні перелізти її. Ця робота відібрала в мене багато часу і сил; найважче було рубати в лісі кілки, переносити їх на площадку та забивати в землю.

Дверей у загорожі я не зробив, а перелізав через частокіл за допомогою короткої драбини. Ввійшовши до себе, я забирав драбину і, почуваючи себе надійно відгородженим від усього світу, міг спокійно спати вночі, що за інших умов, як мені здавалося, було б неможливо. А проте, як виявилось пізніше, усі ці запобіжні заходи проти уявних ворогів були непотрібні.

На превелику силу я перетягав до себе в цю загороду, чи фортецю, усі свої багатства: харчі, зброю та запаси, про які розповів уже вище. Потім я поставив великий намет, щоб захистити себе від дощів, які там певної пори року бувають дуже сильні. Намет я зробив подвійний,

[1] *Ярд* – міра довжини, що дорівнює 91,44 см.
[2] *Фут* – міра довжини, що дорівнює 30,48 см.
[3] *Дюйм* – міра довжини, що дорівнює 2,54 см.

тобто нап'яв спочатку менший, а над ним більший, який накрив брезентом, взятим на кораблі разом з вітрилами.

Тепер я спав уже не на підстілці, кинутій просто на землю, а в дуже зручному гамаку, що належав колись помічникові капітана.

До намету я переніс харчові припаси і все, що могло попсуватися від дощу, і коли тільки моє добро було сховано всередині огорожі, я щільно забив отвір, через який заходив і виходив, і став користуватися приставною драбиною.

Заклавши огорожу, я заходився копати в горі печеру. Каміння й землю я виносив крізь намет у двір і зробив таким чином усередині огорожі насип на півтора фута заввишки. Печера була якраз за наметом і правила мені за льох.

Потрібно було чимало зусиль і днів, щоб закінчити всю цю роботу. За цей час багато іншого відвертало мої думки і трапилося кілька пригод, про які я хочу розповісти. Якось, коли я тільки збирався ставити намет і копати печеру, несподівано набігла темна хмара, ринула злива, блиснула блискавка і вдарив страшний грім. У цьому, звичайно, не було нічого особливого, і мене не так злякала сама блискавка, як думка, що промайнула в моїй голові швидше за блискавку: «Мій порох!». У мене завмерло серце, коли я подумав, що один удар блискавки може знищити весь мій порох, від якого залежить не тільки моя безпека, а й можливість добувати собі їжу. Мені навіть у голову не прийшло, що в разі вибуху я вже, напевне, ніколи б про це не дізнався.

Цей випадок справив на мене таке велике враження, що, тільки-но минула гроза, я відклав на якийсь час усі роботи з улаштування й зміцнення житла, а взявся робити торбинки та ящики. Я вирішив розподілити порох на невеликі частини й зберігати порох у різних місцях, щоб він не вибухнув весь відразу і саме ці частини не могли зайнятись одна від одної. На цю роботу я витратив майже два тижні. Всього пороху в мене було фунтів[1] двісті сорок, і поділив я його щонайменше на сто частин. За бочку з намоклим порохом я не турбувався і тому поставив її у свою печеру, чи «кухню», як я її подумки називав. Торбинки та ящики я сховав у розколинах скель, куди не проходила вогкість, і дуже ретельно позначив кожне місце. <...>

Минуло днів десять або дванадцять, і мені спало на думку, що я, через брак книжок, пера та чорнила, загублю рахунок дням і нарешті перестану відрізняти будні від свят. Щоб запобігти цьому, я поставив чималий стовп на тому місці берега, куди мене закинуло море, і, вирізьбивши на широкій дерев'яній дошці великими літерами напис: «Тут я ступив на берег 30 вересня 1659 року», прибив її навхрест до стовпа.

На цьому чотирикутному стовпі я щодня робив ножем зарубку; кожний сьомий день робив удвоє довшу – це означало неділю; перше число кожного місяця я позначав ще довшою зарубиною. Отак я вів свій календар, відзначаючи дні, тижні, місяці та роки. <...>

Через нестачу інструментів усяка робота йшла у мене дуже повільно й з великими труднощами. Мало не цілий рік пішов на те, щоб закінчити огорожу, якою я надумав обнести свою оселю. Нарубати в лісі

[1] *Фунт* – міра ваги, що дорівнює 453,6 г.

грубих жердин, витесати з них кілки й перенести до намету – все це потребувало багато часу. Кілки були дуже важкі, і я міг підняти за раз не більше як одного, а іноді в мене йшло два дні лише на те, щоб обтесати кілок і принести його додому, а третій – на те, щоб забити його в землю. Для цієї роботи я спочатку користувався важким дерев'яним дрючком, а потім згадав про залізні ломи, що привіз з корабля, і замінив дрючка ломом, проте забивати кілки все одно було для мене дуже втомливою й марудною працею. <...>

Настав час, коли я почав серйозно міркувати над своїм становищем та обставинами, у які я потрапив, і взявся записувати свої думки – не для того, щоб залишити їх людям, яким доведеться зазнати того самого, що й мені (бо навряд чи знайдеться багато таких людей), а щоб висловити все, що мене мучило й гризло, і цим хоч трохи полегшити свою душу. І хоч як мені було тяжко, розум мій поволі переборював розпач. Я в міру сил намагався втішити себе думкою, що могло б статися ще гірше, і протиставляв злу добро. Цілком безсторонньо, ніби прибутки й витрати, записував я всі лиха, яких довелося мені зазнати, а поруч – усі радощі, що випали на мою долю.

Усе це незаперечно свідчить, що навряд чи на світі було коли-небудь таке лихе становище, де поруч поганого не знайшлося б чогось гарного, за що треба було б дякувати: гіркий досвід людини, котра зазнала найбільшого нещастя на землі, показує, що у нас завжди знайдеться якась утіха, яку в рахунку добра та зла треба записати на прибуток.

Отже, послухавши тепер голос розуму, я почав миритися зі своїм становищем. Досі я раз по раз поглядав на море, сподіваючись побачити там корабель, а тепер я покинув марні надії і всі думки спрямував на те, щоб по змозі полегшити своє існування. <...>

Тепер я взявся майструвати найпотрібніші меблі, передусім стіл і стілець; без них я не міг цілком насолоджуватися навіть тими скромними втіхами, які ще мені лишалися на землі: не міг як слід ні їсти, ні писати, ні робити будь-що.

І я заходився столярувати. Тут маю зауважити, що розум є основа й джерело математики, а тому, визначаючи й виміряючи розумом речі і складаючи собі про них правильні уявлення, кожен з часом може навчитися першого-ліпшого ремесла. Доти я зроду не брав у руки ніякого інструмента, а проте, завдяки працьовитості, ретельності та винахідливості, поволі так набив руку, що, безперечно, міг би зробити що завгодно, особливо маючи відповідне знаряддя. Але навіть і без інструментів чи майже без інструментів, із самим стругом та сокирою, я змайстрував безліч речей, хоч, мабуть, ніхто ще не робив їх таким способом і не витрачав на них стільки праці. Наприклад, коли мені була потрібна дошка, я мусив зрубати дерево, обчистити стовбур від гілок і, поставивши його перед собою, обтісувати з обох боків, поки він не набирав належної форми; а потім дошку треба було ще вирівняти стругом. Щоправда, за таким методом із цілого дерева виходила лише одна дошка і обробка цієї дошки забирала в мене силу часу та праці. Але проти цього у мене був лише єдиний засіб – терпіння. До того ж мій час і моя праця коштували недорого, то чи не однаково, на що вони витрачалися.

Насамперед, як я сказав, я зробив собі стіл і стілець, використавши для них короткі дошки, які перевіз плотом з корабля. Натесавши зазначеним вище способом довгих дощок, я приладнав до стіни мого льоху, одну над однією, кілька полиць футів на півтора завширшки і поклав на них свої інструменти, цвяхи, залізо та інший дріб'язок – словом, розподілив усе по місцях, щоб кожну річ легко було знайти. Я понабивав також кілочків у стіни льоху, порозвішував на них рушниці і все, що можна було повісити.

Коли б після цього хтось побачив мою печеру, то, напевно, прийняв би її за склад речей першої потреби. Я мав усе напохваті, і мені було дуже приємно бачити своє добро в такому порядку, а особливо знати, що запаси мої такі великі.

Аж тоді почав я вести свій щоденник, записуючи туди все, що робив протягом дня. <...>

Щоденник

<...> *4 листопада.* Розподілив свій час, призначивши певні години на фізичну працю, на полювання, на сон та розваги. Ось мій розпорядок: зранку, якщо немає дощу, години дві або три ходжу по острову з рушницею; потім до одинадцятої працюю, а об одинадцятій снідаю чим доведеться; з дванадцяти до двох сплю, бо в цю пору найбільша спека, надвечір знову берусь до роботи. Останні два дні весь мій робочий час пішов на виготовлення стола. Тоді я був ще дуже невправний столяр, але час та нужда скоро зробили з мене майстра на всі руки. Так було б і з кожним на моєму місці. <...>

6 *листопада.* Після ранкової прогулянки закінчив майструвати стіл, хоч і незадоволений своєю працею. А втім, незабаром я так набив руку, що зміг його поправити.

7 листопада. Стає гарна погода. 7, 8, 9, 10 і частково 12 листопада (11-го була неділя) я весь час працював над стільцем і з великими труднощами надав йому стерпного вигляду. Кілька разів переробляв його, і все ж таки він мені не подобається.

Примітка. Я скоро перестав святкувати неділі, бо, переставши позначати їх на своєму стовпі, я збився з рахунку. <...>

17 листопада. Сьогодні почав довбати гору за наметом, щоб поширити свою оселю й зробити її ще зручнішою.

Примітка. Для цієї роботи мені конче потрібні три речі: кайло, лопата й тачка або кошик, а їх у мене немає. Довелося припинити роботу. Я довго міркував, чим замінити ці знаряддя або як їх зробити. Замість кайла спробував працювати залізним ломом; він годиться, тільки надто важкий. Залишається лопата або заступ; без них мені не обійтися, не доберу розуму, як їх зробити самому.

18 листопада. Шукаючи в лісі будівельний матеріал, знайшов те дерево (чи схоже на нього), яке в Бразилії називають залізним за його надзвичайну твердість. З великими труднощами і дуже попсувавши свою сокиру, я відрубав від нього шматок і насилу приволік додому, бо він був страшенно важкий. Я вирішив зробити з нього лопату.

Дерево було таке тверде, що ця робота забрала в мене багато часу, але іншого виходу я не мав. Потроху надав обрубкові форми лопати,

причому держак вийшов не гіршим за ті, що роблять у нас в Англії, проте широка частина служила мені недовго, бо не була оббита залізом. А втім, я достатньо використав її на земляних роботах, де вона мені дуже придалась, хоч, мабуть, жодної лопати у світі не виготовляли таким способом і так довго.

Мені бракувало ще коша або тачки, але коша я ніяк не міг зробити, бо не мав лози; принаймні мені досі не пощастило знайти її. Мені здавалось, що тачку я міг би зробити, тільки крім хіба колеса, бо як його робити, я не мав ніякого уявлення. До того ж для осі потрібен залізний шворінь, якого в мене не було, отож від цього довелося відмовитися. Щоб виносити викопану землю, я зробив щось ніби коритце, в яких мулярам підносять розчин.

Зробити коритце було не так важко, як лопату, однак усе разом – лопата, марні спроби зробити тачку й праця над коритцем – відібрало в мене щонайменше чотири дні, не рахуючи ранкових прогулянок з рушницею. Рідко коли я не виходив на полювання, і майже не було випадку, щоб я не приніс собі чогось на обід. <...>

27 грудня. Підстрелив двох козенят; одне забив, а друге поранив у ногу так, що воно не могло втекти; я впіймав його і привів додому на мотузці. Вдома оглянув його ногу; вона була перебита, і я забинтував її.

Примітка. Я виходив це козеня. Зламана нога зрослась, і воно чудово бігало. Я так довго доглядав його, що воно стало ручним, паслось на моріжку перед наметом і не хотіло йти від мене. Тоді мені вперше спало на думку завести домашню худобу, щоб забезпечити собі харчування на той час, коли в мене не стане куль та пороху. <...>

Я часто згадував про той шматок воску, з якого робив собі свічки під час своїх пригод біля берегів Африки, але тепер воску в мене не було. Я зарадив собі тим, що, забивши козу й зберігши лій, я виліпив потім із глини мисочку, обпалив її на сонці, а на ґніт узяв конопель з розсуканої вірьовки й зробив собі каганець. Він, щоправда, горів гірше за свічку, тьмяним, нерівним світлом. Одного разу, нишпорячи у своїх речах, я знайшов невеличкий мішок із зерном для птиці, яку корабель віз не в цей свій рейс, а раніше, певно, коли він ішов із Лісабона. Рештки цього зерна в мішку були зіпсуті пацюками – коли я заглянув усередину, то побачив саме порохно; оскільки ж мішок був мені потрібен для чогось іншого (здається, для пороху; це трапилося тоді, коли я, злякавшись грози, вирішив поділити його на невеликі порції), то я витрусив його на землю під скелею.

Це було невдовзі перед початком заливних дощів, про які я вже говорив. Я давно забув про це, – не пам'ятав навіть, де саме я витрусив мішок, – коли приблизно через місяць побачив кілька маленьких зелених стеблинок, які щойно вилізли із землі. Я подумав, що це яка-небудь невідома мені рослина. Яке ж було моє здивування, коли ще через кілька тижнів я побачив десять-дванадцять колосків чудового зерна ячменю, того самого, що росте на материку Європи й у нас, в Англії!

Неможливо висловити, як збентежило мене це відкриття! Досі я ніколи не керувався релігійними помислами. Релігійних понять у мене було дуже мало, і всі події мого життя – важливі й дрібні – я приписував простому випадкові або, як ми всі говоримо легковажно, – волі Божій. Я ніколи й не запитував себе, яку мету має провидіння, керую-

чи ходом подій в цьому світі. Але, побачивши цей ячмінь, що виріс, як я знав, у незвичному для нього кліматі, а головне – невідомо як сюди потрапив, я був дуже вражений і почав вірити, що це Бог дивним способом проростив його без насіння тільки для того, щоб прогодувати мене на цьому дикому, безрадісному острові.

Думка ця трохи зворушила мене й викликала сльози. Я був щасливий від свідомості, що таке велике диво природи сталося заради мене; та я ще більше здивувався, коли згодом помітив, що тут-таки, поруч, під схилом скелі, з'явилися рідкі стебельця іншої рослини. Виявилося, що то рис, уже відомий мені, бо під час свого перебування в Африці я бачив, як він росте. <...>

Можете бути певні, що я дбайливо зібрав усі колосочки, коли вони достигли, а це сталось десь наприкінці червня. Я підібрав кожне зернятко й вирішив посіяти весь урожай знову, сподіваючись у майбутньому назбирати досить збіжжя, щоб його вистачило мені на хліб. Але тільки на четвертий рік я зважився взяти маленьку частину зерна собі на їжу, про що я розповім свого часу.

Справа в тому, що в мене загинуло майже все насіння, посіяне першого разу, бо я не розрахував часу й посіяв перед засушливою порою року. Не все насіння зійшло, але про це я теж розповім далі.

Крім ячменю, у мене, як я вже казав, виросло двадцять чи тридцять стеблин рису, який я зібрав так само дбайливо і з тією самою метою – готувати з нього хліб, або, точніше, страву, бо я знайшов спосіб обходитися без печі. Але це було вже пізніше. Вертаюсь знову до мого щоденника.

Всі ці три чи чотири місяці, поки я зводив огорожу, я працював дуже тяжко. 14 квітня я закінчив її і вирішив, що буду входити й виходити не дверима, а через стіну, за допомогою драбини, щоб знадвору не було ніяких ознак житла.

16 квітня. Скінчив драбину; переліз через стіну, забрав за собою драбину й залишив її всередині. Тепер я загороджений з усіх боків; у моїй фортеці досить простору, і потрапити до неї можна тільки через стіну.

Та другого ж дня після того, як я скінчив свою огорожу, вся моя праця ледве не пропала марно, та й сам я трохи не загинув. От що сталося: я щось робив в огорожі, за наметом, біля входу до печери, коли раптом зі стелі печери та з краю гори, якраз над моєю головою, посипалась земля і два передні стовпи, які я був поставив, упали зі страшним тріском. Я дуже злякався, але не здогадався, яка тут причина, подумавши, що це, як і раніше, завалилося склепіння. Боячись, щоб мене не засипало новим завалом, я побіг до драбини і переліз через стіну, не почуваючи себе безпечно всередині огорожі. Але не встиг я

Меморіальна дошка на честь Робінзона Крузо, *Кінгстон-апон-Халл, Велика Британія*

зійти на землю, як мені стало ясно, що цей завал у печері трапився від страшного землетрусу. Земля піді мною хиталась, і за яких-небудь вісім хвилин сталися три таких сильних поштовхи, що від них розсипалася б найміцніша будівля, якби вона стояла тут. Від скелі біля моря, за пів милі від мене, відвалилась вершина й упала з таким гуркотом, якого я не чув зроду. Море теж ходило ходором; мені навіть здавалося, що в морі підземні поштовхи були дужчі, ніж на острові.

Усе це так вразило мене (бо нічого подібного я ніколи сам не бачив і ні від кого не чув), що я був зовсім приголомшений. Від коливання ґрунту в мене почалась морська хвороба, немов від хитавиці; проте гуркіт від падіння скелі привів мене до пам'яті й виповнив жахом. Я думав тільки про те, що гора може завалитися на мій намет і назавжди поховати все моє добро; на саму думку про це я знову весь заціпенів.

Після третього поштовху настало затишшя, і я підбадьорився, але все-таки не наважувався перелізти назад через стіну, бо боявся, щоб мене не засипало живцем. Я сидів на землі в глибокій тузі й не знав, що робити. За весь цей час у мене не промайнуло жодної серйозної думки про Бога, нічого, крім звичайних слів: «Господи, згляньсь на мене». Але тільки-но небезпека минула, забулися й вони. <...>

4 травня. Вудив рибу, але жодної їстівної не спіймав. Стомившись, я хотів був уже піти, коли піймав молодого дельфіна. Вудка в мене була саморобна: волосінь я зробив із прядива від старого каната, а гачків у мене зовсім не було. Проте на мою вудку часто ловилося стільки риби, що я міг їсти її досхочу. Їв я її в'яленою, висушуючи на сонці. <...>

16 червня. Знайшов на березі величезну черепаху. Досі я ніколи їх тут не бачив; мабуть, просто мені не пощастило, бо черепах на моєму острові було багато, і, якби я потрапив на другий бік острова, я міг би ловити їх сотнями щодня. Згодом я пересвідчився в цьому, хоч і дорого заплатив за своє відкриття.

17 червня. Весь день пік на вогні черепаху. Знайшов у ній штук шістнадцять яєць. Здається, я зроду не їв такого смачного м'яса, та й не дивно, бо відколи я оселився на цьому жахливому острові, у мене була сама козлятина та дичина.

Незабаром Робінзон розпочав обстеження нових територій острова. Він знайшов чудову плодючу долину, у якій вирішив побудувати для себе «дачу».

Літературний практикум

1. Детально опишіть побудоване героєм житло. Чи було воно зручним і надійним?

2. Схарактеризуйте господарство Робінзона. Навіщо йому знадобилися календар та щоденник?

3. В одному з епізодів розповідається про те, як у каюті розбитого корабля Робінзон знайшов гроші. Що подумав герой, коли їх побачив?

4. Які небезпеки загрожували Робінзону на острові?

5. Які настрої панували в душі героя? Наведіть відповідні цитати.

6. Що допомагало Робінзонові долати відчай?

7. Подискутуймо! Які досягнення героя ви вважаєте найбільш значущими? Чому?

Д. Дефо з такою достовірністю описує, як Робінзон облаштовував своє життя на безлюдному острові, що в читача складається враження, ніби все зображене в романі відбувалося насправді. Однак це враження не зовсім відповідає загальному задуму книжки. Принаймні автор зізнавався, що її сюжет приховує в собі інакомовний автобіографічний зміст. Якщо вірити цьому твердженню, то виходить, що перебування Робінзона на острові є алегорією життя самого письменника – самотнього, ризикованого, сповненого напруженої праці й боротьби за фізичне та духовне виживання.

Звісно, не слід сприймати таке пояснення як єдино можливе тлумачення твору, тим паче, що Дефо часто розігрував своїх читачів. І все ж таки варто зважити на цей коментар, оскільки він розкриває один з головних секретів задуму роману, а саме ідею надати зовні реалістичному сюжету інакомовного змісту.

Сучасники Д. Дефо його легко розуміли. Річ у тім, що в тодішній англійській літературі були розповсюджені алегоричні твори, у яких на прикладах простих житейських ситуацій розглядалися моральні питання. Схожий прийом був використаний і в «Робінзоні Крузо»: детальний опис життя та побуту головного героя мав на меті дослідження можливостей сили духу, розуму й праці людини. Справді, кожний вчинок Робінзона – чи то будівництво помешкання, чи то вирощування зерна, чи то виготовлення календаря – змальовується в романі як крок у його боротьбі з природою та із самим собою, із власним незнанням, невмінням, невпевненістю, страхом. Завдяки цьому книжка сприймається не лише як розповідь про непересічну особистість, але й як історія людини, що в боротьбі із силами природи виявляє свої найкращі властивості. Крім того, у сюжеті роману можна побачити ще й алегорію поступального розвитку людства – від первісної безпорадності перед дикою природою до створення цивілізації, покликаної перетворювати природний світ на зручне середовище існування.

<...> І от я вирішив виліпити кілька якомога більших глечиків, щоб зберігати в них зерно, борошно тощо.

Читач, напевне, пожалів би мене, а може, й посміявся б з мене, якби я розповів йому, як невміло замісив глину, які недоладні, незграбні й потворні речі я виробляв; скільки моїх виробів сплющилось і скільки розпалося через те, що глина була надто м'яка і не витримувала власної ваги; скільки інших потріскалося від того, що я поспішив виставити їх на сонце; скільки розсипалось на дрібні шматки від першого ж дотику до них як перед сушінням, так і після нього. Одно слово, за два місяці невтомної праці, коли я, нарешті, знайшов глину, накопав її, приніс додому й узявся до роботи, у мене вийшло дві непоказні посудини, які аж ніяк не можна було назвати глечиками.

Проте коли мої посудини добре висохли й затверділи від сонця, я обережно підняв їх одну по одній і поставив кожну в один з величезних кошиків, які спеціально сплів для них, щоб вони не могли розпастися. У порожнину між посудинами й кошиками я напхав рисової та ячної соломи. Щоб ці посудини не відсиріли, я призначив їх на сухе зерно, а згодом, коли зерно буде змелене, – на борошно.

Хоч великі вироби з глини й вийшли в мене невдалими, проте дрібніший посуд – тарілки, круглі горщики, кухлі, миски тощо – був набагато кращий: сонце випалило їх і зробило досить міцними.

Але я все ще не досяг своєї головної мети. Мені потрібний був посуд, що не пропускав би води й витримав би вогонь, а саме цього я не міг добитись. Аж ось одного разу я розклав великий вогонь, щоб засмажити м'ясо. Коли воно було готове, я хотів погасити жаринки й знайшов між ними черепок від розбитого горщика, що випадково потрапив у вогонь. Він став твердий, як камінь, і червоний, як черепиця. Це відкриття приємно здивувало мене, і я сказав собі, що коли черепок так добре затвердів від вогню, то, виходить, так само можна випалити на вогні й цілу посудину.

Це примусило мене замислитися над тим, як розкласти вогонь, щоб випалити мої горщики. Я не мав ніякого уявлення про печі для випалювання, якими користуються гончарі, не вмів поливати посуд свинцем, хоч у мене й знайшлося б для цього трохи свинцю. Поставивши на купу гарячої золи три великих череп'яних горщики й на них три менших, я обклав їх з усіх боків дровами та хмизом і запалив вогонь. У міру того як дрова перегоряли, я підкидав нових, поки мої горщики прогартувалися наскрізь, причому жоден із них не тріснув. У такому розжареному стані я держав їх у вогні годин з п'ять чи шість, як раптом побачив, що один із них почав топитися, хоч і залишився цілий. То розтопився від жару змішаний з глиною пісок, що перетворився б на скло, коли б я розпікав його далі. Я потроху зменшив вогонь, і горщики стали не такими червоними. Я сидів коло них всю ніч, щоб не дати вогню погаснути надто швидко, і вранці мав три дуже добрі, хоч і не дуже гарні, череп'яні глечики й три горщики, випалені якнайкраще, зокрема один политий розтопленим піском. <...>

Наступна трудність полягала в тому, як зробити сито або решето, щоб просівати своє борошно від полови та лушпиння, без чого не можна було пекти хліб. Завдання було важке, і я не знав, як узятись до його виконання. Для цього в мене не було ніякого матеріалу: ні серпанку, ні будь-якої рідкої тканини, через яку можна було б пропускати борошно. Від полотняної білизни в мене залишилося саме дрантя. Була козяча вовна, але я не вмів ні прясти, ні ткати, а коли б і вмів, то все одно у мене не було ні прядки, ні верстата. Тут я спинився на багато місяців і просто не знав, що мені робити. Нарешті я згадав, що серед матроських речей, які я взяв з корабля, було кілька нашийних хусток з міткалю або мусліну. Із цих хусток я й зробив собі три сита, правда, маленькі, але цілком придатні для роботи. Їх вистачило мені на кілька років, а про те, як улаштувався я потім, буде сказано далі.

Тепер треба було подумати, як пекти хліб, коли я наготую борошна. Передусім у мене зовсім не було дріжджів, і, не маючи чим замінити їх, я перестав цим клопотатися. Утім, як обійтись без печі? Але я і тут знайшов вихід, виліпивши з глини кілька величезних круглих посудин, дуже широких, але мілких – приблизно два фута в діаметрі і не більше ніж дев'ять дюймів завглибшки. Цей посуд я теж добре випалив на вогні й сховав. Коли настав час пекти хліб, я розпалив велике вогнище, викладене добре випаленими чотирикутними кахлями, які я теж зробив сам. Власне, я б не назвав їх чотирикутними.

Коли дрова добре перегоріли, я розгріб жар по всьому вогнищу і почекав, доки воно розпеклося. Тоді я відгорнув жар набік, поставив на вогнище свої хлібини, накрив їх глиняними тарелями, перекинутими догори дном, і завалив гарячим вугіллям. Мої хлібини спеклися, як у найкращій печі. Я навчився пекти коржики з рису та пудинги і став гарним пекарем. Пирогів я не робив тільки тому, що, крім козлятини й пташиного м'яса, їх не було чим начиняти. <...>

Мій одяг дуже зносився: із білизни давно вже не залишилося нічого, крім картатих сорочок, які я знайшов у скринях наших матросів і дуже беріг, бо на острові часто бувала така спека, що доводилося ходити в самій сорочці; не знаю, що б я робив без цього запасу (цих сорочок я роздобув на кораблі дюжин зо три). У мене було ще кілька грубих матроських шинелей; усі вони добре збереглися, але я не міг їх носити через спеку. Щоправда, у такому жаркому кліматі зовсім не треба було вдягатися. Але я не міг. Я соромився ходити голим; я навіть не припускав такої думки, дарма, що жив сам.

Та була й інша причина, що не дозволяла мені ходити голим. Коли на мені було що-небудь, я легше зносив спеку. Гаряче проміння тропічного сонця обпалювало мені шкіру аж до пухирів, а сорочка захищала від сонця; крім того, мене охолоджував рух повітря між сорочкою і тілом. Так само не міг я призвичаїтися ходити під сонцем простоволосий; щоразу, коли я виходив без шапки або без капелюха, в мене починала страшенно боліти голова, а тільки-но я надівав капелюх, біль відразу вщухав.

Отже, мені треба було дати лад хоч тому лахміттю, яке залишилось у мене і яке я пишно називав своїм убранням. Передусім мені потрібна була куртка, бо всі, які в мене були, я зносив. Я вирішив переробити на куртки матроські шинелі, про які тільки що говорив, та інший свій одяг. І от я заходився кравцювати, або, вірніше, псувати тканину, бо виробляв з неї щось жалюгідне. Проте примудрився якось стулити дві чи три нові куртки, яких, гадав я, мало вистачити мені надовго. Але з моєї спроби пошити штани нічого не вийшло.

Я казав уже, що зберігав шкури усіх забитих мною тварин – чотириногих, звичайно. Кожну шкуру я просушував на сонці, розтягнувши її на жердинах. Через це вони здебільшого ставали такими цупкими, що навряд чи могли на щось придатись, але деякі з них були дуже гарні. Насамперед я пошив собі з них величезну шапку, зробивши її хутром назовні, щоб краще захиститися від дощу. Шапка так мені вдалася, що я вирішив спорудити собі з цього матеріалу цілий костюм, тобто куртку й штани. І куртку, і штани я зробив дуже просторими, а останні – короткими, до колін, бо весь костюм був мені потрібний швидше для захисту від сонця, ніж для тепла. Мушу сказати, що він був зроблений дуже погано, бо тесляр з мене був поганий, а кравець – ще гірший. Проте мій виріб став мені дуже в пригоді, особливо коли я виходив у дощ: уся вода стікала тоді по довгому хутру шапки й куртки. А я залишався зовсім сухим.

Після куртки та штанів я витратив силу часу та праці на те, щоб зробити парасольку, дуже мені потрібну. Я бачив, як роблять парасольки у Бразилії: там через спеку ніхто не ходить без парасольки, а

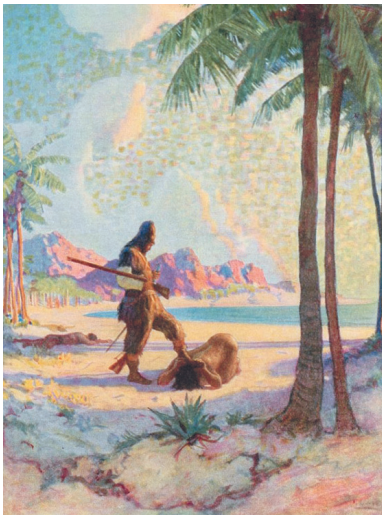

Ілюстрація *Н. К. Вайта*

на моєму острові спека була не менша, а може, й більша, ніж у Бразилії, бо він був ближче до екватора. Мені доводилося виходити в усяку погоду – і в дощ, і в спеку, – і парасолька була для мене дуже корисна. Я мав з нею чимало клопоту; минуло багато часу, перш ніж мені вдалося зробити щось придатне для вжитку. Двічі чи тричі я псував свою роботу, поки не змайстрував парасольку собі до смаку. Найважче було зробити, щоб вона розкривалася й закривалася. Спочатку я хотів зробити розкриту парасольку, але тоді довелося б завжди носити її над головою, а це було незручно. Нарешті, як уже сказано, я переміг ці труднощі, й моя парасолька могла закриватись. Я укрив її козячими шкурами, хутром назовні, щоб дощ стікав з неї, як з похилого даху. Від сонця вона захищала так добре, що я міг виходити з дому навіть у найбільшу спеку і почував себе краще, ніж раніше в прохолодну погоду; коли вона була мені не потрібна, я закривав її і ніс під пахвою. <...>

Одного разу, обходячи свої володіння, Робінзон помітив відбиток чиєїсь босої ноги. Це означало, що острів, який він вважав безлюдним, відвідували дикуни з сусідніх земель. А незабаром герой знайшов місце їхніх людожерських бенкетів. Побачивши на землі купу людських черепів і кісток, Робінзон відчув жах і огиду. Він вирішив влаштувати засідку на тубільців, аби завадити їхній кривавій трапезі.

Нагода не забарилася: невдовзі на острів прибули дикуни, які, вочевидь, мали намір вбити і з'їсти двох своїх земляків. Робінзон допоміг одному з приречених на смерть втекти і привів його до своєї оселі.

Ілюстрація *Н. К. Вайта*

<...> Це був гарний хлопець, високий на зріст, бездоганно збудований, з рівними, міцними руками й ногами і добре розвиненим тілом. На вигляд йому було років двадцять шість. В його обличчі не було нічого дикого або жорстокого. Це було мужнє обличчя з м'яким і ніжним виразом європейця, особливо коли він посміхався. Волосся в нього було довге й чорне, але не кучеряве, як овеча вовна; лоб високий і широкий; очі жваві й блискучі; колір шкіри не чорний, а смуглий, проте не того жовто-рудого гидкого відтінку, як у бразильських або віргінських індіанців, а скоріше оливковий, дуже приємний для очей, хоч його й важко описати. Обличчя в нього було кругле й повне, ніс – невеликий, але зовсім не приплющений, як у негрів.

До того ж у нього був гарно окреслений рот з тонкими губами і правильної форми, білі, немов слонова кістка, чудові зуби.

Проспавши, або, вірніше, продрімавши, з пів години, він прокинувся й вийшов до мене. Я саме доїв своїх кіз у загоні біля печери. Побачивши мене, він відразу ж підбіг і ліг переді мною на землю, показуючи всією своєю позою найсмиреннішу вдячність і виробляючи при цьому всім тілом безліч чудернацьких рухів. Припавши обличчям до землі, він знову поставив собі на голову мою ногу і всіма приступними йому засобами старався довести свою безмежну відданість та покірність і дати мені зрозуміти, що з цього дня він буде моїм слугою довіку. Я зрозумів багато дечого з того, що він хотів мені сказати, і постарався пояснити йому, що я дуже задоволений ним. Відразу ж я почав говорити з ним і вчити його відповідати. Насамперед я сказав йому, що його ім'я буде П'ятниця, бо цього дня я врятував йому життя. Після цього я навчив його вимовляти слово «господар» і дав йому зрозуміти, що це моє ім'я; навчив вимовляти «так» та «ні» і розтлумачив значення цих слів. Я дав йому молока в череп'яному глечику, надпивши спочатку сам та вмочивши в нього хліб; я дав йому також коржа, щоб він наслідував мій приклад. П'ятниця з охотою послухався і на мигах показав, що їжа йому до смаку. <...>

Насамперед я дав йому полотняні штани, які вийняв зі скрині бідолашного каноніра. Після маленької переробки вони прийшлись йому в міру. Потім я пошив йому куртку з козячого хутра, доклавши всього свого вміння, щоб зробити її якнайкраще (я був тоді вже досить вправним кравцем), і, нарешті, змайстрував йому шапку з заячих шкурок, дуже зручну й досить гарну. Отже, мій слуга на перший час був досить пристойно вдягнений і дуже задоволений тим, що тепер став схожий на свого господаря. Щоправда, спочатку він почував себе незручно в усьому цьому спорядженні; найбільше заважали йому штани, а рукави муляли під пахвами й натирали плечі, так що довелось переробити там, де вони завдавали йому турботи. Але потроху він призвичаївся до свого вбрання і почував себе в ньому добре. <...>

Ніхто ще, мабуть, не мав такого ласкавого, такого вірного й відданого слуги, як мій П'ятниця: ні гнівливості, ні впертості, ні свавілля; завжди добрий і послужливий, він прихилився до мене, як до рідного батька. Я певен, що, коли б треба було, він віддав би за мене життя. Свою вірність він довів не раз, отож незабаром у мене зникли найменші сумніви, і я переконався, що зовсім не потребую пересторог. <...>

Він мені дуже сподобався, і я взяв собі за обов'язок навчити його всього, що могло бути для нього корисним, а головне – говорити й розуміти мої слова. Він виявив себе дуже здібним учнем, завжди веселим і завжди ретельним. Він так радів, коли розумів мене або коли йому щастило пояснити мені свою думку, що для мене була справжня втіха вчити його! Відколи він оселився зі мною, мені жилось так легко й приємно, що коли б я міг почувати себе в безпеці від дикунів, то, напевне, без жалю погодився б лишитись на острові довіку. <...>

Другого дня я посадив його за роботу: загадав молотити та віяти ячмінь, показавши спочатку, як я це роблю. Він швидко зрозумів і

взявся до праці дуже пильно, особливо коли довідався, що це робиться для того, щоб випікати з зерна хліб: я замісив при ньому тісто і спік хліб. Незабаром П'ятниця став справлятися з цією роботою не гірше за мене. <...>

Це був найщасливіший рік мого життя на острові. П'ятниця навчився досить добре говорити англійською. Він знав назви майже всіх речей, про які я міг його запитати, і всіх місць, куди я міг його послати. Він дуже любив розмовляти зі мною. Отак знову знайшлося заняття для мого язика, що стільки років байдикував, – я маю на увазі вимову членороздільних звуків. <...>

Так минуло ще кілька років. Робінзон дедалі більше уваги приділяв вихованню П'ятниці: навчав його користуватися незнайомими предметами, розповідав про різні європейські країни та важливі винаходи західної цивілізації. Часто між ними відбувалися розмови про Бога й диявола, зло та добро, необхідність спокутувати гріхи тощо. Тубілець, який досить швидко опанував англійську мову, намагався якомога краще прислужитися господареві. Він тужив за рідною домівкою, але в жодному разі не погоджувався покинути Робінзона самого на острові.

Згодом до Робінзона та П'ятниці приєдналися ще кілька чоловіків, врятованих ними від дикунів. А ще за деякий час біля острова з'явився англійський корабель, і на землю висадилися люди. Серце Робінзона спалахнуло щастям і надією. Однак радість була передчасною: з'ясувалося, що внаслідок заколоту владу на кораблі захопили пірати. Тепер вони хотіли позбутися капітана та двох його найближчих помічників. Робінзон і його товариші врятували заручників, а потім, завдяки спритності, рішучості та точному розрахунку, здобули перемогу над піратами й повернули корабель законному капітану. Вдячний капітан запропонував своє судно до послуг Робінзона. Від такої радості той ледь не знепритомнів.

Ілюстрація *Н. К. Вайта*

Бунтівників було вирішено залишити на острові. Перед відплиттям Робінзон показав їм свої володіння і подарував запаси харчів та зброї.

Легкою і радісною була для Крузо його подорож додому.

За декілька років після повернення на батьківщину Робінзон знову здійснив морську подорож, під час якої відвідав свій острів і подарував тамтешнім поселенцям безліч корисних речей. Він був задоволений тим, що колишні бунтівники виправилися, стали чесними й працьовитими людьми. Згодом герой розпорядився послати до них жінок, аби започаткувати на острові нову колонію.

Переклад за редакцією *Є. Крижевича*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про те, як герой пошив собі новий одяг.

2. Схарактеризуйте ставлення Робінзона до П'ятниці. Ким, на вашу думку, став для Робінзона новий знайомий: слугою чи товаришем?

3. Які риси характеру головного героя допомогли йому вижити й побудувати нове життя на безлюдному острові?

4. Подискутуймо! Чим образ Робінзона цікавий сучасним читачам?

5. Доберіть цитати, у яких розкриваються сила волі, стійкість, спостережливість, працьовитість і практичний розум Робінзона.

6. Чи вважаєте ви Робінзона непересічною особистістю? Обґрунтуйте свою думку.

7. Філологічний майстер-клас. Чому, на ваш погляд, роман написаний від імені Робінзона?

8. Творча майстерня. Стисло опишіть історію Робінзона очима П'ятниці.

9. Розвиваймо мовлення. Ім'я головного героя роману Д. Дефо стало загальною назвою. У повсякденному мовленні ми зазвичай називаємо «робінзоном» відрізану від світу людину, яка мусить самотужки боротися за виживання. Придумайте й запишіть у зошит три словосполучення та одне речення із цим словом.

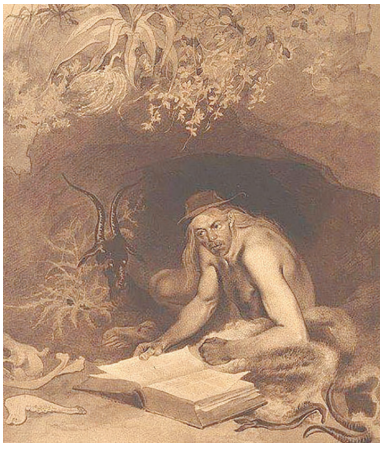
Захоплива історія Робінзона Крузо надихає на численні наслідування як у художній літературі, так і в кіномистецтві. Найвідомішими літературними робінзонадами є «Таємничий острів» Жуля Верна, «Острів доктора Моро» Герберта Веллса, «Володар мух» Вільяма Голдінга. Веселу робінзонаду для дітей «Робінзон Кукурудзо» написав відомий український письменник Всеволод Нестайко.

Образ Робінзона та його пригоди цікавили багатьох ілюстраторів. Перший портрет Робінзона з'явився ще 1719 р. на фронтиспісі першого видання. Ім'я художника залишилося невідомим, проте ілюстрація виявилася настільки вдалою, що навіть здавалася справжнім портретом героя роману. У XIX ст. стали популярними ілюстрації до роману Д. Дефо французького художника Жана Гранвіля. Вони справили вплив на багатьох ілюстраторів пригод Робінзона. Серед них був і український поет і художник Тарас Шевченко: перебуваючи на засланні, він 1856 р. намалював Робінзона, що читає Біблію, від якої ніби йде сяйво. Тим самим Шевченко підкреслив вирішальне значення віри в Бога й духовного життя в історії виживання Робінзона на безлюдному острові.

Пригоди Робінзона Крузо стали джерелом численних екранізацій найрізноманітніших жанрів – від точного відтворення дії роману Дефо до її сучасних варіацій або космічної фантастики. Широку відомість здобув фільм 1954 року «Робінзон Крузо» іспанського та мексиканського режисера

Ж. Гранвіль. Ілюстрація до роману «Робінзон Крузо»

Робінзон Крузо, малюнок *Т. Шевченка. 1856 р.*

П. Броснан у ролі Робінзона («Робінзон Крузо, *режисери Р. Харді, Дж. Міллер, США, 1997 р.*)

П. Рішар у ролі Робінзона («Робінзон Крузо», *режисер Т. Шабер, Франція, 2003 р.*)

Луїса Бунюеля. Ця кіноверсія залишається найточнішим утіленням тексту роману з його акцентом на боротьбі Крузо за людське виживання. Образ Робінзона втілювали найвідоміші актори, зокрема американський актор Пірс Броснан, французький комік П'єр Рішар та ін.

1. Назвіть літературні твори, що належать до світової робінзонади. Які з них ви хотіли б прочитати?
2. Розгляньте ілюстрації, що зображують Робінзона. Які епізоди обрали художники для малюнків? Яке із зображень найбільше відповідає вашому уявленню про героя? Обґрунтуйте свій вибір.
3. Схарактеризуйте створений Тарасом Шевченком образ Робінзона. Який внутрішній стан притаманний цьому персонажу?

Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/leT5Okm7* або QR-кодом, перегляньте уривок з фільму «Робінзон Крузо» (*режисери Р. Харді, Дж. Міллер, США, 1997 р.*). Порівняйте події, зображені в романі і у фільмі. Чому, на вашу думку, у фільмі не приділено уваги зображенню важкої буденної праці та здатності виживати в найтяжчих умовах?

РОЗДІЛ 4

ФАНТАСТИЧНІ МАНДРІВКИ ТА САТИРИЧНЕ ВИКРИТТЯ ДІЙСНОСТІ: «МАНДРИ ГУЛЛІВЕРА» ДЖОНАТАНА СВІФТА

Пригадайте літературні мандрівки з фантастичними елементами. Чим вони приваблюють читачів?

За пів століття літературної діяльності англійський письменник Джонатан Свіфт написав чимало творів, якими міг пишатися. Деякі з них змушували сміятися всіх, хто вмів читати, деякі – збурювали суспільну свідомість цілої імперії, інші – правили за взірець блискучого літературного стилю. Однак на терезах історії весь доробок цього письменника переважив його роман «Мандри Гуллівера». У ньому

йдеться про неймовірні пригоди корабельного лікаря Лемюеля Гуллівера під час подорожей до фантастичних країн.

Ці абсолютно неправдоподібні пригоди не були, однак, випадковим продуктом фантазії письменника. Змальовуючи перетворення Гуллівера то на велетня в країні ліліпутів[1], то на крихітного чоловічка в країні велетнів, Свіфт почасти розповідав... про самого себе. Саме так він почувався у своїй добі – гігантом серед здрібнілих сучасників та іграшкою в руках можновладців. Цим, вочевидь, пояснюється й зізнання письменника: «Я безпорадний, мов слон».

Джонатан Свіфт
(1667–1745)

Таке самовизначення цілком відповідало ролі Свіфта в суспільно-політичному житті Англії. З одного боку, він був досить помітною, навіть грізною постаттю на політичній арені країни. Розум і волю письменника поважали найзапекліші вороги, а дошкульність його дотепів нерідко була вбивчою. Та з іншого боку, усі намагання Свіфта стати провідним політиком зазнавали невдачі. Замість крісла державного мужа письменник мусив задовольнятися скромною посадою декана (настоятеля) Дублінського собору, що аж ніяк не пасувала ані його великим задумам, ані розмаху його особистості.

Хоча Свіфтові випало деякий час відігравати роль «міністра без портфеля», це його більше розчаровувало, ніж утішало. Проте дивує вже той факт, що, не маючи статків і зв'язків, він спромігся пробитися до найвищих правлячих кіл. Шлях до цієї вершини був направду непростим.

Джонатан Свіфт народився в столиці Ірландії Дубліні. Його сім'я належала до англійських колонізаторів, яких ненавиділи корінні ірландці. Тож на батьківщині майбутній письменник почувався, немов на чужині. Батько Джонатана помер ще до його народження, а мати, покинувши однорічного малюка на годувальницю, виїхала до Англії. Вихованням майбутнього письменника опікувався його дядько Годвін.

Освіту Свіфт здобув у Дублінському університеті. Тут він захопився літературною творчістю. На відміну від багатьох своїх товаришів, Джонатан нехтував зубрінням, уважаючи, що його власні погляди варті більше, ніж старанне відтворення думок викладачів. Утім, обдарованість, критичний розум та енергійна вдача не допомогли юнакові налагодити життя після закінчення університету. Талановитий, освічений, але бідний, він міг обирати хіба що між професіями юриста й церковного служителя. Свіфт вирішив стати священником. Однак його честолюбні плани сягали набагато далі.

Політичні заворушення в Ірландії змусили письменника виїхати до Англії. Там він влаштувався секретарем до лорда Вільяма Темпла. Маєток цього багатого аристократа, Мур-Парк, відвідували відомі політи-

[1] *Ліліпу́ти* – т у т: крихітні люди, що населяють фантастичну країну Ліліпутію. Це вигадане Дж. Свіфтом слово стало загальновживаним.

ки, громадські діячі, літератори. Спілкуючись із ними, Свіфт завжди був у курсі новин суспільного й культурного життя, а розкішна бібліотека Мур-Парку допомагала йому займатися самоосвітою. За неповних десять років служби в лорда Темпла Свіфт здобув чимало знань, удосконалив письменницьку майстерність. Перші його зрілі твори – «Битва книжок» та «Казка бочки» – засвідчили неперевершений сатиричний талант автора.

Спочатку Свіфт не наважився підписати згадані твори, але зрештою, щоб заперечити домисли публіки, визнав їх своїми. Далекоглядні читачі були здивовані: «Битва книжок» та «Казка бочки», що різко критикували вади світського й церковного життя, могли зашкодити кар'єрі автора. Та незважаючи на цю небезпеку, письменник і надалі виступав із сатиричними публікаціями.

Свіфт прагнув не лише висвітлювати сумні чи ганебні соціальні явища, а й конкретними вчинками впливати на хід історії. Саме тому він перебував у центрі політичного життя Лондона: відвідував прийоми в палацах, зустрічався з міністрами й громадськими діячами, брав активну участь у боротьбі двох головних політичних партій Англії – торі та вігів. Політична діяльність і художня творчість дедалі більше зміцнювали його популярність. А водночас зростала й ненависть ворогів. «Незручний», безстрашний письменник постійно непокоїв тих, у чиїх руках була влада. І вони знайшли спосіб його позбутися. Призначений деканом собору Святого Патріка в Дубліні, Свіфт мусив повернутися до нелюбої Ірландії.

Письменник сприйняв це як політичне вигнання і крах усіх своїх сподівань. Та неприємний виверт долі його не зупинив. І вдалині від англійської столиці Свіфт продовжував викривати безглуздя законів, шахрайство ділків, лицемірство політиків. У нових памфлетах він обстоював права ірландського народу, що страждав під гнітом англійської корони. В одному з найзнаменитіших своїх творів, «Листи сукняря», письменник відверто закликав ірландців до боротьби за свободу: «За законами Бога, природи, держави та вашої країни ви, ірландці, є і маєте бути такими само вільними людьми, як ваші брати в Англії... Становище тих, ким правлять без їхньої згоди, є не що інше, як рабство».

Зрештою Свіфт став національним героєм Ірландії. Дублінці боронили письменника від переслідувань англійської влади, захоплено розповідали про його чудернацькі вчинки, дослухалися до кожного його слова.

Останні роки митця були затьмарені важкою хворобою. Однак скільки ставало сили цей гордий чоловік продовжував чинити опір потворним суспільним законам і правилам. Сенс життя Свіфта точно передає намогильний напис, складений ним самим: «Тіло Джонатана Свіфта, доктора богословських наук, декана цього собору, поховане тут, де люте обурення не може більше краяти його серце. Іди, подорожній, і, якщо можеш, наслідуй того, хто віддав свої сили боротьбі за свободу людства».

Сьогодні «Мандри Гуллівера» Джонатана Свіфта здебільшого сприймаються як різновид літературної казки. Змалку пам'ятаючи комічні сцени й неймовірні вигадки з цього твору, читачі майже не повертаються до нього в дорослому житті. Тимчасом як Свіфт писав свою книжку не для дітей і найменше хотів потішити публіку легковажними фантазіями. Під виглядом простодушної розповіді Лемюеля Гуллівера про дивовижні країни письменник виклав власні міркування щодо суспільно-політичного становища Англії та розвитку людства взагалі. У своєму романі Свіфт викрив численні вади громадського життя, а головним засобом для цього обрав сатиру. Отже, алегоричним змістом сюжету «Мандрів Гуллівера» було сатиричне зображення сучасної авторові дійсності.

Твір складається з чотирьох частин. У кожній з них письменник обирає нове поле для критики. Схематично сюжет «Мандрів Гуллівера» можна зобразити так:

Частина	Країна	Сатиричний зміст алегоричних картин
Перша	Країна ліліпутів	Ницість і безглуздя суспільних порядків
Друга	Країна велетнів	Страшна сила влади, зворотний кривавий бік людської історії
Третя	Лапута, Белнібарбі, Лагнегу та інші країни	Безплідність науки, відірваної від життя
Четверта	Країна гуїнгнмів (розумних коней) та єху (здичавілих людей)	Нерозумна й аморальна поведінка людської спільноти

Кожна частина Свіфтової книжки містить критику певної царини людського життя. Наприкінці оповіді письменник ущент руйнує прекраснодушні уявлення про державу, владу, політику, науку, мораль тощо. Покладений в основу твору задум має чітку суспільну спрямованість і містить широкі філософські узагальнення.

Усебічна нищівна критика, що лунає в «Мандрах Гуллівера», нерідко давала привід для звинувачень Свіфта в надто суворому ставленні до людей. Однак таке ставлення виправдане тим, що висміювання людської спільноти письменник уважав ліками від тих моральних і суспільних хвороб, що заважали їй бути по-справжньому людською й людяною.

У «Мандрах Гуллівера» міститься чимало натяків на суспільно-політичне життя Англії початку XVIII ст. Сучасники Свіфта їх

легко помічали, а от нинішні читачі потребують пояснень, аби в комічних сценах побачити сатиричне зображення конкретних ситуацій.

Скажімо, епізод обшуку Гуллівера чиновниками-ліліпутами приховував натяк на англійських державних агентів, які шукали зброю в прихильників влади Стюартів, скинутих з трону 1688 р. і вигнаних з Англії. Один з таких агентів в Ірландії передав до дублінської в'язниці «небезпечні» предмети, вилучені в самого Свіфта: кочергу, щипці й совок.

Алегоричний зміст письменник вклав і в образи канатних танцюристів при дворі імператора Ліліпутії. Описуючи їхні вправи, він висміював політиків, які заради кар'єри вдавалися до безсоромних махінацій.

Не уникли сатиричного пера також партії торі та вігів. У зображенні Свіфта боротьба між ними набула вигляду безглуздої чвари тремексенів і слемексенів, спричиненої суперечкою через висоту підборів. А додавши до цієї картини образ наступника трону, який носив підбори різної висоти, письменник висміяв королівську владу, яка загравала з обома партіями.

Зрештою, розповідаючи про ворогування Ліліпутії та Блефуску, Свіфт натякав на війну між Англією та Францією. Алегоричний зміст мав також зображений ним привід цієї ворожнечі (питання про те, з якого кінця слід розбивати яйця). У такий спосіб письменник висміяв історичне протистояння представників католицької та протестантської церков, що спричинило в Європі чимало війн, повстань і страт.

Отже, «Мандри Гуллівера» насичені критикою внутрішньої та зовнішньої політики Англії. Однак маючи на увазі конкретні події та конкретних осіб, автор надав зображуваному такого узагальненого звучання, що його сатира «влучила» в політичних діячів і суспільні явища інших країн. Цікаво, що, коли французький перекладач Свіфтового твору скоротив низку епізодів суто, на його думку, англійського забарвлення, письменник обурено зауважив: «Якби твори Гуллівера призначалися лише для Британських островів, то цього мандрівника слід було б зневажати. Адже одні й ті самі вади та божевільні порядки панують скрізь, принаймні в цивілізованих країнах Європи, і автор, який має на увазі лише одне місто, провінцію, царство або навіть добу, не заслуговує не тільки на переклад, а й на читання».

Перевірте себе

1. Що ви знаєте про дитинство та молоді роки Свіфта?
2. Розкажіть про політичну діяльність письменника. Схарактеризуйте його роль у суспільному житті Англії та Ірландії. Як Свіфт почувався в цій ролі? Чому?
3. Розкрийте зв'язок між політичною діяльністю Свіфта та його літературною творчістю.
4. Хто такий Гуллівер? Як побудовано роман «Мандри Гуллівера»?
5. Які суспільні та політичні питання в сатиричній формі виявлені в «Мандрах Гуллівера»?
6. **Подискутуймо!** Як ви гадаєте, що мав на увазі Свіфт, коли говорив про себе: «Я безпорадний, мов слон»?

Читаючи уривки з першої частини роману Свіфта, знайдіть спільне між мешканцями Ліліпутії та сучасним суспільством.

МАНДРИ ГУЛЛІВЕРА

(Уривки)

Частина перша

Подорож до Ліліпутії

Розділ І

Автор оповідає про себе та про свою родину, про те, що спонукало його до мандрів. Його корабель розбивається, і він уплав бореться за своє життя. Дістається цілий берега в країні ліліпутів. Його беруть у полон і привозять до столиці

На початку твору подано стислу розповідь про життя Лемюеля Гуллівера до того часу, як він потрапив у Ліліпутію. Герой був третім з п'яти синів господаря невеличкого маєтку в Ноттінгемширі. Зважаючи на нестатки своєї родини, юнак обрав професію хірурга, яка могла його прогодувати. Після кількох років навчання Гуллівер став корабельним лікарем. Тепер він не лише міг утримувати дружину та дітей, а й дістав можливість побачити світ. Гуллівер залюбки знайомився з природою та звичаями різних країн, вивчав іноземні мови.

4 травня 1699 р. він знову вирушив у подорож. Однак під час плавання сталася аварія, унаслідок якої екіпаж корабля загинув, а сам Гуллівер дивом урятувався. Виснажений тривалою боротьбою з морською стихією, він вибрався на невідомий берег і миттю заснув.

Спав я щонайменше дев'ять годин, бо, коли прокинувся, був уже білий день. Я хотів підвестись, але не спромігся й ворухнутись: я лежав на спині, а мої руки та ноги були міцно з обох боків прив'язані до чогось на землі так само, як і моє довге, цупке волосся. Відчував я й тоненькі шворки на всьому тілі від пахв до стегон. Я міг дивитися лише вгору; сонце починало вже припікати, і світло його сліпило мене. Навкруги чути було якийсь гомін, але виявити його причину я не міг, бо, лежачи в такій позі, бачив тільки небо. Незабаром щось живе заворушилося на моїй лівій нозі і, поволі посуваючись уперед, опинилося в мене на грудях, а потім підійшло майже під саме підборіддя. Спустивши очі, я вздрів чоловічка, дюймів шести на зріст, із луком та стрілою в руках і з сагайдаком[1] за плечима. Слідом за ним сунули, здавалося мені, принаймні ще сорок таких самих чоловічків. Вражений украй, я так голосно скрикнув, що всі вони з переляку кинулися врозтіч і, як я довідався згодом, дехто навіть забився, зіскакуючи з мене на землю. А втім, вони скоро повернулися, і один з них, наважившись стати так, аби бачити все моє обличчя, на ознаку здивування підніс угору руки й верескливо, але цілком виразно згукнув: «Гекіна дегул!» Ці слова, багато разів повторені іншими, були тоді для мене незрозумілі.

Тим часом, як легко може уявити собі читач, я лежав у дуже незручній позі. По довгих спробах мені пощастило нарешті розірвати шворки і витягти із землі кілки, до яких було прив'язано мою ліву руку, бо, піднісши її до свого обличчя, я зрозумів, як вони зв'язували мене. Водночас, шарпонувши головою, що завдало мені невимовного

[1] *Сагайда́к* – шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріл.

Ілюстрація *Ж. Гранвіля*

болю, я трішки звільнив своє волосся зліва і міг уже повернути дюймів на два шию, але чоловічки втекли раніше, ніж я встиг упіймати їх. Потім своїми пронизливими голосами вони здійняли галас, а коли він ущух, один з них голосно сказав: «Толго фонак», – і в ту ж таки мить я відчув, як у мою ліву руку ввігналися близько сотні стріл, вколовши її, наче голки. Крім того, вони вистрелили в повітря, як ми в Європі стріляємо з гармат, і багато стріл впали мені на тіло (хоч я й не відчув їх), а деякі влучили в саме обличчя, яке я відразу прикрив лівою рукою. Від цієї зливи стріл я аж заревів з болю і знову почав робити спроби звільнитися; чоловічки тоді випустили ще більше стріл, а деякі намагалися списами колоти мене в боки. На щастя, на мені була куртка з буйволячої шкіри, якої вони не могли проштрикнути. Я збагнув, що найрозсудливіше буде лежати поки що тихо, а вночі за допомогою вільної лівої руки визволитися зовсім. Мені здавалося, що коли і всі тубільці такого ж розміру, то я подужаю і численнішу армію. Але доля судила інакше. Помітивши, що я не рухаюся, чоловічки перестали стріляти. Гамір, який долітав до мого слуху, свідчив, що кількість їх збільшувалася, а ярдів з чотири від мене, саме проти мого правого вуха, чути було стукіт, що тривав уже цілу годину. Повернувши шию, наскільки дозволяли кілки та шворки, я помітив поміст фута на півтора заввишки, з двома чи трьома сходами, що вільно вміщав чотирьох тубільців. Звідти один із них – певно, якась поважна особа – виголошував до мене довгу промову, з якої я не второпав ані складу. Слід, правда, згадати, що, розпочинаючи її, він тричі крикнув: «Лангро дегул сан!» (ці слова, так само як і наведені вище, повторено і пояснено мені згодом). Одразу ж по тому до мене підійшли щось із п'ятдесят тубільців, розрізали нитки, якими було прив'язано мою голову зліва, і тим дали мені змогу повернути її праворуч і бачити промовця та всі його рухи. На вигляд це був чоловік середнього віку, нібито вищий на зріст за тих трьох, що супроводжували його. Один з останніх, трішки довший за мій середній палець, тримав йому шлейф, а двоє інших підтримували його з боків. Він промовляв, як справжній митець, і в його фразах я вчував і загрози, і обіцянки, і співчуття, і люб'язність. Я відповів небагатьма словами, але найчемнішим тоном, здійнявши вгору ліву руку й звівши очі до сонця, немов закликаючи його за свідка. Не маючи ні крихти в роті вже кілька годин перед тим, як покинути корабель, і майже помираючи з голоду, я так піддався вимогам природи, що не міг утриматись і не виявити нетерплячки (мабуть, усупереч суворим правилам чемності), кілька разів поклавши пальця на губи на знак того, що хочу їсти. Гурго (так звуть вони великого лорда, як я довідався згодом) зрозумів мене дуже добре. Він зійшов з помосту, звелів притулити до мене багато драбин,

і ними до мого рота полізли сотні тубільців з кошиками їстівного, що його звелів зготувати та прислати мені король, щойно дістав перші відомості про мене. Я розсмакував, що то – м'ясо різних тварин, але не міг розібрати, яких саме. Там були і стегна, і лопатки, і полядвиці, порубані як баранина і дуже добре приготовані, тільки менші за жайворонкове крило; я ковтав їх по два, а то й по три разом, заїдаючи трьома буханцями хліба, кожен з мушкетну кулю завбільшки. Чоловічки підносили мені їжу так швидко, як могли, і тисячею способів виявляли своє здивування з мого апетиту та зросту.

Ілюстрація *Ж. Гранвіля*

Потім я подав знак, що хочу пити. Бачивши, як я їм, вони зрозуміли, що малою кількістю питва мене не задовольнити, і, будучи найвигадливішим народом у світі, дуже спритно підкотили до моєї руки одну з найбільших своїх бочок і вибили в ній дно. Я вихилив її одним духом, бо там містилося менше пів пінти[1] легкого вина, яке скидалося на бургундське, але було набагато смачніше. Випивши так само і другу бочку, я на мигах показав, що хочу ще, але вина в них більше не було. Побачивши ці дива, чоловічки з радощів почали стріляти з луків і, витанцьовуючи на моїх грудях, раз у раз повторювали, як і спершу: «Гекіна дегул!» Вони знаком запропонували мені скинути вниз обидві бочки, попередивши спершу тих, що стояли внизу, голосними криками: «Борач мівола!», а коли побачили в повітрі обидві посудини, пролунав загальний вигук: «Гекіна дегул!» Признаюся, відчуваючи на своєму тілі тих чоловічків, мені не раз кортіло схопити в жменю сорок чи п'ятдесят з них, що перші навернуться під руку, і кинути на землю. Пам'ятаючи, однак, чого я зазнав (воно, ймовірно, було не найгіршим з того, що вони могли ще мені зробити), і дану мною обіцянку (так тлумачив я свою принижену поведінку), я тієї ж миті відмовився від свого наміру. До того ж я вважав себе зв'язаним вдячністю до людей, які поводилися зі мною з такою гостинністю і так щедро частували мене. У думках своїх я не міг не дивуватися зі сміливості цих маленьких істот, що наважувалися підніматися й походжати по моєму тілу, коли одна з моїх рук була вільна, і не тремтіли перед постаттю такого гігантського створіння, яким я мусив їм здаватися! <...>

Людці ті – видатні математики і, підтримувані та заохочувані своїм імператором, відомим покровителем наук, досягли особливих успіхів у механіці. У цього монарха багато машин на колесах, аби перевозити дерева та інші великі вантажі. Він часто будує величезні військові кораблі, деякі до дев'яти футів завдовжки, у місцевості, де росте будівельне дерево, звідки його цими машинами перевозять ярдів за триста-чотириста до моря. П'ятсот інженерів і теслярів, тільки-но було ухвалено приставити мене в столицю, зараз же заходилися будувати щонайбільшу машину, яку будь-коли бачили в цій країні. То була

[1] *Пів пі́нти* – від *пі́нта*: англійська міра об'єму рідких і сипучих речовин.

дерев'яна платформа дюймів на три від землі та футів сім завдовжки й чотири завширшки, покладена на двадцять два колеса. Всю цю роботу виконали протягом чотирьох годин по моєму прибутті на острів, і поява машини саме й викликала гомін, який я чув, прокинувшись. Її поставили поруч зі мною. Але найбільші труднощі були в тім, щоб підняти мене й покласти на платформу. Для цього вони поставили вісімдесят стовпів в один фут заввишки і гачками з канатом (що був не товщий за нашу мотузку) зачепили за мотузки, які робітники обв'язали круг моєї шиї, рук, ніг і тулуба. Дев'ятсот найдужчих робітників тягли мотузки, просунуті в гачки, почеплені до стовпів, і за три години я лежав уже на платформі, щільно прив'язаний до неї. Про все це мені розповіли згодом, бо під час усієї тієї операції я спав глибоким сном, у який поринув від підсипаного до мого питва снодійного зілля. Тисяча п'ятсот найбільших імператорських коней, кожен чотири з половиною дюйми заввишки, перевозили мене до столиці, до якої, як я казав, було пів милі.

Ілюстрація *Ж. Гранвіля*

Години через чотири від початку нашого переїзду мене розбудив один дуже кумедний випадок. Коли платформа спинилася на хвилину, бо треба було полагодити щось, двоє чи троє молодих тубільців зацікавились, який я маю вигляд, коли сплю. Вони здерлися на машину й обережно наблизилися до мого обличчя. Один з них, гвардійський офіцер, засунув мені досить далеко в ліву ніздрю вістря своєї піки, яке залоскотало мене неначе соломинка; я чхнув і прокинувся, вони ж непомітно зникли, але про причину мого раптового прокинення я довідався тільки через три тижні. До вечора ми їхали, а на ніч спинилися, обабіч платформи стало по п'ятсот гвардійців – половина зі смолоскипами, а решта з луками та стрілами напоготові, щоб стріляти, щойно я поворухнуся. На світанку ми поїхали далі й до полудня були вже за двісті ярдів від столиці. Тут нас зустрів імператор із царедворцями, але міністри, боячись за життя його величності, відрадили його наражатися на небезпеку й забиратися на моє тіло.

На площі, де зупинився екіпаж, стояв старовинний храм, що його вважали за найбільший у цілому королівстві. Кілька років тому, осквернений жахливим убивством, він утратив для цього релігійного народу своє значення, і його почали використовувати як звичайний будинок, винісши звідти все начиння та церковні оздоби. Цю будівлю й призначено було мені на оселю. Крізь головні північні двері, що мали чотири фути заввишки і два завширшки, я вільно міг пролізти всередину храму. Обабіч дверей, дюймів на шість від землі, було по невеликому вікну. Крізь ліве вікно двірські ковалі просунули дев'яносто один ланцюжок, на зразок тих, що на годинниках європейських дам, і майже такі ж завдовжки, і прикріпили їх тридцятьма шістьма замками

до моєї лівої ноги. Через дорогу, футів за двадцять від храму, стояла не менш як п'ятифутова башта. Сам я не бачив, але чув від інших, що імператор з багатьма вельможами зійшов на башту і звідти дивився на мене. <...>

Розділ II

Імператор Ліліпутії в супроводі багатьох вельмож приходить подивитися на автора в його ув'язненні. Опис особи та одягу імператора. Щоб навчати автора їхньої мови, до нього призначено вчених. Його лагідна поведінка здобуває йому ласкаве до нього ставлення. Кишені його обшукують і відбирають шаблю та пістолети

Гуллівер вийшов зі своєї оселі й побачив, що до нього наближається імператор з пишним почтом.

Він майже на ширину мого нігтя вищий за першого-ліпшого зі своїх підданців, і саме це мусить викликати у глядача особливу пошану до нього.

В імператора різкі мужні риси обличчя з австрійською губою й орлиним носом. У нього оливкового кольору шкіра, ставна постать, пропорційні частини тіла, руки та ноги, граційні рухи й велична постава. Він не такий уже молодий – має двадцять вісім років і дев'ять місяців, королює щось із сім років, і королює щасливо та здебільшого переможно. Щоб краще бачити його, я ліг на бік, і його обличчя було тоді на одному рівні з моїм. Він стояв ярдів за три від мене, потім я не раз брав його на руки і тому не можу помилятися в моєму описові. Його вбрання було дуже звичайне та однобарвне і являло собою щось середнє між азійським та європейським одягом. На голові мав він легкий золотий шолом, прикрашений самоцвітами, з плюмажем[1]. На випадок, коли б я звільнився, він тримав у руці, щоб захищатися, витягнений з піхов меч дюймів три завдовжки. Піхви та держало його були всіяні діамантами. Голос імператора верескливий, але такий ясний і виразний, що я добре чув його, навіть стоячи на повний зріст. Дами й придворні були розкішно вдягнені, і місце, де вони стояли, нагадувало розстелену на землі спідницю, гаптовану сріблом і золотом. Його величність раз у раз звертався до мене; я відповідав йому, але ні він, ані я не розуміли один одного. Тут же було багато священників та юристів (судячи з їхнього одягу), яким велено було розмовляти зі мною, і я говорив до них усіма мовами, які знав хоч трохи, зокрема німецькою, голландською, латиною, французькою, іспанською, італійською, але без наслідків. Через дві години імператор і почет повернули до міста, і я залишився сам під доглядом великого загону солдатів, що мали охороняти мене від настирливості, може, і лихих

Ілюстрація *Ж. Гранвіля*

[1] *Плюма́ж* – оздоба з пір'я на чоловічому головному уборі.

вчинків черні. Юрба безцеремонно тиснулася навколо, а коли я сидів біля дверей свого будинку, деякі наважилися навіть вистрелити в мене, і одна стріла мало не влучила мені в ліве око. Полковник наказав схопити шістьох заводіяк і визнав за найкращу кару віддати їх зв'язаних у мої руки. Підштовхувані тупими кінцями солдатських списів, злочинці наблизилися до мене. Я взяв усіх їх у жменю, а потім, поклавши п'ятьох із них у кишеню мого камзола, вдав, ніби хочу з'їсти живцем шостого. Бідолаха відчайдушно репетував, а полковник і офіцери дуже хвилювалися, особливо побачивши, що я видобув з кишені ножика. Та я хутко заспокоїв їх, бо, приязно дивлячись на полоненого, розрізав ножем мотузки, якими його було зв'язано, й обережно пустив на землю. Він одразу втік. Так само зробив я і з іншими, дістаючи їх одного по одному з кишені, і побачив, що моя великодушність справила гарне враження на солдатів та народ і дуже прислужилася мені згодом при дворі. <...>

Тим часом імператор скликав державну раду для визначення подальшої долі Гуллівера. Під час тривалої дискусії висувалися різноманітні пропозиції. Дехто з представників влади навіть наполягав на страті небезпечного велетня. Урешті-решт Гуллівера вирішили не позбавляти життя, й імператор видав із цього приводу спеціальний наказ. Відтак найближчі до столиці села мали постачати велетню їжу, триста кравців – шити йому модний одяг, а шістсот ліліпутів – щодня йому прислужувати.

Крім того, до Гуллівера відрядили шістьох видатних учених, які мали навчити його ліліпутської мови. Після трьох тижнів навчання герой уже міг спілкуватися з імператором.

Перші слова, які я вивчив, висловлювали моє бажання, щоб він ласкаво повернув мені волю, і їх, схиливши коліна, я повторював щодня. Як я зрозумів, імператор відповів, що це справа часу, що розв'язати її він може тільки по згоді з радою і що я мушу «люмос келмін песо десмар лон Емпосо», тобто заприсягтися жити в мирі з ним і його державою. Проте він обіцяв, що зі мною поводитимуться цілком пристойно, і радив заслужити своєю поведінкою симпатію до себе з боку його – імператора – і його підданців. Він просив, аби я не ображався, коли б він звелів спеціальним чиновникам обшукати мене. В мене, мовляв, напевно, є зброя, що мусить бути небезпечна, якщо відповідає розмірам такої колосальної особи. Я відповів, що його величність може заспокоїтись і що я ладний роздягтися тут-таки перед ним і повивертати всі мої кишені. Усе це я переказав почасти словами, а почасти на мигах. Імператор відповів, що, згідно із законами держави, обшук зроблять двоє його чиновників, і додав, що зробити його, він знає, вони можуть лише з моєї згоди та з моєю допомогою; отже, певний мого благородства та справедливості, він з довірою передає їх мені до рук; все відібране в мене буде повернено, коли я вертатимусь додому, або буде куплено за цінами, які я сам маю встановити. Взявши в руки обох чиновників, я поклав їх спершу в кишені мого камзола, а тоді в усі кишені, крім двох: для годинника та одної потайної, якої я не хотів давати обшукувати, бо в ній лежало кілька дрібних, потрібних тільки мені, речей. В одній із жилетних кишень був мій срібний го-

динник, а в другій – гаман з кількома золотими монетами. Ці джентльмени, маючи при собі пера, чорнило й папір, склали докладний список усього, що бачили, а закінчивши роботу, попросили пустити їх на землю для доповіді імператорові. Акт, що подали вони про наслідки обшуку, перекладений мною згодом англійською мовою, був дослівно такий:

«По-перше, у правій кишені камзола Чоловіка-Гори (так я перекладаю слова "Квінбус Флестрін") ми, якнайпильніше обшукавши, знайшли тільки шмат цупкого полотна, якого вистачило б укрити, як килимом, парадну залу вашої величності. У лівій знайдено величезну срібну скриню з таким самим віком, що його ми, обшукувачі, не могли зрушити. Ми попросили підняти віко, і один з нас, влізши всередину, опинився по коліна в якомусь поросі, що, злетівши вгору, до наших облич, змусив нас обох довго чхати. У правій кишені жилета виявлено величезний стос білої тонкої речовини як три людини завтовшки, обв'язаний грубим канатом і вкритий чорними знаками, кожен у пів долоні завбільшки, що їх ми смиренно дозволяємо собі вважати за літери. У лівій кишені лежала якась машина з дванадцятьма довгими палями на спинці, на зразок огорожі перед палацом вашої величності. Гадаємо, що ним Чоловік-Гора розчісує собі волосся, але ми не питали його про це, бо порозумітися з ним дуже важко. У більшій кишені з правого боку його середньої покришки (так я перекладаю слово "ранфуло", яким назвали мої штани) ми побачили порожній залізний стовп з людину завбільшки, з'єднаний зі шматком дерева ще більшого розміру; з одного боку стовпа випиналися величезні шматки заліза, вирізані у вигляді дивних фігур, призначення яких ми не знаємо. Така ж машина була й у лівій кишені. У меншій, правій, кишені лежало кілька круглих, плескатих речей з білого та червоного металу різного розміру. Білі, зроблені, здається, зі срібла, були такі важкі та великі, що ми з товаришем ледве підняли їх. У лівій кишені були два чорних стовпи неправильної форми; нам важко було дістати їх верха, коли ми стояли насподі його кишені. Один з них, здавалося, зроблений із суцільної брили, а на верхньому кінці другого була якась біла кругла річ, зо дві наші голови завбільшки. У кожен зі стовпів закладено величезну сталеву пластину, яку ми змусили його показати нам, бо боялися, чи не небезпечні то знаряддя. Він витяг їх і сказав, що у своїй країні одною з них він зазвичай голить собі бороду, а другою – ріже страви. Там же були ще дві кишені, куди ми не могли ввійти і які він називає годинниковими. Вони являють собою два великих розрізи в його середній покришці, дуже стиснуті черевом. З правої кишені звисав довгий срібний ланцюг з якоюсь чудною машиною, що лежала на дні кишені. Ми звеліли йому видобути те, що було прикріплене до цього ланцюга, і воно видалося кулею – внизу срібною, а зверху – зробленою з якогось прозорого металу. На прозорому боці ми побачили чудні знаки, розташовані колом, але доторкнутися до них не змогли, бо нашим пальцям заважала та прозора речовина. Він прикладав машину нам до вух, і ми чули безперервний шум, як од водяного млина. Уважаємо, що то якась невідома тварина або ж його бог. Схиляємося більше до останньої думки, бо він запевняв нас (наскільки ми могли зрозуміти, бо ви-

словлює він свої думки дуже погано), що не робить майже нічого, не порадившись із ним. Він називає це своїм оракулом[1] і каже, ніби воно показує йому час кожного його вчинку. З лівої годинникової кишені він вийняв сітку з рибальський невід завбільшки, але зроблену так, що відкривається і закривається вона як гаманець і править йому за нього. Усередині ми знайшли кілька монет із жовтого металу, котрі, якщо вони справді золоті, мусять мати колосальну вартість.

Обшукавши пильно з наказу вашої величності всі його кишені, ми помітили навколо його поперека черес[2] зі шкіри якоїсь велетенської тварини. З правого боку на ньому висіла довга шабля, уп'ятеро довша за середній людський зріст, а з лівого – торба, або ладівниця з двома відділеннями. У кожнім із них умістилося б троє ваших підданців. В однім відділенні було багато куль з людську голову завбільшки, з дуже важкого металу; щоб підняти їх, треба великої сили. У другій лежала купка чорних зерняток, доволі дрібних і легких, які ми брали по п'ятдесят штук у жменю.

Тут точно перелічено все, знайдене на тілі Чоловіка-Гори, що поводився з нами чемно, з великою пошаною, гідною представників вашої величності. Підписано й закріплено печаткою четвертого дня вісімдесят дев'ятого місяця щасливого королювання вашої величності.

Клефрін Фрелок, Марсі Фрелок»

Вислухавши цей список, імператор у вишуканих, щоправда, висловлюваннях запропонував мені здати йому деякі із зазначених речей. Насамперед він назвав мою шаблю, піхви й усе, що було при них. <...>

Я казав уже про мою потаємну кишеню, якої не помітили обшукувачі, де лежали окуляри (ними я, через слабкість своїх очей, іноді користуюся), кишенькова підзорна труба та кілька дрібничок. Вони не становили ніякого інтересу для імператора, і через це я вважав, що маю право не показувати їх, боячись до того ж, аби мені їх не попсували чи не загубили.

Літературний практикум

1. Розкажіть про перше знайомство головного героя з мешканцями Ліліпутії. Як вони зустріли незваного гостя? Чи могли крихітні чоловічки заподіяти йому лихо? Як ви гадаєте, чому герой скорився їхній волі?

2. Як Гуллівера перевезли до столиці Ліліпутії? Які цифри він наводить у розповіді про цю подію? З якою метою, на вашу думку, Гуллівер вдається до такої точності?

3. Опишіть зовнішність імператора Ліліпутії. Чим цей правитель відрізнявся від своїх підданців? Що надає його образу комічних рис?

4. Назвіть предмети, знайдені в Гуллівера під час обшуку. Як описують їх ліліпути в акті обшуку? Завдяки чому побутові речі набувають у цьому документі несподіваного вигляду?

5. Робота в парах. Знайдіть у прочитаному уривку приклади сатиричного зображення суспільства.

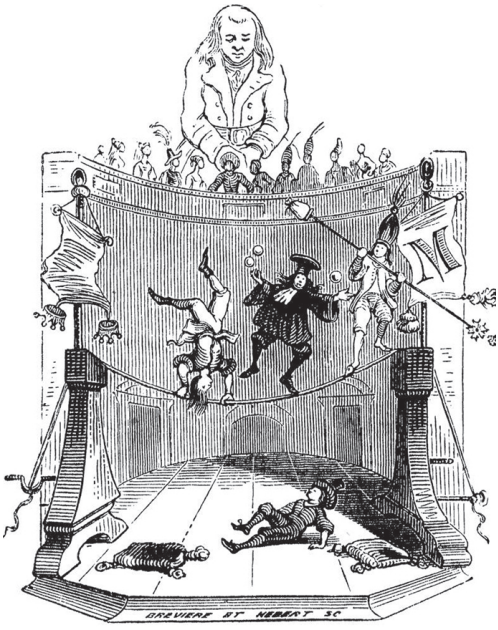
[1] *Ора́кул* – т у т: той, хто передбачає майбутнє і чиї слова визнаються незаперечною істиною.

[2] *Че́рес* – широкий пояс.

Розділ III

Автор дуже оригінальним способом розважає імператора та його придворних обох статей. Опис двірських розваг у ліліпутів. Авторові, на певних умовах, дають волю

Гуллівер поволі вивчав порядки й звичаї Ліліпутії. З особливою цікавістю він спостерігав за іграми придворних імператора.

Ілюстрація *Ж. Гранвіля*

Найбільше розважили мене канатні танцюристи, що виконують свої вправи на тоненькій білій нитці зо два фути завдовжки, натягненій на висоті дванадцяти дюймів од землі. На цім дійстві я, з дозволу читача, трохи зупинюся.

У грі беруть участь лише кандидати на якусь високу посаду або ті, хто домагаються зажити великої ласки при дворі. Вони вправляються в цім мистецтві змалку і не завжди бувають хорошого роду або добре виховані. Коли через смерть чи через неласку (що трапляється часто) хтось звільняє високу посаду, то п'ять-шість кандидатів просять в імператора дозволу розважити його та двір, танцюючи на канаті, і хто підстрибне найвище і не впаде, той дістає посаду. Дуже часто навіть найголовніші міністри дістають наказ показати свою спритність і довести імператорові, що вони не втратили своїх здібностей. Флімнеп, державний скарбник, підстрибував на натягненому канаті принаймні на дюйм вище від усіх інших вельмож імперії. Я бачив його стрибки на дошці, покладеній на канат, не товщий за нашу звичайну англійську шворку. Мій друг, Релдресель, перший секретар таємної ради, посідає – на мою, якщо вона безстороння, думку – друге після скарбника місце. Решта великих урядовців набагато нижчі за своїм умінням.

Нещасні випадки часто супроводжують ці розваги; про багато з них згадують ще й досі. Я на власні очі бачив, як двоє чи троє конкурентів поламали собі ноги. Але небезпека стає набагато більшою, коли виявляти свою вправність випадає міністрам. Намагаючись перевершити самих себе і своїх колег, вони занадто ризикують, і мало хто з них не падав двічі, а то й тричі. Переказували, що за рік чи два перед моїм прибуттям державний скарбник Флімнеп не скрутив собі в'язи лише тому, що, падаючи, потрапив на королівську подушку, яка випадково лежала на землі й послабила удар.

Є в них ще й така розвага, яка влаштовується дуже рідко і тільки в присутності імператора, імператриці та прем'єр-міністра. Імператор кладе на стіл три тонкі шовкові нитки шість дюймів завдовжки:

одну – синю, другу – червону і третю – зелену, що стають за нагороду тим, кого імператор захоче відзначити своєю ласкою. Церемонія відбувається у великій тронній залі, де кандидатів піддають іспитам зі спритності, дуже відмінним від іспитів у будь-якій іншій країні Старого чи Нового Світу. Імператор тримає в руках ціпок горизонтально, а кандидати один за одним то стрибають через нього, то підлазять попід ним, залежно від того, підносить чи опускає ціпок імператор. Буває, що другий кінець ціпка доручають тримати прем'єр-міністрові, а іноді міністр орудує ціпком сам. Хто виконує всі вправи найдовше й з найбільшою спритністю, дістає у винагороду синю нитку; другий приз – червона нитка, третій – зелена. Їх обмотують круг поперека, і рідко побачиш царедворця, не прикрашеного таким поясом. <...>

Розділ IV

Опис Мілдендо, столиці Ліліпутії, та імператорського палацу. Розмова автора з першим секретарем про справи імперії. Автор пропонує імператорові прислужитися йому в його війнах

<...> Одного ранку, тижнів зо два по моєму звільненні, до мене приїхав перший секретар (так вони звуть його) таємної ради – Релдресель... Наказавши фурманові стати віддалік, він попросив дати йому годинну аудієнцію, на що я радо погодився, зважаючи на його високу посаду та гарні прикмети і беручи до уваги також його клопотання за мене перед двором. Аби краще чути, я хотів лягти на землю, але він волів перебувати під час розмови на моїй долоні і, привітавши мене з визволенням, у чому, сказав він, було трохи і його заслуги, додав:

«Якби не сучасне становище, вас не звільнили б так скоро. Річ у тім, що хоч на око чужинця у нас нібито все гаразд, над нами, проте, тяжіють два лиха – партійні розбіжності серед нас самих і можливий напад з боку сильного чужоземного ворога. Треба вам знати, що протягом уже сімдесяти місяців у нашій імперії існують два ворожих угруповання – тремексени й слемексени, тобто партії високих і низьких підборів. Дарма, що стародавнім звичаям відповідають більше високі підбори, його величність звелів використовувати на адміністративних і на всіх посадах, на які призначає корона, лише тих, хто носить низькі підбори... Ви, певне, помітили, що й підбори його величності нижчі принаймні на один друр проти інших (друр – приблизно одна чотирнадцята дюйма). Ненависть між обома партіями дійшла до того, що члени однієї партії не п'ють і не їдять у присутності членів іншої партії. Тремексенів, або прихильників високих підборів, ми вважаємо, числом більше, ніж нас, але влада цілком у наших руках. Ми боїмося, що і його високість – наступник трону – симпатизує тремексенам. Хай там як, але один з його підборів вищий за другий, і він через це навіть трішки шкандибає. І ось серед оцих чвар нам загрожує ще й напад війська з острова Блефуску – другої великої імперії світу, яка майже дорівнює, щодо могутності та розмірів, державі його величності. Мушу зазначити, що хоч ви й розповідаєте про країни, де живуть люди вашого зросту, та наші філософи не вірять цьому і вважають вас за жителя місяця чи якоїсь зірки. Адже сто таких, як ви,

знищили б за найкоротший час усі овочі та всю худобу, що є у володіннях його величності. А до того ж у нашій історії, що нараховує вже шість тисяч місяців, згадується лише про дві великі імперії – Ліліпутію і Блефуску. Ці дві потужні держави вже тридцять шість місяців перебувають у стані запеклої війни, і от з якої причини. Всім відомо, що яйця, перед тим як їх їсти, розбивають з тупого кінця, і так ведеться споконвіку. Але коли дід його величності, уживаючи цього способу, ще хлопчиком порізав собі пальця, його батько видав декрет, де всім, під страхом найсуворішої кари, пропонувалося розбивати яйця тільки з носика. Закон цей так обурив населення, що від того часу історики занотували шість повстань, унаслідок яких один імператор позбувся голови, а другий – корони. Монархи Блефуску завжди підбурювали наш народ на заколоти, а коли заколоти придушували, давали у своїй імперії притулок вигнанцям. Нараховують одинадцять тисяч осіб, які не погодилися розбивати яйця з носика, воліючи піти на страту. Сотні томів книжок видано з приводу цього питання, але творів тупоконечних не можна розповсюджувати, а членів їхньої партії заборонено брати на службу. Під час цих заколотів імператори Блефуску не раз подавали нам через своїх посланців протести, обвинувачуючи нас у єресі та в порушенні основної доктрини великого пророка Ластрога, викладеної в 54-му розділі Блендекроля, що заступає їм Коран. Та їхні протести – просто перекручування тексту, бо там сказано, що «всі вірні мають розбивати яйця з належного кінця». А що таке «належний кінець», на мою думку, мусить підказати кожному його совість або, хоч як би там було, вирішити головний суддя. Останнім часом вислані від нас тупоконечники набрали такої сили при блефускуанському дворі і мають таку підтримку з боку своїх однодумців тут, що між нами почалася кривава війна і з перемінним успіхом точиться вже тридцять шість місяців. Ми втратили сорок великих кораблів і ще більше меншого розміру з тридцятьма тисячами наших кращих солдатів та матросів. Втрати ворога ще тяжчі. Але тепер вони закінчують будівництво нового величезного флоту і готують десант на нашому березі, ось чого його величність, покладаючись на вашу міць та відвагу, звелів мені розповісти вам про все це».

Я доручив секретареві переказати його величності мою глибоку пошану й довести до його відома, що як чужоземець не вважаю за можливе втручатися в їхні партійні справи та ладен накласти головою, захищаючи його і його державу від будь-якого ворожого вторгнення.

Розділ V

Автор надзвичайно дотепним способом запобігає ворожому нападові.
Йому дають високий почесний титул.
Приїздять посланці імператора Блефуску і просять миру.
Пожежа в апартаментах імператриці.
Як автор урятував решту палацу

Імперія Блефуску – це острів, що лежить на північний схід од Ліліпутії, від якої вона відділена лише протокою вісімсот ярдів завширшки. Я ще не бачив його, а, довідавшись про агресивні наміри блефуску-

анців, уникав показуватися на березі, щоб не бути викритим з якогось ворожого корабля, де про мене ще нічого не знали, адже будь-які відносини під час війни між обома імперіями були суворо заборонені під загрозою смертної кари, і наш імператор наклав ембарго[1] на всі судна, хоч би куди вони йшли. Я доповів його величності про свій проєкт захоплення всього ворожого флоту, що, як запевняли наші розвідники, стояв тоді коло гавані, готовий нап'ясти паруси з першим ходовим вітром. Я спитав найдосвідченіших моряків про глибину протоки, яку вони часто вимірювали, і вони сказали мені, що глибина посередині не перевищує сімдесяти глемглефів (або приблизно шести європейських футів) навіть під час припливу, а в інших місцях сягає щонайбільше п'ятдесяти глемглефів. Я пішов на північно-східний берег, звідки можна бачити Блефуску, приліг за горбком і, глянувши у свою маленьку кишенькову підзорну трубу, угледів щось із пів сотні військових кораблів і безліч транспортних суден, що стояли на якорі. Повернувшись додому, я звелів (на що мав повноваження) доставити мені найцупкішого канату й залізних брусів. Канат був з нашу шворку завтовшки, а бруси своїм розміром були не більші за спиці для плетіння. Я сплів утроє канат, аби зробити його міцнішим, і з тією ж метою скрутив по три залізних бруси, зігнувши їхні кінці гачком. Прив'язавши п'ятдесят таких гачків до п'ятдесяти канатів, я знову подався на північно-східний берег. Там я скинув камзол, черевики та шкарпетки і в самому шкіряному жилеті ввійшов у воду за пів години перед припливом. Я ішов швидко убрід, посередині проплив ярдів з тридцять, доки не опинився на мілині, а ще за пів години дійшов уже й до флоту.

Вороги, побачивши мене, так перелякалися, що поплигали в море й уплав дісталися берега, де їх зібралося не менш як тридцять тисяч. Тоді я взяв своє знаряддя, повстромляв гачки в дірки, що були в носі кожного корабля, а шворки від них зв'язав докупи. Поки я порався із цим, вороги пускали тисячі стріл, і багато з них в'їдалися мені в руки та в обличчя, завдаючи пекучого болю і заважаючи працювати. Однак найбільше непокоїли мене очі, і я, безперечно, утратив би їх, якби раптом мені не спав на думку спосіб захистити їх. Між інших дрібниць у мене збереглися в потаємній кишені окуляри, що їх, як я вже казав, не помітили імператорові обшукувачі. Я видобув їх, якнайміцніше начепив на ніс і, озброєний так, сміливо став до роботи, незважаючи на ворожі стріли, що багато їх улучали в скельця окулярів, але не чинили мені ніякої шкоди.

Зачепивши всі кораблі гачками й узявши до рук вузол, я почав тягти їх за собою, але жоден з кораблів не зрушив з місця: їх не пускали якорі, й мені лишалася ще найважча частина справи. Не виймаючи гачків, я кинув шворки, рішуче перерізав ножем линви, що йшли від якорів, дістався при цім сотні дві стріл у руки та в обличчя, і тоді вже, взявши в руки зроблений мною вузол з канатів, до яких були прив'язані мої гачки, легко потягнув за собою п'ятдесят найбільших військових ворожих кораблів.

---

[1] *Емба́рго* – заборона ввозу або вивозу товарів, коштовностей тощо.

Блефускуанці, не маючи жодного уявлення про мої наміри, спершу остовпіли. Вони бачили, як я перерізав линви, і вирішили, що я хочу тільки пустити судна в чисте море, де вони порозбивалися б одне об одне. Помітивши ж, що ввесь флот пливе в цілковитому порядку слідом за мною, вони зняли такий лемент і впали в таку безнадію, що ні описати, ні уявити цього собі не можна. Позбувшися небезпеки, я на деякий час спинився, повитягав стріли з рук і з обличчя, намастив їх маззю, про яку вже згадувалося, зняв окуляри і, переждавши з годину, поки вода спала трохи, перебрів середину протоки з усією моєю здобиччю і цілий та неушкоджений прибув до королівського порту Ліліпутії.

Ілюстрація *Ж. Гранвіля*

Імператор і ввесь його двір стояли на березі, очікуючи кінця цієї великої події. Вони бачили, як широким півколом наближаються до них ворожі кораблі, але мене не помітили, бо я був по груди у воді, й зовсім підупали духом, коли ми дісталися середини затоки, а я занурився у воду по шию. Імператор вирішив, що я потонув, а флот наближається з ворожими намірами, та скоро заспокоївся, бо з кожним новим моїм кроком канал мілішав, мене незабаром можна вже було чути, і я, піднісши вгору вузол од канатів, до яких був прив'язаний флот, голосно гукнув: «Хай вічно живе наймогутніший імператор Ліліпутії!» Великий монарх віддав мені належну честь і тут же – на березі – надав мені чин нардака, що в них вважають за найвищу нагороду.

Його величність висловив бажання, щоб я привів до його портів решту ворожих кораблів і (ось вона, пиха царська!) захотів, здається, не чого іншого, як перетворити цілу імперію Блефуску на свою провінцію з призначеним від нього віцекоролем, стратити всіх емігрантів із секти тупоконечних і примусити блефускуанців розбивати яйця з носика, після чого він став би єдиним монархом світу.

Я, проте, намагався відрадити його від такого наміру, аргументуючи міркуваннями і політики, і справедливості, й нарешті рішуче відмовився бути знаряддям закріпачення вільного, безстрашного народу. Коли це питання обговорювали потім у державній раді, то найрозумніші міністри всі були на моєму боці.

Відверто й сміливо висловлена мною думка настільки суперечила політичним поглядам його величності, що він ніколи не міг дарувати мені цього. Він дуже майстерно дав відчути це на засіданні державної ради, де, переказували мені, найрозумніші підтримували мене, принаймні своєю мовчанкою; зате інші, мої потаємні вороги, не могли втриматися від деяких висловлювань, які посередньо, але відбили-

ся-таки на мені. І відтоді розпочалися інтриги з боку його величності й ворожої мені кліки міністрів, що через два місяці вибухнули з новою силою і ледве не скінчилися моєю загибеллю. Ось як мало важать найбільші послуги, зроблені монархам, коли покласти їх на шальку терезів проти відмови догодити примхам царським. <...>

За три тижні після цих подій до Ліліпутії прибула делегація з Блефуску, що «покірливо просила миру». Після укладення відповідної угоди блефускуанці запросили Гуллівера в гості.

Розділ VI

Про жителів Ліліпутії, їхню науку, закони та звичаї, систему виховання дітей. Як жив автор у цій країні. Реабілітація ним однієї вельможної дами

<...> Тепер, мабуть, цікавий читач хотів би довідатися про моє хатнє життя та побут у країні, де мені довелося перебувати дев'ять місяців і тринадцять днів. Маючи природний хист до механіки й спонукуваний потребою, я з найбільших дерев королівського парку змайстрував собі досить пристойні стіл і стілець. Двісті швачок шили мені сорочки і білизну до столу та на ліжко, і хоч полотна їм дали щонайцупкішого та найтовщого, вони, проте, мусили класти його в кілька шарів, бо навіть таке було тоншим од нашого батисту. Сувої цього полотна мають три дюйми завширшки й три фути завдовжки. Коли я ліг на підлогу, швачки взяли з мене мірку натягненою шворкою, яку тримали за кінці, одна, стоячи на моїй шиї, а друга – на коліні; третя ж лінійкою в дюйм завдовжки виміряла довжину шворки між ними. Далі вони зміряли обвід великого пальця моєї правої руки і задовольнилися тим, бо в них математично точно вирахувано, що обвід великого пальця дорівнює половині обводу зап'ястка, і так само встановлено співвідношення між зап'ястком, шиєю та грудьми. Отже, користуючись своїми розрахунками і моєю старою сорочкою, розстеленою перед ними на землі як зразок, швачки виготовили сорочки, що цілком пасували до мого зросту. Одяг шили мені триста кравців, які знімали з мене мірку вже іншим способом: я став навколішки, а вони приставили до моєї шиї драбину і, вилізши на верхній її щабель, спустили від мого коміра до підлоги важок на мотузочці... Поперек і руки я виміряв сам. Працювали кравці в моєму будинку, бо найбільший у цілій країні дім не вмістив би мого костюма, і коли він був готовий, то виглядав неначе печворк[1], пошитий англійськими дамами; тільки мій був однокольоровий.

Триста кухарів працювали в невеличких зручних бараках, збудованих біля мого будинку, де вони жили зі своїми родинами, готуючи по дві страви до сніданку, обіду та вечері. Я брав у жменю двадцять лакеїв і ставив їх на стіл; сотня їх прислуговувала внизу, на підлозі: одні – підносячи тарелі з їжею, інші – підкочуючи бочки з вином та різними напоями. Ті, що були нагорі, на мою вимогу піднімали їх дотепним способом за допомогою валу з вірьовкою, як у Європі ми витягаємо відро з криниці. Тарілки їжі і кухля напоїв вистачало мені на один ков-

[1] *Пе́чворк* – щось, зроблене з клаптів.

ток, їхня баранина поступається нашій. Яловичина, проте, – просто чудова. Іноді мене частували окостом такого розміру, що я тричі одкушував од нього; тільки це траплялося рідко. Прислужники були страшенно здивовані, побачивши, як я їв його разом з кістками, як їдять у нас ніжку жайворонка. Я за одним разом ковтав цілу гуску чи індика і, мушу зізнатися, вони були набагато смачніші за наших. Дрібної ж птиці я брав штук по двадцять, а то й по тридцять на кінець ножа. <...>

Поки Гуллівер вивчав життя ліліпутів, у імператорському палаці назрівала змова проти нього. Таємні вороги схилили на свій бік імператора й уклали офіційний акт, у якому Чоловіка-Гору звинувачували в численних зрадах і злочинах. На підставі цього документа було ухвалено покарати Гуллівера засліпленням.

Дізнавшись про це, герой утік до Блефуску, де його прийняли з усіма належними почестями. За кілька днів туди прибув посланець уряду Ліліпутії з вимогою негайно видати «небезпечного злочинця». І хоча правитель Блефуску не квапився з рішенням, було зрозуміло, що подальше перебування велетня в його володіннях загрожує війною.

На щастя, гуляючи узбережжям, Гуллівер помітив у морі човен, придатний для плавання, й почав збиратися в дорогу.

Розділ VIII

Щаслива нагода дозволяє авторові знайти спосіб покинути Блефуску і, подолавши деякі труднощі, повернутися цілим та неушкодженим на батьківщину

<...> Приблизно через місяць, коли все було готово, я попросив у його величності аудієнції, щоб попрощатися з ним і дістати його розпорядження. Імператор і королівська родина вийшли з палацу; я ліг ниць поцілувати йому руку, яку він ласкаво подав мені; так само зробили імператриця та молоді принци. Його величність подарував мені п'ятдесят гаманів з двомастами спрагів у кожному та свій портрет на повний зріст; портрета я заховав у рукавичку, щоб не зібгати його. Церемоніал від'їзду був занадто складний, аби втомлювати ним читача.

У човен я поклав сто бичачих туш та триста овечих, відповідний запас води та хліба і стільки печеного та вареного м'яса, скільки спромоглися приготувати чотириста кухарів. Крім того, я взяв живих шість корів, двох бугаїв і стільки ж овець та баранів, щоб вирощувати їх в Англії, а також чималу в'язку сіна та мішок збіжжя їм на годівлю. Я охоче забрав би з собою з дюжину тубільців, але імператор не дозволив цього і, не задовольнившись обшуком у моїх кишенях, зажадав урочистої обіцянки не завозити нікого з його підданців навіть з їхньої згоди або бажання.

Закінчивши якнайкраще всі приготування, 24 вересня 1701 року, о шостій годині ранку я розпустив вітрила і, пройшовши при південно-східному вітрі близько чотирьох ліг у північному напрямі, ввечері того ж таки дня помітив на відстані пів ліги на північному заході якийсь маленький острів. Я повільно посувався вперед і кинув якір із завітряного боку, здавалося, безлюдного острова. Я трохи підживився

і ліг відпочити. Спав я добре і, гадаю, щонайменше шість годин, бо через дві години по тому, як я прокинувся, почало розвиднятись. Ніч була світла. Я поснідав перед світанком і, піднявши якір, при сприятливому вітрі рушив у тому самому напрямі, як і вчора, орієнтуючись за своїм кишеньковим компасом. Я мав намір дістатися, коли буде змога, одного з островів, що лежали, гадав я, на північний схід од Ван-Діменової Землі. Того дня я не бачив нічого, але наступного дня, близько третьої години, від'їхавши від Блефуску, за моїми розрахунками, на двадцять чотири ліги, побачив вітрило, що прямувало на південний схід, тимчасом як я плив просто на схід. Я гукав, але не дістав ніякої відповіді; потім вітер ущух, і я міг спробувати наздогнати судно. Я розпустив усі, які мав, вітрила, а через пів години з корабля побачили мене, викинули прапор і вистрелили з гармати. Нелегко висловити радість, яка охопила мене від несподіваної надії побачити знову улюблену батьківщину та залишених там любих близьких людей. Корабель згорнув частину вітрил, і я підплив до нього 26 вересня між п'ятою та шостою вечора. Серце моє закалатало дужче, коли я побачив на нім англійський прапор. Я поклав своїх корів та овець у кишені камзола і ступив на корабель з усім моїм маленьким вантажем. То було англійське торгове судно, що південними та північними морями поверталося з Японії під командою капітана Джона Бідделя з Дентфорда – дуже чемної людини й прегарного моряка. Ми були тоді під тридцятим градусом південної широти. Екіпаж судна складався з п'ятдесяти моряків, і тут я зустрів одного свого давнього товариша Пітера Вільямса, який дав перед капітаном гарну характеристику мені. Цей джентльмен поводився зі мною дуже люб'язно і спитав, звідки я повертаюся та куди прямую. Я розповів йому про це кількома словами, але він подумав, що я марю і що пережиті нещастя потьмарили мій розум. Тоді я видобув з кишені своїх корів та овець, які, дуже вразивши його, переконали у правдивості моїх слів. Потім я показав йому подароване мені імператором Блефуску золото, портрет на повний зріст його величності та деякі інші дивинки з тої країни. Я подарував йому два гамани з двомастами спрагів у кожному та обіцяв презентувати, як повернемося до Англії, ще тільну корову та кітну овечку.

Ілюстрація *Ж. Гранвіля*

Не втомлюватиму читача подробицями нашої, загалом щасливої, подорожі. Ми прибули в Дувр 13 квітня 1702 року. Я мав на судні єдину неприємність – пацюки затягли одну з моїх овечок, і я знайшов коло їхньої нірки тільки обгризені кістки. Решта худоби доїхала благополучно... <...>

Із дружиною та дітьми я прожив тільки два місяці, бо невситима жадоба бачити чужі країни штовхала мене на нові пригоди. <...>

Переклад *М. Іванова*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкажіть про життя Гуллівера в Ліліпутії. Які деталі його побуту вам запам'яталися?
2. Схарактеризуйте закони та порядки ліліпутського суспільства. Висловте своє ставлення до них.
3. Яку роль Гуллівер відіграв у війні між Ліліпутією та Блефуску? Чи вважаєте ви його перемогу над ворожим флотом героїчним учинком? Що надає війні між двома крихітними країнами комічного характеру?
4. Які епізоди прочитаної частини твору здалися вам найсмішнішими? Перекажіть їх.
5. Як ліліпути ставилися до Гуллівера? Відповідь обґрунтуйте прикладами та цитатами з тексту. Чим можна пояснити таке ставлення?
6. Розкажіть, як Гуллівер поводився в Ліліпутії. Чим була зумовлена його обережність?
7. Знайдіть у прочитаних уривках із першої частини роману приклади застосування іронії, сарказму, езопової мови. Наведіть відповідні цитати.
8. Подискутуймо! Чому, на вашу думку, Гуллівер уникав застосовувати силу проти ліліпутів?

Гуллівер зацікавив творців кінематографа з перших кроків існування цього виду мистецтва. Уже 1902 р. один з його засновників, французький підприємець, актор і режисер Жорж Мельєс, зняв німий короткометражний фільм «Мандри Гуллівера в країну ліліпутів та країну велетнів». Йому належала й головна роль у стрічці.

Акторів, які грали ліліпутів, Мельєс ставив подалі від камери, тимчасом як Гуллівер завжди залишався на передньому плані. У такий простий спосіб режисер досягав ефекту контрасту: ліліпути видавалися маленькими, а Гуллівер – гігантом.

Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/ZeT5CBHn* або QR-кодом, перегляньте стрічку Ж. Мельєса та порівняйте її з прочитаними уривками Свіфтової книги.

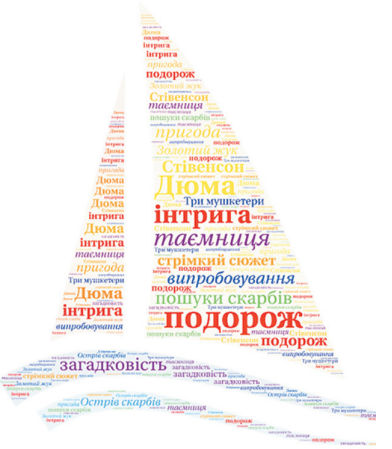
1. Чому, на вашу думку, Ж. Мельєс обрав для екранізації епізоди саме з першої та другої частин «Мандрів Гуллівера»?
2. Як ви гадаєте, які факти біографії Дж. Свіфта мали б зацікавити кінематографістів?

У 2010 р. американський режисер Роб Леттерман зняв комедійний пригодницький фільм «Мандри Гуллівера» за мотивами роману Дж. Свіфта. За сюжетом фільму Лемюель Гуллівер – простий американський хлопець, який хоче бути знаменитим. У пошуках слави він вирішує поїхати до Бермудського трикутника – там уже точно буде сенсаційний матеріал. Але випадково все змінюється: розігрується шторм, який відносить Гуллівера до невідомої країни, якою правлять маленькі люди...

Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/LeT6aL7b* або QR-кодом, перегляньте уривок з фільму «Мандри Гуллівера» (*режисер Роб Леттерман, США, 2010 р.*). Як автори фільму досягають комічного ефекту в сценах шторму та перших хвилин перебування героя в Ліліпутії?

РОЗДІЛ 5
ПОДОРОЖІ Й НАУКОВІ ПЕРЕДБАЧЕННЯ

Розглянувши хмаринку слів, назвіть ознаки пригодницької літератури. Які твори цього жанру ви читали?

Французький письменник Жуль Верн в усьому світі визнаний не лише класиком пригодницької та науково-фантастичної літератури, але й палким пропагандистом наукових відкриттів.

Майбутній письменник народився 8 лютого 1828 р. у французькому портовому місті Нанті. Його зацікавленість пригодницькою та науковою літературою виявилася ще за дитячих років. Син шанованого адвоката, юний Жуль просто-таки марив морем. В одинадцятирічному віці він навіть спробував потайки від родини вирушити в плавання. Здійсненню цього плану перешкодив батько, який встиг зупинити хлопчика раніше, ніж судно, яке мало прямувати до Індії, відпливло від берега. До мрій про далекі мандрівки майбутнього письменника спонукало прагнення пізнавати світ. Цим прагненням визначався і його інтерес до досягнень науки й техніки.

Жуль Верн
(1828–1905)

Двадцятирічним юнаком Жуль Верн переїхав до Парижа, сподіваючись там досягти успіхів на теренах літературної творчості. У столиці Верн познайомився з відомим автором історико-пригодницьких романів Олександром Дюма-батьком. Той порадив юнакові спробувати себе в літературі, сподіваючись долучити його до написання своїх романів. Верн був вдячний наставнику, зауважуючи: «Те, що він зробив для історії, я зроблю для географії!».

У перші роки життя в столиці Жуль Верн випробував свої сили в різних жанрах, але результати цих спроб його не задовольняли. Тоді молодий письменник зрозумів, що в строкатому літературному житті Парижа повинен знайти місце, яке відповідало б його творчим потребам і можливостям. Знайти його допоміг щасливий випадок. На замовлення журналу «Родинний музей» Жуль Верн мав написати серію статей, що стосувалися різних галузей науки. Розпочавши роботу над ними з вивчення наукової літератури, він ретельно занотовував отримані відомості на спеціальних картках (до речі, на кінець життя письменника таких карток зібралось понад двадцять тисяч). А незабаром йому спало на думку поєднати наукові факти з художньою вигадкою. Так виникла ідея створення *«роману науки»*, який і приніс письменнику світову славу.

Першим утіленням ідеї створення такого твору був роман «П'ять тижнів на повітряній кулі» (1862), присвячений популярній тоді темі досліджень Африканського континенту. Читачі були в захваті від винятковых пригод лікаря Семюеля Фергюсона, який разом зі своїми двома супутниками летить на Африканський континент на борту «Вікторії» – повітряної кулі, надутої воднем. Небезпеки, таємниці, відкриття невідомих територій, якими рясніє роман, тримали читачів у напрузі до останньої сторінки.

Плакат, замовлений видавництвом у 1889 р. для реклами серії «Незвичайні подорожі» Ж. Верна

Окрилений успіхом, письменник склав план серії книжок «Незвичайні пригоди», у яких мав на меті висвітлювати різноманітні галузі людських знань і наукових досліджень.

Невдовзі з'явилися також інші романи про незвичайні мандрівки – «Подорож до центру Землі» (1864), «Із Землі на Місяць» (1865), «Діти капітана Гранта» (1867), «Навколо Місяця» (1869), «20 000 льє[1] під водою» (1869), «Навколо світу за 80 днів» (1872), «Таємничий острів» (1874), «П'ятнадцятирічний капітан» (1878) тощо. Над цією серією Жуль Верн працював до кінця свого життя. Упродовж багаторічної праці він створив шістдесят п'ять книжок.

На тлі іншої пригодницької літератури твори Жуля Верна вирізняються високою насиченістю, інформацією з найрізноманітніших галузей науки – географії, історії, фізики, математики, біології, етнографії, геології. Поєднання пізнавального та розважального елементів у жуль-вернівських творах було спрямоване на те, щоб у цікавій формі популяризувати наукове знання, розкрити його величезні можливості, виявити його роль у прогресі людства.

Характерною рисою «романів науки» Жуль Верна є їхня наукова точність, заснована на тодішніх наукових принципах, відкриттях і технологіях, а також дивовижна інтуїція, яка дозволяла письменникові робити цікаві наукові передбачення. Дізнаючись про моделі, які існували лише в ескізах, або про механізми, які ще тільки починали випробовуватися, він зображував їх у своїх літературних творах як такі, що вже існують насправді. Відтак Верн спромігся передбачити такі винаходи й відкриття, як літак, гелікоптер, відеозв'язок, телебачення, телефон, електромобіль, космічні подорожі, сонячні акумулятори, синтетичні харчові продукти тощо. Загалом він зробив 108 прогнозів, з яких на сьогодні не справдилося лише 10! Тож не дивно, що Верна вважають провидцем науково-технічного поступу XX–XXI ст. Примітно, що письменник не лише включав до вигаданих ним історій наукову

[1] *Льє* – французька міра довжини, що дорівнює 4,5 км.

інформацію, а й поєднував її з фантастичними сценаріями, які виходили за межі науково можливих на той час. У такий спосіб він розробив засади ***науково-фантастичної літератури***.

Науково-фантастична література – різновид фантастичних творів, у яких автори прогнозують подальший позитивний або негативний вплив науково-технічного прогресу на розвиток людства.

Науково-фантастичний роман – великий за обсягом епічний твір, у якому розповідається про винаходи, створені творчою уявою письменника, що спираються на результати наукового або технологічного прогресу, передбачається майбутнє на основі сучасних наукових знань.

Романи Жуля Верна є добре продуманими творами із захопливими сюжетами, які тримають читача в постійній напрузі. Крім того, письменникові вдався створити цілу низку яскравих персонажів, яка увійшла до кола улюбленців читачів. Його герої – учені, винахідники, мандрівники – це ентузіасти, які поєднують у собі відвагу й відданість науці, безкорисливість і жагу до знань. У їхніх постатях уособлюється той дух наукових досліджень і відкриттів, що був притаманний європейській культурі другої половини XIX ст. Однак романи Жуля Верна надихали багатьох першопроходців і дослідників і у XX ст., зокрема підкорювача Антарктики Ернеста Шеклтона, океанографа Жака-Іва Кусто, конструктора гелікоптерів Ігоря Сікорського, астронома Едвіна Хаббла тощо.

Одним з найвідоміших жуль-вернівських науково-фантастичних романів є твір **«20 000 льє під водою»**. Його головний герой, французький натураліст П'єр Аронакс, приєднується до американської експедиції, щоб полювати на величезне морське чудовисько. Однак згодом він разом з друзями потрапляє до невідомого тодішній науці підводного човна, на якому починає тривалу подорож на глибині як в'язень загадкового капітана Немо. Бранців підводного човна очікують захопливі пригоди: морські битви, прогулянки океанським дном у скафандрах, напад гігантських восьминогів, візит до затонулого материка, підкорення Південного полюса тощо.

Ідея книжки про підводну подорож спала Жуль Верну на думку невипадково. Романіст, що незмінно поетизував у своїх творах незвичайні мандрівки, часто повторював, що черпав натхнення в рідному, відкритому до океану місті Нанті. Верн із захопленням стежив за розробками підводних човнів і навіть ознайомився з двадцятьма п'ятьма невдалими експериментами з підводними апаратами. Крім того, письменник спирався на власний досвід мандрівок, зокрема – здійснених на його яхті «Сен-Мішель» біля Португалії, Італії або Північної Африки.

У 1872 р. Жуль Верн став дійсним членом Академії наук, літератури та мистецтв міста Ам'єна, в якому прожив майже 30 років. Замість того щоб виголошувати традиційну промову на урочистому прийомі, Жуль Верн прочитав уривок зі свого роману «Навколо світу за 80 днів»,

у якому передбачив машини, що дозволятимуть людям подорожувати планетою за рекордно короткий час!

Невтомний мандрівник Жуль Верн побував і в Україні. Коли 1866 р. на Закарпатті впав найбільший у Європі метеорит «Княгиня» (за назвою українського села, де знайшли це небесне тіло), письменник приїхав на місце його падіння, аби на власні очі побачити «зірку, що впала». Під враженням від цієї мандрівки Верн написав романи «Замок у Карпатах» (1892) та «У погоні за метеором» (1901). Крім того, у романі «Упертий Керабан» (1882), що розповідає про подорож стамбульського торговця тютюном через причорноморські землі, згадуються Одеса, Миколаїв, Херсон та інші українські міста.

Ілюстрація до роману Ж. Верна «Упертий Керабан» *Л. Бенетта* «Порт Керч (Крим), на протоці Єнікале, між Чорним та Азовським морями» (*1883 р.*)

Вражає величезна працездатність Жуля Верна. Він зізнавався: «У мене потреба працювати. Робота – це моя життєва функція. Коли я не працюю, то не відчуваю в собі ніякого життя». Справді, письменник міг працювати над рукописами по 14 годин на добу. Верн продовжував творити навіть тоді, коли через невиліковну хворобу, цукровий діабет, осліп, а через важке поранення в ногу не міг ходити. Свої захопливі історії він диктував помічникам. Загалом творча спадщина письменника налічує понад 100 томів.

Пам'ятник Жулю Верну в іспанському місті Віго. Скульптор *Х. Моралес*

Звісно, відтоді як письменник жив і творив, наука пішла далеко вперед, і сьогодні найсміливіші його передбачення сприймаються як звичні явища повсякденного життя. Незважаючи на це, успіх жуль-вернівських «романів науки» залишається незмінним: покоління «комп'ютерної ери» зачитується ними так само, як і покоління сучасників письменника.

Перевірте себе

1. Чому творчу біографію Жуля Верна можна назвати незвичайною?
2. Як розвивався інтерес письменника до мандрівок і наукових відкриттів? Яку роль відіграли ці захоплення в його літературній творчості?
3. Назвіть характерні ознаки жуль-вернівського «роману науки». Які відомі романи серії «Незвичайні пригоди» вам захотілося прочитати?

4. Поясніть, що таке науково-фантастичний роман. Які наукові передбачення належать Жулю Верну?

Читаючи вміщені в підручнику уривки жуль-вернівського роману, знайдіть у них приклади використання наукових відомостей. З яких галузей знань вони взяті?

20 000 ЛЬЄ ПІД ВОДОЮ

(Уривки)

ЧАСТИНА ПЕРША

Починаючи з 1866 року моряки стали помічати в морі якусь дивну істоту, яка мала довгу, веретеноподібну форму, набагато перевершувала кита як за розмірами, так і за швидкістю пересування, та ще й фосфоресціювала (світилася під дією яких-небудь променів упродовж тривалого часу). Усі вирішили, що це невідома науці величезна морська тварина. За рік на неї наткнувся пароплав, а трохи пізніше чудовисько саме атакувало поштове судно, пробивши в товстій обшивці величезний отвір. Професор Паризького музею природознавства П'єр Аронакс, від імені якого ведеться розповідь, висловив припущення, що це гігантський нарвал – єдиноріг з рогом із твердістю сталі. Плавати стало небезпечно, і для боротьби з монстром спорядили швидкохідний фрегат «Авраам Лінкольн». Аронакс був запрошений до цієї небезпечної експедиції. З допомогою вірного слуги Конселя Аронакс швидко зібрався в дорогу, й недовзі вони вже сходили на палубу корабля, який був озброєний найкращими засобами для полювання на чудовисько. Під командуванням капітана Фарагута моряки були повністю спрямовані на те, щоб спіймати невідому тварину. Фарагут пообіцяв премію 2000 доларів тому, хто її першим помітить. Тому всі на палубі пильно вдивлялися в морську далечінь. Крім того, в експедиції брав участь Нед Ленд, якого називали королем гарпунерів. Аронакс швидко потоваришував з ним. Спритний, сміливий, кмітливий і холоднокровний Нед мав величезний досвід успішного полювання на китів. Він сумнівався в тому, що морське чудовисько, про яке схвильовано писали газети, існує насправді. Проте через три місяці пошуків, коли екіпаж фрегата майже втратив останню надію, пильний Нед Ленд побачив чудовисько. Капітан намагався наздогнати монстра весь день, але той вислизав. Залізні ядра спеціальної гармати відскакували від шкіри нарвала. Надвечір фрегат зумів підібратися ближче. Нед кинув свій гарпун, який відскочив від спини монстра з металевим брязкотом. Морське чудовисько обрушило на палубу потужні струмені води, які змили Аронакса в океан. Після кількох годин боротьби за виживання у воді він разом зі слугою Конселем, що стрибнув у море за своїм паном, та Недом Ледом опинилися в приміщенні невідомого підводного човна. Невдовзі до них завітав господар субмарини. Оповідач детально описав зовнішність цього чоловіка.

<...> Я не вагаючись визначив основні риси характеру цієї людини: впевненість у собі, про що свідчили шляхетна постава голови, погляд чорних очей, сповнений холодної рішучості, спокій, адже блідість його шкіри говорила про холоднокровність, непохитність волі, що видавало швидке скорочення надбрівних м'язів, – нарешті, мужність, – бо його глибоке дихання свідчило про великий запас життєвих сил.

Додам, що це була людина горда, погляд її, твердий і спокійний, здавалося, виражав витонченість думки; і у всьому вигляді, у поставі, рухах, у виразі його обличчя позначалася, якщо вірити спостереженням фізіономістів, прямота натури.

У його присутності я мимоволі відчув себе у безпеці, і діалог з ним провіщав благополучний розв'язок нашої пригоди.

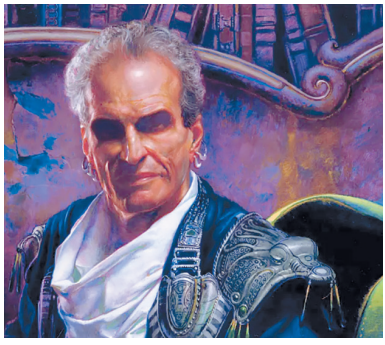
Скільки було років цій людині? Йому можна було дати і тридцять п'ять, і п'ятдесят! Він був високого зросту; різко окреслений рот, чудові зуби, рука, тонка в кисті, з подовженими пальцями <...>, усе в ньому дихало шляхетністю. Одне слово, ця людина становила досконалий зразок чоловічої краси, який мені ще не доводилося зустрічати. От ще прикметність його обличчя: очі, широко розставлені, могли ухопити поглядом майже чверть обрію! Ця здатність, – як я довідався пізніше, – поєднувалася з гостротою зору, що перевершувала Неда Ленда.

Коли незнайомець спрямовував на що-небудь свій погляд, брови його зсувалися; він примружував очі, обмежуючи поле зору, і дивився! Що за погляд! Він пронизував душу! Він проникав крізь водні шари, непроникні для наших очей, розкривав таємниці морських глибин!.. <...>

Ілюстрація *А. де Невіля*

Полонені розповіли про свої пригоди французькою, англійською, німецькою. Але незнайомець вдав, що не розуміє жодної європейської мови, і незабаром покинув кімнату. Друзі провели у своїй в'язниці кілька днів. Професор звернув увагу, що на столових приборах, тарілках, був вигравіюваний ініціал у півколі напису-девізу: «Рухливий у рухливому середовищі!». А буква N була, мабуть, ініціалом таємничої особи, що панувала в глибинах морів. Весь цей час підводний човен перебував у русі, а Нед Ленд гнівався і складав плани втечі.

Капітан Немо. Ілюстрація *Д. Джанколи*

Глава десята

ВОЛОДАР МОРІВ

Невдовзі з'ясувалося, що капітан вільно володіє французькою, англійською, німецькою і латиною, і міг би відразу ж порозумітися з полоненими, але вирішив спершу простежити їхні дії і потім вирішити, як до них поставитися. Усе, що бранці розповіли про себе, і разом, і поодинці, цілком збігалося; і капітан переконався, що вони дійсно ті особи, за яких себе видавали.

Аронакс і його друзі дізналися, що капітан порвав зв'язки із суспільством і більш не кориться його законам. Було ясно, що в його минулому прихована якась таємниця. Він погодився надати своїм бранцям повну свободу в межах судна, якщо ті не втручатимуться в його справи. Отже, вони мусили теж порвати свої зв'язки з зовнішнім світом.

Капітан Немо.
Кадр із кінофільму «Ліга видатних джентльменів» *(режисер С. Норрінгтон, США, 2003 р.)*

– Пане, – сказав я, – хоча ви і порвали з суспільством, усе-таки, сподіваюся, вам близькі людські почуття? Наш корабель зазнав аварії. Ви великодушно прийняли нас на борт свого судна. Ми ніколи не забудемо цього. Що стосується мене, зізнаюся, що якби можливість служити науці могла послабити потяг до свободи, то зустріч з вами найвищою мірою винагородила б мене за її втрату.

Я думав, що капітан простягне мені руку, щоб скріпити нашу угоду. Але капітан руки не простягнув. І я подумки пожалів його.

– Останнє питання, – сказав я, помітивши, що ця незбагненна людина готова піти.

– Слухаю вас, пане професоре.

– Як накажете звертатися до вас?

– Пане, – відповів капітан, – я для вас капітан Немо[1], а ви для мене, як і ваші супутники, тільки пасажири «Наутилуса[2]». <...>

– А тепер, пане Аронаксе, чи не зволите зі мною поснідати? Зробіть ласку, ходімо за мною.

– Я у вашім розпорядженні, капітане.

І я пішов слідом за капітаном Немо. Переступивши поріг, ми опинилися в освітленому електрикою вузькому проході. Пройшовши метрів десять, ми через прочинені двері ввійшли у велику залу.

Це була їдальня, оздоблена і умебльована в строгому стилі. Високі дубові поставці, інкрустовані чорним деревом, стояли в кутках їдальні, і на їхніх полицях із хвилеподібними краями блищав дорогий фаянс, порцеляна, кришталь.

Срібний посуд відбивав своєю блискучою поверхнею світло, що падало згори. Тонкий розпис стелі пом'якшував яскравість освітлення.

Посередині зали стояв щедро сервірований стіл. Капітан Немо жестом указав мені моє місце. <...>

– Більшість цих страв вам незнайома, – сказав він, – але їжте їх без остраху. Їжа здорова і поживна. Я давно відмовився від м'ясних страв і, як бачите, почуваю себе непогано. Мої матроси всі як дібрані, здоровані, а ми однаково харчуємося.

– Отже, – сказав я, – усі ці наїдки виготовлені з продуктів, що постачає море?

– Так, пане професоре! Море задовольняє всі мої потреби. Закинувши сіті, я отримую багатий улов. <...>

Я подивився на Немо з подивом і сказав:

---

[1] *Némo* – ніхто (лат.).

[2] *Наути́лус* (з гр. – «моряк») – рід молюсків, що мають зовнішню спірально закручену черепашку.

– Я добре розумію, пане, що сіті постачають чудову рибу до вашого столу; я розумію, хоча і не зовсім ясно, що ви дозволяєте собі розкіш полювати за водяною дичиною в підводних лісах; але мені зовсім незрозуміло, звідки в меню з'являється м'ясна страва, нехай у найменшій кількості?

– Пане, – відповів капітан Немо, – я не харчуюся м'ясом земних тварин.

– Ну, а це що ж таке? – запитав я, указуючи на тарілку, на якій лежали шматочки яловичини.

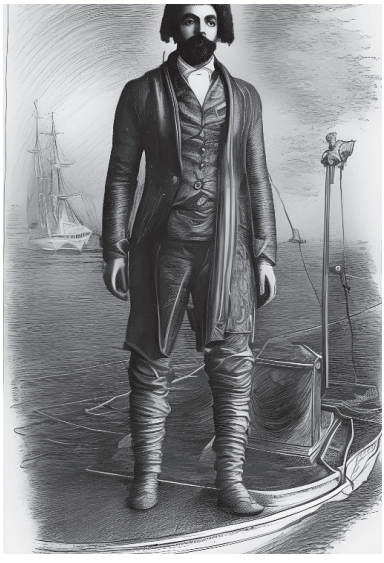
– Те, що ви вважаєте яловичиною, пане професоре, усього лише філейна частина морської черепахи. А от печеня з печінки дельфіна; ви легко сприйняли б це за рагу зі свинини! Мій кухар майстерно консервує дари океану. Покуштуйте усього потроху. От консерви із морських глечиків; будь-який малаєць знайшов би їх незрівнянними на смак! От крем, збитий з вершків, що поставляють нам кити; от цукор, що добувається з гігантських фукусів Середземного моря! І, нарешті, дозвольте вам запропонувати варення з анемонів, що не поступаються соковитістю найспілішим плодам землі.

І я куштував потроху кожної страви не з жадібності, а з цікавості. А капітан Немо тим часом зачаровував мене надзвичайними розповідями.

– Море, пане Аропакс, – говорив він, – годує мене. Щедроти його невичерпні. Море не тільки годує мене, але і вдягає. Тканина на вашім костюмі виткана з бісусу деяких двостулкових молюсків; пофарбована вона, за прикладом древніх, соком пурпурниці, а фіолетовий відтінок доданий екстрактом аплізій Середземного моря. Парфуми, що стоять на туалетному столику у вашій каюті, отримані сухою перегонкою морських рослин. Ваша постіль з м'якої прибережної трави зостери. Пером вам буде слугувати китовий вус, чорнилом – виділення залоз каракатиці. Я живу дарунками моря, і море у свій час візьме назад свої дарунки!

– Ви любите море, капітане?

– Так, я люблю море! Море – це все! Воно покриває собою сім десятих земної кулі. Подих його чистий, життєдайний. У його безмежній пустелі людина не почуває себе самотньою, бо навколо вирує життя. У лоні морів живуть небачені, дивовижні істоти. Море – це вічний рух і любов, вічне життя <...> Море – великий резервуар природи. Якщо можна так висловитися, морем почалося життя земної кулі, морем і закінчиться! Тут вищий спокій! Море не підвладне деспотам. На поверхні морів вони можуть ще чинити беззаконня, вести війни, убивати собі подібних. Але на глибині тридцяти футів під водою вони безсилі, тут їхня могутність закінчується! Ах,

Г. Доре. Портрет капітана Немо, який стоїть на кораблі

пане, залишайтеся тут, живіть в лоні морів! Тут, лише тут, справжня незалежність! Тут немає тиранів! Тут я вільний!

Капітан Немо раптом замовк. Чи не змінив він своєї звичайної стриманості? Чи не пошкодував, що сказав зайве? Кілька хвилин він, вочевидь схвильований, ходив по кімнаті. Потроху нерви його заспокоїлися, обличчя набуло звичайного байдужого виразу. Нарешті він підійшов до мене.

– А тепер, пане професоре, – сказав він, – якщо бажаєте оглянути «Наутилус», я до ваших послуг.

Літературний практикум

1. Перечитайте опис зовнішності капітана Немо. Які риси вдачі героя проявляються в цьому портреті? Яке враження в цій сцені він справив на оповідача? А на вас?

2. Робота в парах. Словесне малювання. 1) Випишіть із тексту словосполучення з прикметниками, які описують зовнішність капітана Немо. За їхньою допомогою складіть словесний портрет героя. 2) Розгляньте ілюстрації (с. 115–117). Чи збігається складений словесний портрет з баченням художників? Відповідь аргументуйте.

3. Як було облаштоване життя на «Наутилусі»?

4. Схарактеризуйте ставлення Немо до моря. Чим, на вашу думку, воно приваблює капітана? Обґрунтуйте свою відповідь цитатами.

5. Розвиваймо мовлення. Підготуйте виразне читання монологу капітана Немо «Море – це все!», склавши мовленнєву характеристику персонажа:

- Які події спонукали персонажа до монологу?
- Яка основна тема монологу? Як вона змінюється протягом часу?
- Які емоції переважають протягом монологу?
- Які слова розкривають почуття капітана? Які з них можна вважати афористичними?
- Які художні засоби сприяють вираженню основної думки монологу (повтори, епітети, порівняння тощо)?
- Які синтаксичні фігури підкреслюють основну думку (вигуки, оклики, звертання тощо)?

6. Які наукові відомості згадуються в уривку? Як вони популяризуються письменником?

7. Як почувалися подорожні на підводному човні?

8. Визначте в прочитаному уривку ознаки науково-фантастичної літератури.

9. Подискутуймо! Чи вдалося капітану Немо створити на підводному човні щасливий світ, незалежний від суспільних законів?

Глава одинадцята

«НАУТИЛУС»

Я пішов за капітаном Немо. Подвійні двері в глибині їдальні прочинилися, і ми ввійшли в сусідню кімнату, таку ж простору.

Це була бібліотека. У високих шафах з чорного палісандрового дерева з бронзовими інкрустаціями на широких полицях стояли рядами книги в однакових палітурках. <...>

– Капітане Немо, – сказав я хазяїну, що розташувався на дивані, – ваша бібліотека зробила б честь будь-якому палацу на континенті; і я неабияк дивуюся при думці, що така скарбниця супроводжує вас у морських глибинах! <...>

– Дванадцять тисяч, пане Аронакс. Книги – єдине, що пов'язує мене із землею. Світ перестав існувати для мене в той день, коли «Наутилус» уперше занурився в морські глибини. У той день я востаннє купував книги, журнали, газети. З того дня для мене людство перестало мислити, перестало діяти. Моя бібліотека до ваших послуг, пане професоре; ви можете користуватися нею, як вам буде зручно.

Подякувавши капітану Немо, я підійшов до бібліотечних полиць. Тут була зібрана наукова, філософська, художня література всіма мовами; але я не помітив жодного твору із політичної економії; очевидно, політичній економії доступ на борт судна був суворо заборонений. Цікава подробиця – книги були розставлені за абеткою, незалежно від того, якою мовою вони були написані; очевидно, капітан Немо вільно володів усіма мовами.

Серед книг я побачив твори видатних письменників і мислителів давнього і нового світу – усе найкраще, створене людським генієм в царині історії, поезії, художньої прози і науки, починаючи з Гомера <...> Але наукові книги все-таки переважали в цій бібліотеці; книги з механіки, балістики, гідрографії, метеорології, географії, зоології та інші чергувалися з працями з природничих наук, як я зрозумів, основного предмета наукових інтересів капітана. <...> І в цьому почесному товаристві стояли й дві мої книги, яким, можливо, я був зобов'язаний люб'язним прийомом на борту «Наутилуса»! <...>

У цей момент капітан Немо розчинив двері, протилежні тим, через які ми ввійшли в бібліотеку, і я опинився в сліпучо освітленому салоні. <...>

...Це був справжній музей, у якому майстерною і щедрою рукою були поєднані воєдино дари природи і мистецтва в тому мальовничому безладді, яке видає житло художника.

Десятків зо три картин видатних майстрів в однакових рамах, відділені одна від одної щитами з лицарською зброєю, прикрашали стіни, обтягнуті тканими шпалерами строгого візерунка. Тут були полотна величезної цінності, якими я милувався в приватних картинних галереях Європи і на художніх виставках. Різні школи старовинних майстрів були представлені тут. <...> Пророкування капітана «Наутилуса» починало збуватися: я був буквально приголомшений.

– Пане професоре, – сказав цей загадковий чоловік, – сподіваюся, ви вибачите мені за те, що я приймаю вас запросто й у вітальні безладдя.

– Пане, – відповів я, – не допитуючись, хто ви такий, смію припустити, що ви художник!

– Аматор[1], пане, не більше! Колись для мене було неабиякою насолодою збирати прекрасні творіння рук людських. Я був пристрасний, невтомний колекціонер, і мені вдалося придбати кілька речей великої цінності. Це зібрання картин – останній спогад про землю, яка для мене вже не існує. У моїх очах ваші сучасні живописці – те саме, що старовинні майстри. Геній не має віку.

– А композитори? – запитав я, указуючи на партитури <...>, розкидані на величезному органі, що займав всю стіну між дверима.

[1] *Ама́тор* – непрофесіонал, самодіяльний митець.

Ілюстрація *Е. Ріу*

– Для мене ці композитори, – відповів капітан Немо, – сучасники Орфея[1] <...>

Твори мистецтва сусідили з витворами природи. Водорості, мушлі та інші дарунки океанської фауни і флори, зібрані, безсумнівно, рукою капітана Немо, посідали чільне місце в його колекції. Посередині салону з гігантської тридакни[2] бив фонтан, освітлений знизу електрикою. Краї ребристої мушлі цього велетенського двостулкового молюска були вишукано зазубрені. В окружності мушля сягала шести метрів. <...> Навколо мушлі у витончених вітринах, оправлених у мідь, були розташовані за класами і позначені етикетками найрідкісніші експонати океанічних вод, які коли-небудь доводилося бачити натуралісту. Уявіть собі мою радість! <...>

В окремих нішах лежали низки перлів небаченої краси, що спалахували всіма вогнями при електричному освітленні: рожеві перли, здобуті з дна Червоного моря, зелені перли із галіотіса[3], жовті перли, голубі, чорні – дивовижний витвір різних молюсків всіх океанів і деяких перлівниць з північних рік; і, нарешті, кілька безцінних зразків, видобутих із найбільших і найрідкісніших раковин перлівниць. Деякі були більші за голубине яйце <...>.

Визначити вартість колекції не вистачало уяви. Капітан Немо мав би витратити мільйони на придбання цих найрідкісніших зразків; і я запитував себе: з яких джерел черпає кошти на задоволення своїх примх цей шанувальник рідкостей? Але тут капітан звернувся до мене:

– Вас зачарували мої мушлі, пане професоре? Справді, вони можуть зацікавити натураліста, але для мене вони мають особливу принадність, адже я зібрав їх власними руками, і немає моря на земній кулі, що я його не обійшов би у своїх пошуках.

– Розумію, капітане, цілком розумію, яке задоволення ви відчуваєте, милуючись своїми скарбами. І вони зібрані вашими власними руками! Жоден європейський музей не має у своєму розпорядженні такої колекції океанської флори і фауни. Але якщо я розтрачу всю свою увагу на огляд колекції, що ж залишиться для судна? Я аж ніяк не хочу проникати у ваші таємниці, але признаюся, що будова «Наутилуса», його двигуни, механізми, що надають йому надзвичайної рухливості, усе це до краю збуджує мою цікавість. На стінах салону я бачу прилади, призначення яких мені невідоме. Чи можу я довідатися...

– Пане Аронаксе, – відповів капітан, – я вже сказав вам, що ви вільні на борту мого судна; отже, немає такого куточка на «Наутилу-

---

[1] *Орфе́й* – напівміфічний уславлений співець і поет, персонаж давньогрецької міфології.

[2] *Тридáкна* – рід двостулкових молюсків.

[3] *Галіóтіс* – раковина морських молюсків, вважається одним з найкрасивіших мінералів.

сі», куди б вам був заборонений доступ! Ви можете оглядати судно з усім його устаткуванням, і я вважатиму задоволенням бути вашим провідником. <...>

Глава дванадцята

УСЕ НА ЕЛЕКТРИЧНІЙ ЕНЕРГІЇ!

– Пане, – сказав капітан Немо, показуючи на прилади, що висіли на стінах каюти, – ось апаратура, що слугує для керування «Наутилусом». Тут, як і в салоні, вона завжди у мене перед очима й у будь-який момент дає мені знати, у якій точці океану перебуває мій підводний корабель, а також указує його напрямок. <...>

– А оці інструменти? Я не уявляю собі їхнє призначення.

– Отут, пане професоре, я повинен буду дати вам деякі роз'яснення, – сказав капітан Немо. – Чи не будете ласкаві вислухати їх?

Помовчавши трохи, він сказав:

– У природі існує могутня сила, слухняна, проста в користуванні. Вона застосовна в будь-яких випадках, і на моєму кораблі все підлягає їй. Від неї походить усе! Вона освітлює, опалює, надає руху машинам. Ця сила – електрична енергія!

– Електрична енергія? – здивовано вигукнув я.

– Так, пане.

– Одначе, капітане, виняткова швидкохідність вашого корабля погано узгоджується з можливостями електричної енергії. Досі динамічна сила електрики уявлялася досить обмеженою і можливості її дуже незначні.

– Пане професоре, – зауважив капітан Немо, – способи використання електричної енергії на кораблі значно відрізняються від загальновживаних. <...>

Океан постачає мене електрикою, а електрика дає «Наутилусу» тепло, світло, здатність рухатися, одне слово, життя!

– Але не повітря для дихання?

– О, я міг би одержати і повітря, найчистіший кисень! Але це зайве, адже я можу піднятися в будь-який момент на поверхню океану. Утім, якщо електрична енергія і не виробляє кисень, потрібний для дихання, усе-таки вона надає руху могутнім насосам, які нагнітають повітря в спеціальні резервуари, що дозволяє мені, якщо буде потрібно, довгий час перебувати в глибинних водах.

– Капітане, я захоплююся вами! – сказав я. – Ви, мабуть, зробили наукове відкриття, виявивши надзвичайну потужність електричної енергії! Коли-небудь люди зрозуміють це! <...>

Немо збирався здійснити навколосвітню подорож океанами Землі. Аронакс почав вести щоденник на папері з водоростей. Через п'ять днів професор і його супутники отримали від Немо письмове запрошення на полювання в лісах острова Креспо. Нед Ленд відразу подумав про втечу, але на його розчарування полювання виявилося підводним. Учений був уражений підводною прогулянкою лісом з водоростей. Наступні тижні професор зустрічався з Немо дуже рідко. Щоранку «Наутилус» виринав для визначення координат, а вдень капітан відкривав віконниці на ілюмінаторах.

Незабаром «Наутилус» підійшов до небезпечної протоки, що відокремлювала Австралію від Нової Гвінеї. Тут підводний човен Немо сів на мілину. Капітан став спо-

кійно чекати припливу, під час якого підводний човен мав зійти з мілини. Скориставшись вимушеною стоянкою, друзі відпросилися на берег, де запаслися свіжим м'ясом, за яким так сумував Нед. Їхнє полювання, яке тривало кілька днів, перервав натовп кровожерливих тубільців, які спробували атакувати підводне судно. Однак почався приплив, і судно попрямувало до Індійського океану.

Одного дня «Наутилус» довго не занурювався – Немо ніби чекав на когось посеред океану. У підзорну трубу Аронакс помітив на горизонті якийсь корабель, але капітан вибив трубу в нього з рук. Щоб бранці не побачили нічого зайвого, до їхньої їжі підмішали снодійне. Прокинувшись, професор зустрівся з Немо, і той попросив його надати медичну допомогу пораненому з команди «Наутилуса». Матросу проломили череп, і Аронакс нічим не міг допомогти йому. Нещасного поховали на дні океану, де капітан Немо влаштував маленький цвинтар для своїх моряків.

Після цієї дивної події Аронакс намагався розгадати загадку, ким був таємничий капітан Немо – ученим, невизнаним генієм чи месником. Друзі, як і раніше, залишалися бранцями «Наутилуса», але волелюбний Нед Ленд не втрачав надії вирватися з підводної в'язниці. Аронакс, навпаки, хотів завершити навколосвітню подорож і закінчити свою нову наукову працю. Слуга Аронакса Консель теж отримував чимало задоволення, займаючись своєю улюбленою справою – класифікацією мешканців підводного світу.

Тим часом «Наутилус» перетнув екватор і підійшов до острова Цейлон. Немо вирішив влаштувати друзям прогулянку перлинними обмілинами Манарської затоки.

ДРУГА ЧАСТИНА

Глава третя

ПЕРЛИНА ВАРТІСТЮ В ДЕСЯТЬ МІЛЬЙОНІВ

<...> – От ми і приїхали, пане Аронаксе, – сказав капітан Немо. – Ви бачите цю закриту бухту? Тут через місяць збереться безліч промислових суден, і тисячі відважних водолазів занурюються в ці води. Чудова бухта для такого промислу! Вона захищена горами від найсильніших вітрів, а море тут не буває занадто бурхливим – обставини, надзвичайно сприятливі для водолазів. Ну, а тепер давайте споряджатися в скафандри і гайда на прогулянку!

Я нічого не сказав у відповідь і, не зводячи очей з цих підступних вод, став за допомогою одного з матросів надягати важке водолазне спорядження. <...>

Мені залишалося лише поставити капітану Немо останнє питання.

– А наша зброя? Наші рушниці?

– Рушниці? Навіщо вони нам? Адже ходять горці на ведмедя з кинджалом у руках! А хіба сталь не надійніша за свинець? От чудовий клинок, заткнете його за пояс – і в похід!

Я подивився на товаришів. Вони були озброєні, як і ми з капітаном, а Нед Ленд на додачу розмахував величезним остеном[1], що його захопив із собою з борту «Наутилуса». Мені залишалося тільки всунути голову у важку мідну кулю, і відразу наші резервуари зі стисненим повітрям були приведені в дію.

Хвилину по тому матроси висадили нас одного за одним у воду, і вже на глибині не більше як півтора метра ми намацали ногами піща-

[1] *Óстен* – австралійський пістолет-кулемет.

не дно. Капітан Немо зробив знак рукою. Ми пішли за ним пологим спуском. Незабаром ми занурилися на чималу глибину.

Думки, що гнітили мене, раптом розсіялися. Я відчув дивний спокій. Легкість рухів додала мені впевненості, а небачене видовище полонило мою уяву. <...>

...Нарешті дісталися перлової обмілини, де розмножуються мільйонами перлівниці. Ці дорогоцінні молюски прикріплюються до підводної скелі і буквально присмоктуються до неї за допомогою м'яза-бісуса коричневого кольору, втрачаючи тим самим можливість пересуватися. <...>

Капітан Немо показав мені це дивовижне скупчення скойок[1], і я зрозумів, що це джерело воістину невичерпне, адже творча сила природи все-таки перевищує руйнівні інстинкти людини. <...>

Спустившись досить крутим схилом, ми опинилися на дні якоїсь подоби круглого колодязя. Тут капітан Немо зупинився і вказав нам на предмет, якого я відразу не помітив.

Ілюстрація *А. де Невіля*

Це була мушля незвичайної величини, гігантська тридакна діаметром у два метри і, отже, більша за ту, котра прикрашала салон «Наутилуса». Чаша, що вмістила б у себе ціле озеро святої води! <...>

Обидві стулки молюска були відкриті. Капітан Немо, підійшовши до мушлі, уклав кинджал між стулками, щоб не дати їм зімкнутися; потім він підняв рукою бахромчастий край мантії.

Там, між листоподібними складками мантії, вільно спочивала перлина величиною з кокосовий горіх. Перлина бездоганної сферичної форми, найчистішої води, незрівнянного блиску! Коштовність надзвичайної вартості! У пориві недоречної цікавості я простягнув руку, щоб схопити цю перлину, сприйняти дотиком її, зважити! Але капітан, знаком зупинивши мене, швидким рухом вийняв кинджал з раковини, і стулки її миттєво зімкнулися.

І тут я зрозумів намір капітана Немо. Залишаючи перлину під мантією тридакни, він давав їй можливість поступово рости. З кожним роком виділення молюска додавали до неї нові концентричні шари. Один тільки капітан Немо знав грот, де «зріє» цей чарівний плід; один він, так би мовити, вирощував його, щоб згодом перенести у свій чудовий музей. Могло бути і так, що, за прикладом китайців або індусів, він сам викликав розвиток цієї перлини шляхом внесення в мантію молюска стороннього твердого тіла – у вигляді намистинки або металевої кульки, – яке завдяки відкладенням перламутру поступово обростало перламутровим покривом. Хай там як, але, порівнюючи цю

[1] *Ско́йка* – молюск, у захисному покритті якого утворюється перлина; перлівниця.

перлину з тими, котрі мені доводилося бачити колись, і з тими, що зберігалися в колекції капітана Немо, я подумки оцінив її принаймні в десять мільйонів франків. Це був перл, вінець творіння природи, а не предмет розкоші! Та й яке жіноче вухо могло б витримати вагу такої перлини?

Огляд чудової тридакни було закінчено. Капітан Немо вийшов із грота, і наш похід у цих спокійних водах, ще не спінених шукачами перлів, відновився. <...>

Через кілька хвилин капітан Немо раптом зупинився. Я думав, що він хоче повернутися назад. Але ні! Рухом руки він наказав нам сховатися в ущелині скелі. Потім він показав на якусь крапку у воді. Я став уважно вдивлятися. <...>

Це була людина, жива людина, індус, ловець перлів, бідолаха, що з'явився, безсумнівно, збирати колосся раніше жнив. <...> Він поринав і спливав безупинно. Опускаючись у воду, він тримав між ногами камінь, обточений у вигляді цукрової голови і прив'язаний мотузкою до корми човна, що допомагало йому швидше опускатися на дно. З цього складалося все його водолазне спорядження. На глибині приблизно п'яти метрів він випускав камінь, кидався на коліна і квапливо заповнював сітку, прив'язану до пояса, першими скойками, що трапляли під руку. Потім він спливав на поверхню, спорожняв сітку, знову брав камінь і знову починав ту ж операцію, що тривала секунд тридцять.

Водолаз не бачив нас: ми сховалися за виступом скелі. Та й як міг цей бідолаха індус припустити, що люди, істоти, подібні до нього, перебувають поруч із ним, під водою, спостерігаючи за кожним його рухом, не упускаючи жодного моменту його лову? <...>

У мене почав уже пропадати інтерес до цієї його роботи, як раптом індус, що стояв на колінах, шарахнувся убік, підхопився на ноги і зробив спробу спливти на поверхню води.

Я зрозумів причину його переляку. Гігантська тінь пронеслася над нещасним водолазом. Це була величезна акула, вона наближалася до нього навперейми з палаючими очима, з роззявленою пащею!

Я завмер від жаху, не міг зробити ні найменшого руху.

Сильним ударом плавців зажерлива тварина ринулася до індуса; індус відскочив убік і уник зубів акули, але він не встиг ухилитися від удару її хвоста; удар прийшовся на груди і збив його з ніг.

Усе це сталося водномить. Акула спершу трохи зупинилася, а потім, перевернувшись на спину, знову ринулася на індуса, збираючись перегризти його навпіл; але тут я побачив, що капітан Немо, котрий стояв біля мене, вихопив з-за пояса кинджал і кинувся назустріч чудовиську, готуючись вступити з ним у єдиноборство.

Тож у той момент, коли страшна тварина вже готова була вчепитися зубами в нещасного ловця, увагу її привернув новий супротивник. Перевернувшись на черево, хижак кинувся в бік капітана Немо.

Я наче зараз бачу його. Відкинувшись трохи назад, він із дивовижною холоднокровністю очікував наближення страшної акули; і щойно та накинулася на нього, капітан із неабиякою спритністю відскочив убік, ухилився від удару й відразу по самісіньке руків'я всадив їй у черево кинджал. Але не все ще було скінчено. Зав'язалася запекла боротьба.

Акула, образно кажучи, оскаженіла. Кров потоком лилася з її рани. Море забарвилося червінню, і крізь закривавлені води я вже не міг хоч що-небудь бачити.

Не міг хоч щось бачити, аж поки криваві хвилі не спливли і простір навколо нас не очистився.

Отут я побачив, що відважний капітан, вчепившись у плавець акули, запекло бореться з хижаком, наносячи йому в черево рану за раною. Але він був позбавлений можливості завдати рішучого удару, поцілити в самісіньке серце! Розтерзана акула вигиналася і збурювала хвостом воду навколо себе з такою силою, що я ледь тримався на ногах. <...>

Капітан упав, перекинутий вагою величезної туші. Пащека акули розчахнулася. І усе було б скінчено для капітана, якби Нед Ленд, швидкий, як блискавка, не підскочив до акули і не вразив чудовисько своєю страшною зброєю.

Води знову зачервонилися кров'ю акули. Забурунили хвилі під ударами хвоста розлюченої тварини. Нед Ленд не промахнувся. То була агонія чудовиська. Акула билася в передсмертних судомах, описуючи хвостом кола серед спінених вод. І сила хвилі була така, що збила Конселя з ніг.

Тим часом Нед Ленд допоміг капітану вивільнитися з-під тварини. Капітан не був поранений. Він устав, кинувся до індуса, перерізав мотузку, що зв'язувала його з каменем, і, обхопивши нещасного рукою, відштовхнувся від дна і сплив на поверхню океану. Ми спливли за ним услід і через кілька секунд опинилися біля човна ловця перлів.

Насамперед капітан Немо постарався привести бідолаху до тями. Я не був упевнений, чи вдасться йому врятувати індуса. Правда, під водою він пробув короткий час. Але ударом хвоста акула могла його вбити! На щастя, завдяки енергійним заходам капітана і Конселя, свідомість поступово поверталася до бідолашного. Він розплющив очі. Можна уявити собі, який був його подив, навіть переляк, коли він побачив чотири мідні голови, що схилилися над ним!

Але про що він міг подумати, коли капітан Немо, витягши з кишені мішечок з перлинами, поклав його йому в долоню! Бідолашний індус тремтячою рукою прийняв чудовий дар мешканця глибин... Перелякання погляд свідчив, що він не здогадувався, яким невідомим істотам зобов'язаний він і життям, і багатством.

За знаком капітана ми пішли назад до перлової обмілини і після пів години ходьби знайомою дорогою опинилися біля шлюпки «Наутилуса», що стояла на якорі.

Ми сіли в шлюпку і за допомогою матросів звільнилися від своїх важких металевих шоломів.

Перше слово капітана Немо було звернене до канадця.

– Дякую вам, містере Ленд! – сказав він.

– Не варто подяки, капітане, – відповідав Нед Ленд. – Я був у вас у боргу.

Легка посмішка з'явилася на вустах капітана, і цим усе скінчилося.

– До «Наутилуса»! – наказав він.

Багато пригод пережили Аронакс, Нед і Консель на борту «Наутилуса». Вони стали свідками унікального переходу з Червоного моря до Середземного через фантастичний, невідомий нікому підводний прохід, який капітан назвав Аравійським тунелем. Немо організував прогулянки до затопленого іспанського галеона, повного золота, таємничо зниклого материка Атлантиди. Друзі побували в підводному гроті, що утворився всередині згаслого вулкана на безлюдному острові, який був таємною гаванню Немо; пропливши під льодами, дісталися географічного Південного полюса; відбили напад гігантських кальмарів.

Немо знайшов місце, де затонув бунтівний корабель «Месник» із флоту Французької Республіки. Ушанувавши пам'ять цього борця за свободу, судно Немо піднялося на поверхню і несподівано було обстріляне гарматами невідомого броньованого корабля. Нед Ленд намагався подати сигнал про допомогу, чим викликав гнів Немо. Капітан потопив корабель, помстившись ворогові, який, як з'ясувалося, відібрав у нього батьківщину, дружину, дітей, батька й матір, хоча Аронакс і намагався завадити йому губити безневинні життя. Потім Немо впав навколішки перед портретом молодої жінки з двома дітьми й гірко заридав.

Після цієї трагічної події капітан не виходив зі своєї каюти, «Наутилус» пересувався переважно під водою. Скориставшись тим, що судно залишилося без нагляду, Нед Ленд вирішив тікати, побачивши на обрії якусь землю. Утікачі проникли в шлюпку, але «Наутилус» потрапив у Мальстрім – страшний вир біля берегів Норвегії. Друзі хотіли повернутись, але шлюпку відірвало від підводного човна. Аронакс вдарився головою і знепритомнів...

Професор прийшов до тями вже в хатині рибалки, поруч із друзями. Про «Наутилус» більше ніхто не чув, але професор не забув про подорож довжиною в 20 тисяч льє та опублікував свої записи.

Переклад *О. Тіманюка, С. Сулими*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/sV9K8wzHnFK4mosh8* або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події роману «20 000 льє під водою».

2. Як характеризують капітана Немо його бібліотека, колекція творів мистецтва та морських скарбів?

3. Як описується електрична енергія, що її використовує Немо?

4. Розкажіть про полювання на перлини. Яку небезпечну пригоду пережили мандрівники під час цієї підводної прогулянки? Як вони поводилися в цій ситуації? Що допомогло їм уникнути загибелі? Які риси характеру виявляють капітан Немо та Нед Ленд у сцені боротьби за життя ловця перлин?

5. Подискутуймо! Чому, на вашу думку, капітан підводного човна обрав для себе ім'я Немо, а для човна – назву «Наутилус»?

6. Порівняйте образи професора Аронакса та капітана Немо. Доберіть відповідні цитати.

7. Робота в парах. Розвиваймо мовлення. Випишіть з перекладу прочитаного уривка: **а)** словосполучення з прикметниками, за допомогою яких описується інтер'єр підводного човна. Наприклад: *наукові книги*, *найрідкісніші зразки*... Використовуючи виписані опорні словосполучення, опишіть інтер'єр «Наутилуса»; **б)** словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано гостроту поєдинку з акулою. Наприклад: *ухилився від удару*, *всадив кинджал*... Використовуючи виписані опорні словосполучення, перекажіть події бою з хижаком через сприйняття: 1) капітана Немо; 2) професора Аронакса; 3) Неда Ленда.

8. Які передбачення Жуля Верна в романі «20 000 льє під водою» сьогодні є реальністю?

9. Які цікаві відомості з біології, фізики, географії ви почерпнули з прочитаних уривків твору? Що нового дізналися про рослинний і тваринний світ океану?

10. Майстерня гугл-дудлів[1]**.** Пошукач Google випустив дудл, присвячений дню народження Жуля Верна, намагаючись передати ті відчуття пригод і досліджень, які притаманні романам письменника. Уявіть себе дизайнером дудлів – намалюйте або створіть за допомогою відомого вам графічного редактора дудл-малюнок, присвячений героям роману «20 000 льє під водою». Представте свою роботу в класі.

11. Робота в групах. **«Роза вітрів»**[2] для капітана Немо символізує поклоніння перед могутністю водної стихії. Згодом символ набув ширшого значення як орієнтир для вибору правильного напрямку в скрутній ситуації. На променях рози вітрів вказані напрями для дискусії щодо відкриттів та вчинків капітана Немо. Обираючи напрям, група має відповідно прокоментувати особисті риси капітана Немо.

Епоха кінематографа надала нового поштовху для поширення популярності творам Жуля Верна. Наразі у світовому кінематографі налічується понад 200 екранізацій його романів.

Особливу увагу режисерів привертає роман «20 000 льє під водою», який відкриває глядачам таємниці підводного світу та освоєння морського простору, адже навіть у XXI ст. підводні човни не мають такого технічного оснащення, яке мала команда жуль-вернівського «Наутилуса». Причому серед стрічок за мотивами роману існують як максимально наближені до літературного оригіналу версії, так і вільні інтерпретації твору в мультиплікаційних фільмах і серіалах.

Пригодницький фільм «20 000 льє під водою» режисера Річарда Флейшера 1954 р. був відзначений двома преміями «Оскар» і визнаний одним з наймасштабніших проєктів кіностудії Волта Діснея. Незважаючи на те, що сюжет фільму загалом дуже близький до роману Верна, він мав і чимало відмінностей від літературного оригіналу. Напри-

[1] *Дудл* – логотип пошукової системи Google, стилізований на честь будь-якого свята чи події. Він може бути малюнком, анімацією або грою.

[2] *Ро́за вітрі́в* (лат. *rosa ventorum* – «троянда вітрів») – картографічне позначення основних географічних сторін світу у вигляді зірки з кількістю променів, кратною чотирьом.

клад, у фільмі «Наутилус» трагічно гине з волі капітана в страшній грибоподібній хмарі, яка явно нагадує глядачеві про застосування атомної зброї.

Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/NeT6QidQ* або QR-кодом, перегляньте уривок з кінофільму «20 000 льє під водою» (*режисер Р. Флейшер, США, 1954*). Чим відрізняються події стрічки від роману Жуля Верна? У чому герої схожі на літературних персонажів? Чим кіноверсія відрізняється від літературного оригіналу?

Якось до Жуля Верна звернулися члени Французького географічного товариства з проханням написати твір, який привернув би увагу підлітків до географії. Так виник задум знаменитого роману **«Діти капітана Гранта».**

Подорожуючи яхтою «Дункан», шотландський лорд Едуард Гленарван та його дружина випадково витягають з нутрощів акули пляшку з документами. З них мандрівники дізналися, що судно «Британія» зазнало аварії, а його капітану Гранту разом з двома матросами вдалося врятуватися на 37-й паралелі. Лорд Гленарван вирушив на пошуки капітана Гранта. До цієї експедиції долучилися діти капітана Роберт і Мері, дивакуватий географ Жак Паганель та майор Мак-Наббс...

Обкладинка книжки «Діти капітана Гранта» (*видавництво «Знання»*)

Дізнатися про те, які карколомні пригоди та заплутані таємниці очікують на мандрівників, ви можете, перейшовши за посиланням *http://surl.li/rkumvp* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання уривків

1. Яка географічна помилка лягла в основу сюжету роману «Діти капитана Гранта»?
2. Прокладіть маршрут експедиції в пошуках капітана Гранта на географічній карті. Перекажіть за ним ключові події роману.
3. Наведіть приклади того, як автор за допомогою романтики подорожей підкреслює велич науки й знань у романі.
4. Які риси характеру притаманні мандрівникам у романі «Діти капітана Гранта»?

Головний герой роману Жуля Верна **«П'ятнадцятирічний капітан»** – молодий моряк Дік Сенд, який після загибелі капітана судна був вимушений взяти на себе командування шхуною «Пілігрим» та вести команду до безпечного місця.

Які пригоди, небезпеки та несподівані повороти очікують на Діка Сенда та його товаришів, ви дізнаєтесь, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/BryBWkHX* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання уривка

5. Які моральні властивості та навички Діка Сенда допомагають йому взяти на себе командування судном?
6. Як інші члени екіпажу ставляться до Діка Сенда?
7. Якого досвіду набуває Дік Сенд під час керування шхуною?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Який літературний жанр пародіюється в романі «Премудрий Дон Кіхот з Ламанчі» Сервантеса? Визначте елементи пародії в цьому творі. Що саме й чому висміює письменник у цій книжці? А що надає зображеним у ній пригодам сумного й романтичного характеру?
2. Як використовується прийом антитези при зображенні Дон Кіхота та його слуги Санчо Панси? А що є спільного в цих персонажів? З ким із цих літературних героїв ви хотіли б мандрувати? Чому?
3. Подискутуймо! Чому, на вашу думку, образ Дон Кіхота став вічним? Чи потребує сучасний світ дон кіхотів? Обґрунтуйте свою думку.
4. Схарактеризуйте загальний задум роману Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера».
5. Які суспільні вади піддаються сатиричній критиці в розповіді про пригоди Гуллівера в країні ліліпутів? Наведіть приклади комічних елементів у творі.
6. Які дива очікували на бранців на борту «Наутилуса» в романі «20 000 льє під водою»?
7. Робота в парах. Доведіть, що «20 000 льє під водою» – науково-пригодницький роман.
8. Творча лабораторія. Уявіть себе журналістом, напишіть репортаж про початок сенсаційної подорожі в пошуках морського чудовиська, придумайте гучний заголовок, щоб привернути увагу читачів.
9. Проєктна робота. Створіть карту острова, на якому жив Робінзон, позначивши на ній його житло, місця полювання, джерела води тощо. Презентуйте карту в класі.
10. Розвиваймо мовлення. Напишіть щоденникові нотатки від імені одного з указаних героїв за вибором: **а)** Дон Кіхота (про його спроби зробити світ кращим); **б)** Робінзона Крузо (про його щоденні пригоди та виклики, які потрібно було долати на острові); **в)** професора Аронакса (про його спроби розгадати загадку капітана Немо); **г)** Гуллівера (про його перебування в країні ліліпутів). Використовуйте у своїх нотатках лексику та висловлювання відповідних персонажів з прочитаних уривків творів.
11. Робота в групах. Об'єднайтеся в групи, організуйте дискусію на тему виживання в екстремальних умовах. **А.** *Виживання та самодостатність*. Які навички та якості допомогли Робінзону вижити на безлюдному острові? Як ці навички можуть бути корисними в сучасному житті? **Б.** *Роль праці в житті людини*. Як праця допомогла Робінзону зберегти людяність? Чи погоджуєтеся ви з висловом, що праця робить людину шляхетною? **В.** *Самотність і соціалізація*. Як самотність вплинула на Робінзона? Що допомогло йому зберегти розум і людяність під час ізоляції?
12. Філологічна майстерня. Поряд з образом Гуллівера в англійській літературі стоїть образ Робінзона Крузо. Ці персонажі були породжені однією добою, що й визначило певну подібність між ними. Поміркуйте, що споріднює і що відрізняє героїв Свіфта й Дефо. Чи можна вказані вами спільні риси Лемюеля Гуллівера й Робінзона Крузо вважати прикметами просвітницької літератури? Відповідь обґрунтуйте.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ПІЗНАТИ САМОГО СЕБЕ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- як юний Мотл допомагав своїй родині боротися зі злиднями та негараздами;
- чому важливо вміти сміятися над собою;
- як Деві вдалося врятувати своє та батькове життя;
- що допомагає вистояти в екстремальній ситуації та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

ДИВОВИЖНІ МИТТЄВОСТІ ЖИТТЯ У ТВОРАХ ІНШОМОВНИХ АВТОРІВ З УКРАЇНИ

МИР ВАМ, ЛЮДИ!

Розгляньте колаж. Назвіть відображені на ньому твори та їхніх героїв. У які комічні ситуації вони потрапляють?

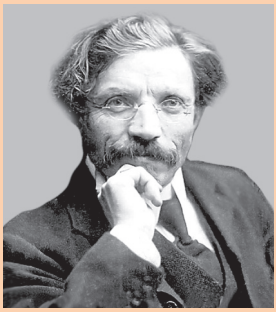
Доброзичливе вітання єврейською «Шолом алейхем», що в перекладі означає «Мир вам», талановитий єврейський письменник Соломон Рабинович узяв за творчий псевдонім. Воно напрочуд личило цьому чоловікові зі щирою доброю посмішкою та дещо сумним поглядом. Примітним було також його творче гасло: *«Писати правду з глибини душі, кров'ю серця, але – для радості»*.

Соломон Рабинович народився 2 березня 1859 р. в українському місті Переяславі в багатодітній єврейській сім'ї. Батько його був дрібним підприємцем. Дитинство письменника минуло в містечку Воронькові неподалік від Переяслава. Романтичний фольклор і мальовнича природа рідного краю залишили глибокий слід як у душі письменника, так і у його творчості.

У тринадцять років Соломон утратив матір. Друга батькова дружина мала сварливу вдачу й не шкодувала дошкульного слівця для нових родичів. Однак саме їй майбутній класик єврейської літератури був зобов'язаний своїм першим «професійним досвідом»: усі лайливі слова,

почуті від мачухи, він ретельно занотовував в алфавітному порядку.

За традицією Шолом-Алейхем відвідував єврейську початкову релігійну школу, а згодом вступив до Переяславського повітового училища. Здобувати загальну освіту хлопцеві було нелегко, проте він виявив неабияку наполегливість і закінчив навчання з відзнакою.

Шолом-Алейхем (1859–1916)

З дитячих років Соломон вирізнявся чудовою пам'яттю, допитливістю, веселою вдачею і талантом пересмішника. У п'ятнадцятирічному віці прочитавши «Робінзона Крузо» Дефо, він написав власну версію роману рідною мовою їдиш. Ця подія й спонукала його стати літератором. У сімнадцять років юнак почав заробляти на життя як репетитор з російської мови.

Учителювання допомогло Шолом-Алейхему знайти любов свого життя: він закохався у свою учениці Ольгу Лоєву, яка була донькою багатого підприємця. Дівчина відповіла на його почуття і, подолавши неабиякий спротив батька, стала дружиною письменника. У подружжя народилося шестеро дітей. Чуйний, справедливий, турботливий Соломон Наумович був справжнім янголом-охоронцем для своєї родини, яку жартома називав «республікою».

Письменницька діяльність Шолом-Алейхема розпочалася наприкінці 1870-х років.

Єврейський письменник щиро цікавився творчістю Т. Шевченка. «*Коли я писав свої вірші,* – розповідав Соломон Наумович, – *я вдень з вогнем шукав "Кобзаря", цю пісню пісень Шевченка, і не міг знайти. Я готовий був віддати що завгодно й скільки завгодно. І тепер я бачу, що не помилився б, якби сплатив найвищу ціну за одну тільки "Катерину"*».

Шолом-Алейхем став засновником літератури мовою ідиш. Тривалий час уважалося, що ідиш – розмовна мова простих євреїв – призначений суто для повсякденного вжитку, а отже, «не гідний» красного письменства (і церковну, і світську літературу видавали івритом – «високою» давньоєврейською мовою). Шолом-Алейхем був одним з тих діячів єврейської культури, які зламали цей стереотип; від 1883 р. він почав писати переважно ідишем, усіляко сприяючи визнанню цієї мови.

Подейкували, ніби Шолом-Алейхем писав швидко й без зусиль. Насправді це не так. Він ретельно редагував свої твори, а над деякими книжками працював роками. Друзі й рідні розповідали, що письменник навіть любив цю копітку роботу: клеїв і переплітав рукописи, робив у них виправлення різнокольоровими чорнилами.

Зазвичай Шолом-Алейхем писав стоячи, за високим столиком, що обертався на всі боки. За роботою він міг несподівано розсміятися і, сміючись, продовжувати писати. Коли приходило натхнення, Соло-

мон Наумович не переймався умовностями – записував рядки за найрізноманітніших обставин: на таці для самовара, на днищі бочки, у трамваї, під час прогулянок з дітьми чи просто посеред ночі.

За всього розмаїття створені Шолом-Алейхемом літературні персонажі втілюють риси національного характеру й певного історико-культурного типажу. Типовий персонаж письменника – «повітряна людина». Це дивак, «маленька людина» з єврейського містечка з мізерними заробітками, які не позбавляють від злиднів, і величезними життєвими планами, що лопають, як мильні бульбашки. Він невдаха, але з гумором сприймає свої поразки. А втім, «повітряні люди» саме тому й зазнають невдач, що надто високо підносяться у своїх думках. Вони «літають», завиграшки долаючи межу між небом і землею, буденним і романтичним, трагічним і комічним.

Такою «повітряною людиною» – принаймні деякою мірою – був і сам Шолом-Алейхем.

Одне зі своїх найвідоміших оповідань «Зачарований кравець» письменник завершив словами, які характеризують усю його творчість: «*Сміятися корисно. Лікарі радять сміятися...*». За гумор, життєрадісність, уміння про складне говорити просто, а про сумне – з посмішкою Шолом-Алейхема назвали єврейським Марком Твеном. До речі, Марк Твен не без гумору відгукнувся на це твердження, завваживши, що насправді це він уважає себе американським Шолом-Алейхемом.

«Зміниш місце – зміниш щастя» – це єврейське прислів'я нерідко увиразнює сутність пошуків героїв Шолом-Алейхема. Шукати кращої долі на чужині довелося і самому письменнику. У 1905 р. після хвилі єврейських погромів він виїхав з Києва, де мешкав майже п'ятнадцять років. Надалі Соломон Наумович жив у Львові, відвідав Женеву, Лондон, Варшаву, Вільно, Берлін та інші міста світу, де виступав перед своїми читачами (на той час він уже був письменником зі світовим ім'ям). У 1915 р. митець оселився в Нью-Йорку. Саме за кордоном Шолом-Алейхем завершив свої найвідоміші твори, як-от: «Тев'є-молочник», «Менахем-Мендл», «Хлопчик Мотл» і «Пісня пісень».

У повісті «Хлопчик Мотл» зображується життя бідних «маленьких людей», які населяють єврейське містечко й, попри злидні й негаразди, зберігають щирий та оптимістичний погляд на світ. Саме так – з гумором, іронією та дитячою відвертістю розповідає про поневіряння своєї родини хлопчик Мотл. Завдяки цьому повість про одну з центральних драматичних подій нещодавньої єврейської історії – масову еміграцію зі Східної Європи до Сполучених Штатів – читається як пригодницький твір, позначений яскравою атмосферою життя єврейської спільноти та неповторним ***місцевим колоритом***.

Місцевий колорит – літературний прийом, що упроваджує у твір елементи побуту, традицій, звичаїв, природи, історії тощо, якими характеризується життя певної етнічної групи або іншої спільноти на певній території. Цей прийом призначений відображати унікальність місцевої ідентичності та її атмосфери.

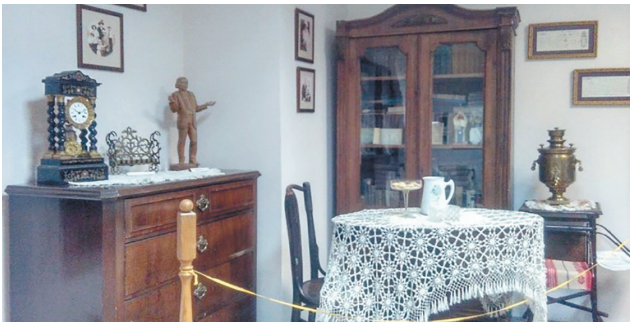
Читачі повісті дізнаються про те, що Пейсі, батько Мотла, помирає від важкої хвороби. Мешканці єврейського містечка опікують Мотла попри те, що він нерідко дошкуляє їм своєю пустотливістю. Мати та старший брат Еля продали з будинку всі меблі, щоб здобути кошти для боротьби з хворобою батька. Тож після його смерті вони змушені заробляти на життя будь-чим. Старший брат Мотла, який незабаром одружується з дочкою пекаря, намагається розбагатіти, займаючись підприємництвом, але всі його спроби зазнають краху. Тим часом Мотл робить те, що й будь-яка інша дитина його віку: грається, бешкетує і потрапляє в усілякі халепи.

Єврейські погроми змушують родину Мотла продати будинок і вирушити в подорож до Сполучених Штатів Америки. Цей шлях сповнений багатьох труднощів, а знайомство з новою батьківщиною за океаном викликає сміх крізь сльози...

Шолом-Алейхем залишив чималий літературний доробок. Його твори, видані багатьма мовами світу, знайшли мільйони вдячних читачів. Передусім завдяки тому, що підтримують віру в людяність, світло й доброту, на яких тримається життя.

Пам'ятник Шолом-Алейхему в Києві

Експозиція музею Шолом-Алейхема в будинку, де жив письменник з 1896 по 1903 р. у Києві

Срібна монета НБУ «Шолом-Алейхем»

Перевірте себе

1. Як перекладається українською псевдонім Шолом-Алейхем? Чому, на вашу думку, письменник обрав саме таке літературне ім'я?
2. Які життєві події вплинули на творче становлення Шолом-Алейхема?
3. Яку роль у житті й творчості Шолом-Алейхема відіграла Україна? Чому письменника називали єврейським Марком Твеном?

4. Робота в групах. Підготуйте презентацію на одну із запропонованих тем: **А.** «Київ у творчості Шолом-Алейхема»; **Б.** «Національний колорит і гумор у повісті “Хлопчик Мотл”»; **В.** «Літературні музеї Шолом-Алейхема».

Читаючи уривки з повісті, знайдіть приклади іронії в зображенні персонажів і містечка.

ХЛОПЧИК МОТЛ

(Уривки)

Частина перша

ІІІ. ЩО БУДЕ З МЕНЕ?

Г. Голд.
Хлопчик Мотл. *2002 р.*

Ану вгадайте, де рай! Не вгадаєте. Знаєте чому? Бо у кожного він в іншому місці. Приміром, мама каже, що рай там, де мій батько, кантор[1] Пейся, перебуває. Там, каже вона, перебувають душі всіх чесних людей, які, бідолашні, поневірялися на цьому світі. За те, що їм погано було тут, на цьому світі, вони заслужили рай. <...> Коли б, наприклад, спитали мене, я б сказав, що рай – це сад фельдшера Менаше. Відколи живу на світі, я ще такого саду не бачив. <...>

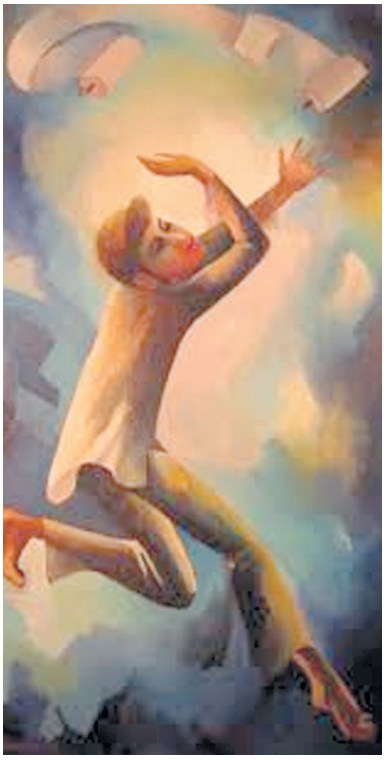
Яких тільки фруктів не знайдете в цьому саду! Яблука, груші, вишні, сливи, черешні, порічки, персики, шпанку, малину, аґрус, ожину, шовковицю і чого тільки хочете! Чого вам більше – навіть виноград на осінні свята дістають у неї, у фельдшерихи Менашихи! Правда, коли покуштуєш цей виноград, очі на лоба вилазять – такий він кислий! Проте вона бере за нього гарні гроші! З усього вона робить гроші. Навіть із соняшників. Хай вас бог боронить попросити в неї дозволу зірвати соняшник. Вона вам не дозволить! Вона краще дозволить зуб вирвати з її рота, ніж віддасть одного соняшника з саду. А про яблуко, грушу, сливу – нічого й казати! Життям важите! <...>

Мендла, різникового хлопця, знаєте чи ні? <...> Коли сидиш на даху у Мендла, можеш побачити все, що робиться в саду фельдшера Менаше. Вся штука в тому, як видертись на дах до різникового Мендла? Мені це – за іграшку. Знаєте чому? Бо різникова хата межує з нашою і набагато нижча від неї. Досить видряпатися до нас на горище (я це роблю без драбини; коли-небудь я вам, може, скажу як) і висунути ноги з віконця, як ви вже на даху різникового Мендла. Там ви лягаєте, як вам зручніше: або горілиць, або долілиць. В кожному разі лягти ви мусите, а то вас можуть, крий боже, побачити! <...>

[1] *Ка́нтор* – людина, що веде богослужіння у єврейському храмі, головний співак при такому богослужінні.

Як починається літо і дерева викидають цвіт, вкриваються білим пухом, сподівайтеся, що не сьогодні-завтра з'явиться на низеньких колючих кущах зелений аґрус. Це перший фрукт, що його хочеться покуштувати. Є люди, які ждуть, поки аґрус дозріє. Дурні! Повірте мені, зелений набагато кращий і смачніший. Скажете, він кислий, від нього оскома? Ну то що? Кисле підживлює серце, а проти оскоми є засіб: сіль. Насипаєш солі на зуби і не закриваєш рота якихось пів години, а тоді знову можна їсти той самий аґрус.

Після аґрусу з'являються порічки. Червоненькі, з чорними мордочками, з жовтими зернятами, вони десятками-десятками висять на одній гілочці. Пропустите одну гілочку між губами – і у вас повен рот порічок, винних, запашних, аж дух забиває! <...>

І. Клейнер. Політ мрії

Скільки зірок на небі – стільки є вишень у фельдшера Менаше в саду. Уявіть собі, що я не полінувався і спробував підрахувати, скільки на одній гілочці вишень. Рахував, рахував, але так і не зміг підрахувати!.. Вишні мають таку властивість – вони цупко держаться на дереві. Рідко-рідко коли вишня впаде на землю – вона мусить бути аж надто перезрілою, чорною, як слива. Ось, бачите, абрикоси – ті падають, тільки-но стають як слід жовті. Ах, абрикоси, абрикоси! Я їх люблю більше за всі інші фрукти. На своєму віку я з'їв не більше як одну абрикосу, але й досі пам'ятаю її смак. Це сталося кілька років тому, мені ще тоді й п'яти не було. Мій тато ще жив тоді, і в хаті ще було у нас геть усе: скляна шафа, канапка, книжки, вся постіль. Приходить одного разу тато з синагоги[1] додому і звертається до мене і до мого брата Елі, засовуючи при цьому руку в задню кишеню, де ховають носову хустку:

– Діти! Абрикоси будете їсти? Я вам приніс абрикоси. Дві абрикоси.

І він виймає руку з задньої кишені, де ховають носову хустку, і підносить нам, мені і моєму братові Елі, два великих, жовтих, круглих, запашних фрукти. <...>

Відтоді я більше абрикосів не куштував, але смак тієї єдиної абрикоси я не можу забути. Тепер стоїть переді мною ціле дерево з абрикосами, а я лежу на даху різникової хати, дивлюся й бачу, як падає абрикоса за абрикосою, одна жовта, аж червоняста, луснула і розкололася. Видно всередині товстобоку кісточку. Що робитиме фельдшериха, маючи таку безліч абрикосів? Вона їх, мабуть, обтрусить і варитиме з них варення. Варення вона засуне в грубку. Взимку вона його поста-

[1] *Синаго́га* – молитовний будинок, храм у євреїв.

вить у льох, і там воно стоятиме, аж поки засахариться і візьметься цвіллю. <...>

Як упораюся з вишнями, абрикосами і сливами, в мене починається пора яблук. Яблука, треба вам знати, це не груші. Груші, навіть найкращі в світі, як-от бергамоти, коли ще не цілком достигли, ви нічого з ними не зробите. Спробуйте, жуйте дерево! Яблучко хоч яке воно зелене, кісточки хоч які ще білі, а все-таки це вже має смак яблука. Ви вгризаєтесь зубами в зелене яблуко, і вам стає кисло в роті. Знаєте, що я вам скажу? Я вам не віддам половинки зеленого яблука за два спілих. На спілі треба чекати ген-ген скільки, а зелене яблуко можете мати одразу після того, як деревце відцвітає. Ідеться тільки про розмір. Чим далі яблуко росте, тим воно більше. Точнісінько як людина... Це, однак, не означає, що велике яблуко смачніше. Часом трапляється, що маленьке яблуко краще від найбільшого розміром яблука. Наприклад, візьміть райські яблучка. Вони винні, але смачні. Чи, наприклад, кислиці, або квасні яблука. Чим вони погані? Цього літа на яблука страшенний урожай. Буде стільки яблук, що їх підводами возитимуть. <...>

Що робити? Якби знати таке чарівне слово заклинання, щоб яблука самі йшли до мене!.. Я думаю так довго, аж поки придумую. Не чарівне слово і не заклинання, а зовсім іншу річ. Дрючок. Довгий дрючок із цвяхом на кінці. Якщо ви цвяхом цього дрючка наколете яблуко і потягнете до себе – воно ваше. Вам треба лише держати дрючок так, щоб яблучко, крий боже, не впало на землю. А втім, коли яблуко впаде, теж не біда. Вона подумає, що його вітер збив. Зрозуміла річ, не можна попсувати цвяхом яблуко, а то вона здогадається... Присягаюсь вам словом честі, що я жодного яблука не попсував і жодне не впало в мене. У мене яблука не падають. Я знаю, як треба держати дрючок, коли рвеш яблука. Головне – не поспішати. Що, часу не вистачить? Поцупили яблуко і їжте його собі тихенько, відпочиньте трохи і рвіть далі. Ручуся вам, що ніяка жива істота не дізнається!

З. Толкачов.
Хлопчик Мотл. *1964 р.*

Будьте пророком і здогадайтесь, що відьма знає, скільки яблук на кожному дереві! Вона, мабуть, удень їх перелічила, а другого дня помітила, що бракує кількох штук. Тоді вона сховалась у себе на горищі і почала підглядати, може, їй удасться впіймати злодія. Так я гадаю. А то звідки вона могла дізнатись, що я лежу на даху Мендла, різникового хлопця, і орудую дрючком? <...> Але ж Менашиха не дурна, вона пішла до моєї мами, і до нашої сусідки Песі, і до різникової жінки, взяла їх усіх трьох з собою, видерлася разом з ними до нас на горище (що відьма вигадає!). З горища їм уже не важко було побачити у віконці, як я орудую дрючком.

– Ну? Що ви скажете на своє золотко? Тепер ви вже вірите? <...>

А відьма стоїть над нею і під'юджує чоловічим голосом:

– Шмагати треба його, такого шибеника! Шкуру спускати! Катувати, щоб кров текла! <...>

Мама не дозволяє їй вимовити слово «злодій».

– Він сирота! Бідна сирота! – доводить мама фельдшерисі, цілує в неї руки і просить, щоб та пробачила мені, запевняючи, що цього більше вже не буде! Вона присягається усіма святими, що це востаннє. А як ні – нехай вона сама помре або, крий боже, мене поховає!..

– Нехай заприсягнеться, що більше навіть не заглядатиме до мене в сад! – вимагає фельдшериха своїм чоловічим голосом без крапельки жалю до сироти.

– Щоб мені руки відсохли! Щоб мені очі повилазили! – кажу я і йду з мамою додому. Вислуховую її напучування, ридання і сам теж голосно плачу. <...>

Літературний практикум

1. Яким Мотл уявляє собі рай? Як характеризує хлопчика таке уявлення?

2. Які біблійні та фольклорні мотиви звучать в описі райського місця? Яку роль вони відіграють у відображенні поетичного сприйняття світу, притаманного герою?

3. Як в описі саду розкривається багатство поетичної уяви Мотла? Які поетичні образи виникли в уяві хлопчика, коли він споглядав за сусідським фруктовим садом?

4. Розвиваймо мовлення. *Словесне малювання.* 1) Як в описі фруктового саду розкрито багатство поетичної уяви Мотла? 2) Випишіть із тексту словосполучення з прикметниками, які описують «райський сад» Мотла. За їхньою допомогою складіть опис фруктового саду. 3) Опишіть свій улюблений фрукт чи ягоду, розказавши історію, пов'язану з ним.

5. Як спогад з абрикосами характеризує стосунки в родині Мотла? Яким хлопчику запам'ятався батько?

6. Як мати ставиться до витівок сина? Чому вона не дозволила назвати Мотла злодієм?

VII. НАПІЙ МОГО БРАТА ЕЛІ

<...> ...Я дуже занятий. Я заробляю гроші. Розношу напій, що його готує мій брат Еля власними руками. Він навчився виробляти напій по книжці, яка коштує тільки один карбованець, а заробити можна нею сто карбованців на місяць і більше. Як тільки мій брат Еля прочитав, що є така книга на світі, він негайно переказав поштою карбованця (останнього карбованця) і приніс мамі радісну звістку, щоб вона більше не журилася.

– Мамо, хвалити бога, ми врятовані! Заробітками ми вже забезпечені он як! (Він показав рукою на шию.)

– А що таке? – запитує мама.– Ти дістав посаду?

– Ще краще, ніж посада! – відповідає мій брат Еля, а очі йому сяють. Певно, з великої радості. Він просить заждати ще кілька днів, поки прибуде книга.

– Що це за книга? – запитує мама.

– Це чудесна книга! – каже мій брат Еля і запитує її, чи вона буде задоволена сотнею карбованців на місяць? <...>

Хвалити бога! Вже є книга. Тільки-но ми її розпакували, як мій брат Еля сів читати. Ой, ой, що він там вичитав! Скільки є засобів заробляти гроші різними рецептами! Рецепт заробити сто карбованців на місяць, виробляючи найкраще чорнило. Рецепт заробити сто карбованців на місяць, виробляючи добрячу чорну ваксу. Рецепт заробити сто карбованців на місяць, виганяючи мишей, тарганів та іншу бридоту. Рецепт заробити сто карбованців і більше на місяць, виробляючи лікери, солодку горілку, лимонад, содову воду, квас та інші ще дешевші напої.

Мій брат Еля зупинився на останньому рецепті. По-перше, тому що можна заробити ще більше, ніж сто карбованців на місяць. По-друге, не треба бруднитися чорнилом чи ваксою і мати діло з мишами, тарганами та іншою бридотою. Справа лише в тому, до якого напою взятися? <...> Квас – це такий напій, що коштує дешево і його п'ють багато. А надто ще в таке палюче літо, як тепер. <...>

Проте, коли ви мені пообіцяєте, що це залишиться таємницею, можу вам сказати, що саме входить у напій. Я знаю, що він купує. Там є лушпайка від лимона, рідкий мед (меляса) і ще одна, кисла, як оцет, річ, яка зветься «криметартерум», а решта – вода... Води там більше над усе. Що більше води – то більше квасу. Це все добре розмішується звичайним дрючком, – так написано в книзі, – і напій готовий. Потім його наливають у великий глек і вкидають туди грудку льоду. Лід – це головне! Без льоду весь напій копійки щербатої не вартий. Це я вам кажу не по книзі, бо сам одного разу скуштував трохи квасу без льоду, і мені здалося, що смерть моя прийшла!

Коли зготували першу бочку квасу, було вирішено, що носитиму його на продаж я. А хто ж, як не я? Моєму братові Елі не личить. Адже він уже жонатий. Мамі – і поготів. Ми ніколи не допустимо, щоб мама ходила по базару з глеком і кричала: «Квасу! Квасу! Люди, квасу!» Всі погодились на тому, що це мусить бути моя робота. Я сам теж був такої думки. <...>

Видання «Motl Peysi, dem khazans» Шолом-Алейхема, *1953 р.*

Перший глек я спродав за пів години і повернувся додому з виторгом мало не на п'ять злотих. Мій брат Еля віддав гроші мамі, а мені одразу налляв свіжий глек. Він сказав, що, коли я зможу обернутись так п'ять-шість разів за день, ми заробимо якраз сто карбованців на місяць. <...> Всі гроші забирає лід. Тим-то треба старатися якнайшвидше спродати глек з напоєм, щоб грудка льоду придалася і на другий глек, і на третій глек, і так далі. Тим-то треба ходити з напоєм якомога швидше, навіть не ходити, а бігати. За мною біжать ще хлопчаки, урвиголови, ціла зграя. Вони перекривляють мене, як я співаю. Але мені на них наплювати. Я намагаюсь швиденько покінчити з глеком квасу і поспішаю додому, щоб взяти новий глек. <...>

Всі троє сміються, радіють, що я такий спритний. Тільки на очах у мами я бачу сльози. Та це вже стара історія – мама мусить плакати! Я б хотів знати: чи всі матері отак завжди плачуть, як моя мама?

Нам щастить, ніврокy, аж далі нікуди. Щодня посилюється спека. Просто горить усе! Люди умлівають від спеки, діти падають, як мухи. Якби не склянка квасу, можна було б згоріти. Я повертаюся з глеком додому, не перебільшуючи, разів з десять на день.

Мій брат Еля заглядає одним оком у бочку і каже, що там уже дно світиться. Він знаходить вихід і доливає ще кілька відер води. Цей вихід я знайшов ще раніше за нього. Мушу вам признатися, що я те саме проробив уже кілька разів. Мало не щодня я завертаю до нашої сусідки Песі і даю кожному покуштувати по склянці нашого напою: її чоловікові, палітурникові Мойше, даю дві склянки. Він добра людина. Усім дітям теж даю по склянці. Нехай і вони знають, який напій ми можемо виробляти.

Сліпому дядькові я теж даю покуштувати склянку квасу. Шкода його. Він, бідолашний, каліка. Усім моїм знайомим я даю квас. Задурно, не беручи ні копійки. А щоб не було збитків, я доливаю глек водою. На кожну склянку квасу, яку даю задурно, доливаю дві склянки води.

Те саме роблять і дома. Наприклад, мій брат Еля випиває склянку квасу і одразу доливає водою. Він має рацію. Шкода копійки. <...> Мати часом вип'є склянку квасу (її треба просити, сама вона не візьме!), і знову одразу доливають водою. Одним словом, ми задурно не витрачаємо ні краплі і, хвалити бога, заробляємо гарно. Мама сплатила багато боргів. Викупила кілька потрібних заставлених речей, постіль нашу. У хаті з'явилися столик, стільці. На суботу ми вже маємо м'ясо, рибу і білі калачі. Мені пообіцяли на свято нові черевики. Здається, нікому не було так добре, як мені!

Будьте пророком і вгадайте, що скоїться таке лихо і наш напій спротивиться всім, хоч виливай його в помийницю! Щастя, що мене хоч не забрали до поліції. Ви тільки послухайте, що сталося! Одного разу я заскочив з глеком квасу до нашої сусідки Песі. Всі взяли там по склянці квасу, і я сам теж з ними за компанію. Підрахувавши, що мені бракує склянок дванадцять-тринадцять напою, я заскочив до сіней, де у них стоїть вода. Замість діжки з водою, я, певно, потрапив до балії, що в ній перуть білизну, і, плюхнувши склянок з п'ятнадцять-двадцять в глек, вибіг на вулицю <...>

Зупиняє мене один, сплачує копійку і наказує налити склянку квасу. Він випиває всю склянку і скривлюється.

– Хлопчику, що це в тебе за напій?

Я його не слухаю. Стоять ще двоє і ждуть, щоб я їм налив. Один випиває пів склянки, другий – третину. Вони платять, спльовують і йдуть геть. Ще один підносить склянку до губів, пробує і каже, що відгонить милом і що напій нібито солоний. Ще один, глянувши на склянку, віддає її мені з таким запитанням:

– Що це в тебе?

– Такий напій,– кажу я.

– Напій? – озивається він до мене. – Смердота, а не напій!

Один підходить, пробує і вихлюпує мені в обличчя. За хвилину збирається навколо мене цілий натовп чоловіків, жінок і дітей. Всі гомонять, розмахують руками, галасують. Помітив городовий, що зібрався натовп, підходить і запитує, в чім річ? Йому розповідають. Він підходить ближче, заглядає в глек і наказує, щоб я йому дав покуштувати. Я наливаю йому склянку квасу. Городовий відпиває, спльовує і сповнюється люті.

– Де ти взяв такі помиї? – запитує він мене.

– Це з книжки,– кажу я йому,– робота мого брата. Мій брат сам готує. <...>

Здіймається галас, гармидер, тарарам. Щохвилини підходять нові люди. Городовий держить мене за руку і хоче одвести нас (мене і напій) просто до поліції. А галас стає ще більший: «Сирота. Бідна сирота!» – чую я з усіх боків. Серце мені підказує, що справа погана. Я дивлюсь на юрбу, що навколо мене: «Люди добрі, згляньтесь!..» Дехто хоче всунути городовому в руку монету. Та він не бере. Тоді один старий дід із злодійкуватими очима каже мені:

– Мотл! Виривайся з його рук і тікай!

Я вириваюсь, беру ноги на плечі і гайда додому! Ні живий ні мертвий ввалююсь у хату...

– Де глек? – запитує мене мій брат Еля.

– У поліції! – відповідаю я йому і припадаю до матері з плачем. <...>

X. ВУЛИЦЯ ЧХАЄ

Знаєте, що у нас тепер на черзі? Миші! Мій брат Еля цілий тиждень вивчав книгу, з допомогою якої роблять гроші, – «За карбованця – сотню». Він уже навчився виганяти мишей, тарганів та іншу бридоту. Щурів теж. Нехай його тільки впустять з його порошком – не лишиться жодної миші. Вони втікають, а багато з них подихає. Немає більше мишей, та й годі! Як він це робить – не знаю. Це секрет. Про цей секрет знає тільки книга і він, більше ніхто. Книгу він ховає за пазухою, а порошок у папір. Порошок червонястий, розмелений тонко, як табака. Зветься він «чемериця».

М. Шагал.
Будинок у Ліозні. *1908 р.*

– Що таке чемериця?

– Турецький перець.

– А що таке турецький перець?

– Я тобі дам «а що таке?», головою двері розчахнеш.

Так каже мені мій брат Еля. Він не любить, коли його багато розпитують і відривають від роботи. Я дивлюсь і мовчу. Бачу, що, крім червоного порошку, є в нього ще якийсь порошок. Теж добрий проти мишей. Але з ним треба бути обережним! <...>

Мій брат Еля має ваду – він любить, щоб усього було багато: квасу – ціла діжка. Чорнила – ти-

сячі пляшок, порошку проти мишей – повний мішок! Чоловік нашої сусідки, палітурник Мойше, уже сказав йому: «Навіщо тобі стільки?» Але мій брат Еля дав йому перцю з маком за це. Якби хоч замкнули мішок десь у шафі. А то всі пішли і лишили мене самого з мішком. Чим я завинив, що сів на хвилинку верхи на нього? <...> Звідки було мені знати, що мішок лусне і з нього висиплеться щось жовте? Це таки отой жовтий порошок, яким мій брат Еля виганяє мишей. Він має такий гострий запах, що можна знепритомніти! Я нахиляюсь, хочу зібрати розсипане, коли на мене раптом нападає чхання. Здається, якби я винюхав цілу бляшанку табаки, мені не довелося б так сильно чхати. Я чхаю так довго, аж поки вибігаю надвір – може, тут перестану чхати. Де там! Приходить мама і помічає, що я чхаю. Вона мене запитує, що трапилось. Але я не можу відповісти, а тільки «чхи!», та «чхи!», і ще раз «чхи!».

– Лишенько мені. Де ти впіймав такий нежить? – каже мені мама і заламує руки.

Не перестаючи чхати, показую рукою туди, на хату. Вона входить і одразу вибігає назад, чхаючи ще більше, ніж я. Приходить мій брат Еля і помічає, як ми обоє чхаємо.

– Що тут сталося? – запитує він.

Мама показує йому рукою на хату. Він забігає туди й вискакує з галасом:

– Хто це роз... Чхи! Чхи! Чхи!

Я давно вже не бачив мого брата Елю в такому гніві, як оце зараз. Він поривається з кулаками до мене. Щастя, що він чхає, а то зробив би мене калікою. Моя братова Бруха приходить, застає нас усіх трьох перед хатою. Ми держимось руками за груди і чхаємо.

– Що з вами? Чого ви раптом розчхалися?

Що їй на це відповісти? Хіба ми можемо слово вимовити?

Показуємо їй руками на хату. Вона заскакує туди, вибігає одразу назад червона як буряк і нападає на мого брата Елю:

– Що я тобі ка... Чхи! Чхи! Чхи!

Приходить наша сусідка гладка Песя. Вона говорить до нас, але ніхто не може відповісти їй ні слова. Показуємо їй руками на хату, вона входить і вибігає звідти:

– Що це ви такого на... Чхи! Чхи! Чхи!..

Наша сусідка махає руками. Приходить її чоловік, палітурник. Він дивиться на нас і сміється.

– Що це на вас напало таке чхання?

– Потрудіться ту... Чхи! Чхи! Чхи! – кажемо ми йому і показуємо на хату. Палітурник заходить у хату і вискакує звідти регочучись:

– Я вже знаю, що це таке. Я понюхав. Це чеме... Чхи! Чхи!

Він хапається обома руками за груди і апетитно чхає... Після кожного чхання він підстрибує, стає навшпиньки, чхає і знову підстрибує, і знову чхає і так далі. За пів години чхають уже всі наші сусіди і сусідки з їхніми дядьками, тітками, троюрідними братами та всіма знайомими – вся вулиця від краю до краю без упину чхає!

Чого це мій брат Еля так злякався? Мабуть, він боїться, щоб на ньому не окошилося все це чхання! Він бере мене за руку, і, чхаючи,

ми вдвох подаємося до його товариша Пині. Поминуло добрих пів години, аж поки ми змогли говорити по-людському. Мій брат Еля розповів своєму товаришеві Пині всю пригоду. Пиня вислухав його уважно, як лікар слухав хворого. Коли мій брат Еля закінчив, його товариш Пиня звернувся до нього:

– Ану, покажи-но мені твою книжку.

Мій брат Еля виймає книжку з бічної кишені і подає її своєму товаришеві Пині. Його товариш Пиня читає на першій сторінці «За одного карбованця – сто карбованців! Засіб, як з нічого, голими руками, заробити за місяць сто карбованців і більше!..» Він бере книжку і шпурляє її в піч, у самий вогонь. Мій брат Еля кидається з простягненими руками до вогню. Але Пиня зупиняє його:

– Помалу, не поспішай!

Ще кілька хвилин, і з книги мого брата Елі, яка навчає заробляти щомісяця сто карбованців і більше, зосталася купка попелу. Лишився тільки уривок обгорілого паперу, де насилу можна було прочитати «чемериця». <...>

Частина друга

В АМЕРИЦІ
VI. НА НЬЮ-ЙОРКСЬКІЙ ВУЛИЦІ

З. Толкачов. Зупинка в дорозі («Хлопчик Мотл»). *1945 р.*

В'їзд до Нью-Йорка страшний! Сама по собі їзда не така жахлива, як пересідання з вагона до вагона. Тільки-но, здається, сіли, – і вже ви летите, як орли, у височині довгим вузьким мостом, – в'язи скрутити можна! Це тут називається «елівейтор». Може, гадаєте, що це вже кінець? Заждіть трохи. Вилазите з елівейтора, пересідаєте в інший вагон, спускаєтесь вниз, як у льох, і уже мчите під землею так швидко, що аж мигтить в очах. Це тут називається «цобгей». Чому цобгей? Мій брат Еля доводить, що у нас кажуть «цобгей», коли поганяють волів.

Наш товариш Пиня страшенно сміється з нього.

– Порівняв підземну залізницю з волами! – каже він. – Воли ледве пересувають ноги, а тут летимо, як на крилах.

– На те і Америка, щоб усе літало... – відповідає Еля. <...>

Хто не бував на нью-йоркських вулицях – той нічого цікавого не бачив. Кого тільки не зустрінете тут! Чоловіки торгують. Жінки сидять і балакають. Малі діти сплять у колясках. Всі коляски мають один вигляд. Тут же на вулиці немовлят годують молоком з маленьких пляшечок. Більші діти граються в різноманітні ігри – ґудзиками,

Нью-Йорк на початку XX ст.

коліщатами, м'ячами, візочками, санчатами, катаються на «скейті». Це така штука на чотирьох коліщатах, прив'язана до ніг. Діти їздять на них.

Можна оглухнути від галасу, що його здіймають діти на вулиці. Вулиця належить дітям. Ніхто не насмілиться їх звідси прогнати. Взагалі Америка – країна, створена для дітей. Через те я й люблю цю країну. Ану нехай хто спробує мене зачепити пальцем! Мій брат Еля відчув це на своїй шкурі. Він уже десятому закаже. Ось як це сталося.

Одного разу я з Мендлом були на вулиці і грали в «чекес». Це така гра з кругленькими дерев'яними ґудзиками, якими стріляють. І от коли ми захопилися цією грою, прийшов мій брат Еля і за старою звичкою схопив мене за вухо однією рукою, а другою збирався затопити мені ляпаса. Аж тут, неначе з-під землі, з'явився хлопчина, високий такий гомила. Він підбіг до мого брата і вирвав мене з його рук. Потім закачав рукави і сказав щось Елі по-американськи. Але ж мій брат Еля не розуміє англійської мови. Тоді гомила підніс йому під носа великий кулак.

Зібрався натовп. Мій брат почав виправдовуватися єврейською мовою, що він доводиться мені братом, отож має право навчати мене розуму. Але ті, що позбігалися, пояснили йому, що в Америці такого не дозволяють: брат чи не брат, а бити маленьких тут заборонено.

Ну, хіба можна не любити таку країну? <...>

IX. МИ ПРАЦЮЄМО В МАЙСТЕРНІ

Як працюють у майстерні – не можу вам точно сказати. Я сам не знаю. Мене туди не пускають, бо я ще неповнолітній. Знаю тільки те, що чую від мого брата Елі і від нашого товариша Пині. Щовечора, повертаючись додому з майстерні, вони розказують дивовижні речі. Приходять вони змучені і голодні.

Сідаємо вечеряти. Тут це зветься «сапер». Бруха терпіти не може цього слова, як набожний єврей – свинину. Не може вона також слу-

хати, коли кажуть «стакінгс». Ви ніколи не здогадаєтесь, що «стакінгс» – це... панчохи.

Або, приміром, як вам подобається слово «дішес»? Здається, каже Бруха, що «посуд» набагато краще. Або що може бути простіше від слова «ложки»? Ні, це їм не до смаку. По-їхньому ложка – це «спун». Недарма повторює Бруха приказку (вона має свої власні приказки): «Яка країна, така й мова...».

Бруха незадоволена. Мама теж. <...> Ви бачили коли-небудь, щоб жінки були задоволені? Вони оплакують нас, чоловіків, що ми змушені так тяжко працювати в Америці, щоб «робити долари». Це ж не жарт – працювати в майстерні. О пів на сьому ранку вже треба бути на роботі. Годину забирає поїздка туди. А щось перекусити треба? А помолитись і поготів! Тепер підрахуйте, коли нам доводиться вставати? А спізнитись не можна навіть і на хвилинку. Бо коли спізнюєтесь, вам вираховують за кожних п'ять хвилин – пів дня роботи. Як довідуються – спізнилися ви чи ні? На те й Америка. В Америці кожна майстерня має такого годинника. Коли приходите на роботу, ви насамперед підходите до годинника і натискуєте його. Тут він називається «клок». Слово «клок», каже мій брат Еля, походить від єврейського слова «глок»[1]. Дзвін дзвонить, каже Еля, і годинник теж дзвонить. Але тільки стінний годинник. Маєте доказ: кишеньковий годинник не дзвонить і зветься тут «ватч».

– Чому «ватч»? – запитую Елю.

– А як йому зватися?

– Ватчик.

– Чому «ватчик»? – запитує мене Еля.

– Тому що це годинничок. Так само як «бой» означає хлопець, а хлопчик – «бойчик»... А зовсім маленьке хлопча – «бойча»...

Еля сердиться і каже мені, що я навчився в нашого товариша Пині казати все наперекір. Щастя, що Пині немає при цьому. Був би Пиня, вони б засперечалися про слово «ватч» так, як вони сперечалися про слово «брек-фіш» – сніданок.

Еля сказав, що сніданок називається «брек-фіш» тому, що на «брек-фіш»[2] їдять рибу або оселедці.

– Якщо оселедці, чому ж не кажуть «брекгерінг»[3]? – спитав Пиня.

– Дурна твоя голова! – відповів Еля.– А оселедець хіба не риба?

Пиня почуває, що він битий, і каже:

– Знаєш що, спитаймо в американського єврея!

Вони не лінуються, зупиняють поголеного єврея посеред вулиці (це було в суботу) і запитують у нього:

– Вибачте, ви давно вже в Америці?

– Тридцять років, – відповідає той. – А що таке?

– Ми хочемо, – кажуть вони, – щоб ви пояснили нам, чому це у вас називають сніданок «брек-фіш»?

– Хто вам сказав, що сніданок – це «брек-фіш»?

– А як же?

---

[1] *Глок* – дзвін (євр.).

[2] *Фіш* – риба (євр.).

[3] *Ге́рінг* – оселедець (євр.).

– Брекфест! Брекфест! Брекфест! – кричить їм єврей тричі просто в обличчя і додає: – Зелені дикуни...

Переклад *Є. Райцина*

Запитання і завдання до прочитаних уривків

1. Перейшовши за посиланнями *https://forms.gle/QBGM9NbrYyhkH1KY9* або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події повісті «Хлопчик Мотл».

2. Розкажіть про соціальне становище родини Мотла. Обґрунтуйте свою розповідь прикладами з тексту.

3. Які риси характеру Елі та Мотла розкриваються в розповіді про їхні спроби заробити гроші в різний спосіб? Чому ці спроби зазнають краху?

4. З яких причин Еля та Мотл зіпсували напій, який вони продавали? Над чим сміється в цьому епізоді оповідач?

5. Знайдіть у тексті деталі, у яких розкриваються властиві Мотлу доброта та співчутливість.

6. Як Мотл описує Америку? Чим подобається йому ця країна? А хто з персонажів критично ставиться до нової батьківщини?

7. Творча лабораторія. А. Розіграйте за особами історію з чемерицею «Вулиця чхає», намагаючись інтонацією, мімікою, жестами передати почуття та характери дійових осіб. Як Шолом-Алейхем досягає комічних ефектів? **Б.** Випишіть з розділу VII повісті «Напій мого брата Елі» словосполучення з дієсловами, за допомогою яких у перекладі передано комічність ситуації з продажем зіпсованого квасу. Наприклад: *покуштувати по склянці*, *плюхнувши склянок з п'ятнадцять-двадцять*, *беру ноги на плечі...* Використовуючи виписані опорні словосполучення, перекажіть події через сприйняття: 1) сусідки Песі; 2) брата Елі; 3) постраждалого покупця квасу.

8. Робота в групах. Об'єднавшись у групи, пограйте в рольову гру «Три стільці Волта Діснея», у якій учасники розглядають поставлене завдання з трьох точок зору: творчої, реалістичної та критичної. Кожен учасник групи бере на себе певну роль: мрійника, реаліста чи критика, і за чергою зможе спробувати себе в кожній із трьох ролей, розмірковуючи над питанням «Що чекає на родину Мотла в Америці?».

9. Філологічний майстер-клас. Знайдіть у прочитаних уривках: 1) приклади комічного використання гри слів і фразеологізмів; 2) елементи місцевого колориту; 3) приклади іронії. Поясніть художню роль цих прийомів у творі.

Широку відомість принесла Шолом-Алейхему його повість **«Пісня пісень».** Назву твору дала однойменна книга Старого Заповіту, приписувана царю Соломону. До неї увійшли любовні гімни, що оповідають про взаємні почуття правителя Ізраїлю і селянки Суламіфі. Однак Шолом-Алейхем не просто переказав вічний сюжет – він створив власний гімн великому коханню.

І. Клейнер. Пісня песень

Закоханий юнак Шимек проголосив, що відчуває до Бузі «ту святу, полум'яно-пекельну любов, яку оспівано в біблійній "Пісні пісень"».

Дізнатися історію кохання Шимека й Бузі ви можете, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/7eJrIftI* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання уривка

1. Що надає повісті «Пісня пісень» поетичного характеру?
2. Що свідчить про силу кохання Шимека та Бузі?
3. Як змінюються почуття закоханих із часом?
4. Чому, на вашу думку, Шолом-Алейхем дав цьому твору назву «Пісня пісень»?

Твори Шолом-Алейхема були важливим джерелом натхнення Марка Шагала – художника єврейського походження, що зажив світової слави. Так само як Шолом-Алейхем, Шагал відтворював у своїх картинах атмосферу східноєвропейських єврейських містечок, пронизану глибоким зв'язком з культурною та релігійною традицією, яскравими елементами народної фантазії та досвідом сусідування зі слов'янськими народами.

Особливо популярною серед театральних режисерів є глибоко людяна, драматична й водночас оптимістична повість «Тев'є-молочник». Уперше цей твір утілився на сцені в бродвейському[1] мюзиклі «Скрипаль на даху», назву якого навіяно картиною Шагала «Скрипаль». Спектакль цей вийшов у 1964 р. й став однією з найпопулярніших вистав на Бродвеї. За вісім років і дев'ять місяців його показано 3242 рази!

М. Шагал. Скрипаль. *1913 р.*

М. Шагал. Я та село. *1911 р.*

[1] *Бродве́йський* – від Бродвей: одна з вулиць Нью-Йорка, на якій розташовано тридцять дев'ять великих театрів, завдяки чому весь квартал названо театральним.

Один з найуспішніших проєктів на українській театральній сцені – постановка Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка «Тев'є-Тевель» (за п'єсою Григорія Горіна, яку написано за мотивами творів Шолом-Алейхема; режисер Сергій Данченко). Протягом багатьох років головну роль у цій виставі виконував народний артист України Богдан Ступка. У 2004 р. після трьохсотого показу спектаклю Ступка здобув титул «Жива легенда». Талановитому актору вдалося створити надзвичайно проникливий сценічний образ, у якому поєдналися ліризм і самоіронія, щирий сміх і гіркі сльози, життєва мудрість і по-дитячому ніжна душа. Онука Шолом-Алейхема Бел Кауфман визнала Ступку «найкращим Тев'є-молочником».

Сцена з вистави «Тев'є-Тевель».
Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка

1. Як ви гадаєте, чим пояснюється величезна популярність театральних вистав за творами Шолом-Алейхема?

2. Розгляньте репродукції картин М. Шагала (с. 140, 146). Яким є зображене на них єврейське життя? Порівняйте ці репродукції з прочитаними вами уривками з повісті «Хлопчик Мотл».

Існує чимало фільмів, знятих за творами Шолом-Алейхема. Цікаву кінематографічну версію Шолом-алейхемовського твору «Пісня пісень» запропонувала українсько-німецька режисерка Єва Нейман. Її стрічка «Пісня пісень» (2015 р.) з дивовижною точністю відтворює побут єврейської громади початку XX ст., який різко дисонує з дитячими мріями головних персонажів. Картина отримала низку престижних відзнак, зокрема приз екуменічного журі на Міжнародному кінофестивалі в Карлових Варах (Чехія), нагороди в номінаціях

Кадр із кінофільму «Пісня пісень» (*режисер Є. Нейман, 2015 р.*)

«Найкращий фільм» і «Найкращий український фільм» на Одеському міжнародному кінофестивалі, Премію Національної спілки кінематографістів України в номінації «Найкращий ігровий фільм».

1. Чи вдалося, на вашу думку, режисерові «Пісні пісень» відтворити атмосферу літературного оригіналу?
2. Що нового додали автори фільму до історії Шолом-Алейхема? Чи вважаєте ви ці знахідки вдалими?

РОЗДІЛ 2
ЗОВНІШНІ ВИПРОБУВАННЯ І ВНУТРІШНІ ПЕРЕМОГИ

Пригадайте твори зарубіжних авторів, у яких зображено боротьбу людини за виживання. Які душевні якості виявляли персонажі цих творів?

Джеймс Олдрідж (1918–2015)

Творчий шлях англійського прозаїка Джеймса Олдріджа охоплює близько пів століття. Перші його твори побачили світ за років Другої світової війни, останні опубліковано у XXI ст., тож доробок цього письменника є, по суті, своєрідним літописом духовного життя кількох поколінь.

Народився Дж. Олдрідж 10 липня 1918 р. в селищі Вайт-Гіллс (Австралія). Його батьки, англійці за походженням і за духом, понад усе цінували сімейний затишок. Вони прагли підтримувати в родині злагоду, взаєморозуміння і теплі стосунки. Джеймс був п'ятою, наймолодшою дитиною в родині.

Незважаючи на матеріальні нестатки, п'ятеро дітей подружжя Олдріджів почувалися щасливими. Згодом у автобіографічному оповіданні «Батькова сорока» письменник згадував свої дитячі роки так: *«Жили ми у великому дерев'яному будинку, який зводили десь там, за сотні миль від міста, а потім притягнули сюди на котках. Будинок стояв у величезному саду – найбільшому в містечку. Овочами й фруктами в нас опікувався батько, а чудовим садом – мама, яка вкладала в нього весь свій сум за рідною Англією. Жили ми тихо й усамітнено, як і годиться добропорядній англійській родині – окрасі міста»*.

Олдрідж виріс на природі, тож з дитинства розумів, що виживання потребує від людини неабиякого напруження розуму, сил і волі. Певний час майбутній письменник мріяв про те, як людство перетворить велику пустелю на квітучий сад. Згодом ці уявлення стали світоглядним підґрунтям теми природи у творах митця.

Подорослішати Джеймсу довелося рано. Щоб допомогти родині під час економічної кризи, яка охопила Австралію на початку 1930-х років, чотирнадцятилітній хлопчина мусив улаштуватися на підробітки. Тоді він усвідомив, що навіть найнаполегливіша праця не може врятувати від поневірянь і невпевненості в майбутньому, якщо в суспільстві панують несправедливі закони.

Після закінчення школи юнак вступив до Мельбурнського комерційного коледжу. Навчання було платним, і Джеймс самостійно заробляв на освіту, працюючи помічником бібліотекаря ілюстративного відділу однієї з місцевих газет. Не обмежуючись обов'язками, передбаченими посадою, Олдрідж добирав заголовки до статей, готував матеріали для ілюстрованого додатка. Ця робота прищепила йому смак до журналістики.

Бажання стати відомим привело Джеймса до Лондона, де можна було зробити кар'єру в газетярському світі. У двадцять один рік Олдрідж став військовим журналістом. Під час Другої світової війни працював військовим кореспондентом на Близькому Сході. Завдяки сміливості та прагненню будувати статті лише на перевірених фактах став першокласним кореспондентом.

А втім, журналістика не була єдиним напрямом творчого розвитку Олдріджа. Крім воєнних репортажів, він писав художні замальовки, нариси, новели.

Перший роман «Справа честі» (1942) приніс молодому письменникові великий успіх. У творі розповідається історія молодого пілота Королівських військово-повітряних сил Великої Британії, який воює на застарілій авіатехніці. Пілотам був присвячений також другий роман Олдріджа, «Морський орел» (1944). У двох подальших романах, «Дипломат» (1949) і «Гори і зброя» (1974) було зображено працю радянських та англійських дипломатів. Від середини 1960-х років Олдрідж пише твори для дитячої та юнацької читацької аудиторії. У роботі над цими текстами вдосконалювалася його письменницька манера, що характеризувалася чітким сюжетним малюнком, ясним та емоційно напруженим стилем, виразністю образів.

Потужним джерелом творчості Олдріджа були особисті переживання, пов'язані зі спогадами дитинства, знайомством з різними культурними традиціями та улюбленими захопленнями: мисливством, риболовлею, авіацією, підводним плаванням. Однак незалежно від теми чи предмета художнього зображення в центрі уваги письменника завжди залишалося духовне життя людини – її внутрішні суперечності та зміни, помилки та осяяння. У пошуках сенсу життя і шляху до щастя герої Олдріджа зазвичай долають нелегкі випробування. Саме за таких обставин читачеві відкривається справжня ціна і їхньої мети, і кожного кроку до неї.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство та юність Дж. Олдріджа. Що спонукало його переїхати до Англії?
2. Чому, на вашу думку, письменник зміг стати успішним військовим журналістом?
3. До яких тем звертався у своїй творчості Дж. Олдрідж?

Читаючи оповідання, відзначте всі згадки про останній дюйм. Якими емоціями це словосполучення забарвлюється в різних частинах твору? З'ясуйте його символічні значення.

ОСТАННІЙ ДЮЙМ

(Скорочено)

Обкладинка книжки Дж. Олдріджа «Останній дюйм» (*видавництво «BookChef», 2021 р.*)

Добре, коли після двадцяти років роботи льотчиком ти й в сорок ще відчуваєш задоволення від польоту; добре, коли ти ще можеш радіти з того, як артистично точно посадив машину: легенько натиснеш ручку, піднімеш невеличку хмарку куряви й плавно відвоюєш останній дюйм над землею! Особливо коли приземляєшся на сніг. Сніг – чудова підстилка під колеса, і добре сісти на сніг – це так само приємно, як пройтися босими ногами по пухнастому килиму в готелі.

Але з польотами на ДС-3, коли, бувало, піднімеш у повітря стареньку машину за будь-якої погоди й летиш над полями навмання, уже покінчено. Робота в Канаді добре загартувала його. Не дивно, що він закінчив своє льотне життя над пустелею Червоного моря, літаючи на «Фейрчальді» нафтоекспортної компанії «Тексєгипто», яка мала право на розвідку нафти по всьому єгипетському узбережжю. Посадкових майданчиків не було. Він садовив свою машину всюди, де хотіли висадитися геологи й гідрологи, тобто й на пісок, і на кущі, і на кам'янисте дно пересохлих струмків, і на довгі білі обмілини Червоного моря. Обмілини були найнебезпечніші: гладенька на вигляд поверхня пісків завжди була всіяна великими шматками білого корала, гострими по краях, мов бритва, і коли б не низький центр ваги «Фейрчальда», він не раз перекинувся б від проколу камери.

Але й це все було вже в минулому. Компанія «Тексєгипто» відмовилася від дорогих спроб знайти велике нафтове родовище... <...>

Отак він і залишився з порожніми руками, коли не брати до уваги байдужу дружину, якій він не був потрібен, та десятирічного сина, що народився надто пізно й – Бен розумів десь у глибині душі – чужого їм обом, самотнього, неприкаяного хлопчика, який у десять років розумів, що мати ним не цікавиться, а батько – стороння людина, яка не знає, про що з ним говорити, різка й небагатослівна в ті лічені хвилини, коли вони бували разом.

Літак Остер 5J1, побудований 1946 р.

От і ця хвилина не була кращою за інші. Бен узяв із собою хлопчика на «Остер», який страшенно кидало на висоті двох тисяч футів над узбережжям Червоного моря, і чекав, що сина ось-ось закачає.

– Коли тебе занудить, – сказав Бен, – нагни голову нижче, щоб не забруднити всю машину.

– Добре, – хлопчик мав дуже нещасний вигляд.

– Боїшся?

Маленький «Остер» нещадно кидало в розпеченому повітрі то в один, то в другий бік, але переляканий хлопчина все ж не губився і, відчайдушно смокчучи цукерку, розглядав прилади, компас, рухливий авіагоризонт.

– Трохи, – відповів хлопець тихим і несміливим голоском, не схожим на грубуваті голоси американських дітей. – А літак не зламається від цих поштовхів?

Бен не вмів заспокоювати сина, він сказав правду.

– Якщо машину не доглядати, вона неодмінно зламається.

– А ця... – почав хлопчик, але його дуже нудило, і він не закінчив.

– Ця в порядку, – роздратовано сказав батько. – Цілком справний літак.

Хлопчик опустив голову й тихенько заплакав.

Бен пожалкував, що взяв із собою сина. Усі великодушні поривання в них у сім'ї завжди закінчувалися невдачею, їм обом давно бракувало цього почуття – черствій, плаксивій, провінціальній матері й різкому, нервовому батькові. Якось під час одного з таких нападів великодушності Бен спробував повчити хлопчика вести літак, і хоч син виявився дуже кмітливим і досить швидко засвоїв основні правила, кожен окрик доводив хлопця до сліз...

– Не плач! – наказував йому тепер Бен. – Нічого тобі плакати. Підведи голову, чуєш, Деві!.. Підведи зараз же!

Але Деві сидів похнюпившись, а Бен дедалі більше жалкував, що взяв його, і сумовито поглядав на величезну мертву пустелю узбережжя Червоного моря, котра розстилалася під крилом літака, – суцільну смугу на тисячу миль, якою відокремлювалися ніжно розмиті акварельні фарби суходолу від бляклої зелені моря. Усе було нерухоме й мертве. Сонце випалювало тут усе живе, а весною вітри підіймали в повітря маси піску на тисячах квадратних миль і відносили його на той бік Індійського океану, де він і залишався навіки; пустеля зливалася з дном морським.

– Сядь прямо, – сказав він Деві, – коли хочеш навчитися, як іти на посадку.

Він знав, що тон у нього різкий, і сам завжди дивувався, чому не вміє розмовляти з хлопчиком. Деві підвів голову. Він ухопився за дошку управління і нахилився вперед. Бен торкнув важіль газу, почекав, доки зменшиться швидкість, а потім із силою потягнув рукоятку тримера, яка була дуже незручно приладнана в цих маленьких англійських літаках – угорі ліворуч, майже над головою. Раптовий поштовх пригнув голову хлопчика вниз, але він зразу ж підвів її і почав дивитися поверх опущеного носа машини на вузьку смугу білого піску вздовж затоки, схожої на коржа, кинутого в цю прибережну пустку. Батько вів літак прямо туди.

– А як ти знаєш, звідки віє вітер? – запитав хлопчик.

– По хвилях, по хмаринці, чуттям! – крикнув йому Бен.

Але він уже й сам не знав, чим керується, коли веде літак. Не думаючи, він знав з точністю до одного фута, де посадити машину. Дово-

дилося бути точним: гола смуга не давала йому жодної зайвої п'яді й опуститися на неї міг тільки дуже маленький літак. Звідси до найближчого населеного пункту було сто миль, а довкола – мертва пустеля.

– Найголовніше – це правильно розрахувати, – сказав Бен. – Коли вирівнюєш літак, треба, щоб відстань до землі була шість дюймів. Не фут і не три, а рівно шість дюймів! Якщо вище – стукнешся під час посадки, і літак буде пошкоджено. Надто низько – наскочиш на горбик і перекинешся. Головне – останній дюйм.

Деві кивнув. Він уже знав. Він бачив, як в Ель-Бабі, де вони брали напрокат машину, одного разу перекинувся такий «Остер». Учень, який літав на ньому, загинув.

– Бачиш! – закричав батько. – Шість дюймів. Коли він почне сідати, я беру назад ручку. Тягну її на себе. Отак! – сказав він, і літак торкнувся землі легко, мов сніжинка. – Останній дюйм! – Бен зразу ж вимкнув мотор і натиснув на ножні гальма. Ніс літака задерся вгору, а гальма не дали йому зануритись у воду – до неї лишилося шість чи сім футів.

Двоє льотчиків повітряної лінії, які відкрили цю бухту, назвали її Акулячою – не через форму, а через її мешканців. У ній завжди водилася сила-силенна великих акул. Вони запливали сюди із Червоного моря, ганяючись за косяками оселедців і кефалі, які час від часу шукали собі тут захистку. Бен і прилетів сюди, власне, заради акул, а тепер, коли потрапив у бухту, зовсім забув про хлопчика й тільки часом давав йому розпорядження: допомогти розвантажувати речі, закопати мішок з продуктами в мокрий пісок, змочити пісок морською водою, подавати інструменти й всякі дрібниці, потрібні для акваланга й камер. <...>

– Затягни на мені цей ремінь! – звелів він Деві.

На спині в нього був важкий акваланг. З двома його двадцятикілограмовими циліндрами зі стисненим повітрям він зможе пробути більше години на глибині тридцять футів. Глибше опускатися і не треба. Акули цього не роблять.

– І не кидай у воду каміння, – сказав батько, піднімаючи циліндричний водонепроникний кіноапарат і витираючи пісок з його ручки. – А то всю рибу поблизу сполохаєш. Навіть акул. Дай мені маску!

Акуляча бухта, Єгипет

Деві передав йому маску зі скляним забралом.

– Мене не буде хвилин двадцять. Потім я піднімуся, і ми поснідаємо, бо сонце вже високо. Ти поки що обклади камінням колеса машини й посидь під крилом у затінку. Зрозумів?

– Зрозумів, – відповів Деві.

Бен раптом відчув, що розмовляє з хлопчиком так, як розмовляв з дружиною, чия байду-

жість завжди викликала його на різкий і владний тон. Нічого дивного, що бідний хлопчина цурався їх обох.

– І про мене не турбуйся, – сказав він хлопчикові, заходячи у воду. Узявши в рот трубку й опустивши вниз кіноапарат, щоб той своєю вагою тягнув його на дно, Бен зник під водою. <...>

Хлопчик залишився на безлюдному березі, сам на сам з грізним морем і власними страхами. Тим часом Бен оглядав підводну частину бухти: акул тут було чимало, тож зйомка, за яку телекомпанія пообіцяла три тисячі доларів, мала бути успішною. За пів години льотчик із сином сіли снідати.

Деві дав йому рушник, і Бену довелося миритися із життям на сухій, гарячій землі. Він відчув, що зробив велику дурницю, узявшись за таку роботу. Він був добрим льотчиком по нерозвіданих трасах, а зовсім не якимсь авантюристом, що ганяється за акулами з підводним кіноапаратом. І все-таки йому пощастило, що він дістав хоч цю роботу. <...> Бену треба було швидко заробити гроші, і от з'явилася така можливість. <...>

– А хто-небудь знає, що ми тут? – спитав Деві спітнілого від сну батька, коли той знову збирався спуститися під воду.

– Чому ти запитуєш?

– Не знаю. Просто так.

– Ніхто не знає, що ми тут, – сказав Бен. – Ми дістали в єгиптян дозвіл летіти в Хургаду. Вони не знають, що ми залетіли так далеко. І не повинні знати. Це ти запам'ятай.

– А нас можуть знайти?

Бен подумав, що хлопчик боїться, чи не звинуватять їх у чомусь недозволеному. Діти завжди бояться, що їх спіймають на гарячому.

– Ні, прикордонники нас не знайдуть. З літака вони навряд чи помітять нашу машину. А суходолом ніхто сюди не добереться, навіть на віллісі, – він показав на море. – І звідти ніхто не прийде: там рифи...

– Невже ніхто-ніхто про нас не знає? – тривожно запитав хлопчик.

– Я ж кажу, що ні! – роздратовано відповів батько. Але раптом зрозумів, хоч і пізно, що Деві непокоїть не страх бути пійманим, він просто боїться лишитися сам. – Ти не бійся, – промовив Бен грубувато, – нічого з тобою не станеться!

– Зривається вітер, – сказав Деві, як завжди тихо й надто серйозно.

– Знаю. Я пробуду під водою лише пів години. Потім піднімуся, заряджу нову плівку й спущуся ще хвилин на десять. Займися тут чим-небудь. Шкода, що ти не захопив із собою вудочки.

«Треба було йому про це нагадати», – подумав Бен, занурюючись у воду разом із принадою з конини. Принаду він поклав на добре освітлену коралову гілку, а камеру встановив на виступі. Потім він міцно прив'язав м'ясо телефонним дротом до корала, щоб акулам важче було його відірвати.

Закінчивши цю справу, Бен відступив у невелику нішу на якихось десять футів від принади, щоб захистити себе ззаду. Він знав, що на акул не доведеться довго чекати.

У сріблястому просторі, там, де корали переходили в пісок, їх було вже п'ять. Він мав рацію. Акули прийшли зразу ж, почувши запах крові. Бен завмер, а коли видихав повітря, то притискував клапан до

корала за спиною, щоб пухирці повітря, лопаючись, не сполохали акул.

– Підходьте! Ближче! – заохочував він риб. Але їх і не треба було запрошувати.

Вони кинулися просто на шматок конини. Попереду йшла знайома плямиста акула-кішка, а за нею дві чи три акули тієї самої породи, але менші. Вони не пливли й навіть не ворушили плавниками; вони летіли вперед з великою швидкістю, наче сірі ракети. Підійшовши до м'яса, акули трохи звернули вбік, на ходу одриваючи шматки.

Він зняв на плівку все: наближення акул до цілі, якусь дерев'яну манеру роззявляти пащу, наче в них боліли зуби, пожадливий пакосний укус – найогидливіше видовисько, яке йому доводилося бачити в житті.

– Ах ви гади! – сказав він, не розкриваючи губів.

Як і кожен підводник, він їх ненавидів і дуже боявся, але не міг не захоплюватися ними.

Вони з'явилися знов, хоч ролик його плівки був уже майже цілком використаний. Отже, йому доведеться піднятися на суходіл, перезарядити камеру й швидше повернутися назад. Бен глянув на камеру й пересвідчився, що плівка закінчилася. Підвівши очі, він побачив, що вороже налаштована акула-кішка пливе просто на нього.

– Геть! Геть! Геть! – загорлав Бен у трубку.

Кішка на ходу повернулася на бік, і Бен зрозумів, що вона зараз кинеться на нього. Тільки в цю мить він помітив, що руки й груди в нього вимазані кров'ю від кінського м'яса. Бен проклинав свою необережність. Але докоряти собі було безглуздо й пізно, і він почав відбиватися від акули кіноапаратом.

Кішка випередила його, і камера тільки злегка ковзнула по ній. Бокові різці з розмаху схопили праву руку Бена, ледве не зачепили грудей і пройшли крізь його руку, наче бритва. Від страху й болю Бен почав розмахувати руками; кров його зразу ж скаламутила воду, але він уже нічого не бачив і тільки відчував, що акула зараз нападе знов. Одбиваючись ногами, Бен посувався назад і раптом відчув, що його різонуло по ногах.

Судомно кидаючись, він заплутався в гіллястих заростях; Бен тримав трубку в правій руці, боячись випустити її. І тої миті, коли він побачив, що на нього напала ще одна акула, трохи менша, він ударив її ногами й сам одкинувся назад.

Напад акул

Бен ударився спиною об надводний край рифу, якось викотився з води і, весь у крові, повалився на пісок, як сніп.

Опам'ятавшись, Бен одразу ж згадав усе, що сталося, хоч і не розумів, чи довго він був непритомний і що було потім: усе тепер, здавалося, уже не корилося його владі.

– Деві! – закричав він.

Десь зверху почувся приглушений голос хлопця, але в очах у Бена було темно – він знав, що ще не минув шок. Але він побачив сина, його нахилене, сповнене жаху обличчя і зрозумів, що був без пам'яті лише кілька секунд. Рухатися він майже не міг.

– Що мені робити? – кричав Деві. – Бачиш, що з тобою сталося?

Бен заплющив очі, щоб зібратися з думками. Він знав, що вже не зможе вести літак: руки горіли, як у вогні, і були важкі, наче свинець, ноги не рухалися, а в голові стояв туман.

– Деві, – ледве-ледве вимовив Бен із заплющеними очима, – що в мене з ногами?

– У тебе руки... – почув він невиразний голос Деві, – руки зовсім порізані, просто жах!

– Знаю! – сердито сказав Бен, не розтуляючи зубів. – А що в мене з ногами?

– Ноги в крові, теж порізані...

– Дуже?

– Дуже, але не так, як руки. Що мені робити?

Тоді Бен глянув на руки й побачив, що права майже зовсім одірвана, – він бачив м'язи, сухожилля, крові майже не було. Ліва була схожа на шматок пожованого м'яса й сильно кровоточила; він зігнув її, підтягнув кисть до плеча, щоб зупинити кров, і застогнав від болю.

Бен знав, що справи його дуже погані. Але тут же зміркував, що треба щось робити: коли його не стане, хлопець залишиться сам, і про це страшно було навіть думати. Це було ще гірше, ніж його власне становище. Хлопця не скоро знайдуть у цій спаленій сонцем країні, якщо взагалі його знайдуть.

– Деві, – сказав він рішуче, ледве володіючи недоладними думками, – слухай-но... Візьми мою сорочку, розірви й перев'яжи мені праву руку. Чуєш?

– Чую.

– Міцно обв'яжи мені ліву руку вище ран, щоб зупинити кров. Потім якось прив'яжи кисть до плеча. Так міцно, як тільки зможеш. Зрозумів? Перев'яжи обидві руки.

– Зрозумів.

– Перев'яжи дуже міцно. Спочатку праву руку, але закрий рану. Зрозумів? Ти зрозумів...

Бен не почув відповіді, тому що знову знепритомнів; цього разу він був без пам'яті довше й опам'ятався тоді, коли хлопчик перев'язував йому ліву руку. Серйозне, напружене, бліде личко сина скривилося від жаху, але він з відчайдушною мужністю старався виконати своє завдання.

– Це ти, Деві? – сказав Бен, чуючи сам, як невиразно вимовляє слова. – Послухай, хлопчику, – говорив він через силу, – я тобі повинен сказати все одразу, на випадок, якщо знов знепритомнію. Перебинтуй мені руки, щоб я не втрачав надто багато крові. Приведи в порядок ноги й витягни мене з акваланга. Він мене душить.

– Я хотів тебе витягнути, – сказав Деві сумним голосом. – Не можу, не знаю як.

– Ти мусиш мене витягнути, ясно?! – прикрикнув Бен за своєю звичкою, але тут же зрозумів, що єдина надія врятуватися і хлопчикові, і йому – це примусити Деві самостійно думати, упевнено робити те, що він повинен зробити. Треба якось переконати в цьому хлопчика. – Я тобі скажу, синку, а ти постарайся зрозуміти. Чуєш? – Бен ледве чув сам себе й на секунду навіть забув про біль. – Тобі, бідоласі, доведеться все робити самому, так уже сталося. Не сердься, коли я на тебе гримну. Тут уже не до образ. На це не треба зважати, зрозумів?

– Зрозумів, – Деві перев'язував ліву руку й не слухав його.

– Молодець! – Бен хотів підбадьорити дитину, але це в нього якось не виходило. Він ще не знав, як підійти до хлопчика, але розумів, що це необхідно. Десятирічна дитина мала виконати надзвичайно складну справу. Якщо вона хоче вижити. Але все повинно йти по порядку.

– Дістань у мене з-за пояса ніж, – сказав Бен, – і переріж усі ремінці акваланга, – сам він не встиг скористатися ножем. – Бери тонку пилку: так буде швидше. Не поріжся.

– Добре, – сказав Деві, підводячись. Він подивився на свої вимазані в кров руки й позеленів. – Якщо можеш хоч трохи підвести голову, я витягну один ремінь, я його розстебнув.

– Гаразд, постараюся.

Бен трошки підвів голову й сам здивувався, як важко йому навіть поворухнутися. Спроба ворухнути шиєю знесилила його, і він знепритомнів; цього разу він провалився в чорну безодню нестерпного болю, який, здавалося, ніколи не вгамується. Повільно прийшов до пам'яті й відчув навіть полегкість.

– Це ти, Деві?.. – запитав звідкись здалеку.

– Я зняв з тебе акваланг, – почувся тремтячий голос хлопчика. – Але в тебе на ногах усе ще тече кров.

– Не звертай уваги на ноги, – сказав він, розплющуючи очі.

Бен трошки підвівся, щоб подивитися, у якому він стані, але побоявся знову знепритомніти. Він знав, що не зможе сісти, а звестися на ноги й поготів, і тепер, коли хлопчик перев'язав йому руки, верхня половина тулуба в нього була скута. Найгірше – ще попереду, і йому треба було все обміркувати.

Єдиною надією врятувати хлопця був літак, і Деві повинен буде його вести. Не було ні іншої надії, ні іншого виходу. Але спочатку треба все добре продумати. Хлопця не можна лякати. <...>

Довго вибиралися вони по схилу – Деві тягнув, а Бен відштовхувався п'ятами, на мить непритомніючи й знову вертаючись до тями. Двічі він зривався вниз, але нарешті вони дісталися до машини. Бену пощастило навіть сісти, притулившись спиною до хвостової частини літака, і озирнутися. Та сидіти було справжнім пеклом, і зомлівав він дедалі частіше. Його тіло, здавалося, роздирали тепер на дибі.

– Як справи? – запитав він хлопця; той задихався, знесилений від напруження. – Ти, певно, зовсім змучився.

– Ні! – крикнув Деві сердито. – Я не втомився! – його тон здивував Бена: батько ніколи ще не чув у голосі хлопця протесту, а люті й поготів. Виявляється, обличчя його сина могло приховувати ці почуття. Невже можна роками жити із сином і не розгледіти його обличчя? Од-

нак зараз він не міг дозволити собі роздумувати про це. Він усе добре усвідомлював, але подих захоплювало від нападів болю. Шок минав. Правда, Бен дуже ослаб, відчував, як з його лівої руки сочиться кров, і не міг поворухнути ні рукою, ні ногою, ні навіть пальцем (якщо в нього ще лишилися пальці). Деві самому доведеться підняти літак у повітря, вести його й посадити на землю. <...>

Зрештою Деві вдалося втягнути батька в кабіну. Лагідним голосом Бен віддавав накази щодо підготовки літака до зльоту. Хлопчик чітко виконував усі його команди.

– Ось що треба зробити, Деві, – повільно вів батько. – Потягни важіль газу на дюйм, не більше. Одразу. Зараз же. Постав усю ступню на педаль. Добре! Молодець! Тепер поверни чорний вимикач з мого боку. Чудово! Тепер натисни оту кнопку, а коли мотор заведеться, потягни важіль ще трохи. Стій! Коли мотор заведеться, постав ногу на ліву педаль, увімкни мотор до краю й розвернися проти вітру. Чуєш?

– Це я можу, – сказав хлопець, і Бену здалося, що він почув у його голосі різку нотку нетерпіння, яка нагадувала чимось його власний голос. – Здорово дме вітер, – додав хлопець. – Надто сильно, мені це не подобається.

– Коли будеш вирулювати проти вітру, подай уперед ручку. Починай! Запускай мотор!

Бен відчув, що Деві перехилився через нього й увімкнув стартер; потім чхнув мотор. Тільки б не надто сильно пересував ручку, доки не заведеться мотор! «Зробив! Їй-богу, зробив!» – подумав Бен, коли мотор почав працювати. Він кивнув, і в голові одразу ж запаморочилося від напруження. Бен зрозумів, що хлопчик дає газ і намагається розвернути літак. А потім його всього неначе поглинув якийсь нестерпний шум: він відчув поштовхи, спробував підняти руки, але не зміг й опам'ятався від надто сильного ревіння мотора.

– Зменш газ! – закричав він якомога голосніше.

– Добре, але вітер не дає мені розвернутися.

– Ми стали проти вітру? Ти повернув проти вітру?

– Так, але вітер нас перекине.

Бен відчув, що літак розгойдується в усі боки, хотів виглянути, але поле зору було таке мале, що йому доводилося цілком покладатися на сина.

– Відпусти ручне гальмо! – сказав Бен. Він забув про нього.

– Готово! – відгукнувся Деві. – Я відпустив.

– Ага, відпустив! Хіба я не бачу! Старий дурень! – вилаяв Бен сам себе. Тут він згадав, що його не чути за гуркотом мотора й що треба кричати.

– Слухай далі! Це зовсім просто. Тягни важіль і тримай ручку посередині. Коли машина підстрибуватиме, то нічого. Зрозумів? Уповільни хід. І держи прямо. Держи її проти вітру, не бери на себе ручки, доки я не скажу. Ну! Не бійся вітру!

Він чув, що мотор реве дужче – Деві додавав газу, – відчував поштовхи, погойдування машини, яка прокладала собі дорогу в піску.

Потім літак почав ковзати, підхоплений вітром, але Бен дочекався, доки поштовхи стали слабші, і знову знепритомнів.

– Не смій! – почув він здалеку.

Бен опам'ятався. Вони щойно одірвалися від землі. Хлопець слухняно тримав ручку й не тягнув її до себе; вони ледве-ледве перевалили через дюни, і Бен зрозумів, що хлопцеві потрібно було багато мужності, щоб не смикнути від страху ручку. Різкий подув вітру впевнено підхопив літак, але потім він провалився в яму, і Бену стало дуже погано.

– Піднімися на три тисячі футів, там буде спокійніше! – крикнув він. Йому треба було витлумачити синові все це до відльоту, адже Деві тепер важко буде його почути. Ще одна дурниця! Не можна втрачати розуму й весь час робити дурниці.

– Три тисячі футів! – крикнув він. – Три.

– Куди летіти? – запитав Деві.

– Спершу піднімися вище! Вище! – кричав Бен, боячись, що бовтанка знов налякає хлопця. По тому, як гув мотор, можна було здогадатися, що він працює з перевантаженням і що ніс літака трохи задертий; але вітер їх підтримає, і цього вистачить на кілька хвилин. Дивлячись на спідометр і намагаючись на ньому зосередитися, Бен знову поринув у темряву, сповнену болю.

Його повернуло до пам'яті чмихання мотора. Було тихо, вітер ущух, він залишився внизу, але Бен чув, як важко дихає і ось-ось заглухне мотор.

– Щось сталося! – кричав Деві. – Прокинься! Що сталося? – Деві не розумів, що треба зробити, а Бен не зміг йому це вчасно показати.

Він незграбно повернув голову, підчепив щокою і підборіддям ручку й підняв її на дюйм. Мотор чхнув, дав вихлоп і загуркотів рівно.

– Куди летіти? – знову спитав Деві. – Чому ти мені не кажеш, куди летіти?!

За такого непостійного вітру не могло бути прямого курсу, незважаючи на те, що тут, угорі, було відносно спокійно. Залишалося триматися берега до самого Суеца.

– Іди вздовж берега. Тримайся від нього праворуч. Ти його бачиш?

– Бачу. А це правильний шлях?

– За компасом курс повинен бути приблизно триста двадцять! – крикнув Бен; здавалося, голос його був надто слабкий, щоб Деві міг почути, але той почув.

«Хороший хлопець, – подумав Бен, – він усе чує».

– За компасом триста сорок! – закричав Деві.

Компас містився вгорі, і дзеркало рефлектора було видно тільки із сидіння пілота.

– От і добре! Добре! Правильно. Тепер іди вздовж берега й тримайся його весь час. Тільки, боронь боже, нічого більше не роби! – застеріг Бен; він чув, що вже не говорить, а тільки невиразно бурмоче. – Нехай машина сама робить своє діло. Усе буде гаразд, Деві...

Отже, Деві все-таки запам'ятав, що треба вирівняти літак, держати потрібні оберти мотора й швидкість! Він це запам'ятав. Славний хлопчина! Він долетить. Він упорається! <...>

Залишившись сам на висоті трьох тисяч футів, Деві подумав, що вже ніколи більше не зможе плакати. У нього на все життя висохли сльози. Тільки раз за свої десять років він похвалився, що його батько – льотчик. Але він пам'ятав усе, що батько розповідав йому про цей літак, і багато про що здогадувався, чого батько не говорив. <...>

Деві боявся батька. Правда, не тепер. Тепер він просто не міг на нього дивитися: той спав з відкритим ротом, напівголий, весь залитий кров'ю. Хлопець не хотів, щоб батько помер; він не хотів, щоб померла мати, але нічого не вдієш: це буває. Люди завжди помирають.

Бену здавалося, що від поштовхів його тіло пронизують крижані стріли, розривають на шматки. У роті в нього пересохло. Бен повільно приходив до пам'яті. Глянувши вгору, він побачив куряву, а над нею тьмяне небо.

– Деві! Що сталося? Що ти робиш? – закричав він сердито.

– Ми майже прилетіли, – відповів Деві. – Але вітер піднявся зараз високо, і вже смеркає.

Бен заплющив очі, щоб збагнути те, що сталося, але так нічого й не зрозумів. Йому здавалося, що він уже повертався до пам'яті, коли вказував хлопцеві курс, а потім знову втрачав свідомість. Літак гойдало, і це ще більше посилювало біль.

– Що ти бачиш? – вигукнув він.

– Аеродроми й будинки Каїра. Он великий аеродром, куди прибувають пасажирські літаки.

Хитання і поштовхи літака обірвали слова хлопця. Здавалося, потоком повітря їх підносить угору на сотню футів, щоб потім жбурнути вниз у нестримному падінні на добрих дві сотні футів; крила літака судорожно розгойдувалися то в один, то в другий бік.

– Не спускай з очей аеродрому! – крикнув Бен крізь напад болю. – Стеж за ним! Не спускай з очей! – йому довелося крикнути це двічі, перш ніж хлопець розчув; він тихенько говорив про себе: «Бога ради, Деві, тепер ти повинен чути все, що я кажу».

– Літак не хоче йти донизу, – сказав Деві; очі його розширились і, здавалося, займали тепер усе обличчя.

– Вимкни мотор.

– Вимкнув, але нічого не виходить. Не можу опустити ручку.

– Потягни ручку тримера, – звелів Бен, підвівши голову вгору, де була ручка. Він згадав і про закрилки, але хлопцеві нізащо не вдасться їх зрушити; доведеться обійтися без них.

Деві мусив підвестися, щоб дотягнутися до ручки на колесі й подати її вперед. Ніс літака опустився, і машина перейшла в піке.

– Вимкни мотор! – наказав Бен.

Деві вимкнув газ, вимкнув суміш, і вітер із силою підкидав літак то вгору, то вниз.

– Стеж за аеродромом, роби над ним коло! – сказав Бен і почав збирати всі сили для того останнього напруження, яке чекало на нього.

Тепер йому треба сісти, випростатися і стежити через вітрову шибку за наближенням землі. Настала вирішальна хвилина. Підняти літак у повітря і вести його не так важко, а посадити на землю – оце завдання!

– Там великі літаки! – кричав Деві. – Один, здається, стартує!

– Бережись, зверни вбік! – гукнув Бен.

Це була досить нікчемна порада, але потім дюйм за дюймом Бен підводився: йому допомагало те, що ніс літака був опущений. Привалившись до тремтячих дверцят і впираючись у них плечем і головою, він з великим напруженням посувався вгору; Бен зосередив на цьому всі свої сили. Нарешті голова його опинилася так високо, що він міг упертися нею в дошку управління. Наскільки міг, він підвів голову й побачив, як наближається земля.

– Молодець! – закричав Бен синові.

Бен тремтів й обливався потом, він почував, що від усього тіла залишилася живою тільки голова. Рук і ніг більше не було.

– Лівіше! – наказував він. – Давай ручку вперед! Нагни її вліво! Гни ще! Добре! Усе гаразд, Деві. Ти зможеш. Уліво! Натисни ручку вниз...

– Я вріжуся в літак.

Бену видно було великий літак. До літака лишилося не більше ніж п'ятсот футів, і вони йшли прямо на нього. Уже майже стемніло. Курява висіла над землею, наче море, але за великим чотиримоторним літаком виднілася смуга чистого повітря, – отже, мотори запущено на повну потужність. Якщо він стартував, а не перевіряв мотори, усе буде гаразд. Не можна сідати за льотною доріжкою: там ґрунт надто нерівний.

Бен заплющив очі.

– Стартує...

Бен із зусиллям розплющив очі й кинув погляд поверх носа машини, що хиталася вгору й вниз. До великого ДК-4 лишилося щонайбільше двісті футів, він просто заступав їм дорогу, але йшов з такою швидкістю, що вони розминуться. Бен відчув, що охоплений жахом Деві почав тягнути на себе ручку.

Ілюстрація з книжки Дж. Олдріджа «Останній дюйм» (*видавництво «BookChef», 2021 р.*)

– Не можна! – крикнув Бен. – Гни її донизу!

Ніс літака задерся, і вони втратили швидкість. Якщо втратити швидкість на такій висоті та ще за такого вітру, їх рознесе на шматки.

– Вітер! – гукнув хлопець; його маленьке личко застигло й перетворилося на трагічну маску.

Бен знав, що наближається останній дюйм і все в руках хлопчика...

– Молодець! – похвалив він. Залишилася хвилина до посадки.

– Шість дюймів! – кричав Бен Деві; язик його наче розпух від напруження і болю, а з очей текли гарячі сльози. – Шість дюймів, Деві!.. Стій! Ще рано! Ще рано... – плакав він.

На останньому дюймі, що відділяв їх від землі, Бен усе-таки втратив самовладання. Його огорнув страх, ним оволоділа смерть, і він не міг більше ні говорити, ні кричати, ні плакати. Бен привалився до дошки; в очах його був страх за себе, страх перед цим останнім запаморочливим падінням на землю, коли чорна злітна доріжка насувається на тебе в хмарі пороху. Він намагався крикнути: «Пора! Пора! Пора!», але страх був надто великий. В останню смертну мить, яка знов кидала його в забуття, Бен відчув, як ніс літака трохи піднявся, почувся гуркіт ще не заглушеного мотора, літак, ударившись об землю колесами, м'яко підскочив у повітря, а потім настало нестримне чекання. Та ось хвіст і колеса літака торкнулися землі – це був останній дюйм. Вітер закрутив літак; машина забуксувала, описала на землі петлю і завмерла. Настала тиша.

О, яка тиша і який спокій! Бен чув їх, відчував усією своєю істотою. Він раптом зрозумів, що виживе. Він так боявся помирати й ще зовсім не хотів здаватися!

У житті не раз настають вирішальні хвилини й залишаються вирішальні дюйми, а в пошматованому тілі льотчика знайшлися вирішальні сили – кістки й кровоносні судини, про які люди й не підозрювали. Коли здається, що все вже кінчено, вони беруть своє. Єгипетські лікарі, несподівано для себе, виявили, що в Бена їх невичерпний запас, а здатність відроджувати розірвані тканини, здавалося, була дана льотчикові самою природою.

На все це потрібен був час, але що означав час для життя, яке висіло на волосинці?.. Однаково Бен нічого не відчував, крім припливів і відпливів болю та рідких проблисків свідомості.

– Уся справа в адреналіні, – розкотисто сміявся кучерявий лікар-єгиптянин, – а ви його виробляєте, як атомну енергію.

Здавалося, усе було гаразд, а проте Бен таки втратив ліву руку. «Дивно, – думав він, – я міг би поклястися, що більше дісталося правій руці». Довелося перебороти й параліч, що його кучерявий зцілитель уперто називав «великим нервовим шоком». Усе пережите зробило з Бена нерухомий і дуже крихкий уламок – одужання не могло йти швидко. Але справа все-таки йшла на краще. Усе йшло на краще, крім його лівої руки, яка опинилася в печі, де спалювали сміття. Та й це було б нічого, коли б услід за рукою не пішла туди ж і його професія льотчика.

А крім усього, був ще хлопчик.

– Він живий і здоровий, – повідомив лікар. – Обійшлося навіть без шоку, – кучерявий єгиптянин кидав дотепні жарти чудовою англійською мовою. – Він значно рухливіший за вас!

Отже, і з Деві все було гаразд. Навіть літак уцілів. Усе було дуже добре, але вирішувала справу зустріч із хлопцем: тут або все почнеться, або знову закінчиться, і, можливо, назавжди.

Коли привели Деві, Бен побачив, що це була та сама дитина, з тим самим обличчям, яке він зовсім недавно вперше розглядів. Але справа була не в тому, що розглядів Бен, важливо було дізнатися, чи зумів хлопець що-небудь побачити у своєму батькові?

– Ну як, Деві? – несміливо спитав він сина. – Здорово було, га?

Деві кивнув. Бен знав: хлопчина зовсім не думає, що було здорово, але настане час, і він зрозуміє. Колись хлопець зрозуміє, як було здорово. До цього варто було докласти рук.

– Розклеївся твій батько, правда? – запитав він знову.

Деві кивнув. Обличчя його лишалося таким же серйозним.

Бен усміхнувся. Так, що вже гріха таїти: батько справді розклеївся! Їм обом потрібен час. Йому, Бену, тепер потрібне буде ціле життя, ціле життя, яке подарував йому хлопець. Але, дивлячись у ці світлі очі, на трохи випнуті вперед зуби, на це обличчя, таке незвичайне для американця, Бен вирішив, що заради нього віддасть усе. На це варто витратити час. Він уже добереться до самого серця хлопчини! Рано чи пізно він до нього добереться.

Останній дюйм, який розділяє всіх і все, нелегко подолати, якщо не бути майстром своєї справи. Але бути майстром своєї справи – обов'язок льотчика, а Бен був же колись зовсім непоганим льотчиком.

Переклад *В. Гнатовського*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яку екстремальну[1] ситуацію зображено в оповіданні «Останній дюйм»? У якому епізоді дія сягає найбільшої емоційної напруженості?

2. З якими труднощами зіткнувся Бен у своєму професійному й сімейному житті? Що спонукало героя взятися за підводну зйомку? Як ви гадаєте, чому він узяв із собою сина?

3. Як почувався Деві дорогою до Червоного моря? Чого він боявся на узбережжі? Що в його поведінці дратувало батька?

4. Чого навчили хлопчика пережиті події? Завдяки яким душевним властивостям він спромігся врятувати своє та батькове життя?

5. Які риси характеру сина відкрив для себе Бен під час зображеної пригоди? Як змінилося його ставлення до Деві? Що допомогло Бенові порозумітися з хлопчиком?

6. Визначте основну думку оповідання.

7. Творча лабораторія. Визначте, з яких епізодів оповідання взято наведені рядки, і поясніть, які почуття їх зумовили. З огляду на зміни в емоційному стані героїв продумайте інтонації для виразного читання цих реплік.

«– Ні! – крикнув Деві сердито. – Я не втомився!»

«– Це я можу...»

«– Не смій! – почув він здалеку».

«– Молодець! – похвалив він. Залишилася хвилина до посадки».

8. Подискутуймо! Робота в групах. Обговоріть запитання. **А.** Чи був Бен хорошим батьком до того, як з ним трапилося нещастя? Обґрунтуйте відповідь деталями поведінки героя. **Б.** Як ви гадаєте, чи налагодяться стосунки Бена й Деві в майбутньому? Аргументуйте свою думку. **В.** Що було найважчим для Деві від того моменту, коли він побачив пораненого батька? Обґрунтуйте відповідь цитатами.

9. Узагальніть думки, висловлені під час обговорення. У відповіді використайте наведені звороти: *«З одного боку, ми бачимо, що... але з іншого боку...»; «На перший погляд, здається, ніби... проте насправді...»; «Важко дати однозначну відповідь на це запитання, оскільки...»; «Якби герой... то... однак письменник змальовує його як...»*.

---

[1] *Екстрема́льність* – від *екстремальний*: крайній, граничний, такий, що виходить за межі звичайного, надзвичайний (за складністю, небезпечністю).

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Над чим (або над ким) сміється головний герой повісті Шолом-Алейхема «Хлопчик Мотл»? Що надає цій усмішці характеру «сміху крізь сльози»? Чи залишається Мотл оптимістом, попри всі труднощі?

2. Яку роль відіграє оповідь від першої особи в цьому творі? **Робота в парах.** Випишіть із тексту слова, які характеризують зовнішність, мову, поведінку Мотла. Складіть словесний портрет персонажа.

3. Поясніть назву оповідання Дж. Олдріджа «Останній дюйм».

4. Порівняйте стосунки батька та сина на початку й наприкінці цього твору.

5. Творча лабораторія. Робота в групах. А. Серед різновидів репортажу надзвичайно цікавим є *репортаж-утілення*, або *репортаж-включення*. У ньому ви стаєте актором, утілюючись у героя. І хоча журналіст повинен прагнути до об'єктивного висвітлення подій, сила репортажу-включення – в особистісній причетності до події, у вашій особистісній оцінці, тому що вона базується на ваших почуттях і досвіді. Тоді читач з вашою допомогою стане не лише свідком, але й учасником подій, побачить їх ізсередини. Ваша задача – перевтілитися в Деві або Бена та від їхнього імені розповісти про пригоди в Акулячій бухті. **Б. «Сімейний альбом родини Деві».** Доберіть цитати, які характеризували б родинні стосунки в сім'ї Деві, занотуйте їх у зошит. Підкресліть у цитатах ключові слова, які характеризують цю родину. Доберіть антоніми, які схарактеризували б щасливу родину. **В. Поетична майстерня «Діаманта».** ***Діаманта*** – це віршована форма із семи рядків, перший та останній з яких – поняття з протилежним значенням. За наведеною нижче схемою та прикладом складіть діаманти «Деві» та «Бен», які відображали б їхню духовну еволюцію.

Зразок.

Бен	
1 рядок: тема (іменник)	*Льотчик*
2 рядок: означення (2 прикметники)	*Холодний, байдужий*
3 рядок: дія (3 дієслова або дієприкметники)	*Злиться, не розуміє, дратується*
4 рядок: асоціації (4 іменники)	*Подорож, трагедія, прозріння, пошук*
5 рядок: дія (3 дієслова або дієприкметники)	*Мріє, відчуває, вірить*
6 рядок: означення (2 прикметники)	*Турботливий, люблячий*
7 рядок: тема (іменник – антонім до іменника в 1 рядку)	*Батько*

Деві	
1 рядок: тема (іменник)	*Тягар*
2 рядок: означення (2 прикметники)	*Самотній, боязкий*
3 рядок: дія (3 дієслова або дієприкметники)	*Сумує, плаче, страждає*
4 рядок: асоціації (4 іменники)	*Подорож, допомога, політ, перемога*
5 рядок: дія (3 дієслова або дієприкметники)	*Відчуває, розуміє, сподівається*
6 рядок: означення (2 прикметники)	*Розсудливий, сміливий*
7 рядок: тема (іменник – антонім до іменника в 1 рядку)	*Син*

6. Філологічний майстер-клас. Порівняйте образи Деві з повісті «Останній дюйм» Дж. Олдріджа та головного героя повісті «Хлопчик Мотл» Шолом-Алейхема. Чи є в них спільні риси? Які головні відмінності в їхніх характерах ви помітили? Як зображено стосунки дітей і дорослих в обох творах?

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

У ПОШУКАХ СЕНСУ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- як китайська філософія вплинула на китайську поезію;
- які цінності людського життя оспівували східні та західні поети минулого;
- як павутинка ледь не стала стежкою з пекла;
- чого навчився маленький принц під час своєї космічної мандрівки та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1

З ПОЕЗІЇ СХОДУ

ВІДКРИТТЯ ДАВНЬОКИТАЙСЬКОЇ ЛІРИКИ

Що вам відомо про китайські культурні традиції?

Якщо колискою європейської культури визнано Давню Грецію, то витоки далекосхідної цивілізації сягають Китаю. Саме китайська цивілізація дала поштовх розвитку писемності, літератури, релігії в усьому Далекосхідному регіоні, що охоплює, окрім самого Китаю, Японію, Тайвань, Північну та Південну Кореї, В'єтнам і Монголію.

Китайці з гордістю називають свою батьківщину «країною поезії». Це й не дивно, адже з I тис. до н.е. тут панував культ поетичного слова. Однак золотою добою китайської поезії вважається VII–X ст. Після війн між Північним і Південним Китаєм у VI ст. утворилася єдина держава, що стала однією з наймогутніших на Далекому Сході. Цей період пов'язаний з імператорською династією Тан, правління якої ознаменувалося економічною стабільністю, розквітом науки й культури.

Історія зберегла імена понад двох тисяч поетів епохи Тан. Серед них – імператори й столичні сановники, учені та провінційні чиновники, ченці й співаки. Пояснюється це тим, що в Середньовічному Китаї віршовий твір вважався не лише виявом особливого стану душі, але й важливим складником суспільного життя. Здібності до віршування треба було демонструвати на іспитах, що відкривали шлях до державної служби; без поетичних читань не обходилася жодна дружня вечірка; вірші присвячували одне одному, зустрічаючись і розлучаючись, надсилали замість листів, дарували з нагоди визначних подій. Китайці були переконані, що поезія формує внутрішній світ людини й лікує її від душевного болю і туги. Великих поетів глибоко шанували, навіть

неписьменні землероби усно передавали з покоління в покоління їхні твори.

Значний вплив на китайську поезію справили конфуціанство й даосизм. Ці давні релігійно-філософські вчення за доби середньовіччя гармонійно співіснували з буддизмом, який у I ст. поширився на територію Китаю з Індії.

Засновником даосизму (IV ст. до н. е.) уважають мудреця Лао-Цзи (VI–V ст. до н. е.). В основі його вчення – поняття про джерело всього сущого – Дао (Шлях). Усе має своє Дао й перебуває в постійному русі, повсякчас змінюючись відповідно до законів Усесвіту.

Китайська притча пояснює сутність Дао так. Один юнак роками мріяв піднятися високо в гори, щоб побачити статую Лао-Цзи, але йому завжди щось заважало. Зрештою однієї ночі він вирішив, що негайно має вирушити в дорогу. Юнак вийшов за місто й зупинився. *«Сотня миль! А в мене лишень дві ноги, це вб'є мене. Я хочу неможливого. Я ніколи не проходив сотні миль, та й дороги немає»*, – розгублено думав він. На світанку до нього підійшов майстер Дао. Дізнавшись, що сталося, старий мовив: *«Ніхто не здатен зробити два кроки водночас. Ти можеш зробити лише один крок. Сильний, слабкий, молодий, старий – байдуже. Тільки крок за кроком людина може подолати десять тисяч миль, а тобі потрібно пройти лише сотню миль! Хто сказав, що треба йти не зупиняючись? Не поспішай, відпочинь після десяти миль. Насолодись відпочинком, адже в цій місцині найпрекрасніші долини й гори... Ходімо»*. Мудрець сказав правду: що далі вони йшли, то мальовничішими були краєвиди. Нарешті подорожні побачили довершену статую великого Лао-Цзи. *«Тепер подорож почалася,* – мовив старий і, помітивши неабияке здивування юнака, пояснив: – *Саме так майстри спілкуються з людьми. Реальність існує зараз, із цієї миті подорож на тисячу й одну милю розпочалася. І я кажу правду, адже через тисячу й одну милю ти зустрінеш іншого майстра, який скаже: "Це просто спочинок, ходімо далі". Сама подорож і є мета. Вона нескінченна. Вона вічна»*.

Згідно з ученням Дао, утручання людини в природний плин буття призводить до хаосу. Щоб бути щасливим, треба жити в гармонії з природою, розуміти її і, довіряючи своїй душі, торувати шлях до нового, світлого, гуманного.

Особливий вплив даосизм справив на пейзажну лірику. Поезія такої тематики створює відчуття неосяжного простору та безмежного життя. Усамітнившись у горах, лісі, на березі річки, людина усвідомлює себе часточкою Всесвіту й відчуває світлий спокій. Китайська поезія побудована на символах. Кожне дерево, кожна квітка, кожна тварина є поетичним знаком. Річки й гори символізують вічність природи та тлінність існування, сосна – довголіття, бамбук – стійкість і мужність, півонія – багатство й щастя, лелека – самотність і святість. Поезія китайських ліриків-даосів переповідає про життя природи, радість і печаль земного буття, щастя спілкування і смуток розлуки.

Конфуціанство виникло в VI ст. до н. е. як учення про соціально гармонійне суспільство. Назва його походить від імені засновника – мислителя і філософа Кун Фу-Цзи (551–479 рр. до н. е.), що в західному варіанті звучить як Конфуцій. Конфуція шанували як великого вчителя мудрості, подвижника й просвітителя. Поступово конфуціанство стало основною державною релігією Китаю і залишалося нею до початку XX ст.

Конфуцій стверджував, що його вчення не містить нічого нового, а лише переосмислює давні традиції та мудрість предків. Верховним божеством китайці здавна вважали Небо, яке уявляли у вигляді кола. Землю вони зображували у вигляді квадрата, а в її центрі вміщували свою батьківщину. Китай вони називали Піднебесною, або Серединним царством. Конфуцій називав Небеса (Тянь) вищою духовною метою людини, а своє вчення – небесним, оскільки особистість завжди має прагнути до гармонії з Всесвітом. Найважливішим у людському житті мислитель проголошував самовдосконалення, усвідомлення мети й бажання її досягти.

Конфуцій свідомо обмежувався питаннями, що таке реальне людське життя і як його розумно влаштувати. *«Насмілюся запитати, що таке смерть?»* – якось звернувся до мудреця учень. І той відповів: *«Не знаючи, що таке життя, звідки ми можемо знати, що таке смерть!»*. Противники конфуціанства зображували філософа сухим і байдужим книжником, далеким від будь-якої поезії, але насправді Конфуцій щиро захоплювався світом і людиною.

Невідомий художник. Конфуцій. *1770 р.*

Китайський мислитель був переконаний: особистість має бути інтелектуально, морально й суспільно розвинутою, шляхетною в справах і помислах, а основне завдання правителя («сина неба») полягає в підтриманні порядку для гармонійного життя громади. Моральні заповіді Конфуція втілювалися в його афоризмах, як-от: *«Не роби зла іншому, якщо не хочеш, аби воно повернулося»*.

Митці, які сповідували конфуціанство, у своїй ліриці утверджували значущість порядку й гармонії. Вони писали про свої почуття виважено, поєднуючи простоту форми з глибиною думки.

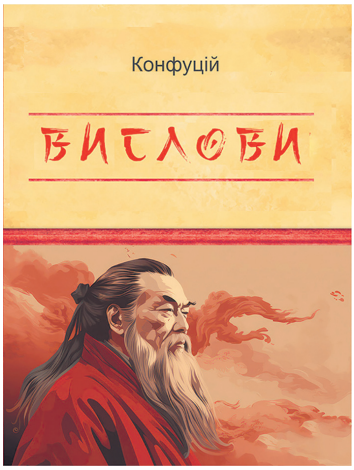
Найяскравіші представники середньовічної китайської лірики – Лі Бо та Ду Фу.

Перевірте себе

1. Як ставилися до поезії в середньовічному Китаї? Обґрунтуйте свою відповідь прикладами.
2. Які положення даосизму відображено в китайській поезії середніх віків?
3. Який вплив на поезію Китаю мало конфуціанство?
4. Мандруємо інтернетом. За допомогою інтернет-мережі підготуйте презентацію на тему «Світ природи в середньовічній китайській ліриці».

Для висловлення своїх думок Конфуцій використовував форму афоризмів, які легко запам'ятовувалися і передавалися наступним поколінням. Кожний афоризм мислителя містить глибоку мудрість, яку можна трактувати по-різному залежно від контексту та досвіду слухача.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/We1oC8gg* або QR-кодом, ви зможете прочитати афоризми Конфуція.

Обкладинка книжки Конфуція «Вислови» (*видавництво «Фоліо»*)

Запитання і завдання для самостійного опрацювання прочитаного

1. Як ви розумієте значення афоризму «Не роби іншим того, чого не бажаєш собі» у сучасному контексті? З яким християнськими ідеями перегукується цей афоризм?

2. Оберіть з переліку наведених афоризмів три, які ви вважаєте найважливішими для себе. Обґрунтуйте свій вибір.

3. Як афоризми Конфуція можуть допомогти у вирішенні конфліктів у сучасному суспільстві?

ПОЕЗІЯ ГІР ТА ОЗЕР

Пригадайте, що таке пейзажна лірика. Наведіть приклади творів цього жанру.

Ім'я **Лі Бо**, або Лі Тай-Бо, – китайського поета часів династії Тан – ще за життя було оповите легендами. За однією з них, його народила Золота зоря Тай Бай (Досконало Чиста), вигнана за провину у світ смертних. За іншою легендою, незадовго до народження сина матері наснилася велика біла зірка, саме тому хлопчика й назвали Тай Бай, або Тай Бо (Велика Білизна). Як уособлення духу зірки поета називали Досконало Чистим.

Дитинство Лі Бо минуло в селі Цинлянь (провінція Сичуань). Хлопчик був непосидьком і прагнув радше бешкетувати, ніж учитися, проте виявляв потяг до знань, яким завдячував батькові.

Лі Бо (701–762)

Якось юний Лі Бо почув, що в сусідньому повіті є велика бібліотека, і вирушив туди. У горах він побудував собі солом'яну хатинку, де провів чимало днів, читаючи книжки. Через багато років місцеві жителі назвали те місце «скелею Тай Бай» і побудували біля підніжжя «Кабінет Тай Бай», де у свята згадують великого земляка.

У горах провінції Сичуань, що була колискою даосизму, мешкало чимало самітників з різних куточків Китаю. Відмовившись складати іспит на здобуття чиновницької посади, п'ятнадцятирічний Лі Бо приєднався до монахів у храмі на горі Куаншань. Він захопився філософією Дао, що проповідувала втечу від суспільства, мандри заради пізнання світу та невтручання в природний порядок речей. Відкинувши дріб'язкові тривоги й клопоти, юнак дедалі глибше пізнавав себе.

За десять років відлюдництва в гірських монастирях митець написав близько сотні поетичних і прозових творів. На столі у своїй кімнаті він тримав «чотири коштовності» ученого й літератора: пензлик, туш, папір і камінь для розтирання туші, – а на стіні висіли бойовий лук і меч. Ці речі супроводжували поета протягом усього життя.

А втім, Лі Бо не був аскетом, байдужим до земного буття. Перейнявшись «духом мандрівного лицарства», він кілька років подорожував із женсьо – китайськими «робінгудами», які намагалися відновити соціальну справедливість.

За легендою, перебуваючи в гірському монастирі, Лі Бо щоранку вправлявся в мистецтві володіння бойовою зброєю, так званому танку з мечем. Наставник оцінював його успіхи так: «*Чує звук спереду, а завдає удару ззаду, показує випад ліворуч, а б'є справа. Це Дракон, Фенікс, Тисячоверстий скакун*». Коли Лі Бо виповнилося двадцять п'ять років, учитель передав йому свій меч і нагадав слова давніх мудреців: «*Прочитай десять тисяч сувоїв, подолай десять тисяч доріг. Ти вивчив чимало книжок, наповнених словами, тепер тобі потрібні книжки без слів*».

Чутки про автора довершених віршів, який годинами може говорити на філософські теми й водночас уміє насолоджуватися життям, дійшли до правителя Танської імперії. Запросивши Лі Бо до столиці, можновладець присвоїв йому звання академіка й подарував синій атласний халат, пояс із коштовними підвісками та мішечок для пензлика з гаптованою золотою рибкою. Ці речі вважалися найвищими придворними відзнаками.

Серед наближених імператора Лі Бо пробув недовго. Сповідуючи даоський принцип духовної свободи, несумісний з підлабузництвом і лицемірством імператорського двору, він за будь-яких умов залишався незалежним у переконаннях і вчинках. Придворні жартували, що поет має «кістку гордості», чи то «кістку Лі Бо», яка заважає йому кланятися. За три роки митець полишив столицю заради нової подорожі. Саме в той час Лі Бо познайомився і потоваришував з іншим майстром поезії – Ду Фу. Щира дружба позначилася на творчості обох поетів, названих «батьками віршів».

Участь у політичному житті Китаю трагічно вплинула на долю Лі Бо. Він був радником опального коронного принца, який організував заколот проти батька. Бунтівного поета оголосили «нічим» і на знак найвищої ганьби прилюдно зняли з нього шапку та взуття. Як державного злочинця його очікувала страта. Однак у справу втрутився генерал, якому Лі Бо колись допоміг. Поета помилували, але відправили на заслання, у якому він помер.

Творча спадщина Лі Бо охоплює близько дев'ятисот віршів. У них мандрівник-самітник звеличував природу, захищав знедолених і поставав в образі переможця, який не знає перешкод. На перший погляд, його вірші видаються українським читачам дещо несподіваними, але порушені в них теми природи, соціальної несправедливості або долі людини – зрозумілі кожному.

Свої вірші Лі Бо будував за принципом паралелізму: опис природи в них передує відтворенню стану людської душі. Характерною для них (як і загалом для китайської пейзажної лірики) є увага до дрібних деталей, що творять картину безкрайого Всесвіту.

Так, у вірші **«Сосна біля південної галереї»** картина природи створюється лише за допомогою деталей – образів-символів, що передають холод вітру, нудьгу й самотність душі, прагнення вищої досконалості.

У вірші **«Печаль на яшмовому ґанку»** йдеться про тугу й сум жінки, яку покинув коханий. Проте, використовуючи цей провідний мотив середньовічної китайської лірики, Лі Бо висловлює власні почуття: осінню печаль зрілих літ, усвідомлення того, що більшу частину земного шляху пройдено й попереду – сива зима. Назва вірша є образно-символічною: *печаль* налаштовує на емоційний стан ліричного героя, *яшма* символізує творчу силу небес і людські чесноти, *ґанок* (точний переклад – «поріг») – зіткнення «широкого» світу з «малим»: моральних норм – з почуттями, життєвих обставин – з внутрішнім світом людини.

«Опустить пензля і лякає вітри й зливи. А напише вірш – і викличе сльози в злих і добрих духів» – так оцінив творчість митця його друг Ду Фу. За неймовірну силу таланту, внутрішню свободу та вміння кількома поетичними штрихами передати велич природи й глибину почуття сучасники назвали Лі Бо «Безсмертним».

Перевірте себе

1. Які легенди пов'язані з життям поета-мандрівника Лі Бо?
2. Що спонукало майстра слова до подорожей та самітництва?
3. Які факти життя Лі Бо свідчать про те, що він не був аскетом, байдужим до земного життя?
4. Чому поет був покараний засланням?
5. Знайдіть у прочитаному розділі три цікавих факти або легенди, які стосуються особистості чи життя поета. Чим вони вас зацікавили?

У китайській поезії назви віршів відіграють важливу роль. Розкрийте символічне значення назв поданих нижче віршів.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

На яшмових сходах біліє холодна роса.
Промокли панчохи. Пливуть мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку на місяць осінній печальний –
На тихій воді він тремтить і повільно згаса.

Переклад *Леоніда Первомайського*

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Поблизу галереї
росте сосна-одиначка –

В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколишній
навіть на хвильку не вщухне:

Йому тут воля –
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.

А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдасться їй досягти
надхмарної висі?

Це ж треба рости
аж декілька тисяч чі[1]!

Переклад *Г. Туркова*

Літературний практикум

1. Визначте теми та мотиви прочитаних віршів Лі Бо.

2. Розкрийте багатозначність мотиву печалі у вірші «Печаль на яшмовому ґанку».

3. Яку пейзажну картину створено у вірші «Сосна біля південної галереї»? Як поєднуються в ній теплі й холодні кольори?

4. Які роздуми викликає в ліричного героя цього вірша споглядання самотнього дерева?

5. Робота в парах. Обговоріть такі запитання.

- Яку роль у віршах Лі Бо відіграє паралелізм описів природи й стану людської душі?
- Яку художню роль відіграють деталі в перекладах, які ви прочитали?
- Які образи поезій Лі Бо є символічними? Розкрийте їхнє значення.

6. Схарактеризуйте ліричних героїв прочитаних віршів Лі Бо.

7. Чи можна вважати вірші Лі Бо не лише пейзажними, але й філософськими? Відповідь обґрунтуйте.

8. Філологічний майстер-клас. Порівняйте переклади вірша Лі Бо, які виконали Леонід Первомайський та Я. Шекера. Чим відрізняються ліричні герої в цих перекладах? Візьміть до уваги, що яшма вважалася в Китаї втіленням жіночності й краси. На якій печалі акцентує увагу кожен з перекладачів?

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ ҐАНКУ

Глибокої ночі вона бовванює на яшмовім ґанку у пишній росі.
Роса холодить, і панчішки промокли – байдуже!
В оселю вернулася згодом, фіранки прозорі спустила, крізь них
З далекого неба лиш місяць ясний осява її лик невеселий.

Переклад *Я. Шекери*

Вірші Лі Бо передають почуття спокою, гармонії та задумливості. Поет створює атмосферу, яка дозволяє читачу зануритися у свої власні роздуми і відчути зв'язок з природою.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/ueLX3hrW* або QR-кодом, ознайомтеся з відомими віршами Лі Бо: «Входжу в річку...», «Думи тихої ночі», «Запитання і відповідь у горах».

[1] *Чі* – традиційна китайська міра довжини, що становить близько 30 см.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

1. Розкрийте зв'язок між природою та людськими почуттями в прочитаних віршах Лі Бо?
2. Розкрийте символічне значення образу річки у вірші «Входжу в річку...». Які емоції викликає у вас образ осінньої води?
3. Що символізує місяць у вірші «Думи тихої ночі»? Як поет передає відчуття самотності й туги за домівкою?
4. Які теми порушуються у творі «Запитання і відповідь у горах» і як вони співвідносяться з іншими творами Лі Бо? Як діалог у вірші допомагає розкрити внутрішній світ поета?

Китайська мініатюра з віршами Лі Бо

ПОЕЗІЯ МАНДРІВ

Пригадайте, що вам відомо про вплив конфуціанства на китайську лірику.

Про життя **Ду Фу** ми знаємо небагато. Відомо, що батько його був провінційним чиновником, але походив з давнього шанованого роду, який дав країні відомих поетів, державних діячів і полководців. У родині Ду Фу підтримували традиції предків і дбали про освіту дітей. У семирічному віці майбутній поет склав свій перший вірш. Рідні дивувалися, як майстерно він висловив думку про те, що чарівний птах Фенікс віщує мир і добробут їхній країні. У дев'ять років Ду Фу вразив родину успіхами в каліграфії: щойно засвоївши прийоми написання ієрогліфів, хлопчик випередив у вправності свого наставника.

За часів Ду Фу кожна освічена людина в Китаї зобов'язана була пізнати мудрість класичних конфуціанських творів. Тільки тоді вона могла скласти державні іспити й претендувати на чиновницьку посаду. Тож і юний поет уважно вивчав «Бесіди й судження» – одну з головних конфуціанських книг. Водночас він вправлявся у мистецтві віршування.

Ду Фу (712–770)

У житті молодих людей танської доби рано чи пізно наставала пора мандрів. За прикладом давніх поетів Ду Фу вирішив піднятися високо в гори, побачити порослі лісом вершини, бурхливі водоспади, усамітнені монастирі. Він вирушив на південь Китаю, що його особлива художня атмосфера завжди приваблювала митців.

Відтак невтомний мандрівник добувся крайнього південного сходу імперії. Екзотична природа цих місць та пишна тропічна рослинність вразили поета. Дорогою він зустрічався з людьми, вдивлявся в їхні обличчя, розпитував про

життя. Так у молодого поета склалися свої погляди на життя та людей, стосунки між імператором і народом. Він був переконаний, що кожен митець повинен пробуджувати в людях доброту й любов.

У 735 р. Ду Фу повернувся до рідних. Час було скласти імператорські іспити на чиновницьку посаду та вступити на службу. Поет не сумнівався в успіху, адже прочитав безліч книжок, опанував мистецтво каліграфії, виплекав вишуканий літературний стиль. У своєму екзаменаційному творі він розповів про бажання служити батьківщині й бути корисним людям, про вірність ідеалам Конфуція, про добро і справедливість. Та, за іронією долі, іспиту Ду Фу не склав. Зазнавши поразки, поет дедалі більше переконувався, що знатність і багатство – не те, чого справді прагне його душа. Відтак він знову вирушив у дорогу, тепер уже на північ – у споконвічний центр китайської цивілізації.

Під час своїх мандрівок поет познайомився з легендарним Лі Бо. Ду Фу пишався тим, що відомий митець прийняв його як рівного і, незважаючи на різницю у віці (Лі Бо був старший на одинадцять років), між ними виникла дружба. Поети читали один одному вірші, вправлялися у фехтуванні та стрільбі з лука, розмірковували про минуле й сьогодення країни. Ніколи раніше Ду Фу не відчував такої глибокої прихильності та радості від душевної спорідненості. Друзі навіть у мовчанні розуміли один одного.

Повернувшись до західної столиці, де колись складав іспит, Ду Фу написав для імператора оду, присвячену стародавнім обрядам, і йому поталанило привернути до себе увагу. Так він отримав найдрібніший придворний чин, що, однак, не забезпечував ані засобів до існування, ані доступу до політичної діяльності.

Тим часом над імперією вже збиралися зловісні хмари: починався розпад колись могутньої держави. Протягом кількох років країну охопило полум'я кривавої війни між владою і повстанцями. Разом з почтом імператора Ду Фу виїхав зі столиці, був ув'язнений бунтівниками й два роки пробув у полоні. Про занепад династії Тан, воєнні поневіряння та страждання співвітчизників митець розповів у своїх віршах, які називають «поетичною історією» епохи.

Останні роки життя поета були найважчими. Не маючи власного житла, він мешкав у вутлому човні, у якому й помер холодної зими 770 р.

Творчий доробок Ду Фу налічує понад тисячу чотириста віршів. У них поет розповідає про себе, про свої почуття та думки, про політичні та суспільні події, що їхнім свідком він став. Замість застиглих фігур, ніби назавжди закарбованих традицією, Ду Фу показав живих людей – своїх сучасників. Одним з перших він спромігся, не порушуючи класичної будови вірша, відобразити в поезії «прикмети часу». Життя китайців середини VIII ст. Ду Фу змальовує конкретно й достовірно, на тлі побуту та політичних подій свого часу.

У поезії «Пісня про хліб і шовк» Ду Фу засуджує війну, пропонує викувати з бойового спорядження серпи й мотики для мирної селянської праці. Ця думка китайського митця співзвучна відомій біблійній

метафорі «перекувати мечі на орала[1]». У вірші «Весняні надії» поет постає вірним сином своєї землі, який щиро сподівається на її відродження.

Гармонійну й урівноважену поезію Ду Фу визнано взірцевою. І якщо оцінка творчості деяких видатних митців із часом іноді змінюється, то репутація Ду Фу як майстра й учителя протягом століть залишається непорушною. Недарма в Китаї його традиційно називають «священномудрим поетом».

Перевірте себе

1. Як вплинули родинні традиції на становлення Ду Фу як поета?
2. Які стосунки пов'язували Ду Фу й Лі Бо? Дайте розгорнуту відповідь.
3. Яку життєву школу пройшов Ду Фу?
4. **Подискутуймо!** Як ви розумієте слова Ду Фу: *«Тільки в далекій дорозі розумієш ти людські сподівання»*? Проілюструйте свою думку прикладами з прочитаних літературних творів або з власного досвіду.

Читаючи вірші Ду Фу, зверніть увагу на те, як поет змальовує наслідки війни.

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

У Піднебесній, по Китаю всьому,
Є тисяч десять міст, мабуть;
Але чи є хоча б одне, в якому
Не славилася б воїнів могуть?
А що, якби серпи, мотики й рала
Повиливати нам з блискучих лат,
Аби воли покірно оборали
Цунь[2] поля запустілого улад?
Гіркі ридання вже б не поливали
Ту землю, де гула страшна війна.
Чоловіки б із піснею орали,
Жінки б наткали з шовку полотна.

Переклад *Я. Шекери*

ВЕСНЯНІ НАДІЇ

Країна в руїнах, та гори і ріки живуть,
У місті весна зеленіє співочо-строкато;
Засмучено мислю (аж квіти в сльозах) про Вітчизни майбуть;
І птахи журливі... З родиною жаль розлучатись.
Три місяці поспіль палає запекла війна;
Листи з Батьківщини для мене дорожчі від злота.
Волосся коротша, на скроні ляга сивина;
Рідке воно й куце, і шпильками – не заколоти.

[1] *Ора́ло* – у перекладі з церковнослов'янської – «плуг». Біблійний вислів «перекувати мечі на орала» означає зупинити війну, встановити мир і повернутися до мирного життя.

[2] *Цунь* – найменша одиниця в традиційній китайській системі вимірювання відстаней.

Переклад *Я. Шекери*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Розкрийте зміст назв прочитаних віршів Ду Фу.
2. Як у ліриці Ду Фу поєднуються засудження війни й поетизація мирної праці?
3. Поясніть вислів поета «А що, якби серпи, мотики й рала // Повиливати нам з блискучих лат». Чи актуальний він нині?
4. Установіть відповідність між пейзажем і внутрішнім станом ліричного героя у вірші «Весняні надії».
5. Яку роль у віршах Ду Фу відіграють протиставлення? Відповідь обґрунтуйте прикладами.
6. За допомогою яких побутових подробиць поет відтворює картини життя середньовічного Китаю?
7. Філологічний майстер-клас. Порівняйте пейзажну лірику Лі Бо та Ду Фу. Знайдіть спільне й відмінне у світогляді, емоційному настрої ліричних героїв поезій «Сосна біля південної галереї» та «Весняні надії». Чим відрізняються поетичні світи китайських поетів?

Ду Фу на давньому китайському малюнку

Поезія Ду Фу є чудовим прикладом вміння митця висловлювати сильні людські емоції через прості природні образи. Майстер досягає цього за допомогою глибоких символів та емоційно насиченої мови, що робить його поезію надзвичайно зворушливою.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/geLX9PZJ* або QR-кодом, прочитайте вірші Ду Фу «При місяці згадую брата», «Повертаються дикі гуси».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

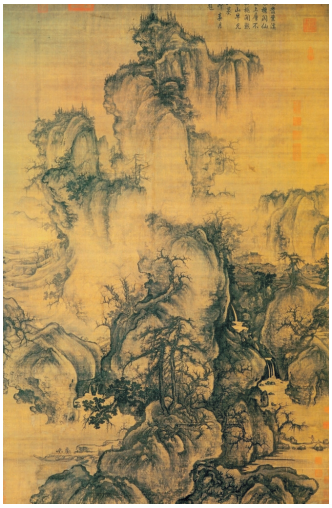
1. Як у вірші «При місяці згадую брата» відображається тема розлуки та самотності? Які літературні прийоми використовує поет для відтворення емоцій?
2. Які теми порушуються у вірші «Повертаються дикі гуси» і як вони пов'язані з життєвими обставинами поета? Що символізує повернення диких гусей у цьому вірші? Яким є провідний настрій цього твору?
3. Порівняйте два вірші, звертаючи увагу на використання в них образів природи.

«Поезія, що віднайшла форму»

Однією з особливостей середньовічної культури Китаю є нерозривний взаємозв'язок мови лірики та живопису. Власне, цим пояснюється надзвичайна поетичність пейзажів тогочасних китайських художників. За формою це вертикальні та горизонтальні сувої із шовку чи паперу. Довжина вертикальних пейзажів не перевищувала трьох метрів, їх можна було розміщувати на стінах. А от горизонтальні картини, призначені для тривалого споглядання, інколи сягали кількох десятків метрів. Розгортаючи такий сувій, глядач ніби вирушав у подорож. Досить часто художники поєднували пейзаж із каліграфічними написами: цитатами з віршів відомих митців або власними поетичними

Ма Лінь.
Слухаючи вітер у соснах.
1246 р.

Ґо Сі.
Початок весни в горах.
1072 р.

Ван Шимінь.
Роздуми над поезією
Ду Фу. *1666 р.*

рядками. Давні традиції пейзажного живопису Китаю пережили віки й збереглися донині.

Величезної популярності набула картина китайського художника *Ма Ліня (1194–1264)* «Слухаючи вітер у соснах». На шовковому сувої зображено могутні сосни химерної форми з розлогими гілками. На вигині старого дерева сидить мандрівник, зачарований красою природи. Його фігура випромінює спокій, гармонію зі світом, світлу замисленість.

На картині майстра XI ст. *Ґо Сі* «Початок весни в горах» зображено вершини, що здіймаються високо в небо, виростаючи просто з туману. Пейзаж, написаний чорною тушшю на золотистому шовку, передає бурхливе пробудження гірської природи. Ґо Сі навмисне не обмежує простір на початку й у кінці сувою, залишає порожнечі між гірськими ланцюгами, ніби наповнюючи картину повітрям. Саме цей прийом створює відчуття легкості й нескінченності зображеного.

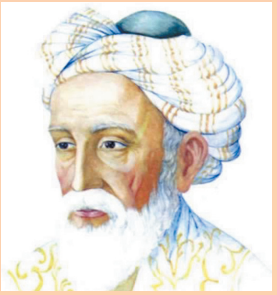
Живописця, каліграфа й письменника *Ван Шиміня (1592–1680)* називають майстром туші й пензля. Його сувій «Роздуми над поезією Ду Фу» створений у традиційному для китайського живопису жанрі – «пейзаж у серпанковім тумані». Картина передає виразність та проникливість, вишуканість віршів середньовічного поета. Це розповідь про красу природи: грає барвами осінній ліс, громадяться шовкові хмари, удалині височіють гори.

1. Як ви розумієте афоризм невідомого китайського автора: *«Поезія – це позбавлений форми живопис; живопис – це поезія, що віднайшла форму»*?
2. Розгляньте репродукцію картини Ма Ліня «Слухаючи вітер у соснах». Що споріднює цю картину з поетичним пейзажем Лі Бо «Сосна біля південної галереї»? Як ви гадаєте, що символізує маленька фігура на передньому плані картини?
3. Розгляньте репродукцію пейзажу Ґо Сі «Початок весни в горах». Визначте суголосні мотиви картини й вірша Ду Фу «Весняні надії».

4. Розгляньте репродукцію картини Ван Шиміня «Роздуми над поезією Ду Фу» (с. 175). Поміркуйте, які рядки з віршів, що ви прочитали, стали джерелом натхнення для художника.

«ЗІ СХОДУ СВІТЛО»

Наведіть приклади творів західноєвропейських та українських письменників, у яких використано східні мотиви та сюжети.

Омар Хаям
(бл. 1048 – 1131)

«Зі Сходу світло» – говорили в давнину. Сяйливою часточкою того «світла» є перська класична література, що постала на перетині своїх споконвічних витоків з молодою арабською писемністю й мусульманською релігією. Окраса її багатої спадщини є лірика. І серед тих, хто плекав її силою свого дару, був **Омар Хаям**.

Шлях цього митця на вершину світової слави тривав багато століть, часом губився в нетрях безвісті й був сповнений багатьох несподіванок.

За життя Хаям був відомий передусім як талановитий учений. Його успіхи в галузі математики й астрономії вражають. За п'ятсот років до європейських математиків Хаям вивів формулу, що згодом отримала назву «біном Ньютона», а розроблений під його керівництвом сонячний календар і досі утримує першість за точністю. Нині здається майже неймовірним той факт, що середньовічний звіздар, здійснюючи свої розрахунки без надточних приладів, зробив відкриття, які на багато століть випередили розвиток світової науки. Тому неважко уявити, з яким захопленням сприймали наукові досягнення Хаяма його сучасники.

А втім, на батьківщині він зажив слави не лише видатного вченого, а й сміливого філософа, унікального ерудита, людини, яка знається на лікуванні й ворожінні по зірках.

«Учений муж доби», «Доказ істини», «Цар філософів Сходу й Заходу» – аж ніяк не повний перелік почесних звань, якими нагородили Хаяма земляки. Примітно, однак, що не було в ньому звання, яке б відзначало літературні заслуги цієї багатогранної особистості. І це не дивно: Хаяма-поета співвітчизники знали значно менше, ніж Хаяма-вченого або Хаяма-мислителя. Давні історики, по суті, оминали мовчанням його літературну творчість, обмежуючись побіжними зауваженнями щодо цього. Захід дізнався про великого східного співця лише 1859 р., коли збірка його віршів вийшла друком в англійському перекладі Е. Фітцджеральда. Цей момент позначив пізній старт світової літературної слави Хаяма.

Повне ім'я поета – Гіяс ад-Дін Абу-ль-Фатг Омар ібн Ібрагім аль-Хаям. Він з'явився на світ у Нішапурі, на сході Ірану, імовірно, у родині ремісника. Принаймні на це вказує остання частина повного імені митця (араб. *хаям* – «той, хто шиє намети»). Навчаючись у медресе (вищому навчальному закладі мусульман), майбутній поет здобув ґрунтовні знання з математики, фізики, астрономії, філософії, правознавства,

історії, медицини, віршування. У двадцять п'ять років він написав «Трактат про докази проблем алгебри», який приніс йому відомість.

Молодого вченого запросили до Ісфахана, де на нього чекала робота в найпотужнішій обсерваторії середньовіччя разом з кращими астрономами того часу. Підтримували ці дослідження Малік-шах і головний візир Нізам-аль-Мулк, що забезпечувало науковцям необхідну свободу.

Переїзд до столиці став початком найяскравішого періоду життя Хаяма, який увінчався створенням знаменитого сонячного календаря й найвагоміших праць із математики та філософії. Однак після загибелі високих покровителів щаслива зірка Хаяма закотилася. Обсерваторію було закрито, і вчений, утративши колишній вплив, уповні відчув на собі силу заздрості недоброзичливців і ненависті релігійних фанатиків.

Слава блискучого математика поступилася місцем небезпечній репутації крамольного філософа, підозрюваного у вільнодумстві й віровідступництві. Загроза переслідувань змусила Хаяма бути обережним, уникати публічних виступів. Останні роки він прожив усамітнено, викладав у медресе, спілкувався лише з найвідданішими учнями та друзями.

Свої знамениті вірші Хаям, найпевніше, складав протягом усього життя. Написані вони у формі чотиривіршів, так званих ***рубаї***.

Рубаї – жанр східної поезії, чотиривірш філософського або повчального змісту зі схемою римування *aaba* (рідше – *aaaa*).

Жанр рубаї був надзвичайно популярним у східній літературі, але саме Хаям надав йому художньо досконалої форми. Давні переписувачі довільно поєднували вірші майстра із чотиривіршами інших поетів. Тому сталася плутанина, унаслідок якої йому було приписано близько двох тисяч поезій. Проте лише за сотнею з них фахівці твердо визнали авторство Хаяма.

Виокремити хаямівські твори з-поміж інших ученим допоміг особливий стиль автора. Для рубаї Хаяма характерне неповторне поєднання сили почуттів зі сміливістю думки, масштабності порушених філо-

П. Косте. Площа Нагше-Джахан в Ісфахані. *1840 р.*

П. Косте. Медресе Чахар-Баг в Ісфахані. *1840 р.*

софських проблем з вигостреною, мов лезо, афористичністю поетичної мови. За приклад можна взяти знаменитий чотиривірш, у якому поет говорить про цінність людяності:

Недоброзичливість ніколи не могла
Узяти верх: до злих вертались їх діла.
Я зичу благ тобі – ти зла мені бажаєш:
Ти благ не діждешся, я не побачу зла![1]

Та чи не найістотніший показник належності тих чи тих рубаї Хаямові – їхня тематично-змістова відповідність світовідчуттю поета – своєрідному, неоднозначному, чутливому до парадоксів життя.

На перший погляд, це світовідчуття забарвлене радісним настроєм:

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут, – життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

Побіжно читаючи такі вірші, можна уявити їхнього автора життєрадісним поетом, який оспівує вино, кохання і молодість. Та варто лише вчитатися в ці рядки, і Хаям постає перед нами глибоким філософом. У чому сенс життя? Що таке смерть? Чому Господь створив людину смертною, а світ – недосконалим? Чому в суспільстві панують несправедливі закони? Що потрібно людині, щоб почуватися щасливою? На що здатен її розум? У чому полягає мудрість? Саме ці питання утворюють підмурівок художнього світу східного митця.

Прагнучи осягнути найважливіші явища буття, Хаям не завжди знаходить відповіді. Так, розмірковуючи про життєві цінності, він упевнено радить учитися відокремлювати справжні коштовності від дешевих підробок. Однак, коли йдеться про таємниці світобудови, поет з гіркотою визнає, що людський розум не здатен розгадати її головних загадок. Говорячи про себе, «найученіший муж століття» іронізує:

Хоч землю я пройшов і в мандрах натомився,
Але від того світ на краще не змінився.
Я радий і тому, що на шляху важкому,
Не знавши радості, я дуже й не журився.

Іронічні зауваження Хаяма, так само як і його пристрасні запитання та заклики насолоджуватися швидкоплинним життям, пройняті великим сумом через незбагненність законів Усесвіту, які прирікають людину на страждання і смерть. Він вірив, що людина – вершинне творіння Бога, гідне щасливої долі. В одному зі своїх рубаї Хаям проголошує:

Хіба у Всесвіті найкращий твір – не ми?
В очах у розуму зіниця й зір – не ми?
Це коло Всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, – це ми.

[1] Тут і далі вірші Хаяма подано в перекладі В. Мисика.

Напевне, не всі шанувальники творчості Хаяма знають про те, що в його віршах приховано алегоричний зміст. І розкрити його не так уже й легко, адже для цього треба добре орієнтуватися в культурних традиціях середньовічного Сходу.

Так, помітний вплив на поетичну творчість Хаяма справило релігійно-містичне вчення суфізм. Його послідовники, суфії, стверджували, що Бог є в усьому, але відчути його присутність людина може тільки в стані особливого містичного піднесення. Щоб увійти в такий стан, треба відкинути буденність, відмовитися від звичного мислення.

Відгомін суфійських ідей дослідники творчості Хаяма знаходять, зокрема, у його мотивах вина та кохання, які змінюють людську свідомість, і тим самим протистоять неспроможності розуму:

Хвилину радості в турботах не губи,
На порох не стирай під жорнами журби!
Немає жодного, хто б угадав майбутнє.
Тож пий, і розважайсь, і дівчину люби!

Імовірно також, що у своїх віршах перський поет удавався до алегоричної мови, якою послуговувалися суфії. Цією мовою вино означало стан містичного натхнення і вищого щастя; чаша – міру людського життя, а чашник, який відмірює її, – Бога. Суфії уявляли Творця також в образі гончаря, що виготовляє глеки або чаші. Відповідні мотиви ми знаходимо в рубаї Хаяма:

Ти з глини сам зліпив мене, о Боже!
Ти ковдру тчеш мені і стелиш ложе.
Ніхто у голову мені, крім тебе,
Ані добра, ні зла вписать не може!

Таких образів доволі багато в ліриці Хаяма, до того ж нерідко їх алегоричні значення виводяться на поверхню. Наприклад, у деяких рубаї поет відкрито проводить паралелі між людиною і глеком (або чашею), між вином і вищою насолодою, між Творцем і гончарем.

Перевірте себе

1. Чим Хаям уславився за життя? Назвіть найзначніші його досягнення.
2. Як склалася доля поета?
3. Розкрийте зв'язок між суфійською філософією та лірикою Хаяма. Обґрунтуйте відповідь прикладами.
4. Які теми Хаям висвітлював у своїй творчості? Як вони пов'язані зі світовідчуттям поета?
5. Дайте визначення жанру рубаї. Назвіть характерні ознаки віршів Хаяма.

Читаючи переклади рубаї Хаяма, знайдіть у них влучні вислови, які можна вважати афоризмами.

* * *

Прийшли ми чистими – і стали ми брудними,
Прийшли веселими – зробилися сумними.
Гарячі сльози нам у серці запікались!
Життя розвіявши, тепер у прах лягли ми.

Ілюстрація *Е. Дюлака. 1909 р.*

* * *

Любов – це сонечко, що Всесвіт огріває,
Любов – чудесний птах, що в квітнику співає.
Її не знає той, хто плаче солов'єм,
Вона в душі того, хто мовчки умирає.

* * *

Троянда вранішня ошатністю своєю
Чарує солов'я, співця свого. Під нею
Присядь у холодку, бо пелюстки ці вітер
Зриватиме й тоді, як станемо землею.

* * *

Ми – зібрання ляльок, нас крутить як хотя
Небесний витівник. На килимку життя
Ми витанцьовуєм (це правда, а не казка) –
І потім падаєм у ящик небуття.

* * *

Що світ міняється – чи варто цим журитись?
Нехай міняється – ми будем веселитись!
Якби незмінною була природа, друже,
Ніколи б не діждав ти черги народитись!

* * *

І грудочка землі, й пилиночка мала
Були частинами прекрасного чола.
Легенько ж куряву стирай з лиця красуні,
Бо й курява колись красунею була.

* * *

Ми – сонце щастя й горя океан.
Ми справедливість любим – і обман.
Злі й добрі ми, довершені й нікчемні,
Іржаве дзеркало й Джемшидів жбан.

Ілюстрація *Е. Дюлака. 1909 р.*

* * *

Я б краще вороном копався у ріллі,
Ніж у негідника живився при столі.
Сухим окрайчиком задовольнятись краще,
Ніж губи мазати в чужому киселі.

* * *

Я тільки й знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки –
І бачу, що нічого я не знаю.

* * *

Якби мені до рук – скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

* * *

Шукав поради я у зошитах сторіч –
І скорбний друг мені таку промовив річ:
«Щасливий тільки той, з ким поруч мила, схожа
На місяць-білозір у довгу-довгу ніч!»

* * *

Шукай людину скрізь: на бідному постої,
У закутку нужди і в пишному покої.
Одна душа жива за сто Кааб дорожча!
Чому ж ідеш до них? Шукай душі живої!

Ілюстрація *Е. Дюлака. 1909 р.*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Поясніть слова ліричного героя рубаї: *«Я тільки й знаю, що знання шукаю...»*. Які факти біографії поета підтверджують цю тезу?

2. Як ви розумієте заклик Хаяма *«Шукай людину скрізь...»*?

3. За допомогою інтернет-мережі з'ясуйте, хто такий Джемшид і що означає символічний вислів *«чаша (жбан) Джемшида»*. Розкрийте зміст двох останніх рядків рубаї «Ми – сонце щастя й горя океан...».

4. У рубаї «Ми – зібрання ляльок...» Хаям на пів тисячоліття випередив англійського митця доби Відродження В. Шекспіра, який проголосив, що весь світ – театр. Як ви розумієте цю метафору Хаяма?

5. Розкрийте символічний зміст образів троянди й солов'я в рубаї «Троянда вранішня ошатністю своєю...».

6. Робота в групах. Об'єднавшись у три групи, сформулюйте основні теми прочитаних чотиривіршів Хаяма. Опрацюйте одне з поданих запитань. Презентуйте результати роботи, обґрунтувавши відповідь цитатами.

- Що поет уважає справжніми цінностями людського життя?
- Як, на думку Хаяма, людина може протистояти незбагненним законам буття?
- Які грані внутрішнього світу поета відобразилися в його рубаї?

7. Які поради ви знайшли у віршах Хаяма? Випишіть їх у зошит. Якими із цих мудрих думок ви хотіли б скористатися у своєму житті? З якими міркуваннями поета ви не погоджуєтеся? Чому? Обґрунтуйте свою думку.

8. Вивчіть напам'ять два-три рубаї, що припали вам до душі.

9. Напишіть твір-роздум на тему «"Хіба у Всесвіті найкращий твір – не ми?" *(за прочитаними рубаї О. Хаяма)*».

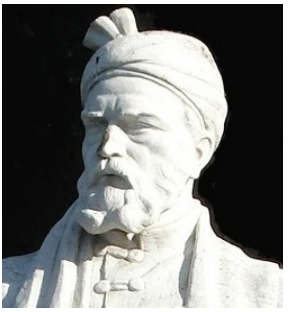
Рубаї Омара Хаяма захоплюють своєю лаконічністю й філософською глибиною.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/GeLX3OiY* або QR-кодом, ознайомтеся з деякими рубаї Омара Хаяма.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

1. Як Хаям характеризує життя та смерть?
2. Які символи та образи найчастіше використовуються в рубаї Хаяма?
3. Чим вірші Хаяма цікаві сьогоднішнім читачам?

Одним з уславлених перських поетів є Абул-касим Фірдоусі Тусі, відомий як **Фірдоусі**, автор «Шах-наме» («Книги царів»), найважливішої поеми в перській літературі. Вона розповідає історію Персії (сучасного Ірану) від міфічних часів до арабського завоювання в VII ст. Існує легенда про те, як одного разу султан Махмуд Газневі під час читання «Шах-наме» так захопився, що не помітив, як його корона впала з голови. Один із придворних звернув на це увагу, і султан, зрозумівши, що його корона на землі, визнав велич поеми Фірдоусі.

Пам'ятник Фірдоусі в Тусі, Іран. *Деталь*

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/ueLX8PK3* або QR-кодом, ознайомтеся з уривком з поеми «Шах-наме».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання уривка

1. Яка основна тема прочитаного уривка? Як Фірдоусі осмислює долю людини?
2. Як філософські роздуми, відображені в цьому уривку, є суголосними з власними думками про долю і життя?
3. Порівняйте цей уривок з іншими прочитаними поезіями східних авторів. Визначте спільні елементи.

Сторінка з манускрипту «Рубаят» Омара Хаяма. Каліграфія та орнамент *Е. Берн-Джонса*

Оформлення сторінки з книги «Шах-наме»

ШИРАЗЬКИЙ СОЛОВЕЙКО

Пригадайте, що таке традиційні художні образи. Розгляньте колаж. Назвіть відображені на ньому традиційні образи східної літератури.

Гафіз Ширазький (бл. 1325 – 1389 або 1390) належить до найвідоміших і шанованих персько-таджицьких поетів у світі. Його витончені вірші надихають кохати, сподіватися, оговтуватися після ударів долі та цінувати життя.

Відомий український сходознавець Агатангел Кримський зауважив, що поетове ім'я було спочатку не Гафіз, а Мухаммад, «а прозвання *Гафіз*, яке часто-густо мають і чимало інших перських і взагалі мусульманських письменників, означає "охоронець"; так величають людей, які знають цілісінький Коран напам'ять...». Іранці часто ставлять перед його ім'ям і шанобливе *Ходжа*, що перекладається як «учитель», «наставник».

Гафіз
(Бл. 1325 – 1389
чи 1390)

Життя великого поета оповите таємницями та легендами, натомість достовірних фактів про нього вкрай мало. Відомо, що Гафіз жив у XIV ст., знався на науці, релігії, мові та літературі свого часу, грав на музичному інструменті.

Вважають, що батько Мухаммада був у Ширазі одним з найбагатших купців, але рано помер, і сім'я, залишившись без годувальника, незабаром розорилася. Старші брати майбутнього поета вирушили світом у пошуках кращої долі, а з матір'ю залишився лише малолітній Мухаммад. Не в змозі прогодувати себе та сина, мати віддала дитину на виховання в чужу родину. Однак ця сім'я незабаром передумала опікуватися хлопчиком й відправила його вчитися ремесла до дріжджового цеху. Сирота-підмайстер виявився працелюбним і наполегливим у досягненні життєвих цілей. Третину свого заробітку він платив учителю сусідньої школи, третину – віддавав матері, решту витрачав на свої потреби. Наділений неабиякими здібностями, він вивчив напам'ять священну книгу мусульман і став читцем Корану. Згодом він уславив своє професійне найменування, обравши його літературним псевдонімом.

Серед ремісників і торговців Ширазу було безліч поціновувачів поезії, їхні лавки – дукани – нерідко слугували своєрідними

«клубами», де збиралися любителі поетичних диспутів і змагань. Завсідником таких літературних клубів став також і Гафіз. Однак його ранні вірші викликали лише глузування.

Згідно з легендою, потерпаючи від дедалі більших знущань, поет-початківець вирішив відвідати гробницю знаменитого самітника й поета-містика Баба Кухі, яка вважалася чудотворною. Він довго молився, плачучи й скаржачись на долю, доки знеможений не заснув просто на землі біля гробниці. Уві сні йому з'явився благородний старець, який дав йому настанову: «*Іди, бо брама знань тепер для тебе прочиниться*». Прокинувшись, юнак склав ***газель***, яка принесла йому визнання.

Газель – традиційний для перської поезії жанр, який характеризується філософськими мотивами пошуку сенсу людського життя, щастя, кохання та налічує 7–10 бейтів. Головне в газелі – це лірична інтонація, настрій, що відбиває душевний стан героя. У кінцевому бейті автор неодмінно називає своє ім'я (літературний псевдонім).

Бейт – дворядкова строфа в східній поезії.

Гафіз читає свої вірші. *Монгольська мініатюра. 1600 р.*

Склавши вірші, поет з'явився перед своїми насмішниками та продекламував їх, проте ті не повірили, що Гафіз написав цей твір без сторонньої допомоги, і влаштували йому випробування – скласти відповідь на якусь відому газель. Він гідно впорався із завданням, заслуживши звання нової поетичної зірки Ширазу. За легендою, Гафіз набув також прихильності славнозвісної ширазької красуні Шах-Набат, що її ім'я перекладається як «цукровий льодяник».

Чутки про нового блискучого ширазького поета швидко поширилися, Гафізом зацікавилися високопоставлені особи, і він почав отримувати запрошення до двору. Проте стосунки свавільного й гордого поета з правителями були непростими.

Якось у вірші Гафіз пообіцяв за привітний погляд віддати коханій і Бухару, і Самарканд. Розлючений тюркський завойовник Тамерлан[1] наказав схопити його. «*То як тобі, безумцю, спало на думку дарувати мої міста?*» – запитав володар одягнутого в дрантя поета. «*Леле, повелителю, саме так я й дійшов до такого стану*», – відповів Гафіз, показуючи на своє лахміття. Дотепна відповідь врятувала митця.

[1] *Тамерла́н (Тиму́р)* – середньоазійський непереможний полководець XIV ст., широко відомий як один з найбільших воєначальників і тактиків в історії, а також як один з найжорстокіших правителів.

Поетична збірка Гафіза «Диван»[1] була укладена вже після смерті майстра слова. Її укладач Гуландам, імовірно, був особистим секретарем Гафіза. Традиційно в дивані поезії розташовуються в алфавітному порядку за повторюваними словами наприкінці кожного рядка. «Диван» Гафіза містить 418 газелей, 41 рубаї та інші ліричні твори. Після смерті митця збірка поширювалася в численних переписах.

Сьогодні збірка поезій Гафіза є в кожній іранській родині, у ній шукають і знаходять відповіді на важливі питання. Священним місцем поклоніння для перськомовних народів став також мавзолей великого поета. Паломники щиро вірять у силу молитви біля могили Гафіза.

Поезія Гафіза є скарбницею багатозначних образів і символів. Найуживанішими поетичними образами газелей Гафіза є троянда і соловей. У Персії здавна шанували троянду більше, ніж інші квіти, обравши для країни поетичне найменування країни «Гюлістан», що перекладається, як «сад троянд».

Легенда розповідає, що одного разу до Всевишнього з'явилися квіти з проханням призначити їм нового повелителя замість сонливого лотоса, який, хоч і був найкрасивішим, засинав уночі й не виконував обов'язків правителя. Бог, прихильно вислухавши їх, призначив правителькою білу незайману троянду з гострими шипами, що її охороняють. Коли соловей побачив нову царицю квітів, то, полонений її красою, у захваті притиснув троянду до своїх грудей. Але гострі шипи, як кинджали, встромилися йому в серце, і тепла червона кров, бризнувши з люблячих грудей нещасного, оросила собою ніжні пелюстки дивовижної квітки. Ось чому, каже перська оповідь, пелюстки троянди й досі зберігають свій рожевий відтінок. Так образи солов'я і троянди стали символами вічного кохання. А Гафіза, який часто використовував їх у поезії, стали називати ширазьким соловейком.

Гафіз вірив, що любов відкриває шлях до вічності. На думку поета, саме любов покладена в основу життя, нею світ був створений і в ній можна знайти відповіді на найважливіші питання. Любов у віршах Гафіза не має меж, вона вічна і є головною метою людського буття.

Газелі Гафіза утверджують цінності терпіння, віри, пошуку щастя і сенсу життя. Він неодноразово згадує у своїх віршах про плинність життя й нагадує нам, що в нас не так багато часу, тому ми маємо цінувати кожну мить.

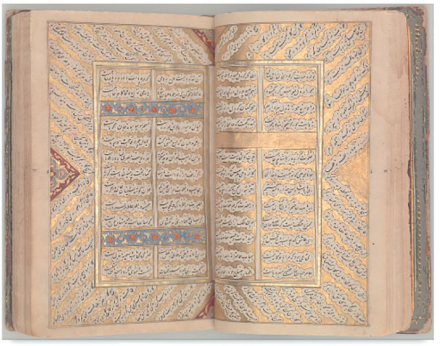
Ліричний герой Гафіза – це вільнодумець, яскрава сильна особистість, яка, незважаючи на всі перипетії долі, зберігає свою людську гідність і прагнення до щастя.

З поезією Гафіза європейський читач познайомився через чотири століття після смерті митця. Але справжньої популярності в Європі його газелі набули після того, як геніальний німецький поет Й. В. Гете,

[1] *Дива́н* (з перської – «рахункова книжка», «контора») – традиційна на Ближньому та Середньому Сході назва віршованої збірки одного чи кількох поетів.

ознайомившись із перекладами Гафіза, написав власний «Західно-східний диван» за мотивами східної поезії. Данину поваги Гафізові віддали також такі поети, як Генріх Гейне, Віктор Гюго та багато інших.

Першим перекладачем Гафіза українською мовою був відомий сходознавець, академік Агатангел Кримський. Його переклади отримали високу оцінку читацької громадськості. Цінність перекладів Гафізових газелей А. Кримським ґрунтується на безумовному знанні перекладачем мови оригіналу та східних традицій. А. Кримський, вивчаючи творчу спадщину Гафіза, написав одне з перших наукових досліджень його поетичного доробку – «Гафіз та його пісні». Цінними є також переклади Гафізових поезій, створені Василем Мисиком та Миколою Поповим. Вони точно передають не лише зміст, але й форму оригіналу.

Антологія перської поезії.
Музей мистецтв Метрополітен

Перевірте себе

1. Що означає ім'я Гафіз? Чому поет отримав такий псевдонім?
2. Які легенди й перекази про життя Гафіза існували? Яким постає легендарний поет у цих оповідях?
3. Що таке газель і бейт?
4. Хто з українських митців перекладав твори Гафіза?
5. Чому, на вашу думку, твори Гафіза залишаються популярними у XXI ст.?

Читаючи газелі Гафіза, визначте, які земні радощі оспівує поет.

* * *

Серце – скинія святині: для любові тихий храм.
Очі – дзеркало, щоб любо відбивалася ти там.

Я забув і сьогосвітнє, й тогосвітнє життя:
Ти – єдина в мене пані, сам в ярмо хилюся я.

Та чи зважусь я ступнути на поріг твоїх палат,
Де й зефір[1] не сміє віять, а побожно йде назад?!

Як колись було Меджнуну[2], так мені воно тепер...
Вік минає – все вмирає, цей – живе, а той помер...

На душі – скарбниця щастя, я з кохання наче цар.
Це все ти мені даруєш, це од тебе щедрий дар!

[1] *Зефі́р* – теплий легкий вітерець.
[2] *Меджну́н* – «безумець»; закоханий у красуню Лейлу, герой багатьох романтичних поем Сходу.

Диван Гафіза.
Мініатюра. Персія, 1585 р.

Ілюстрації зі збірки віршів Гафіза.
XIX ст.

Хай твій образ, милий, гарний, не стирається з очей:
Там йому затишне місце, неприступне для людей.

Та й хіба ж він може стертись?! Як цвіте нова весна,
Кожна рожа, що запахне, шепотить: «А все вона!»

Хоч Гафіз неначе вбогий, але ти тому не вір:
В нього груди повні скарбів, він з кохання богатир.

Переклад *А. Кримського*

* * *

Я так від кохання страждав – не питай!
Так гірко побачення ждав – не питай!

Пів світу пройшов-проходив – і нарешті
Таку собі гарну назнав – не питай!

Я й прах на порозі її цілував би,
А скільки я сліз проливав – не питай!

Я вчора почув її шепіт над вухом,
Що так мені серце пройняв – не питай!

Кусаєш ти губки до мене: «Та змовкни ж!»
Як сам я ті лали кусав,– не питай!

Як сам я щоденно в хатині убогій
Без тебе томився й страждав,– не питай!

Блукав, як Гафіз, я шляхами кохання
І в місце таке я попав – не питай!

Переклад *В. Мисика*

* * *

Заради родимки і погляду прихильного твого заради
Віддам я Самарканд і Бухару, разом з красунями Багдада.

Наповни келих, чашник! Повір, ніколи не зустрінеш у раю
Ні квітників чудових Моссалли[1], ні берегів у Рокнабада[2].

Одне тремтіння радісних повій майстринь солодкої забави
Украде спокій у серцях, як зірве кетяг стиглий винограду.

Краса – на небі зірка. Та буває кохання зайвим для краси.
Так, для довершеності зайві: духи, рум'яна та помада,

Вродлива ти, мов Йосип! По розквіту твоєї пишної краси
Я зрозумів: цнотливість та дівоча честь тобі не на заваді.

Хоч будеш ти мене клясти й картати – та я співатиму тобі
Осанну[3]. В вустах солодких – гірка отрута слів – мені відрада.

Послухайте мої слова (які дарує вам поет поважний:
Зелена юнь знайде у них дорогоціннішу пораду).

«Поклич музик і приготуй вина! Що нам життя закрита книга?
Незнана таїна буття, її пізнаєш, як життя позаду!»

Гафізе! Ти натхненно проспівав газель. Усі зібрав перлини,
Що з ревнощів розкидало у небі сузір'я зоряне Плеяд[4].

Переклад *М. Попова*

* * *

Днів, що з друзями провів, не забувай!
Тих далеких любих днів не забувай!

Як уста твої гіркий отруїть сум,
Тих, із ким ти пив і їв, не забувай!

Хай тебе вже й не пригадує ніхто,
Ти й тепер їх, як братів, не забувай!

Лихом зборений, попавши в пастку бід,
Тих зичливих, добрих слів не забувай!

Хай сто рік тепер тече з твоїх очей,
Зіндерудових[5] струмків не забувай!

Нині тайне у собі таїть Гафіз, –
Тих, хто знав його й таїв, не забувай!

Переклад *В. Мисика*

---

[1] *Моссалла́* – святкова заміська мечеть – місце для молитви й богослужіння в мусульман, місце прогулянок у Ширазі.

[2] *Рокнаба́д* – річка поблизу Ширазу.

[3] *Оса́нна* – урочистий молитовний вигук, коротка молитва.

[4] *Плея́ди* – одне з найближчих до Землі зоряних скупчень.

[5] *Зіндеру́д* – річка біля м. Ісфаган.

* * *

Я по троянду в сад спустився на світанні.
Там само соловей зайшовся в щебетанні.

Мій побратим гіркий, закоханий в троянду,
Ронив, ридаючи, мелодії весняні.
Троянда й соловей були на думці в мене,
Коли гуляв я сам у ті години ранні.

Її з колючкою з'єднала забаганка,
А він співає їй, незрадний у коханні.

Так глибоко мені ввійшов той спів у серце,
Що зупинився я в раптовім хвилюванні.

О скільки тих троянд цвіте в саду! Одначе
Тим більше ран од них, що більш вони жадані.

Гафізе, радощів собі не жди від неба:
Таяться сотні бід в його байдужій бані.

Переклад *В. Мисика*

Літературний практикум

1. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/cVKKGxPkYYEJadaU7* або QR-кодом і виконавши онлайн-тест, перевірте свої знання з теми.

2. За прочитаними газелями визначте провідні мотиви творчості Гафіза. Чому газелі митця належать до лірико-філософських творів?

3. Яким постає ліричний герой газелей? Схарактеризуйте його почуття, сподівання, життєві принципи. Чим його прагнення близькі сучасному читачеві?

4. Якою в газелях змальовано кохану ліричного героя? Які художні засоби допомагають поетові передати силу й глибину любовних почуттів?

5. Які традиційні для східної поезії художні образи використовує автор? Розкрийте зміст символічних образів троянди та солов'я в газелях Гафіза.

6. У газелях кожен бейт містить закінчену думку. Які важливі для поета думки передано в газелі «Днів, що з друзями провів, не забувай!»? Які рядки Гафіза можна вважати афористичними?

7. Філологічний майстер-клас. Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/TeKQn47J* або QR-кодом, ознайомтеся з перекладами газелі «Я по троянду в сад спустився на світанні...» А. Кримського та М. Попова. Порівняйте художні переклади твору, визначте відмінності між перекладами В. Мисика, А. Кримського, М. Попова.

Абу-Мухамед Мусліх ад-Дін ибн Абд Аллах Ширазі, більше відомий як **Сааді** (1210 – 1292 або 1293), – один із класиків перської літератури середньовіччя. Багатий досвід, житейська мудрість і літературний талант Сааді уповні втілилися в його газелях і повчальних поемах «Бустан» («Плодовий сад») та «Гюлістан» («Сад троянд»).

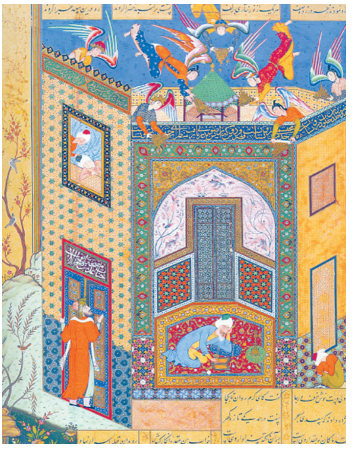
Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/deKQmifP* або QR-кодом, ви зможете дізнатися, як Сааді оспівував у своїх ліричних віршах красу, кохання, біль розлуки та свободу почуттів.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

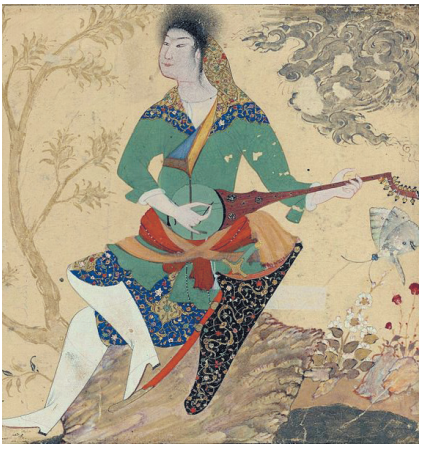
1. Як автор передає в газелі гіркоту розлуки з коханою?
2. Які художні образи розвивають мотиви самотності в газелі?
3. Дослідіть, як кожен новий бейт газелі відтворює новий аспект у ставленні закоханого до коханої.

Світ у краплі роси

Одна з характерних ознак культури Сходу – мінімалізм, тобто здатність малим охопити велике, «у краплі роси побачити весь світ». За доби середньовіччя ця особливість східного мислення яскраво втілилася в мистецтві книжкової мініатюри. Спочатку малюнки цього жанру «дослівно» відтворювали зміст манускриптів і не мали самостійного значення. Однак із часом художники почали вводити в них деталі, яких не було в текстах. Відтак книжкова ілюстрація розпочала самостійне творче життя. Художники-мініатюристи увічнювали подвиги легендарних героїв, битви, урочисті події, ліричні сцени, кохання та вірність. Мініатюри доби середньовіччя не відображали світлотіні й

Мініатюра з «Трояндового саду» Джамі. *Бл. 1554 р.*

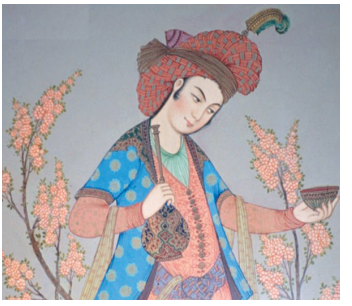
М. Джафар. Музикант з рубабом. *Бл. 1590 р.*

Суфій. *Перська мініатюра. XV ст.*

М. Алі. Замислений чоловік. *1610 р.*

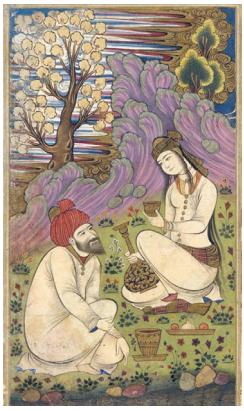
Перська мініатюра періоду Сефевідів (XVI–XVIII ст.)

Р. Аббасі. Юний принц і дервіш. *XVII ст.*

Двоє в саду. *Перська мініатюра XVI ст.*

Зображення з дивану Гафіза. *1658 р.*

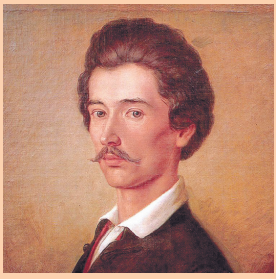
перспективи: фігури та предмети барвистим візерунком розташовувалися на площині. Однак привабливість цих витворів мистецтва – у витонченому малюнку, різнобарвності та насиченості кольорової гами, у виразності рухів фігур, у вишуканій простоті й чіткості ліній пейзажу та архітектурних споруд.

• Розгляньте середньовічні перські книжкові мініатюри (с. 190, 191). Які з них, на вашу думку, можуть бути ілюстраціями до рубаї О. Хаяма, а які – до газелей Гафіза? За допомогою яких художніх засобів вони передають життєлюбні настрої, що споріднюють їх із творчістю поетів?

РОЗДІЛ 2
З ПОЕЗІЇ ЗАХОДУ

«ТВЕРДО Ж БУДЕМО СТОЯТИ, ЯК СКАЛА...»

Які майстри слова, на вашу думку, заслуговують на звання «народний поет»? Читаючи нижчеподаний текст, визначте факти, які пояснюють, чому Шандор Петефі вважається народним поетом.

Шандор Петефі (1823–1849)

Шандор Петефі (справжнє ім'я Олександр Пе́трович) належить до найшанованіших в Угорщині поетів. Його життя було коротким, але надзвичайно яскравим. Під час своїх мандрівок він обійшов ледь не кожен куточок рідної країни, з великою любов'ю оспіваної ним у віршах. Крім того, Петефі був хоробрим революціонером, який у перших лавах бився за свободу свого народу й загинув на полі боротьби.

Сам поет скромно йменував своє життя «строкатим». В одному з віршів Петефі з властивим йому почуттям гумору так схарактеризував свою біографію:

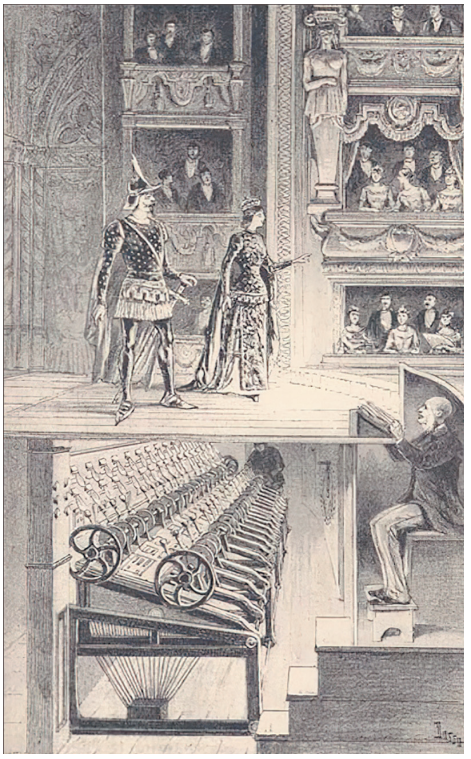
Я служив у пана Марса[1]
І до Талії[2] наймався...
Скрізь я мав велику ціну –
Проженуть чи сам покину.

То, мов пес, я брів стернею,
То я їздив четвернею;
Чистив чоботи; бувало,
Що й мені їх ваксували.

Переклад *Леоніда Первомайського*

Кішкунфеледьгаза, Угорщина, аерофотознімок

Невідомий італійський художник. Будка суфлера. *XIX ст.*

Насправді ця «строкатість» була зовсім не такою веселою і легковажною, як її зображував Петефі...

Майбутній поет народився 1 січня 1823 р. в родині незаможного дворянина. Його батько Іштван Петрович був сербом, мати – словачкою. Угорської мови маленького Шандора навчила няня-мадярка[3]. Згодом, уже друкуючи свої вірші, він став підписувати їх псевдонімом Петефі, який, по суті, був угорським перекладом слов'янського прізвища Петрович.

Коли хлопчикові виповнився один рік, сім'я батьків переселилася до Кішкунфеледьгази, яку Шандор згодом вважав своїм рідним містом. Батько щосили намагався дати синові найкращу освіту. Однак через катастрофічну повінь, що сталася 1838 року, він розорився і Шандор був змушений залишити ліцей. Родина постійно потерпала від нестатків, а під кінець життя батько такою мірою зубожів, що мусив орендувати занедбану сільську корчму.

Вчитися хлопчикові довелося в різних містах, позаяк батько прагнув спрямувати його до найкращих учителів. Це було досить непросто для дитини з чуйною душею – жити в чужих людей, сумуючи за материнською ласкою і батьківською порадою. Однак такі мандрівки стали ґрунтовною життєвою школою для майбутнього поета: вони дали змогу пізнати тяжке життя свого народу – пригніченого владою австрійської корони та позбавленого повноцінних прав на рідну мову й культуру.

[1] *Марс* – у давньоримській міфології бог війни.
[2] *Та́лія* – у давньогрецькій міфології богиня комедії та легкої поезії.
[3] *Мадя́рка* – жіночий іменник від «мадяри», що є самоназвою угорців.

Ще за шкільних років Шандор Петефі усвідомив власне творче покликання. Він захоплювався театром і поезією. Ставши, попри спротив батька, актором, він зазнав чимало радощів, але ще більше – поневірянь через театральну службу. Романтика життя мандрівного актора мала своїми постійними супутниками напівголодне існування, нецікаві другорядні ролі, обтяжливі доручення, як-от: доставка квитків, виготовлення афіш, суфлерська[1] робота та ін.

На жаль, така сама рутина чекала на юного Петефі й у Пештському національному театрі, де він мусив задовольнятися лише участю в масовках і виконанням численних доручень для старших колег-акторів: купувати для них їжу, освітлювати ліхтарем дорогу, коли актриси поверталися після вистави додому, тощо.

Змучений нескінченними злиднями, 16-річний юнак пішов у солдати. Проте армійська служба тривала недовго: за півтора року хворого на сухоти Шандора було звільнено. Знову почалися тривалі мандри голодного, вбого вдягненого, фізично виснаженого, але духовного незламного поета. Не маючи грошей, він часто-густо заробляв на миску гуляшу[2] в корчмах читанням власних віршів.

У його творах ішлося про життя в «палацах і хатинах», зображалися магнати й наймити, оспівувалися кохання і природа, лунали заклики до боротьби за батьківщину й свободу. Ці вірші знаходили широкий відгук у серцях випадкових слухачів. Люди швидко підхоплювали їх і поширювали далі. Деякі поезії Петефі ще за його життя стали народними піснями, які співали всією країною. Відтак за кілька років молодий митець зажив слави першого угорського поета й народного улюбленця. Секрет популярності поезії Ш. Петефі полягав у тім, що вона увиразнювала страждання й сподівання тисяч простих угорців і водночас дарувала їм велику втіху й підтримувала їхній дух у боротьбі за волю. Однак слава митця вийшла за кордони його рідної країни. Невипадково чеський письменник Ян Неруда порівнював цього поета з діамантовою застібкою, «яка скріпила угорську літературу зі світовою літературою».

На початку 1848 р. в низці європейських країн розгорнувся потужний революційний рух. 15 березня того самого року революційне полум'я спалахнуло й на угорській землі: народ розпочав боротьбу за звільнення від австрійської влади. Шандор Петефі став одним із загальновизнаних лідерів угорської революції.

Молодий поет узяв активну участь у розробленні вимог угорської революційної демократії (так званих «12 пунктів»), які були передані 13 березня 1848 р. австрійському урядові. Ці вимоги стали програмним текстом угорської революції.

Дізнавшись про те, що австрійський імператор Фердинанд I відхилив «12 пунктів», Шандор Петефі разом з кількома молодими друзями очолив революційне повстання 15 березня 1848 р. в Пешті й Буді. До

---

[1] *Суфле́р* – (від фр. *souffleur*, від *souffler* – «дихати, дути, підказувати») – співробітник театру, який стежить за перебігом репетицій і вистав та за потреби підказує акторам текст, який вони мають виголошувати.

[2] *Гуля́ш* – національна угорська страва. Ця густа смаженина готується з м'яса, цибулі й картоплі. Часто до неї подають шматочки чорного хліба або локшину. За бажання до страви додають сметану, гриби, капусту або горох.

Л. Купельвізер. Портрет імператора Фердинанда I в парадній мантії ордена Золотого руна. *1847 р.*

їхнього спротиву приєдналися майже всі студенти університету. У розташованій поблизу друкарні були надруковані накладом у кілька тисяч екземплярів «12 пунктів» і знаменита «Національна пісня», створена Петефі як поетичний заклик до революції та незалежності. Потому кілька десятків тисяч революціонерів прибули до Буди, де їм вдалося досягти від місцевого намісника ухвалення «12 пунктів» та скасування цензури. А написана Шандором Петефі «Національна пісня» перетворилася на своєрідний гімн повсталого народу.

Невдовзі революційний рух у європейських країнах було зупинено. Загроза реакції нависла й над Батьківщиною поета. У той час він писав:

Затихла знову вся Європа,
Що так палала в боротьбі.
Мовчить ганебно, не здобувши
Ні волі, ані прав собі.

Тремтять народи полохливі.
Один угорець на землі.
На всіх руках кайдани – тільки
В угорських блискають шаблі.

Переклад *Леоніда Первомайського*

Для придушення революції австрійський уряд увів до Угорщини війська. Вірний своїм переконанням Петефі встав на захист своїх товаришів і приєднався до армії під командуванням легендарного генерала Бема. У її складі він брав участь в останній, вирішальній битві, яка й обірвала його життя. Обставини загибелі Ш. Петефі досі достеменно невідомі. Існує кілька різних версій щодо смерті поета.

Загадкою загибелі Петефі цікавилися також українські письменники. Спираючись на свідчення деяких очевидців, один з них, відомий перекладач віршів Петефі та лірик Леонід Первомайський, розповів таку історію.

Пам'ятник Ш. Петефі, Ужгород. Скульптор *Ф. Бені*

Погруддя Ш. Петефі, Івано-Франківськ. Скульптор *Ш. Кліґл*

«Генерал Бем наказав Петефі покинути передову лінію. Петефі знав, що австрійці видали наказ узяти його живим – у тисячах примірників уже було розповсюджено поетові прикмети.

Петефі не виконав наказу Бема. Востаннє його бачили на кукурудзяному полі, потім – на містку, – він стояв у напіввійськовому одязі і щось записував у зошит... Далі його сліди зникають...»

Поштова марка Сербії. *2023 р.*

На будинку в м. Марошвашархей, де Петефі провів останню ніч свого життя, вирізьблено прекрасні слова: *«Тут він був ще людиною, звідси вийшов у свій великий шлях, щоб стати зорею. Сяйво її вічне»*.

Угорського поета глибоко шанують в Україні. В Ужгороді 1990 р. було встановлено пам'ятник Петефі на площі, названій на його честь. Від 2017 р. пам'ятник поетові прикрашає Івано-Франківськ.

Шандор Петефі прожив лише 26 років. Однак за цей час він спромігся зробити такий внесок в угорську літературу, який можна зіставити зі значенням творчого доробку Тараса Шевченка для України або Адама Міцкевича для Польщі.

Перевірте себе

1. Які факти біографії Шандора Петефі вас найбільше зацікавили? Чому?
2. Що мав на увазі Петефі, називаючи своє життя «строкатим»?
3. Як в особі письменника поєднувалися революціонер і поет? Наведіть приклади з прочитаного розділу підручника.
4. **Подискутуймо!** Чи можна вважати життя Петефі героїчним? Обґрунтуйте свою думку. Розкрийте зв'язок між долею поета та долею його Батьківщини.

Під час читання зверніть увагу на образи природи, які поет використовує для розкриття теми вірша. Яку художню роль вони відіграють?

КОЛИ ТИ МУЖ, – БУДЬ МУЖНІМ...

Коли ти муж, – будь мужнім,
Знайди життєву путь,
А лялькою на шворках
В руках судьби не будь.
Пес недолугий – доля.
Лякає навісна
Лиш кволих – і тікає
Від сміливих вона.

Коли ти муж, – будь мужнім
Не тільки на словах.
Найкращий з Демосфенів[1] –
Меч у твоїх руках.
Твори у вирі битви,
А довершивши твір,
Замовкни, як змовкає
Гроза за краєм гір.

Коли ти муж, – будь мужнім,
Вмій правду боронить,
Хоча б і довелося
За неї кров пролить.
Зумій заради правди
Зламать життя своє.

[1] *Демосфе́н* – давньогрецький оратор, політичний діяч.

Честь в боротьбі – найвище,
Що в тебе в світі є.

Коли ти муж, – будь мужнім,
Борися і страждай,
Але своєї волі
Нікому не віддай!
Хто продається, – гине
В зневазі і ганьбі.
«Голодний, але вільний!» –
Впиши в девіз собі.

Коли ти муж, – будь мужнім.
І в водоверті літ
Тебе не подолають
Ні люди, ані світ.
Будь дубом, котрий буря
З корінням вирива,
Але який не гнеться
Під вітром, як трава!

Переклад *Леоніда Первомайського*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Як розуміє мужність поет? А ви?
2. Які життєві цінності, за Ш. Петефі, має обстоювати мужня людина?
3. Що у вірші цим цінностям протиставляється? Підтвердіть свою відповідь цитатами.
4. Робота в парах. Знайдіть у вірші конкретні моральні поради поета. З якими з них ви згодні? Що вам хотілося б заперечити? Обґрунтуйте свою точку зору прикладами з життя або з відомих вам літературних творів.

ОДКРИЙ МЕНІ ДОРОГУ, ДОЛЕ...

Одкрий мені дорогу, доле,
Щоб я для людства щось зробив,
Щоб пломінь благородний в мене
Даремно в грудях не зотлів.

Той пломінь, наче впавши з неба,
Давно в крові моїй живе.
Мій кожний серця стук – молитва
За щастя людства світове.

Коли б я міг не лиш словами,
Підтвердить ділом поклик свій, –
Нехай би на новій Голгофі
Мені воздвигли хрест новий.

За благо й волю людства вмерти –
Яка щаслива й світла смерть!
Життя? Воно ціни не має,
Коли не повне сонцем вщерть.

Скажи мені, що я загину
В бою за щастя осяйне, –
І сам хреста я приготую,
На котрім розіпнуть мене!

Запитання і завдання до прочитаного

1. Яким бачить сенс свого життя ліричний герой вірша «Одкрий мені дорогу, доле...».
2. Визначте зв'язок вірша з біографією поета.

3. Які ідеали стверджує в цьому творі Петефі?
4. Робота в парах. Знайдіть у вірші християнські мотиви й розкрийте їхній зміст.
5. Філологічний майстер-клас. Порівняйте мотив долі у віршах «Коли ти муж, – будь мужнім», «Одкрий мені дорогу, доле...».

Творчість Шандора Петефі є яскравим прикладом літератури, що зміцнює національний дух. **«Патріотична пісня»** – гімн угорської революції 1848 р. Автор закликає співвітчизників до об'єднання та боротьби за свободу.

Пам'ятник Шандору Петефі в Києві

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/ZeLX8yOm* або QR-кодом, прочитайте вірші Петефі «На Батьківщині», «Патріотична пісня».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання творів

1. Як Петефі висловлює свою любов до рідної землі у вірші «На Батьківщині» і як образи природи допомагають підкреслити почуття поета до рідного краю?
2. Які символи використовуються у вірші для передачі любові до батьківщини в «Патріотичній пісні»? Як поет передає емоції гордості та рішучості у вірші?
3. Творча лабораторія. Створіть презентацію або підготуйте доповідь про сучасних українських героїв, які проявили самопожертву та героїзм, порівнявши їх з образами героїв у поезії Петефі.

ЖИТИ ГІДНО

Які твори Дж. Р. Кіплінґа, написані для дітей, ви знаєте? Чим вони цікаві?

Що таке мінливість читацької прихильності, Джозеф Редьярд Кіплінґ знав не із чуток. Адже йому судилося спізнати не лише стрімку й гучну славу, що увінчалася присудженням Нобелівської премії, але й роки публічного осуду, коли його творчість сприймалася як пропаганда культу сили та імперської влади. А втім, час усе розставив на свої місця: нині Кіплінґа шанують як талановитого митця, який, попри певні світоглядні й художні прорахунки, створив самобутній художній світ.

Редьярд Кіплінґ (1865–1936)

Англієць за походженням, Р. Кіплінґ народився в Індії, що тоді входила до складу Британської імперії. Батько письменника, який свого часу переїхав до Індії в пошуках затишного життя, працював хранителем старожитностей у Лахорському музеї й викладачем у художньому училищі. Хлопчик зростав в оточенні слуг-індійців, які старалися догодити йому на

кожному кроці. Хінді – мову, якою розмовляло місцеве населення, – він засвоїв швидше, ніж англійську. Та й у подальшому житті Кіплінґ почувався не так англійцем, як англоіндійцем. Підтримуючи постійний зв'язок з Англією, письменник вважав Індію рідною країною, шанував її традиції й звичаї, любив народи, що її населяли. Та водночас він дещо зверхньо ставився до індійського населення, оскільки усвідомлював себе представником більш розвинутої цивілізації і прагнув сприяти поширенню прогресивних знань у цьому куточку Британської імперії.

Дбаючи про ґрунтовну освіту, батьки відправили юного Кіплінґа до Англії, де він мусив жити в чужих людей, за його висловом, – «у будинку відчаю». Після раювання на тлі пишної індійської природи хлопчик болісно сприймав нову систему виховання, відчуваючи суворі вимоги й покарання наставників як постійне насильство над своєю душею. Недивно, що одразу по завершенні освіти шістнадцятирічний юнак поквапився повернутися до Індії. Там він влаштувався на місце кореспондента «Громадянської та військової газети», що виходила в місті Лахор.

То була цікава, але досить непроста робота. У пошуках матеріалу для статей Кіплінґу доводилося подорожувати країною, що потерпала від голоду, спеки й епідемій. Це потребувало від молодого кореспондента не лише витривалості, а й неабиякої відваги, день у день загартовувало його волю й моральну силу. Водночас журналістика стала для Кіплінґа школою письменницької майстерності. Під час журналістських відряджень він ближче знайомився зі звичаями та побутом індійців, збирав місцеві перекази, легенди, повір'я та анекдоти. Згодом цей матеріал утворив золотий запас, із якого письменник черпав теми й сюжети для власних художніх творів.

Перші оповідання Кіплінґа з'явилися в тій-таки лахорській газеті. Від звичних для англійців творів цього жанру вони відрізнялися граничною лаконічністю і змістовністю. Відзначаючи цю особливість Кіплінґових оповідань, англійський письменник Ґ. К. Честертон порівнював їх з уколом, який діє «і швидко, і дуже болісно». Новими для читачів Великої Британії були також Кіплінґові сюжети, побудовані на матеріалі з життя англійських чиновників-колоністів. Зрештою дивувала публіку незвична мова оповідань, наближена до повсякденного мовлення англоіндійців.

Ці особливості проявляються також у Кіплінґових віршах. Зазвичай митець писав їх «від імені» якогось персонажа: чиновника, солдата, матроса та ін. Аби надати таким «оповіданням» правдивого звучання, він використовував відповідні елементи повсякденного мовлення: неграмотно вживані або перекручені слова, простомовні й професійні вислови тощо. Нерідко його вірші навіювали певні ритми чи мелодії. Наприклад, в основу поезії «На марші» покладено маршовий ритм:

Крок – крок – крок – крок – ми йдемо по Африці,
Все – йдем – все – йдем – по тій самій Африці –

(Скрізь – рух – рух – рух – рух чобіт угору – вниз!)
Не звільнить ніхто на війні!

Переклад *М. Стріхи*

Такі художні прийоми були новаторськими для сучасної митцеві англійської поезії.

Найважливішими цінностями Редьярд Кіплінґ вважав людську гідність і духовну силу, які загартовуються в щоденних випробуваннях, Закон (своєї країни, свого полку тощо), який визначає існування спільноти і є непорушним для всіх, а також Справу, котра вимагає самовідданого й невтомного служіння. Саме ці цінності утворювали засади Кіплінґового ідеалу гідного життя.

Перевірте себе

1. Чому Кіплінґ уважав себе англоіндійцем?
2. Як досвід, набутий під час роботи в газеті, вплинув на творче становлення письменника?
3. Чим вирізнялися твори Кіплінґа на тлі класичної англійської літератури XIX ст.?
4. Схарактеризуйте особливості Кіплінґової поезії.
5. Які життєві цінності проголошував письменник у своїй художній творчості?
6. **Робота в групах.** Підготуйте презентацію на одну із запропонованих тем: **А.** «Казки Дж. Р. Кіплінґа на кіноекрані»; **Б.** «Індія Дж. Р. Кіплінґа»; **В.** «Чесноти героїв Дж. Р. Кіплінґа».

Читаючи вірш Дж. Р. Кіплінґа «Якщо...», знайдіть у ньому думки, сголосні вашим уявленням про справжню людину.

ЯКЩО...

Як вистоїш, коли всі проти тебе –
Упали духом і тебе клянуть,
Як всупереч усім ти віриш в себе,
А з їх зневіри також візьмеш суть;
Якщо чекати зможеш ти невтомно,
Оббріханий – мовчати і пройти
Під поглядом ненависті, притому
Не грати цноти ані доброти;

Як зможеш мріять – в мрійництво не впасти
І думать – не творити думки культ,
Якщо Тріумф, зарівно як Нещастя,
Сприймеш як дим і вітер на віку;
Якщо стерпи́ш, як з правди твого слова
Пройдисвіт ставить пастку на простих,
Якщо впаде все, чим ти жив, і знову
Зумієш все почати – і звести;

Якщо ти зможеш в прориві одному
Поставить все на карту і програть,
А потім – все спочатку, і нікому
Про втрати навіть слова не сказать;

Якщо ти змусиш Серце, Нерви, Жили
Служити ще, коли уже в тобі
Усе згоріло, вигасло – лишилась
Одна лиш воля – встоять в боротьбі;

Як зможеш гідно річ вести з юрбою
І з Королем не втратиш простоти.
Якщо усі рахуються з тобою –
На відстані, яку відміриш ти;
Якщо ущерть наповниш біг хвилини
Снагою дум, енергією дій,
Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти – Людина, сину мій.

Переклад *Є. Сверстюка*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Визначте тему вірша «Якщо...». Що пояснює в ньому автор?
2. Дайте цитатні відповіді на запитання про те, як, на думку поета, слід поводитися, коли: «*всі проти тебе*»; «*уже в тобі усе згоріло*»; «*впаде все, чим ти жив*».
3. Як ви розумієте наведені рядки з вірша?

Як зможеш мріять – в мрійництво не впасти
І думать – не творити думки культ...

Тоді весь світ тобі належить, сину,
І більше: ти – Людина, сину мій!

4. Знайдіть антитези, які використав перекладач вірша. Розкрийте їхнє художнє значення.
5. Робота в парах. А. Спираючись на зміст вірша «Якщо...», придумайте поради «від протилежного», тобто такі, що застерігають від негідних учинків. **Б.** Пригадайте літературні твори або кінофільми, у яких зображено героїв, близьких до ідеалу людини, поданого у вірші «Якщо...». Чим ці персонажі приваблюють?
6. Подискутуймо! З якими порадами, висловленими в поезії «Якщо...», ви не згодні? Обґрунтуйте свою думку.
7. Розвиваймо мовлення. Складіть етичну пам'ятку Людини за віршем Р. Кіплінґа «Якщо…».

Зразок.

1. Не хизуватися власним добром. 2. Бути вільним духом. 3. Уміти відстоювати правду. 4. Не втрачати гідності.

8. Творча лабораторія. ***Відеопоезія*** – це синтез поезії та візуального мистецтва. Це може бути відео, яке супроводжується поетичним текстом, музикою, звуковими ефектами або навіть акторською грою. Відеопоезія створює новий вимір для поетичних творів, додаючи візуальні елементи для підсилення емоційного впливу та передачі авторської ідеї. Часом це може бути справжнім мистецтвом, що торкається найглибших струн душі.

Робота в групах. Створіть відеопоезію за мотивами вірша Р. Кіплінґа «Якщо…», використавши нижчеподаний алгоритм.

1. Обговоріть основні ідеї та теми вірша. Визначте ключові моменти, які будуть відображені у відео.
2. Напишіть сценарій, у якому поезія поєднується з візуальними елементами. Оберіть сцени, звукові ефекти та музику, які підсилюють емоційний вплив.

3. Виберіть локації та реквізит для зйомок. Під час зйомок зверніть увагу на світло, композицію кадру та акторську гру.

4. Змонтуйте відео, поєднавши кадри з віршем, музикою та звуковими ефектами. Розмістіть відеопоезію на платформах YouTube або Instagram.

9. Творча лабораторія. Напишіть твір-роздум на тему «Як стати справжньою людиною? (*За віршем Дж. Р. Кіплінґа "Якщо..."*)».

Вірш «Якщо» був перекладений багатьма мовами світу. Оригінальний переспів вірша «Якщо...» зробив видатний український поет Василь Стус. Його версія називається «Синові».

СИНОВІ

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
коли наперекір хулі жорстокій
між невірів ти віриш сам собі.
Коли ти вмієш ждати без утоми,
обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злому
і власним не хизуєшся добром.
Коли тебе не порабують мрії,
в кормигу дум твій дух себе не дасть,
коли ти знаєш, що за лицедії –
облуда щастя й машкара нещасть.
Коли ти годен правди пильнувати,
з якої вже зискують махлярі,
розбитий витвір знову дороблятиі,
хоча начиння геть уже старі.
Коли ти можеш всі свої надбання
поставити на кін, аби за мить
проциндрити без жалю й дорікання –
адже тебе поразка не страшить.
Коли змертвілі нерви, думи, тіло
ти можеш знову кидати у бій,
коли триматися немає сили
і тільки воля владно каже: стій!
Коли в юрбі шляхетності не губиш,
а бувши з королями – простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть дорікти.
Коли ти знаєш ціну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти єси людина
і землю всю своєю назовеш.

Переклад *В. Стуса*

• Порівняйте вірш «Якщо...» у перекладі Є. Сверстюка (с. 199, 200) та переспів В. Стуса «Синові». Укажіть основні розбіжності між цими версіями.

Вірш «Якщо...» Дж. Р. Кіплінґа неодноразово покладено на музику. Одну з таких пісень створив український бард та актор К. Булкін на основі перекладу Євгена Сверстюка.

1. Перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/NeXxngrn* або QR-кодом, прослухайте пісню «Якщо...» у виконанні Кирила Булкіна. Який настрій вірша підкреслює мелодія в цій пісні?

2. Створіть допис для соціальної мережі або блоґа про ваші роздуми над віршем Кіплінґа «Якщо...» за алгоритмом, поданим за посиланням *https://cutt.ly/je7HS7Y2* або QR-кодом. Скориставшись інтернет-мережею, доберіть до свого тексту світлини, що ілюструють зміст вірша.

Кіплінґ часто порушує питання честі й гідності, особливо в контексті дружби та обов'язку. У вірші **«Один із сотні»** він розглядає дружбу як джерело моральних уроків і роздумів про важливість чесності, підтримки та вірності.

Скориставшись посиланням *https://cutt.ly/HeLX91PY* або QR-кодом, прочитайте вірш Кіплінґа «Один із сотні».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Яка основна тема вірша «Один із сотні»? Як характеризує тут поет справжню дружбу та відповідальність?
2. Яка поетична структура використовується в цьому вірші?
3. Які моральні цінності можна висновити з прочитаного вірша? Як вони можуть бути застосовані в сучасному житті?

РОЗДІЛ 3
ФІЛОСОФСЬКА ПРОЗА

ПАВУТИНКА НАДІЇ

Пригадайте, що таке новела. Спираючись на хмаринку слів, поясніть, які ознаки притаманні цьому жанру літератури.

Японській літературі притаманний мінімалізм. Неперевершеним майстром «оповідання завбільшки з долоню» є Рюноске Акутаґава.

Митець з'явився на світ у Токіо в родині торговця молоком 1 березня 1892 р. За давнім національним літочисленням, народження майбутнього письменника припало на годину Дракона дня Дракона місяця Дракона. Тому назвали його Рюноске: перший ієрогліф імені – «рю» означає «дракон». Прізвище своє письменник отримав від дядька, який усиновив його після

трагічної загибелі матері. Прийомні батьки Рюноске належали до старої інтелігенції, серед їхніх предків були літератори й учені. Тож хлопчик виховувався в атмосфері поваги до національних культурних надбань, любові до середньовічної поезії та старовинного живопису.

Після закінчення школи Акутаґава вивчав англійську літературу спочатку в коледжі, а потім – на англійському відділенні Токійського імператорського університету. У студентські роки Рюноске почав видавати літературний журнал «Сінсітьо» («Нова течія»), у якому згодом надрукував свої перші новели.

Рюноске Акутаґава (1892–1927)

Молодого митця цікавила передусім поведінка людини в ситуації особистісного й морального вибору, а відповіді на вічні питання він намагався знайти в давніх притчах, релігійних текстах, історичних нарисах і легендах. Про свою пристрасть до минулого Акутаґава говорив так: *«Душа людини в давнину й душа сучасної людини мають багато спільного»*. У минувшині письменник шукав пояснення вчинків, думок, психології сучасників. Досить часто в його творах простежуються культурні паралелі, пов'язані з давніми японськими релігійними традиціями, зокрема буддійськими.

Буддизм – одна з провідних світових релігій. Особливого поширення він набув у країнах Сходу. Засновник буддизму й головний об'єкт поклоніння в ньому – принц Ґаутама Сіддгартха, який, згідно з оповідями, жив у 563–483 рр. до н. е. За легендою, у віці тридцяти п'яти років Ґаутама досяг просвітління і докорінно змінив своє життя.

Послідовники назвали принца Буддою, що в перекладі означає «просвітлений», «пробуджений». Мета буддистів – досягнути духовного просвітління, позбавившись страху, невігластва, егоїзму, лінощів, заздрощів, жадібності та інших вад.

Після закінчення університету в 1916 р. Акутаґава отримав посаду викладача англійської мови у військово-морській школі. Своє тодішнє життя він потім опише в циклі новел про вчителя – чесну, але трохи непутящу людину, яка часто потрапляє в кумедні ситуації.

Згодом письменник працював як спеціальний кореспондент газети «Осака майніті сімбун» («Щоденна газета Осаки»), виступав з лекціями в різних містах Японії. Саме в той період народилися його найкращі твори, зокрема «Павутинка», «У чагарнику», «Мандарини», «Вагонетка», «Усмішка богів», «Свято хризантем» та ін. Акутаґава досягає високої майстерності як новеліст: працює з різноманітним матеріалом, віртуозно будує сюжет, кількома словами створює соковиті образи, поглиблює філософський зміст текстів.

Активною творчою працею письменник намагався врятуватися від духовних і психологічних проблем, які з року в рік погіршували стан його здоров'я. Однак із часом криза лише поглиблювалася і врешті-решт призвела до трагічної загибелі митця.

Акутаґаві судилося прожити лише тридцять п'ять років, але зробити він устиг чимало. І хоч сам митець аж вкрай скромно оцінював свої досягнення, його письменницька слава свідчить про інше. Книжки Акутаґави видаються різними мовами, а самого письменника визнано класиком японської літератури.

Перевірте себе

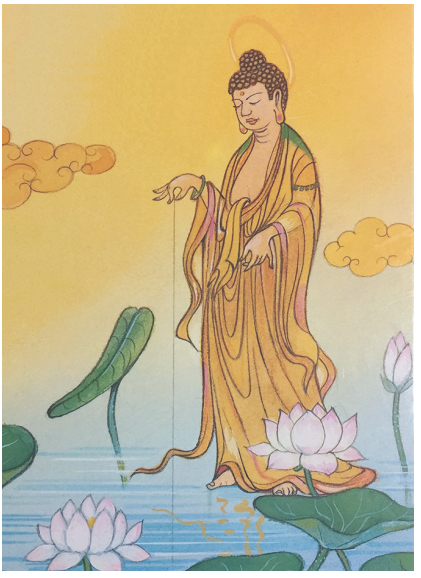
1. Стисло розкажіть про життя Акутаґави.
2. Назвіть твори японського письменника. У якому жанрі Акутаґава досяг великої майстерності?
3. Робота в парах. Обговоріть сформульоване Акутаґавою означення художньої літератури як «мистецтва самовираження за допомогою слів». Як ви розумієте зміст цього означення? Чи згодні ви з таким баченням літератури? А як визначили б сутність літературної творчості ви?

Пригадайте, що таке підтекст. Під час читання новели «Павутинка» зверніть увагу на використання підтексту для розкриття її філософського змісту.

ПАВУТИНКА

Одного дня самотній Будда знічев'я походжав берегом озера Лотосів. Білосніжні, як перли, квіти на воді зі своїх золотистих тичинок ненастанно ширили навкруги невимовно приємні пахощі. У раю був ранок.

Будда пройшов понад озером, потім став і крізь листя лотосів, що вкривали поверхню води, подивився вниз. Під озером було пекло, а тому крізь прозору, як кришталь, товщу води, наче в стереоскопі[1], ясно прозирала ріка Сандзунокава[2] й Шпиляста гора. Погляд Будди привернув чоловік на ім'я Кандата, що разом з іншими грішниками, яких аж кишіло, мучився в пеклі. Той Кандата, великий лиходій, за життя вбивав людей, підпалював їхні оселі й учинив чимало інших злочинів. А добро зробив лише один раз. Якось, мандруючи густим лісом, він побачив, як через стежку повзе павучок. Кандата підняв був уже ногу, готуючись його роздушити, та враз передумав: «Ні, не треба. Хоч воно й мале, але теж, напевне, хоче жити. Тож шкода безпричинно вкорочувати йому віку».

Ілюстрація *Т. Ікеди*

Споглядаючи пекло, Будда згадав, як Кандата врятував життя павукові, і вирішив віддячити йому за добро – при

[1] *Стереоско́п* – оптичний прилад для перегляду «об'ємних» фотографій.
[2] *Сандзунока́ва* – у буддійській релігії річка, через яку переправляються в потойбічний світ душі померлих.

нагоді помогти вибратися з пекла. На щастя, поблизу над зеленим, як малахіт, листям лотоса райський павук плів свою чарівну сріблясту нитку. Будда взяв павутинку й мимо сніжно-білих, як перлина, квітів швидко спустив її далеко-далеко вниз, до самого пекла.

Там, на дні пекла, у Кривавому озері борсався Кандата. Хоч куди глянь, усюди тьма кромішня, і тільки коли-не-коли в тій темряві зблисне вістря Шпилястої гори. Чи може бути щось страхітливіше? Навколо тихо, як у могилі, лише іноді чути тихі зітхання грішників – виснажені пекельними муками, вони навіть не можуть плакати вголос. Тож і Кандата, задихаючись у Кривавому озері, звивався, корчився, як жаба перед смертю.

Та якось ненароком він звів очі вгору: з далекого неба над Кривавим озером у пітьмі, немов боячись людського ока, повисла блискуча сріблиста павутинка. Уздрівши над головою павутинку, Кандата на радощах аж сплеснув у долоні: учепившись за неї, напевне, можна далеко полізти, навіть з пекла вибратися. Якщо все піде на лад, то й в раю можна опинитися. А тоді вже не доведеться страждати на Шпилястій горі й потопати в Кривавому озері.

Отак розмірковуючи, Кандата мерщій учепився обома руками за павутинку й відчайдушно почав дертися вгору. Ясна річ, такому лиходієві, як Кандата, до цього не треба було звикати. Та хоч як він силкувався, а догори піднятися було не легко: рай і пекло відділяла не одна тисяча рі[1]. Зіп'явшись трохи, Кандата втомився і навіть не міг був рукою ворухнути. Що ж тут удієш? Вирішивши перепочити, Кандата повис на павутинці й зиркнув униз.

А все-таки його зусилля не пропали марно: Криваве озеро, що в ньому він потопав, за такий короткий час зникло в пітьмі, а страшна своїм тьмяним блиском Шпиляста гора вже опинилася під ногами. Якщо так і далі, то скоро й з пекла, напевне, видобудеться. Обхопивши руками павутинку, Кандата зраділим, як ніколи, голосом прокричав: «Наша взяла! Наша взяла!» Та нараз він схаменувся: слідом за ним, як мурашня, по павутинці вгору п'ялася сила-силенна грішників. Спостерігши таке видовище, Кандата, зляканий чи, може, приголомшений, на якусь хвилю розгублено роззявив рота й кліпав очима. Тонка павутинка, що ледве витримувала його одного, напевне увірветься під тягарем такої безлічі людей. Якщо вона десь посередині обірветься, то марно він дряпався вгору – однаково полетить сторчака назад у пекло. О, це жахливо! А тим часом тисячі й тисячі грішників видиралися з темряви над Кривавим озером і один за одним піднімалися блискучою павутинкою вгору. Треба негайно щось придумати, інакше павутинка увірветься. І Кандата щосили закричав: «Гей, грішники! Це моя павутинка. Хто вам дозволив чіплятися за неї? Ану, спускайтеся вниз!»

Але тої ж миті павутинка зненацька розірвалася саме над Кандатою, і він, закрутившись дзиґою, швидко зник у темряві. В імлистому просторі, виблискуючи, лише висіла тоненька райська павутинка.

Стоячи на березі озера Лотосів, Будда від початку до кінця стежив за цією сценою. А як Кандата каменем упав у Криваве озеро, обличчя

[1] *Рі* – японська міра довжини, що дорівнює 3,9 км.

Будди посмутніло й він пустився йти далі. Мабуть, жалюгідним здався йому Кандата, який намагався тільки сам вилізти з пекла, але був заслужено покараний за своє черстве серце й знову опинився в безодні.

А лотосу до всього байдуже. Його білий, як перлина, цвіт похитував вінчиками коло ніг Будди, а золотисті тичинки сповнювали повітря невимовно приємними пахощами. У раю бралося до полудня.

Переклад *І. Дзюба*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/HAPTAiXB6ER8uE5E6* або QR-кодом, виконайте онлайн-тести за темою.
2. Чому твір отримав назву «Павутинка»? На що вона спрямовує читача?
3. Яким Кандата був за життя? Як його було покарано після смерті?
4. Чому Будда вирішив допомогти грішникові?
5. Як змінювалися думки Кандати, коли він піднімався по павутинці?
6. Чому павутинка обірвалася? Як до невдачі Кандати поставився Будда? Чим ви пояснюєте таку реакцію?
7. Розкрийте основну думку прочитаної новели. Визначте метафору, на якій побудовано твір. Поясніть її зміст.
8. Філологічний майстер-клас. Знайдіть антитези, на яких побудовано новелу «Павутинка». Як вони допомагають розкрити зміст твору?
9. Творча лабораторія. Використовуючи образи й символи новели «Павутинка», складіть однойменне хайку.
10. Творча лабораторія. ***Етегамі*** – надзвичайно популярна в Японії саморобна листівка з малюнком і коротким написом. Етегамі мають два основних правила: 1) малюємо так, як відчуваємо; 2) ілюструємо певну думку або ідею. Тому немає невдалих листівок етегамі, адже вони є виразом любові, турботи, співчуття. Створіть етегамі на тему «Павутинки», зобразивши основні образи новели: лотос, шпилясту гору, павутинку тощо. Підпишіть листівку гаслом.

Етегамі на тему новели Р. Акутаґави «Павутинка»

Новела Р. Акутаґави **«Жаби»** є менш відомою, ніж «Павутинка», натомість не менш цікавою й глибокою за своїм змістом. У цьому творі автор показує, як часто наші упередження можуть заважати побачити нам нові й захопливі грані життя.

Дізнатися більше ви зможете, прочитавши новелу за посиланням *https://cutt.ly/LeKQnGPl* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання твору

1. Про що дискутували жаби?
2. Які людські риси відбивають образи жаб і гадюки?
3. Які особливості японської культури та світогляду знайшли відображення в новелі?
4. Пофантазуймо! Напишіть, що сталося б, якби жаби вирішили вирушити в подорож світом. Чи змінилося б, на вашу думку, їхнє світосприйняття?

Відтворити своєрідність новели як літературного жанру в кінематографі досить непросто. Для цього потрібні майстерна акторська гра, оригінальні режисерські рішення та особливий, захопливий

сценарій. Яскравим прикладом такого поєднання стала стрічка «*Рашьомон*»[1] (1950), яку створив уславлений кіномитець *Акіра Куросава* за мотивами двох новел Акутаґави. Цей фільм – про пошук істини, яка завжди поряд, став справжнім відкриттям для глядачів. У масштабі світового кінематографа фільм започаткував нову форму кінооповіді, що відтворює різні погляди на одну й ту саму подію. Сюжет фільму побудовано навколо злочину, скоєного в лісі за стародавніх часів. Є чотири свідки й, відповідно, чотири версії подій...

Кадр із кінофільму «Рашьомон» (*режисер А. Куросава, 1950 р.*)

«ТИ НАЗАВЖДИ БЕРЕШ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТИХ, КОГО ПРИРУЧИВ»

Пригадайте біблійніі притчі, які ви читали. Чим характеризується цей жанр?

Антуан де Сент-Екзюпері (1900–1944)

Антуан де Сент-Екзюпері відомий читацькому загалу як письменник-льотчик. *«Для мене літати й писати – це одне й те саме,* – говорив він. – *Головне – діяти, головне – знайти себе. Авіатор і письменник стають одним цілим: обидва рівною мірою пізнають світ».*

Антуан Марі Жан-Батист Роже де Сент-Екзюпері народився 29 червня 1900 р. в місті Ліоні (Франція), походив з давнього дворянського роду. Згадки про його предків-лицарів збереглися в літописах 1235 р.

Батько письменника служив страховим інспектором. Мати, освічена й обдарована жінка, самовіддано любила своїх п'ятьох дітей і дбала про те, щоб вони виросли шляхетними та щасливими. Для Антуана мати назавжди залишилася найдорожчою людиною і найкращим другом.

Після передчасної смерті батька родина Екзюпері перебралася до родового замку Ла Молль. Діти швидко звикли до старовинного помешкання і полюбили його таємничу казкову атмосферу.

Веселі свята, сімейний затишок, ніжність матері, вільне виховання – таким був дитячий світ Антуана. Глибокий зв'язок з ним письменник відчував усе життя. Дитинство означало для нього більше, ніж світлий спогад, – воно стало його «батьківщиною». *«Я родом з мого*

[1] *Рашьомóн* – замкові ворота в південних кінцях основних міських проспектів у давніх японських столицях. На північних кінцях проспектів стояли ворота Судзаку – парадний в'їзд в імператорську резиденцію.

А. де Сент-Екзюпері після аварії в Лівійській пустелі. *1936 р.*

дитинства, – говорив Екзюпері, пояснюючи своє "походження", – *я прийшов з дитинства, немов з країни*».

З дитячих років майбутній письменник захоплювався малюванням, музикою, віршуванням, цікавився науково-технічними досягненнями. Згодом потяг до творчості привів його на архітектурне відділення Академії мистецтв. Однак невдовзі юнак покинув навчання, щоб стати льотчиком (на початку XX ст. ця професія вважалася найсучаснішою і найризикованішою). У двадцять один рік Екзюпері записався в авіаційний полк.

Відтоді й до останнього дня життя письменника було пов'язане з авіацією. У мирний час він працював пілотом поштової лінії і льотчиком-випробувачем, а в роки війни з гітлерівською Німеччиною служив в авіарозвідці. Екзюпері неодноразово потрапляв в аварії, і щоразу мужність та витривалість допомагали йому здолати небезпеку. Однак щаслива доля таки зрадила письменника: 1944 р. він не повернувся з бойового вильоту.

Одним з найкращих творів Екзюпері вважається філософська казка **«Маленький принц»**, уперше надрукована в Нью-Йорку в 1943 р. Вона стала духовним заповітом письменника юним і дорослим читачам.

У сюжеті «Маленького принца» відбилися деякі деталі біографії автора (зокрема, льотна служба, аварія в пустелі, захоплення малюванням, глибокий зв'язок з дитинством тощо). Цікаво, однак, що із цих елементів письменник створив не реалістичну розповідь про власне життя, а казку про фантастичну мандрівку вигаданого персонажа.

Утім, у центрі авторської уваги – не пригоди маленького принца, а почуття і стосунки людей, які герой судить непідкупним судом щирого дитячого серця. Іншими словами, перед нами – алегоричний сюжет. Власне пригоди виступають тут інакомовним утіленням важливих життєвих питань, відповіді на які вкладено в уста маленького принца. Можливо, на позір судження хлопчика видаються надто «дитячими», але своєю мудрістю і правдивістю вони, безперечно, вивищуються над загальноприйнятими думками дорослих. Ці відповіді й надають казці глибокого філософського характеру.

Алегоричними у творі є всі персонажі, починаючи від самого маленького принца, який уособлює чистий, не спотворений «дорослими» уявленнями погляд на життя. Навіть змальовану в казці Сахару слід сприймати не як реальну пустелю, а як інакомовний образ. Він означає несподівану зупинку звичного плину життя, коли людина опиняється сам на сам зі своєю душею.

Зважаючи на такі особливості твору, літературознавці зараховують «Маленького принца» до жанру філософської казки-притчі.

І в житті, і у творчості Екзюпері був романтиком. Слово «Людина» він писав з великої літери, підкреслюючи тим цінність людської душі й гідності. Герої письменника-льотчика – мужні, шляхетні, залюблені у свою професію люди. Вони не приймають несправедливості й нудьги буденного життя. Вони впевнені, що вірність обов'язку долає будь-які перешкоди. А ще їм притаманне загострене почуття відповідальності за інших людей.

Це почуття – один з головних моральних здобутків Екзюпері-письменника. *«Моя духовна культура,* – стверджував він, – *по слідах Бога зробила кожного відповідальним за всіх людей і всіх людей – відповідальними за кожного. Людина, вихована за цими правилами, мала б силу могутнього дерева. Який простір вона могла б охопити своїм корінням!»*

Червоною ниткою ідея відповідальності проходить через усі твори французького письменника. У казці-притчі «Маленький принц» її увиразнює мудрий лис: *«Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив»*. Цей вислів став крилатим. Він є одним з найважливіших моральних орієнтирів для тих, хто прагне жити по совісті й у злагоді з іншими людьми.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство Екзюпері. Як письменник оцінював його значення у своєму житті?
2. Назвіть провідні теми творів Екзюпері.
3. Чому, на вашу думку, життя письменника стало зразком мужності для його сучасників?
4. Розкажіть про художні особливості казки «Маленький принц».
5. Дайте визначення поняття «притча».

Читаючи уривки, визначте в них елементи філософської казки-притчі.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(Уривки)

На початку твору оповідач згадує про свої дитячі малюнки. Не зрозумівши його «творчості», дорослі порадили йому здобути знання, які можна застосувати на практиці. Відтак він став пілотом і забув про малярство.

Якось оповідач зазнав аварії і приземлився в пустелі Сахара за тридев'ять земель від людських поселень. Його літак потребував складного ремонту, тимчасом як запасів питної води вистачало лише на тиждень. Полагодити машину треба було якомога швидше.

На світанку оповідача розбудив дивний голос: тендітний хлопчик, який узявся бозна-звідки, просив його намалювати баранця. Пілот був украй здивований, але, пригадавши своє давнє захоплення, узявся малювати. Малий чудово розумів усі його малюнки. Мова незнайомця, дещо загадкова й надзвичайно мудра, зачарувала оповідача. Відтак між героями зав'язалася дружба.

Згодом пілот довідався, що маленький принц (так звався хлопчик) прибув на Землю з далекого астероїда В-612, що був завбільшки з хату. Там було кілька невеличких вулканів, які маленький принц час від часу прочищав, аби запобігти виверженню. Планета була такою маленькою, що захід сонця на ній можна було спостерігати коли заманеться, зробивши лишень кілька кроків від краю до краю. Маленький принц

дуже любив милуватися цим явищем, а одного разу навіть насолоджувався ним сорок три рази поспіль.

Хлопчик дбав про свою планету, щодня пораючись у крихітному господарстві. До речі, для цього йому й був потрібний баранець, якого намалював льотчик. Маленький принц сподівався, що баранець знищуватиме на його планеті шкідливі рослини.

V

<...> Справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли трава й бур'ян. Отож є там добре насіння доброго, корисного зілля і погане насіння поганого зілля, бур'яну. Але насіння невидиме. Воно спить, сховане в землі, аж поки якійсь насінині заманеться прокинутися. Тоді воно потягається і спершу несміливо пускає до сонця паросток – безневинну чарівну муравочку. Якщо це редиска або троянда, хай собі здорові ростуть. А коли це якийсь бур'ян, треба його одразу, як тільки розпізнаєш пагін, виполоти з корінням. Ну а на планеті маленького принца було жахливе насіння... Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб – така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить цілу планету. Він пронизе її своїм корінням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

– Є такий закон, – сказав мені згодом маленький принц. – Причепурився сам уранці, причепури гарненько й свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не рожі, бо молоді пагінці рож і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка. <...>

З оповіді маленького принца я зобразив цю планету. Я не люблю повчального тону. Та люди так мало знають, скільки шкоди від баобабів, а небезпека для того, хто потрапив би на астероїд, від них така велика, що цього разу я роблю виняток і порушую свою стриманість. «Діти! – кажу я. – Стережіться баобабів!» <...>

VIII

А. де Сент-Екзюпері. Маленький принц на своїй планеті. *1942 р.*

Незабаром я навчився краще розпізнавати ту квітку. На планеті маленького принца завше росли звичайні прості квіти – вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір никли. А та квітка проклюнулась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц викохував той пагінчик, такий неподібний до інших билинок. А що, як це якась одміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц ізроду не бачив ще таких буйних пуп'янків і відчував, що

от-от станеться якесь диво. Одначе квітка, схована у своїй зеленій світличці, ще не була готова, вона все чепурилася. Старанно добирала барви. Вона виряджалася поволі, примірюючи одну по одній пелюстки. Вона не хотіла виходити скуйовджена, як самосійний мак. Вона хотіла показатись у всій своїй пишноті. Авжеж, вона була така чепурушка! Таємниче вбирання тривало багато днів. Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилася.

Ілюстрація *В. Єрка*

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

– Ох! Я ледве прокинулася!.. Даруйте мені... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц нетямився від захвату:

– Яка ви гарна!

– Правда? – тихо озвалася квітка. – І народилась я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

– Здається, час снідати, – додала вона по хвилі. – Прошу, потурбуйтеся про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю і полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. Якось, мовлячи про свої чотири колючки, вона заявила йому:

– Хай приходять хоч тигри пазуристі – не страшно!

– На моїй планеті тигри не водяться, – відказав маленький принц, – а потім – тигри не їдять трави.

– Я не трава, – стиха кинула квітка.

– О, пробачте...

– Тигрів я не боюся, зате терпіти не можу протягів. У вас немає ширми?

«Не може терпіти протягів... для рослини кепсько, – подумав маленький принц, – із цією квіткою морока та й годі...»

– Увечері накрийте мене ковпаком. У вас тут надто холодно. Дуже незатишна планета. Там, звідки я прибула...

І затнулася. Її занесло сюди ще зернинкою. Вона нічого не могла знати про інші світи. Навіщо брехати, коли так легко розкусити брехню! Красуня знітилася і кахикнула раз-другий – хай маленький принц відчує свою провину.

– То де ж та ширма?

– Я збирався саме по неї піти, але ж ви говорили до мене!

Тоді вона закахикала дужче, аби покарати його гризотами сумління.

Отож маленький принц, хоч він і любив прегарну квітку, пройнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим.

– Не треба було слухати її, – довірливо мовив він мені якось. – Ніколи не треба слухати квітів. Треба просто милуватися ними й дихати їхніми пахощами. Моя квітка напахтила всю мою планету, а я не вмів нею тішитися. Оті балачки про тигрячі пазурі... вони б мали зворушити мене, а я розгнівався...

А ще він признавався:

– Тоді я ще нічого не розумів! Треба було зважати не на слова, а на діла. Вона впоювала мене своїм ароматом, ряхтіла, як сонце. То чом би я мав від неї тікати? Адже за тими її нелукавими хитрощами я мав би вгадати ніжність. Квіти-бо такі свавільні! Але я був занадто молодий, щоб уміти любити.

IX

Мені здається, що він утік з мандрівними птахами. Уранці того дня ретельно попорав свою планету. Дбайливо прочистив активні вулкани. Два вулкани в нього діяли. На них було дуже зручно розігрівати сніданок. А ще він мав один погаслий вулкан. Але, сказав він собі, мало що може статися! Отож він прочистив і згаслий вулкан. Добре прочищені вулкани горять тихо й рівно, без виверження. Виверження вулкана – усе одно, що пожежа в комині, як там загориться сажа. Земляни, звісно, вулканів не прочистять: для цього ми замалі. Тим-то вони й завдають нам стільки лиха.

Зажурений маленький принц вирвав також останні пагінці баобабів. Він гадав, що ніколи більше не повернеться. Але того ранку звична праця здавалася йому такою любою. А коли востаннє полив квітку й лагодився накрити її ковпаком, йому навіть збиралося на плач.

– Прощавайте, – мовив він квітці.

Красуня не відповіла.

– Прощавайте, – сказав він ще раз.

Ілюстрація *В. Єрка*

Вона кахикнула. Не від застуди.

– Я була нерозумна, – озвалася нарешті квітка. – Даруй мені. І спробуй бути щасливим.

І ні слова докору. Маленький принц був вражений. Стояв, збентежений і знічений, зі скляним ковпаком у руці. Не розумів, звідки ця погідна ніжність.

– Авжеж, я люблю тебе, – почув він. – Моя вина, що ти цього не знав. Але це пусте. Ти був такий самий дурненький, як і я. Спробуй знайти свою долю... Облиш цей ковпак, він уже мені не потрібний.

– А вітер...

– Не так я вже й застуджена... Нічна прохолода піде мені на користь. Я ж квітка.

– А звірята...

– Слід перетерпіти, коли заведеться дві-три гусениці: я ж хочу познайомитися з метеликами. Здається, вони прегарні. Та й хто ж мене провідуватиме? Ти-бо будеш далеко. А великих звірів я не боюся. Я теж пазуриста.

І простодушно показала свої чотири шпичаки. Потім додала:

– Та не барися, це мене дратує. Намислив іти, то йди.

Бо не хотіла, аби маленький принц бачив, як вона плаче. То була дуже горда квітка. <...>

Літературний практикум

1. Які взаємини встановилися між маленьким принцом і оповідачем? Як льотчик ставився до дивних розповідей хлопчика? Доведіть свою думку, спираючись на текст.

2. Як маленький принц боровся з баобабами? Розкрийте інакомовний зміст образу цих рослин. З огляду на свою відповідь поясніть, чому маленький принц, а відтак і льотчик, надають важливого значення виполюванню паростків цих рослин.

3. Яку вдачу мала квітка, котру виростив маленький принц? Поясніть алегоричний зміст цього образу.

4. Розкажіть, як хлопчик доглядав свою троянду. Чим вона йому подобалася? Чи розумів її герой? Чого навчила маленького принца дружба з квіткою? Наведіть відповідні цитати з прочитаного уривка.

5. Подискутуймо! Чи справді квітка любила маленького принца? Обґрунтуйте свою думку.

Маленький принц розповів льотчику про свою космічну подорож. Він відвідав кілька крихітних планет, на кожній з яких був лише один мешканець. На першій планеті жив король, який понад усе цінував владу. Він уважав, що все на світі, навіть захід сонця, відбувається за його наказом. Король запропонував маленькому принцові посаду міністра юстиції, але хлопчик відмовився. *«Та й диваки оці дорослі»*, – подумав він, залишаючи планету.

Ілюстрація *В. Єрка*

Ілюстрація *В. Єрка*

XI

На другій планеті жив шанолюб.

– Ага, ось і шанувальник з'явився! – гукнув він, угледівши ще здалеку маленького принца.

Адже для чваньків усі люди – то їхні шанувальники.

– Добридень, – мовив маленький принц. – Який кумедний у вас капелюх.

– Це для вітання, – відповів шанолюб. – Щоб уклонятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто не зазирає.

– Он як? – сказав маленький принц, нічого не второпавши.

– Поплещи в долоні, – порадив йому шанолюб.

Маленький принц заплескав у долоні. Шанолюб скинув капелюха й поштиво вклонився.

«Тут веселіше, ніж у короля», – подумав маленький принц. І знов заплескав у долоні. А шанолюб, скидаючи свого капелюха, ще раз уклонився. За п'ять хвилин ця одноманітна гра зморила маленького принца.

– А що слід зробити, щоб капелюх упав? – спитав він.

Та шанолюб не слухав. Гонористі люди глухі до всього, окрім хвали.

– Ти й справді дуже шануєш мене? – спитав він маленького принца.

– А що то – шанувати?

– Шанувати – значить визнавати, що я найкращий, найчепурніший, найбагатший і найрозумніший на планеті.

– Але ж на твоїй планеті ти сам-один!

– Ну то зроби мені ласку, усе одно шануй мене!

– Я шаную, – мовив маленький принц і злегка знизав плечима. – Але яка тобі з цього радість?

І він утік від шанолюба.

«Ці дорослі – дивакуваті люди», – простодушно думав він дорогою.

XII

На дальшій планеті жив п'яничка. Маленький принц пробув там зовсім недовго, а все одно його пойняла глибока журба. П'яничка мовчки сидів перед цілою батареєю пляшок – порожніх і повних.

– Що ти тут робиш? – поцікавився маленький принц.

– П'ю, – похмуро буркнув п'яничка.

– Навіщо ти п'єш? – спитав маленький принц.

– Щоб забути, – відповів п'яничка.

– Що забути? – допитувався маленький принц; йому стало шкода п'янички.

– Забути, що мені соромно, – признався п'яничка й похнюпив голову.

– Чого ж тобі соромно? – спитав маленький принц; йому дуже хотілося чимось зарадити неборакові.

– Соромно, що п'ю! – додав п'яничка й замовк остаточно.

А маленький принц, ні в сих ні в тих, пішов геть.

«Ці дорослі, безперечно, якісь дуже чудні», – думав він дорогою. <...>

Ілюстрація *В. Єрка*

Четверта планета належала ділкові, що ввесь час рахував зірки, уважаючи їх своєю власністю. На п'ятій планеті жив ліхтарник, який щохвилини запалював і гасив ліхтар, виконуючи застаріле розпорядження. На шостій планеті маленький принц зустрів ученого, що присвятив своє життя опису океанів, гір і річок, яких в очі не бачив, бо ж ніколи не виходив зі свого кабінету.

Неабияк здивований побаченим хлопчик продовжив мандрівку й зрештою опинився на Землі. За словами оповідача, він мав би зустріти тут безліч королів, ділків, п'яничок, шанолюбців, кабінетних учених та інших диваків. Однак маленький принц приземлився в безлюдній пустелі й першою, кого він зустрів, була гадюка.

XVII

<...> – Чудна ти істота, – мовив він. – Завтовшки з пальчик...

– Зате моці в мене більше, ніж у пальці короля, – сказала гадюка. Маленький принц усміхнувся.

– Не така вже ти й дужа... Ти навіть безлапа. Та й мандрувати не можеш.

– Я можу занести тебе далі, ніж будь-який корабель, – мовила змія.

І обвила круг кісточки ногу маленького принца, наче золота обручка.

– Усякого, кого я торкнусь, я повертаю землі, з якої він вийшов, – мовила ще вона. – Але ти безневинний і прибув із зірки...

Маленький принц нічого не відповів.

– Мені шкода тебе, ти такий тендітний на цій крем'яній Землі. Я можу тобі підсобити, якщо ти дуже пошкодуєш за своєю покинутою планетою. Я можу...

– О, я добре зрозумів, – сказав маленький принц, – але чому ти весь час говориш загадками?

– Я розв'язую всі загадки, – відповіла гадюка.

І обоє змовкли.

Маленький принц вирушив на пошуки людей. Дорогою він зійшов на гору, де нічого, крім відлуння власного голосу, не знайшов. Потім хлопчик побачив трояндовий садок і заплакав від гіркої думки про те, що квітка, яку він плекав на своїй планеті, – не єдина у світі.

XXI

Отоді-то й показався лис.

– Добридень, – мовив лис.

– Добридень, – звичайненько відказав маленький принц й озирнувся, та нікого не побачив.

А. де Сент-Екзюпері.
Маленький принц і лис. *1942 р.*

– Осьдечки я, – озвався голос, – під яблунею.

– Хто ти? – спитав маленький принц. – Ти такий гарний!

– Я лис, – відповів той.

– Пограйся зі мною, – попрохав маленький принц. – Мені так журно...

– Я не можу з тобою гратися, – мовив лис. – Я не приручений.

– О, даруй, – сказав маленький принц.

Але подумав і додав:

– А що означає – приручити?

– Ти нетутешній, – сказав лис. – Що ти тут шукаєш?

– Шукаю людей, – відповів маленький принц. – А що означає – приручати?

– Люди, – мовив лис, – мають рушниці й ходять на лови. Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

– Ні, – сказав маленький принц. – Я шукаю приятелів. А що означає – приручати?

– Це поняття давно забуте, – мовив лис, – воно означає: прихилити до себе...

– Прихилити до себе?

– Авжеж, – мовив лис. – Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний на цілім світі. І я буду для тебе єдиний на цілім світі...

– Я вже трошки розумію, – проказав маленький принц. – Є одна троянда... мабуть, вона мене приручила. <...>

Лис замовк і довго дивився на маленького принца. А потім попросив знову:

– Будь ласка... приручи мене!

– Я б радо, – відмовив маленький принц, – але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і взнати багато всяких речей.

– Узнати можна лише те, що приручиш, – мовив лис. – Людям уже бракує часу щось узнавати. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торгівців, що продавали б приятелів, і тим-то люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля – приручи мене!

– А що для цього треба зробити? – спитав маленький принц.

– Треба бути дуже терплячим, – відказав лис. – Спершу ти сядеш трошки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимусь, а ти мовчатимеш. Мова – це джерело непорозумінь. Але щодня ти сідатимеш трошки ближче...

Назавтра маленький принц прийшов знову.

– Краще, якби ти приходив о тій самій порі, – попросив лис. – Якщо ти прийдеш, скажімо, о четвертій дня, то я вже з третьої години відчуватиму себе щасливим. О четвертій я вже почну хвилюватися і непокоїтися. Я взнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце... <...>

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис казав:

– О, я плакатиму за тобою.

– Сам винний, – мовив маленький принц. – Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

– Авжеж, – згодився лис.

– Але ж ти плакатимеш! – мовив маленький принц.

– Авжеж.

– Виходить, ти нічого не виграв.

– Виграв, – заперечив лис. – Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

– Піди ще поглянь на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда – єдина на світі. А як вернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на троянди.

– Ви нітрохи не схожі на мою троянду, – мовив він їм. – Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він – єдиний в усьому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

– Ви дуже гарні, але порожні, – сказав іще маленький принц. – Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою троянду подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча. Я-бо полив її. Я-бо накрив її скляним ковпаком. Я-бо затулив її ширмою. Я-бо знищив задля неї гусінь, лишив тільки двох чи трьох, щоб повиводилися метелики. Я чув, як вона нарікала і як хвалилась, і навіть як замовкала. Троянда ця – моя.

І маленький принц вернувся до лиса.

– Прощавай... – мовив він.

– Прощавай, – відповів лис. – Ось моя таємниця. Вона дуже проста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

– Найголовнішого не побачиш очима, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

– Твоя троянда дорога тобі тому, що ти присвятив їй стільки часу.

– Моя троянда дорога мені... – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

Ілюстрація *В. Єрка*

Ілюстрація *В. Єрка*

– Люди забули цю істину, – мовив лис, – але ти не забувай. Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду.

– Я відповідаю за свою троянду, – повторив маленький принц, аби краще запам'ятати. <...>

Після зустрічі з лисом маленькому принцу вдалося-таки вийти до людей. Однак почуте й побачене не втішило його. Відтак хлопчик повернувся до Сахари, де й познайомився з оповідачем.

Тим часом запас питної води скінчився. Маленький принц запропонував вирушити на пошуки колодязя, і на превеликий подив льотчика, його й справді вдалося знайти. Вода в колодязі була надзвичайно смачною. Там маленький принц повідомив, що хоче повернутися на свою планету, а допомогти йому в цьому має гадюка.

Серце пілота пойняла тривога, та маленький принц намагався втішити друга. Він пояснив, що обов'язково має повернутися до любої квітки, за яку відповідає. На згадку про себе хлопчик подарував оповідачеві зорі, що вміють сміятися, а наступного дня гадюка, як і обіцяла, допомогла йому залишити Землю.

Льотчик дістався додому. Відтоді він часто дивився на нічний небосхил: йому здавалося, ніби звідти долинає зоряний сміх маленького принца.

Переклад *А. Перепаді*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Назвіть хибні цінності людського життя, уособлені в образах мешканців планет, які відвідав маленький принц. Визначте деталі, що увиразнюють комічність цих персонажів.

2. Чого маленький принц навчився завдяки дружбі з лисом? Яку таємницю відкрив хлопчикові лис? Знайдіть у тексті відповідну цитату й поясніть, як ви розумієте цю думку.

3. Поясніть зміст таких тверджень лиса: *«Мова – це джерело непорозуміння»*; *«Найголовнішого не побачиш очима»*? Висловте своє ставлення до цих міркувань.

4. Які життєві істини осягає маленький принц на своїй планеті, під час подорожі Всесвітом та впродовж перебування на Землі?

5. Визначте основні риси характеру маленького принца. Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.

6. Розгляньте малюнки до твору, які виконав автор. Яким на них постає маленький принц?

7. Розгляньте ілюстрації до казки-притчі українського художника Владислава Єрка (с. 211–215, 217, 218). Який епізод твору проілюстровано на кожній з них?

8. Розкрийте інакомовний зміст образу маленького принца.

9. Схарактеризуйте ставлення оповідача до маленького принца. Які з життєвих «правил», що засвоїв маленький принц, підхоплює його старший товариш?

10. Подискутуймо! Які життєві правила маленького принца ви вважаєте найважливішими? Обґрунтуйте свою думку.

Існує кілька кінематографічних і мультиплікаційних екранізацій «Маленького принца» Екзюпері. Більшість із них наближені до сюжету твору французького письменника. Зняти «Маленького принца» мав намір ще Волт Дісней, однак не встиг. Першу екранізацію твору здійснив литовець Арунас Жебрюнас у 1966 р. У 1974 р. вийшов англо-американський фільм-мюзикл (режисер Стенлі Донен).

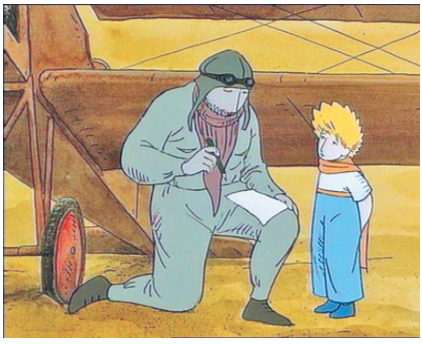
Кадр із кінофільму «Маленький принц» *(режисер А. Жебрюнас, 1966 р.)*

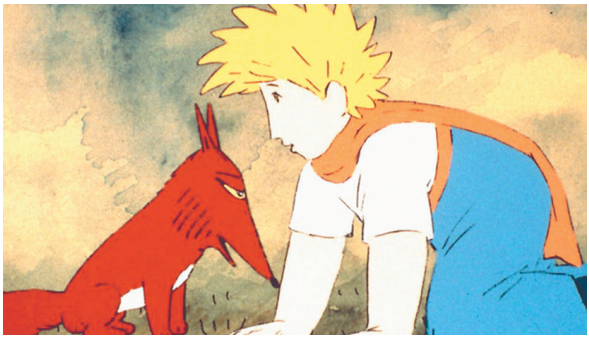
Твір Екзюпері відіграв важливу роль і в історії анімаційного фільму. Зокрема, у 1978–1979 рр. на японському телебаченні виходив аніме-серіал «Пригоди маленького принца» (режисер Такеюкі Канда). У низці епізодів ідеться про хлопчика, що мешкав на астероїді B-612, доглядав за трояндами та мріяв про пригоди. Якось космічний птах розповів йому про те, як сачком для ловлі комах піймати хвостату комету. З кометою маленький принц вирушив у мандрівку галактикою. Німецько-австрійський мультфільм (режисер Тео Керп, 1990 р.) відтворює не лише сюжет казки, а й малюнки, які зробив до неї сам автор.

Кадри з фільму-мюзиклу «Маленький принц» (*режисер С. Донен, 1974 р.*)

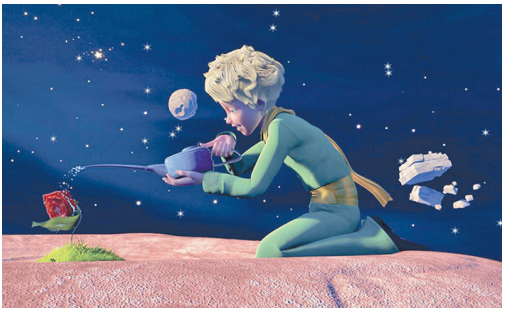

Кадри з мультфільму «Маленький принц» (*режисер Т. Керп, 1990 р.*)

А от мультиплікаційна стрічка «Маленький принц», створена спільними зусиллями мультиплікаторів Франції та Німеччини (головний режисер П'єр-Ален Чартьєр, 2010 р.), пропонує власну версію пригод героя. Згідно з нею, маленький принц мандрує Всесвітом у товаристві свого приятеля лиса. Метою цієї подорожі є подолання життєвих проблем на різних планетах. Отже, сюжет казки Екзюпері втрачає свій притчовий філософський зміст і набуває схожості із сучасними фентезі.

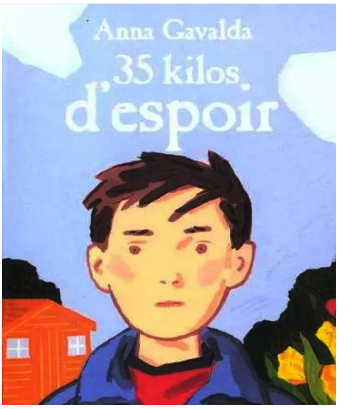

Кадри з мультсеріалу «Маленький принц»
(*режисер П.-А. Чартьєр, 2010–2017 рр.*)

• Перегляньте будь-яку кіно- або анімаційну версію «Маленького принца». Складіть невеликий усний відгук про неї: а) чи сподобалася вам картина; б) наскільки вона близька до сюжету та ідей казки; в) що нового привніс режисер і чи доречні відступи від твору.

Роман **«35 кіло надії»** популярної французької письменниці *Анни Гавальда* розповідає про тринадцятирічного хлопчика на ім'я Ґреґуар. У школі йому важко вчитися, він почувається покинутим і розгубленим у світі, де вчителі та однокласники його не розуміють. Єдине місце, де Ґреґуар почувається щасливим, – це майстерня його дідуся Леона. Дідусь допомагає хлопчику повірити у свої сили й шукати те, що приносить радість і задоволення в житті...

Обкладинка роману А. Гавальда «35 кіло надії», виданого французькою мовою

Прочитати зворушливу історію цього героя ви зможете, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/5ryGp5uI* або QR-кодом.

Запитання і завдання для самостійного опрацювання уривка

1. Що символізують «35 кіло надії»? Як цей символ пов'язаний з основними темами роману?
2. Як автор показує важливість підтримки близьких людей у досягненні життєвого успіху?
3. Які зміни відбулися у свідомості Ґреґуара та в його ставленні до життя?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Які факти з життя і творчості поетів, що їхні вірші вміщені в четвертій частині підручника, вас найбільше зацікавили? Чому?
2. Які із цих віршів мають філософське забарвлення, а які – політичне?
3. Чому китайці називають свою батьківщину «країною поезії»?
4. Якою постає природа в поезіях Лі Бо?
5. Поясніть антивоєнний зміст віршів Ду Фу. Висловіть своє ставлення до нього.
6. Наведіть приклади впливу даосизму та конфуціанства на творчість давніх китайських поетів.
7. Визначте мотиви та характерні символічні образи лірики Омара Хаяма.
8. Схарактеризуйте провідні настрої та образи поезії Гафіза. Яким постає внутрішній світ ліричного героя в його віршах?
9. Чим характеризуються жанри рубаї та газелі? Обґрунтуйте відповідь прикладами.
10. Як в особі Ш. Петефі поєдналися революціонер і поет?
11. Які ідеали людського життя утверджував у своїх віршах Петефі?
12. Філологічний майстер-клас. Порівняйте мотив долі у віршах «Коли ти муж...» та «Одкрий мені дорогу, доле...».
13. Які моральні принципи обстоює Дж. Р. Кіплінґ у вірші «Якщо»? Чи згодні ви з ними? Аргументуйте свою думку.
14. Подискутуймо! Чим поезія минулих епох зацікавлює сучасних читачів? Які сучасні «відгомони» ви помітили у віршах, уміщених у четвертій частині?
15. Мандруємо інтернетом. На основі творів, уміщених у четвертій частині підручника, складіть карту віртуальної подорожі країною поезії. Доберіть відповідний ілюстративний матеріал.
16. Творча лабораторія. Робота в групах. А. Складіть власні рубаї та газелі. **Б. Колаж мудрості.** Створіть візуальний колаж, використовуючи цитати з рубаї Хаяма, газелей Гафіза та інших східних поетів. Які цитати ви обираєте й чому? Які філософські теми вони порушують? **В. Поетична карта світу.** Створіть інтерактивну карту й позначте на ній місця, пов'язані з біографією та творчістю поетів, що їхні вірші вміщені в четвертій частині підручника. Додайте до кожної точки карти вірш або уривок, який відображає ці місця. Це допоможе вам візуалізувати поетичні образи та географічний контекст їхньої творчості.
17. Робота в парах. А. Поетична дуель. Проведіть уявну поетичну дуель між Лі Бо та Ду Фу. Оберіть по одному віршу кожного поета й порівняйте їх. Які теми, образи та емоції ви знаходите в кожному з них? Який вірш вважаєте більш виразним? **Б. Кольоропис.** Біографія Ш. Петефі, яку можна описати як «строкату», повна різнобарвних моментів, подій та особистих переживань. Складіть кольоропис до його біографії та творчості, використавши кольори та образи для передачі різних етапів його життя. Наприклад, дитинство може бути зображено світлими, теплими кольорами, тимчасом як період революції – більш темними та насиченими.

ЧАСТИНА П'ЯТА

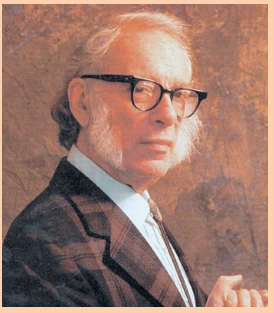
ЛЮДСЬКІ МОЖЛИВОСТІ В НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

У цій частині ви дізнаєтеся:

- що таке наукова фантастика і як вона «тестує» людські можливості;
- які переваги й недоліки має «машинне» тестування людських здібностей;
- чим може загрожувати науковий експеримент;
- чи здатні письменники-фантасти передбачити майбутнє та багато інших цікавих речей.

РОЗДІЛ 1
ФАНТАСТИЧНІ СВІТИ АЙЗЕКА АЗІМОВА

Які фантастичні твори вам відомі? Чим характеризується цей жанр?

Айзек Азімов (1920–1992)

Айзек Азімов (справжнє ім'я – Ісаак Юдович Азімов) – відомий письменник-фантаст XX ст. «*Він був одним з тих великих,* – писав про нього інший відомий автор фантастичних творів, Артур Ч. Кларк, – *які стояли на шляху зла, що люто атакує наш світ. Він захищав знання від забобонів, прагнення до взаєморозуміння – від тупого фанатизму, милосердя – від жорстокості, врешті-решт, мир – від війни*». Ці слова є, либонь, найкращою характеристикою творчості Азімова.

Майбутній письменник народився 2 січня 1920 р. у єврейській сім'ї, що мешкала в маленькому містечку Петровичі під Смоленськом. Його батько був мірошником. Коли хлопчикові виповнилося три роки, сім'я переїхала до США й оселилася в одному з районів Нью-Йорка – Брукліні. Там батьки відкрили власну цукерню.

Хлопчик з раннього дитинства виявляв неабиякі здібності до навчання. У п'ять років він уже побіжно читав, у сім – був одним з найактивніших читачів бібліотеки.

Оскільки Айзек набагато швидше, ніж однокласники, засвоїв навчальний матеріал, він закінчив школу в 15 років. Його успіхи були відзначені численними нагородами. При цьому Айзек допомагав батькам у їхніх щоденних турботах. Щодня він до початку шкільних занять розносив газети, а після уроків поспішав у кондитерську, де до пізнього вечора стояв за прилавком. В автобіографії письменник згадував: «Я працював по десять годин сім днів на тиждень, весь цей

час я проводив у крамниці. Навіть коли обставини змушували мене відлучитися на кілька хвилин, мені дошкуляло питання: «Панове, а як там у крамниці?». Відтак юний Азімов набув звичку до постійної праці, яка стала йому в пригоді пізніше, коли він став письменником.

Вищу освіту Азімов здобув у Колумбійському університеті в Нью-Йорку, на факультеті хімії. Згодом він закінчив аспірантуру й захистив кандидатську дисертацію. У 1949 р. Азімов отримав посаду викладача на медичному факультеті Бостонського університету, а разом з нею – і можливості для подальшого розвитку наукової кар'єри. Утім, на той час він уже понад усе цікавився літературною творчістю.

Цією справою майбутній письменник захопився ще за дитячих років, коли в батьківській крамниці із захватом читав науково-фантастичні твори, що друкувалися в періодичних виданнях. Згодом юний Азімов і сам почав писати фантастичні історії й надсилати їх до періодичних видань. У відповідь надходили відмови й мудрі поради, до яких, однак, письменник-початківець ставився із щирою зацікавленістю. Саме це допомогло йому набути доброго письменницького досвіду й подолати слабкості перших спроб пера. Із часом він зажив слави одного з провідних авторів ***наукової фантастики***.

Наукова фантастика – жанр художньої літератури, у якому досліджуються та прогнозуються наслідки досягнень науково-технічної думки для людської цивілізації. При цьому в створюваних письменниками-фантастами картинах зазвичай викриваються реальні проблеми сучасного суспільства.

У 1939 р. Азімов написав оповідання про роботів («Роббі»), що поклало початок тематичній серії його творів. Помітною подією літературного життя 1950 р. став вихід у світ збірки його оповідань «Я, робот». На її основі згодом виникли романи «Сталеві печери», «Роботи ранкової зорі», «Роботи та імперія», а також численні оповідання. На думку літературних критиків, Айзек Азімов і знаменитий чеський письменник Карел Чапек своєю творчістю справили найсильніший вплив на формування образу робота у світовій літературі.

Водночас із серією про роботів письменник працював над циклом «Фундація», розпочатим у 1942 р. До циклу увійшли твори про розпад і відродження великої галактичної імперії.

Твори письменника були відзначені багатьма нагородами й поповнили собою полицю класики наукової фантастики. А деякі з вигаданих ним термінів – як-от: «робототехніка», «позитронний», «психоісторія» тощо – увійшли в культурний і науковий обіг.

Однак літературна діяльність А. Азімова не обмежувалася лише художньою творчістю. Він писав науково-популярні книжки й статті, які в доступній формі представляли знання з різних наукових галузей – астрономії, хімії, фізики, математики, біології, історії. Здебільшого вони адресувалися підліткам, які прагли більше дізнатися про наукові досягнення. Утім, Азімов писав також науково-популярні книжки й для дорослих: «Науковий путівник для інтелігентної людини», «Азімовська енциклопедія науки і техніки», «Греки», «Римська

республіка», «Єгиптяни», двотомний путівник Біблією, двотомний путівник творчістю Шекспіра тощо. Яскравий талант і надзвичайна працездатність принесли Азімову авторитет видатного популяризатора наукових знань.

За своє творче життя Айзек Азімов написав близько п'ятисот художніх і науково-популярних книг. Така продуктивність пояснюється не лише неймовірною працьовитістю письменника, а й його закоханістю в літературну творчість. Навіть страждаючи від важкої недуги, яка спіткала його наприкінці життя, Азімов не залишав місця біля письмового столу. Письменник помер 6 квітня 1992 року.

Одного разу митець так окреслив роль наукової фантастики в сучасному житті: *«Історія досягла точки, коли людству більше не дозволяється ворогувати. Люди на Землі повинні дружити. Я завжди намагався це підкреслити у своїх творах... Не думаю, що можна змусити всіх людей любити одне одного, але я хотів би знищити ненависть між людьми. І я цілком серйозно вважаю, що наукова фантастика є однією з ланок, які допомагають з'єднати людство. Проблеми, які ми порушуємо у фантастиці, стають нагальними проблемами всього людства... Письменник-фантаст, читач фантастики, сама фантастика служать людству»*. Достеменним доказом цих слів є творчість самого Айзека Азімова.

Перевірте себе

1. Розкажіть про дитинство А. Азімова. Які здібності й риси характеру майбутній письменник виявив у шкільні роки?
2. Що спонукало письменника зайнятися літературною творчістю? У яких напрямах ця творчість розвивалася?
3. Перечитайте процитоване на початку розділу висловлювання А. Ч. Кларка про А. Азімова. Порівняйте його з наведеними наприкінці розділу роздумами самого письменника. У чому ці цитати перегукуються?
4. Чи згодні ви з думкою, що наукова фантастика може зупиняти зло у світі та сприяти об'єднанню людства? Обґрунтуйте свою думку.
5. Дайте визначення наукової фантастики.
6. Робота в групах. Підготуйте презентацію на одну із запропонованих тем: **А.** «А. Азімов – класик наукової фантастики»; **Б.** «А. Азімов – популяризатор наукових знань»; **В.** «Фантастичний світ А. Азімова на кіноекрані».

Якою ви уявляєте школу майбутнього? Яка професія в майбутньому, на вашу думку, стане однією з найважливіших?

ФАХ

(Скорочено)

Джордж Плейтен не міг приховати суму в голосі:

– Завтра перше травня. Олімпіада!

Джордж перевернувся на живіт і через спинку ліжка пильно глянув на товариша по кімнаті. Невже він не відчуває те саме? Невже думка про Олімпіаду не викликає у нього ніяких емоцій?

Джордж мав худорляве обличчя, його риси ще більше загострилися майже за півтора року, проведених у Інтернаті. І сам він був худорлявий, та в його синіх очах горів колишній невгамовний вогонь, а роз-

пачливістю, з якою він уп'явся в ковдру, Джордж нагадував зацькованого звіра.

Товариш по кімнаті на мить залишив книгу і відрегулював яскравість світної стіни. Його звали Хейлі Омейні, він був нігерієць. Здавалося, його темно-брунатна шкіра й масивні риси обличчя створені для того, щоб виражати тільки спокій; згадка про Олімпіаду його не схвилювала.

Д. Лебедь. Політ у 2073-й рік. *2023 р.*

– Я знаю, Джордже, – озвався він.

Джордж багато чим був зобов'язаний терпінню й доброті Хейлі, деколи він потребував їх, та навіть доброта й терпіння можуть стати кісткою в горлі <...>

– Тепер на Землю по нових спеціалістів злітаються космічні кораблі. До червня тисячі й тисячі їх із мільйонами чоловіків та жінок відлетять до інших світів – і все це нічого не важить? – запитав Джордж.

– Нічогісінько. Що ти від мене хочеш?

Беззвучно ворушачи губами, Омейні почав водити пальцем по рядках книжки: певно, йому трапилося важке місце. <...> Омейні! Він старий! Йому вже не менш як тридцять. «Невже я буду таким у тридцять? – подумав Джордж. – Невже стану таким через якихось дванадцять років?»

І від того, що злякався неминучості, він закричав на Омейні:

– Кинь читати оту ідіотську книжку! <...>

Невже це все, що тобі потрібно від життя? До шістдесяти п'яти років набути чверть тих знань, що має дипломований інженер-електронник.

– А може, й до тридцяти п'яти.

– І кому ж ти будеш потрібен? Хто тебе візьме? Куди ти підеш?

– Нікому. Ніхто. Нікуди. Я залишуся тут і читатиму інші книжки.

– І цього тобі досить? Говори! Ти затяг мене на заняття. Ти примусив мене читати і заучувати. Навіщо? Це мене аж ніяк не влаштовує.

– А що гарного в тому, що ти відмовляєшся від задоволення?

– Я вирішив покінчити з цим фарсом. Я зроблю те, що збирався зробити з самого початку, ще до того, як ти приспав мене. Я примушу їх... примушу...

Омейні відклав книжку, а коли Джордж на півслові замовк, запитав:

– Примусиш?

– Примушу виправити несправедливість. Тут змова. Я доберуся до того Антонеллі й змушу його зізнатися, що він... він...

Омейні похитав головою.

– Кожний, хто потрапляє сюди, твердить, що сталася помилка. Я думав – той період у тебе минув.

– Не називай це періодом, – розлютився Джордж, – у моєму випадку справді припустилися помилки <...> Я збирався стати програмістом обчислювальних машин, і я справді можу ним бути, хоч би що вони там казали, посилаючись на дослідження. – Джордж ударив кулаком по матрацу.

– Вони не мають рації. І не можуть її мати.

– В аналізах помилок не буває. <...>

У вісімнадцять років Джордж Плейтен твердо знав, що стане дипломованим програмістом; він прагнув цього, відколи пам'ятав себе. Хтось із його друзів вибрав космонавтику, хтось холодильну техніку, організацію транспортування, а то й адміністративну діяльність. Та у своєму виборі Джордж не вагався.

І так само палко, як решта, він доводив переваги обраного фаху, а чом би й ні? Попереду їх усіх чекав день Освіти – велика подія в житті кожного. <...>

Джорджева певність у собі була не менш непохитна, ніж восьмирічної дитини перед днем Читання, що відбувався багато років раніше від дня Освіти.

Звичайно, день Читання не порівняти з днем Освіти. По-перше, дитяче сприйняття особливе. Восьмирічна дитина легко звикає до найдивовижніших явищ. І те, що вчора вона ще не вміла читати, а сьогодні вже вміє, здається їй чимось цілком природним, як сонячне проміння, наприклад.

А по-друге, від цього дня залежало не так вже й багато. Після нього не було натовпу вербувальників, не штовхалися перед списками, нетерпляче ждучи, коли оголосять наслідки Олімпіади. Після дня Читання діти ще десять років живуть на перенаселеній Землі своїм недиференційованим життям; вони повертаються в родини, але вже вміють читати.

І пізніше, готуючись до дня Освіти, Джордж майже не пам'ятав подробиць того, що відбувалося з ним у день Читання, десять років тому.

Пам'яталося тільки, що день був хмарний. Накрапав вересневий дощик. (День Читання у вересні; день Освіти в листопаді; Олімпіада у травні. На цю тему навіть складали дитячі віршики.)

Джордж одягався при стінному світлі. Батьки його хвилювалися значно більше за нього. Плейтен-старший був дипломований трубоукладач і, працюючи на Землі, завжди цього соромився, хоча для всіх було очевидно, що більша частина кожного покоління неминуче повинна залишитися на рідній планеті.

Земля потребувала фермерів, шахтарів і навіть інженерів. А для роботи на інших планетах потрібні були найостанніші випуски висококваліфікованих фахівців, з восьми мільярдів земного населення у світи щорічно відряджалося всього кілька мільйонів людей. Природно, не кожен землянин міг потрапити до їхнього числа.

Однак кожен сподівався, що комусь із його дітей випаде працювати на іншій планеті, і Джорджів батько, звичайно, не був виняток. Він бачив, як і всі довкола, що Джордж має неабиякі здібності й кмітливий розум. А це безумовно певний знак, що його чекає блискуче майбутнє, тим більше, що він єдина дитина в сім'ї. Якщо Джордж не по-

трапить на іншу планету, то його батькам доведеться покладати всі свої сподівання на онуків. А коли вони ще будуть?!

Сам по собі день Читання, либонь, мало що означав, та водночас тільки він міг виявити бодай щось до настання того другого знаменного дня. Коли діти повернулися додому, всі батьки Землі вслухалися в їхнє читання, прагнучи віднайти якусь особливу легкість читання, щоб витлумачити її як щасливе знамення. Ледь не в кожній родині підростала така багатообіцяюча дитина, на яку від дня Читання покладалися великі надії тільки тому, що вона легко долала трискладові слова.

Д. Лебедь. Місто Венери. *2023 р.*

Джордж підсвідомо відчував, чому так схвилювалися його батьки, і того чудового ранку дитяче серце охопив неспокій. Він боявся, що вираз надії на батьковім обличчі може згаснути, коли він, Джордж, повернеться додому і покаже, як навчився читати.

Діти зібралися у просторій залі міського будинку Освіти. Цього місяця в усіх куточках Землі в мільйонах таких самих будинків зібралися такі самі групи дітей. <...>

Джорджа разом з іншими дітьми повели на медичне обстеження. Хлопець увійшов до кімнати. За столом сидів доктор Ллойд.

– Ти боїшся, Джордже?

– Н-ні, сер, – відповів Джордж і відчув, як перелякано прозвучав його голос.

– От і чудово, – сказав лікар. – Ти ж знаєш, що боятися нічого. Ану, Джордже, погляньмо. У картці значиться, що твого батька звуть Пітер і що за фахом він дипломований трубоукладач. Ім'я твоєї матері – Емі, вона дипломований спеціаліст з домашнього господарства. Правильно?

– Т-так, сер.

– А ти народився 13 лютого і рік тому переніс інфекційне захворювання вуха. Так?

– Так, сер.

– А знаєш, звідкіля мені це відоме?

– Гадаю, все це є на картці.

– Правильно.

Лікар уперше глянув на Джорджа і посміхнувся, показуючи свої рівні зуби. На вигляд він був значно молодший за Джорджевого батька, і хлопець трохи заспокоївся.

Лікар простяг йому картку.

– Ти знаєш, що оце за знаки?

І хоча Джордж чудово знав про своє невігластво, несподіване запитання примусило його глянути на картку, ніби він уже навчився читати. Однак значки так і залишилися незрозумілими, і він повернув картку лікареві.

– Ні, сер.

– А чому?

У Джорджа раптом виникла підозра: а чи не з'їхав лікар з глузду? Хіба ж він не знає чому?

– Бо я не вмію читати, сер.

– А хотілося б тобі навчитися?

– Так, сер.

– А для чого, Джордже?

Спантеличений, він витріщив очі. Ніхто зроду не запитував його про таке, і він розгубився.

– Я не знаю, сер.

– Друкована інформація буде направляти тебе все життя. Навіть після дня Освіти ти повинен багато чого навчитися. І знання ти здобуватимеш з таких-от карток, з книжок, з телевізійних екранів. Друковані тексти розкажуть тобі стільки корисного й цікавого, що не вміти читати було б так само погано, як зовсім не бачити. Тобі зрозуміло?

– Так, сер.

– Ти боїшся, Джордже?

– Ні, сер.

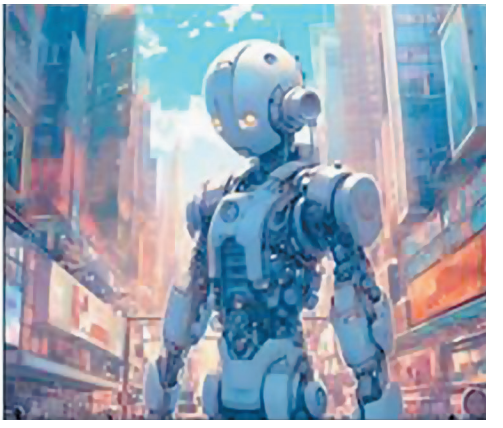
– Чудово. Тепер я поясню тобі, з чого ми почнемо. Я прикладу ці дротики до твого чола над кутиками очей. Вони приліпляться до шкіри, не завдаючи тобі ніякого болю. Потім я увімкну дещо, і почується дзижчання. Воно здаватиметься тобі незвичним, і, може, тобі буде трохи лоскітно, але це теж зовсім не боляче. Та, якщо ти все ж відчуєш біль, скажи мені, і я одразу вимкну апарат. Але боляче не буде. Ну що, домовились?

Судомно ковтнувши, Джордж кивнув.

– Ти готовий?

Джордж знову кивнув. Заплющивши очі, він чекав, поки лікар готував апаратуру. <...>

Ілюстрації *Д. Лебедя* до твору А. Азімова «Фах». *2023 р.*

Він відчув дротики на скронях. Дзижчання линуло звідкись здаля і поглиналося гупанням крові у вухах, що озивалося відлунням, наче в печері. Наважившись, він повільно розплющив очі.

Лікар стояв до нього спиною. З одної машини виповзала вузька паперова стрічка, де було видно хвилясту фіалкову лінію. Лікар відривав її і вкладав у щілину іншої машини. Машина викинула невеликий шматок плівки, її лікар уважно вивчав. Нарешті він повернувся до Джорджа і якось дивно звів брови.

Дзижчання припинилося.

– Вже все? – прошепотів Джордж.

– Так, – заклопотано сказав лікар.

– І я вже вмію читати? – Джордж не відчував у собі ніяких змін.

– Що? – перепитав лікар, і на обличчі його майнула несподівана посмішка. – Все йде як годиться, Джордже. Читати будеш за п'ятнадцять хвилин. А зараз ми попрацюємо з іншою машиною, і це буде трохи довше. Я закрию тобі нею голову, а коли увімкну апарат, ти якийсь час нічого не бачитимеш і не чутимеш, але це не боляче. Про всяк випадок я дам тобі в руки вимикача. Якщо все-таки відчуєш біль, натиснеш на цю маленьку кнопку, і апарат вимкнеться. Гаразд?

Пізніше Джорджеві розповіли, що вимикач був несправжній і його давали дитині тільки для того, щоб вона почувала себе певніше, та все ж він не був переконаний, що так воно було насправді, бо сам тої кнопки не натискав.

Йому одягли на голову великий шолом, вимощений усередині гумою. Три-чотири невеликі опуклості присмокталися до голови, але він відчув тільки легкий дотик, який одразу ж зник. Болю не було.

Звідкись іздалеку долинув лікарів голос:

– Ну як, Джордже, все гаразд?

І тоді, без будь-яких попереджень, його наче оповило грубою повстиною, відокремивши від буття. Він не чув власного тіла, зникли відчуття, весь довколишній світ, зостався тільки він сам і голос, що зринав із безодні й щось шепотів... шепотів... шепотів...

Напружившись, він намагався почути й зрозуміти те невловиме, та між ним і шепотом лежала груба повстина.

Потім з нього зняли шолома. Яскраве світло вдарило в очі, а лікарів голос тарабанив у вуха:

– Ось твоя картка, Джордже. Скажи, що тут написано?

– Тут написано... написано: «Плейтен Джордж. Народився 13 лютого... року, батьки – Пітер і Емі Плейтен, місце...» – і затнувся від хвилювання.

– Ти вмієш читати, Джордже, – підбадьорив лікар. – Усе вже позаду. <...>

Джордж пригадав іншу важливу подію свого життя, що сталася в день Освіти. Тоді, так само, як у день Читання, скрізь стояв натовп товаришів, які очікували на вирішення своєї долі – шансу здобути освіту та фах. Для цього вони мали пройти складне тестування. Джордж, який відчайдушно сподівався здобути дозвіл на освіту програміста, був вкрай схвильований, і його запросили в кімнату, де він побачив лікаря Антонеллі, який мав дослідити його здібності, а відтак – визначити його подальшу долю.

Він, не кліпаючи, як сова, роздивлявся світлі маленькі клаптики плівки.

Джордж здригнувся, в його пам'яті знову зринув лікар (він забув, як його звали), який теж роздивлявся плівку. Невже та сама? Той лікар хмурився, а цей зараз подивився на нього так, наче його щось дратувало.

Джордж уже не відчував себе щасливим.

Лікар Антонеллі розгорнув грубеньку теку.

– Тут пишеться, що ви хочете стати програмістом обчислювальних машин.

– Так, лікарю.

– Ви ще не передумали?

– Ні, сер.

– Це дуже відповідальний і складний фах.

Ви певні, що можете опанувати його?

– Так, сер.

– Більшість людей, до здобуття освіти, не називають ніякої конкретної професії. Видно, вони бояться нашкодити собі.

– Гадаю, ви маєте слушність, сер.

– А ви не боїтеся?

– Я вважаю, що краще бути відвертим, сер.

Лікар кивнув, однак вираз його обличчя не змінився.

– Чому ви хочете стати програмістом?

– Як ви тільки-но сказали, сер, це відповідальний і складний фах. Програмісти виконують важку і складну роботу. Мені вона подобається, і я думаю, що впораюся з нею.

Лікар Антонеллі відклав папери і роздратовано глянув на Джорджа.

– Звідкіля ви знаєте, що вона вам до вподоби? Мабуть, сподіваєтеся, що вас одразу заберуть на якусь з планет класу А.

«Він намагається залякати мене, – захвилювався Джордж. – Пануй над собою і кажи правду!»

– Звісно, програміст має більше шансів, – сказав Джордж. – Та якби мене залишили на Землі, робота не стала б подобатись мені менше, я знаю.

– Нехай так, але звідки ви знаєте?

Запитання поставлено таким тоном, наче на нього годі було відповісти розумно, і Джордж змусив себе не посміхнутись. Адже він знав відповідь.

– Я читав про програмування, – сказав він.

– Що?

На обличчі лікаря з'явився щирий подив, і Джорджеві стало дуже приємно.

– Я читав про програмування, сер, – повторив він. – Я придбав книжку і простудіював її.

– Книгу для дипломованих програмістів?

– Так, сер.

– Але ж ви не могли розуміти, що там написано.

– Спочатку. Та я дістав книжку з математики, електроніки й розібрався в них, наскільки міг. Я, звичайно, знаю не так уже й багато,

проте все-таки досить, аби зрозуміти, що мені подобається цей фах і що я можу бути програмістом.

(Навіть його батьки нічого не знали про схованку, де він зберігав оті книжки, і не здогадувалися, чому він стільки часу проводить у своїй кімнаті і чому не висипається.)

Лікар відтяг двома пальцями шкіряну бганку під підборіддям.

– А навіщо воно тобі, синку?

– Хотілося перевірити, чи справді цей фах цікавий.

– Але ж ви знаєте, що це не має ніякої ваги. Хоч би як подобався фах, ви не здобудете його, якщо фізіологія мозку показує, що ви здібні для іншої діяльності. Ви це знаєте?

– Мені казали, – обережно відповів Джордж.

– Повірте, що то правда.

Джордж промовчав. <...>

Поринувши у невеселі роздуми, лікар Антонеллі перекладав з місця на місце щойно вивчені плівки. Потім сказав:

– Займімося аналізами. Бо так нам нічого не вирішити.

До скронь Джорджеві приліпили дротики. Почулося дзижчання, і знову через мозок промайнули спогади десятирічної давності.

Джорджеві руки похололи і зволожніли, серце шалено стугоніло. Ні в якому разі не треба було казати лікареві, що він потай читав книжки.

Він подумав, що у всьому винна його клята пиха. Закортіло показати, який він кмітливий і заповзятий, а натомість продемонстрував своє марновірство та неосвіченість, наструнчивши лікаря проти себе. (Він міг присягнутися, що Антонеллі зненавидів його, вбачаючи у ньому спритного кар'єриста.)

Тепер Джордж довів себе до такого стану, що вже не мав сумнівів: аналізатор покаже чистісіньку нісенітницю.

Він не помітив, коли з нього зняли дротики. Раптом усвідомив, що перед ним лікар, який задумливо дивиться на нього. Все скінчилося: дротиків не було. Відчайдушним зусиллям волі Джордж опанував себе. Він остаточно розпрощався з мрією стати програмістом. Її знищили за якихось десять хвилин.

– Мабуть, що нічого не вийде? – похмуро запитав Джордж.

– Що – не вийде?

– Я не буду програмістом?

Лікар потер носа і сказав:

– Заберіть свій одяг і йдіть до кімнати 15-С. Там на вас чекатимуть папери і мій висновок.

– Хіба я вже здобув освіту? – вразився Джордж. – Мені здавалося, що це тільки...

Лікар Антонеллі подивився вбік, на письмовий стіл.

– Вам усе пояснять. Робіть, як я сказав.

Джордж безпорадно силкувався вгадати, про що ж йому скажуть. <...>

Зрештою Джорджа поінформували про те, що він не може бути програмістом і взагалі отримати будь-яку освіту, оскільки структура його мозку порушена. Тобто, за власними словами, він мав стати «ніким». Відтак Джордж дізнався про те, що має

жити в спеціальному закладі для людей, нездатних здобути освіту та фах. Ця новина глибоко вразила героя.

Як і було обіцяно, про Джорджа піклувалися. Його оточили увагою і ставилися до нього добре, – Джорджеві здавалося, що він і сам би так поводився із жалюгідним, хворим кошеням. <...>

Спершу Джордж відмовлявся від їжі, та йому впорскували поживні речовини через вени. Від Джорджа ховали всі гострі предмети і пильнували за ним. До нього підселили Хейлі Омейні. Нігерійцева флегматичність впливала заспокійливо.

Одного разу змучений нудьгою Джордж попросив книжку. Омейні, який постійно щось читав, підвів голову і щиро посміхнувся. Не бажаючи будь-кому з них робити приємність, Джордж мало не взяв своє прохання назад, але потім передумав: «А чи мені не однаково?».

Він не сказав, яку саме книжку хотів би прочитати, і Омейні приніс йому підручника з хімії, що ряснів малюнками. Слова короткі, написані великими літерами. Книжка для підлітків, і Джордж з усієї сили жбурнув її в стіну. <...>

Охоплений люттю, він ліг на ліжко і прикипів очима до стелі. Однак через годину, похмурий, підвівся, взяв книжку і почав читати.

За тиждень він закінчив її і попросив іншу. <...>

Омейні зупинився на порозі кімнати, де була невеличка телевізійна установка і настільна обчислювальна машина. Перед екраном сиділо п'ятеро чи шестеро чоловіків.

– Класна кімната.

– Класна кімната? – перепитав Джордж.

– Юнаки здобувають освіту. Але у незвичайний спосіб, – поквапливо докинув Омейні.

– Ти хочеш сказати, що вони здобувають знання по краплині.

– Правильно. У давнину так училися всі. <...>

– Навіщо все це? – запитав він.

– Так вони перебувають час, Джордже, а ще вони воліють про щось дізнатися.

– Що це їм дає?

– Робить їх щасливими.

До самого сну Джордж думав тільки про почуте й побачене.

Наступного дня він різко сказав Омейні:

– Ти можеш відвести мене до класу, де б я дізнався щось про програмування?

– Охоче, – погодився Омейні.

Справи посувалися повільно, і це лютило. Чому хтось мав знову й знову пояснювати йому те саме? Чому він мав знову й знову читати й перечитувати той самий абзац, а тоді дивитись на математичну формулу, не одразу добираючи в ній глузду? З іншими, може, все відбувалося інакше.

Кілька разів Джордж здавався. Якось він не відвідував заняття цілий тиждень. Та все ж знову повертався. Черговий наставник, який визначав, що їм слід читати, керував навчальними телепередачами і навіть пояснював складні положення і поняття, жодного разу не дорікнувши йому.

Урешті-решт Джорджеві доручили постійну роботу в парку, а крім того, коли надходила його черга, він прибирав і допомагав на кухні. Джорджа хвалили за старанність. Та їм не вдалося ввести його в оману. Все тут могло бути більш механізованим, юнакам навмисно загадували ручну роботу, щоб створити ілюзію доцільності існування, вселити віру, що діяльність їхня не даремна. Однак Джорджа годі було ошукати.

Їм навіть трохи платили. Ті гроші можна було витратити на деякі предмети розкоші, суворо визначені списком, чи відкладати для сумнівного використання в непевній старості. Джордж тримав свої гроші у відкритій бляшанці на полиці стінної шафи. Він навіть уявлення не мав, скільки їх там. Йому було байдуже. Джордж по-справжньому ні з ким не товаришував, хоча тепер уже чемно вітався з мешканцями Інтернату. Він навіть облишив (чи, радше, майже облишив) сумні гадки про ту фатальну помилку, через яку потрапив сюди <...>

Під час Олімпіади фахів Джордж все ж таки утік із закладу. Марно Омейні намагався його відмовити від цього безглуздого й небезпечного вчинку. Джорджеві вдалося дістатися Сан-Франциско.

Для зручності пасажирів в аеропорту було встановлено Олімпійські стенди, біля них зібралися великі натовпи. Кожній основній професії відводився окремий стенд, на якому зазначалася адреса тієї Олімпійської зали, де цього дня проводили змагання за фахом, потім перелічувалися абітурієнти із зазначенням місця їхнього народження і називалася планета-замовник, якщо така була.

Все цілком відповідало традиціям. <...>

Був же час, коли ці люди брали участь у Олімпіаді. А чого вони досягли? Нічого!

Коли б вони стали переможцями, то не сиділи б на Землі, а були вже десь у глибинах Галактики. Хоч би ким вони стали, їхній фах відразу зробив їх здобиччю Землі. Або ж коли хтось і мав високоспеціалізовані професії, то став здобиччю Землі через власну безталанність.

3d-модель міста майбутнього британського архітектора Ц. Тошкова

Тепер оці невдахи зібралися і прикидали можливості нових учасників змагань! Стерв'ятники!

Як палко він жадав, щоб вони оце прикидали його можливості! <...>

На стенді Джордж побачив ім'я свого старого товариша Тревіліяна, який мріяв стати металургом і став ним, а тепер намагався отримати роботу на іншій планеті з високорозвинутою цивілізацією.

Джорджеві було холодно і самотньо, як ніколи.

Біля входу в залу стояла черга. Видно, на Олімпіаді металургів очікувалася хвилююча і напружена боротьба. У всякому разі, її обіцяв палаючий у небі над залою напис, і так само, здавалося, думали люди, з'юрмлені перед входом. <...>

Заглиблений у роздуми, Джордж усвідомив, що хтось лагідно тримає його за плече, відтак почув чийсь голос.

– Ви стоїте в черзі, юначе?

Черга посунулася, і Джордж не помітив, що поряд з ним утворилася порожнеча. Він швидко ступив уперед і промовив:

– Пробачте, сер.

Його піджака біля ліктя торкнулися двома пальцями. Джордж обережно озирнувся.

Чоловік, що стояв позаду, радісно кивнув. Його волосся було сталевого кольору, а з-під піджака визирав старомодний светр, що застібався спереду на ґудзики.

– Я не хотів вас образити.

– Пусте.

– Тоді все гаразд? – скидалося, що він схильний до розмови. – Я подумав, може, ви, сказати б, випадково потрапили в чергу, і, що ви, бува...

– Що я, бува?.. – різко запитав Джордж.

Айзек Азімов. «Фах». *Видання англійською мовою. 1957 р.*

– Ну, чи ви, бува, не учасник змагань, звичайно. Ви молодо виглядаєте.

Джордж відвернувся, не відчуваючи ніякого бажання продовжувати розмову. В душі спалахнув біль і роздратування проти тих, хто любив встромляти свого носа у чужі справи.

Раптом його осяяла нова думка. Чи не вдарили на сполох в Інтернаті, помітивши його зникнення? Може, тут взнали його прикмети або мають фото. А що, коли сивий, який стоїть у нього за спиною, намагається краще роздивитися Джорджеве обличчя. <...>

Джордж залишив чергу і увійшов до зали, у якій мало розпочатися змагання металургів. На сцені стояли учасниці. Під номером «12» стояв його друг дитинства Тревіліян. На минулій Олімпіаді він зазнав поразки.

В ложу посеред довгої частини овалу заходили люди, одягнені в кольори планети Новії, і саме слово «Новія» спалахнуло на головному табло, навислому над ложею.

Новія – планета класу А з великим населенням, з високорозвиненою цивілізацією, може, найвищою у всій Галактиці. Кожен землянин мріяв колись жити в такому світі, як Новія, або принаймні щоб хоч його діти жили там. Джордж згадав, як палко прагнув до Новії Тревіліян, і от тепер він бореться за право поїхати туди. <...>

– Шановні новіанські замовники, леді і джентльмени! – пролунав чіткий, добре поставлений голос диктора. – Зараз почнуться Олімпійські змагання металургів по кольорових металах. У змаганнях беруть участь...

Дуже ретельно диктор зачитав програму. Прізвища, назви міст, звідки прибули учасники, рік здобуття освіти. Глядачі зустрічали кожне ім'я радісними вигуками, а коли серед учасників називали жителів Сан-Франциско, здіймався неймовірний гамір. <...>

Диктор знай виголошував нові офіційні відомості стосовно порядкового номера змагань, методи хронометрування та відліку очок тощо. Нарешті він дійшов до найголовнішого, і публіка завмерла.

– Кожний учасник змагання отримає по бруску сплаву з кольорових металів невідомого складу. Від учасників вимагається виконати кількісний аналіз одержаного сплаву і сповістити всі результати аналізу з точністю до чотирьох десятих відсотка. Для проведення аналізу всі учасники користуватимуться мікроспектрографами Бімена, модель Х-2, які зараз не працюють.

Серед публіки знявся схвальний гомін.

– Потрібно, щоб кожний учасник визначив, що сталося з його апаратом, і усунув дефект. Для цього є інструменти і запасні частини. Серед них може й не знайтись потрібної деталі, тоді її слід запросити. Час на її доставку буде вирахуваний з загального часу, витраченого на виконання завдання. <...>

Джордж захоплено стежив за змаганням, щиро співпереживаючи Тревіліяну. Але старий товариш впорався із завданням одним з останніх і втратив можливість отримати роботу на Новії. Радість, яку молоді люди відчули в першу хвилину зустрічі, швидко переросла у взаємне роздратування. Лише втручання поліції запобігло подальшому розвитку конфлікту. На вимогу полісмена Тревіліян показав своє посвідчення. У Джорджа не було при собі жодних документів, що серйозно ускладнювало його становище. Але тут на допомогу прийшов Сивий. Показавши полісмену якийсь документ, він заявив, що Джордж – його гість. Судячи з поваги, з якою полісмен поставився до цієї людини, він був важливою персоною. Потім Ладислас Інженеску – так звали Сивого – запросив Джорджа до себе в номер на обід і запропонував герою свою допомогу. Юнак попросив, щоб він влаштував йому розмову по відеофону з яким-небудь новіанином. Інженеску здивувався, але погодився.

І тоді, пильно дивлячись з екрана, з'явився він, новіанин. Справжній новіанин. (Щодо цього у Джорджа не виникло ніяких сумнівів. У ньому було щось геть неземне, щось таке, що неможливо чітко визначити чи хоч на мить сплутати з чимось іншим.)

Він був смуглявий, темне волосся хвилею – гладенько зачесане з чола назад. Мав тонкі чорні вуса і клинцювату борідку, яка вкривала

лише одну половину обличчя. Зате друга була гладенькою, наче з неї назавжди видалили рослинність.

Він посміхнувся.

– Ладисласе, чи не занадто? Ми, звичайно, припускаємо, що доки ми на Землі, нас пильнують. В рамках розумного, звичайно. Але читання думок – це ні в які рамки не йде.

– Читання думок, вельмишановний?

– Зізнавайтесь-но! Ви ж знали, що я збирався викликати вас сьогодні ввечері. <...>

– У мене тут є один юнак, і я б хотів, щоб ви його вислухали.

– Що? – видно, пропозиція не особливо привабила новіанина. – На яку тему?

– Не знаю. Він не казав мені. Правду кажучи, він навіть не назвав свого імені та фаху.

Новіанин спохмурнів.

– Тоді для чого гаяти мій час?

– У нього, либонь, нема сумнівів, що вас зацікавить те, про що він збирається говорити.

– Оце так так!

– Ну, будьте ласкаві, особисто для мене, – сказав Інженеску.

Новіанин знизав плечима.

– Давайте його сюди, але попередьте, щоб він надто не розводився.

Інженеску відступив убік і прошепотів:

– Звертаючись, називайте його «вельмишановний».

Джордж із зусиллям проковтнув слину. Отже, прийшов час.

Джордж відчув, як усе тіло його стає вологим від поту. Хоча ідея прийшла йому в голову зовсім недавно, він був певний у своїй правоті. Думка народилася під час розмови з Тревіліяном, потім під балаканину Інженеску вона перебродила і сформувалася, а тепер слова новіанина, здавалося, поставили все на свої місця.

– Вельмишановний, – почав Джордж, – я прийшов, щоб показати вихід із зачарованого кола.

Новіанин похмуро глянув на нього.

– З якого це зачарованого кола?

– Ви самі згадали про нього, вельмишановний. З того зачарованого кола, в яке потрапляє Новія, коли ви прилітаєте на Землю по... по фахівців.

Він не міг дати ради своїм зубам, які вибивали дріб, – від страху, а не від хвилювання.

– Ви хочете сказати, що вам відомо, яким чином ми можемо обійтись без Земного інтелектуального ринку? Так?

– Так, сер. Ви можете створити свою власну систему освіти.

– Хм. Без стрічок?

– Т-так, вельмишановний.

– Інженеску, станьте так, щоб я вас бачив, – не зводячи очей з Джорджа, покликав новіанин.

Історик підійшов і став поза Джорджем.

– У чому річ? – запитав новіанин. – Я не розумію.

– Я серйозно запевняю вас, вельмишановний, хоч би там що, все це юнак робить з власної ініціативи. Не я підказав йому ідею. Я не маю до цього ніякого відношення.

– Тоді ким доводиться вам цей чоловік? Чому ви викликали мене на його прохання?

– Він – об'єкт моїх досліджень, вельмишановний. Він має для мене значну цінність, і я сприяю йому.

– В чому ж його цінність?

– Мені важко пояснити, це пов'язане з моєю роботою.

Новіанин реготнув.

– Що ж, у кожного своя робота...

Він кивнув комусь невидимому чи невидимим, хто був поза екраном.

– Тут є один юнак, протеже Інженеску або щось схоже на те, який пояснить нам, як давати освіту, не використовуючи стрічок.

Новіанин клацнув пальцями, і в його руці з'явилася нова чарка, наповнена світлим лікером.

– Нумо, юначе...

На екрані тепер було багато облич. Чоловіки і жінки пхалися одне перед одного, щоб подивитися на Джорджа. Їхні обличчя відбивали найрізноманітніші відтінки втіхи й цікавості.

Джордж спробував триматися невимушено. Всі вони, як новіани, так і земляни, кожний по-своєму «вивчали» його, як жука на голці. Інженеску тепер сидів у кутку й спостерігав за ним широко розкритими очима.

«Які ж ви всі ідіоти», – напружено подумав Джордж. Та вони повинні зрозуміти. Він примусить їх зрозуміти.

– Я був сьогодні на Олімпіаді металургів, – почав він.

– Як, і ви теж? – ввічливо запитав новіанин. – Здається, там було присутнє все населення Землі.

– Ні, вельмишановний, але я там був. У змаганні брав участь один мій друг, і йому дуже не пощастило, тому що ви дали учасникам апарати Бімена, а він здобув тільки Хенслерову освіту, очевидно, застарілої моделі. Ви сказали, що розбіжності зовсім незначні. – Джордж стулив два пальці докупи, свідомо копіюючи нещодавній жест свого співбесідника. – І мій друг знав до Олімпіади, що знадобиться знайомство з апаратом Бімена.

– І що ж далі?

– Мій друг усе життя мріяв потрапити на Новію. Він знав апарат Хенслера. Він знав, що йому треба було ознайомитися з апаратом Бімена, щоб потрапити до вас. А щоб розібратися в цьому апараті, потрібно було засвоїти всього декілька фактів, ще трохи додаткових відомостей і, можливо, трохи практики. Якщо врахувати, що на терезах була мета всього життя, він міг би впоратися...

– А де б він дістав стрічку з додатковою інформацією? Чи освіта тут, на Землі, перетворилася на приватне хатнє навчання?

Обличчя на дальньому плані, як по команді, зареготали...

– Тому він і не став довчатися, вельмишановний. Він вважав, що йому потрібна стрічка. Нізащо на світі він навіть не пробував би вчитися без стрічки. Тож він просто відмовився.

– Відмовився? Може, він з тих хлопців, що відмовилися б літати без скімера? – знову пролунав регіт, і новіанин розтанув у посмішці. – А він кумедний, цей хлопець, – мовив. – Продовжуйте. Я даю вам ще трохи часу.

– Не думайте, що я жартую. Стрічки дійсно нічого не варті. Вони вчать надто багатьох речей і надто безболісно. Людина, яка отримує знання з їхньою допомогою, не уявляє, як можна вчитися інакше.

Її знання застигають у тому вигляді, в якому вона бере їх зі стрічки. А якби замість того щоб напихати людину стрічками, її примусили з самого початку вчитися, так би мовити, вручну, вона звикла б учитися самотужки й продовжувала б навчання далі. Хіба це не розумно? А коли звичка буде добре розвинена, людині можна дати трохи знань через стрічку, щоб заповнити прогалини чи уточнити деякі деталі. А далі вже вона вчитиметься самостійно. Таким чином ви зможете своїх металургів, що знають спектрограф Хенслера, навчити користуватися спектрографом Бімена, і вам не доведеться прилітати на Землю по нові моделі спеціалістів.

Новіанин кивнув і відпив зі своєї чарки.

– А звідки отримують знання, окрім стрічок? З міжзоряного простору?

– З книжок. Вивчаючи самі апарати. Думаючи.

– З книжок? Як же можна зрозуміти книжки, не здобувши освіти?

– Книжки складаються зі слів, а більшу частину слів можна зрозуміти. Спеціальні ж терміни можуть роз'яснити ті фахівці, яких ви вже маєте.

– А як бути з читанням? Ви припускаєте використання стрічок, по яких учаться читати?

– Гадаю, з тими стрічками все гаразд, хоча й не бачу причин, чому не можна вчитися читати старим методом. У всякому разі, частково.

– Щоб із самого початку виробити звичку до самостійних знань? – запитав новіанин.

– Так, так, – радісно підтвердив Джордж; цей чоловік вже почав розуміти його.

– А що з математикою?

– Це найлегше, сер... вельмишановний. Математика відрізняється від інших технічних дисциплін. Вона починається з кількох нескладних принципів і поступово ускладнюється. Можна розпочати вивчення математики, нічого про неї не знаючи. Вона практично для цього й існує. А коли ви ознайомитесь з відповідними розділами математики, то зможете розуміти інші книжки по техніці. Особливо якщо розпочнете з легких.

– А хіба є легкі книжки?

– Безумовно. Навіть якби їх не було, фахівці, що ви їх уже маєте, спробують написати. Дехто з них, може, зуміє викласти частину своїх знань словами і символами.

– Великий боже! – сказав новіанин, звертаючись до людей, що обступали його. – У цього бісеняти на все є відповідь.

– Так, так! – закричав Джордж. – Запитайте мене ще.

– А самі ви намагалися вчитися по книжках? Чи це тільки ваша теорія?

Джордж повернувся й швидко глянув на Інженеску, та історик лишався незворушним. На його обличчі застигла тільки доброзичлива цікавість.

– Намагався.

– І ви вважаєте, з цього щось виходить?

– Так, вельмишановний, – палко відповів Джордж. – Візьміть мене з собою на Новію. Я можу скласти програму і керувати...

Д. Лебедь. Штучний інтелект. *2023 р.*

– Зачекайте, я маю ще декілька питань. Як ви гадаєте, скільки вам потрібно буде часу, щоб стати металургом, який вміє працювати з біменівським спектрографом, якщо припустити, що почнете вчитися, не маючи ніяких знань і не використовуючи стрічок освіти.

Джордж завагався.

– Ну... можливо, кілька років.

– Два роки? П'ять? Десять?

– Не можу сказати, вельмишановний.

– Бачите, це найголовніше питання, і ви повинні відповісти на нього. Ну, приміром, п'ять років. Вас улаштовує такий термін?

– Думаю, що так.

– Чудово. Отже, протягом п'яти років людина вивчає металургію за вашим методом. Ви не можете не погодитися, що весь цей час вона не дає нам ніякої користі, а її треба годувати, забезпечувати житлом і грішми.

– Але ж...

– Дайте мені закінчити. До того часу, коли вона буде підготовлена і зможе користуватися спектрографом Бімена, мине п'ять років. Чи не здається вам, що тоді у нас уже з'явиться удосконалена модель апарата, з яким вона не зуміє працювати?

– Однак доти вона стане досвідченим ученим, і засвоєння нових деталей буде для неї питанням днів.

– Ви так гадаєте. Гаразд, припустімо, що ваш друг, приміром, самостійно вивчав апарат Бімена і успішно його опанував; чи зможе він зрівнятися своїм умінням з умінням учасника змагань, який отримав усе за допомогою стрічок?

– Можливо, й ні... – почав Джордж.

– Отож-бо й воно, – докинув новіанин.

– Заждіть, дайте закінчити мені. Навіть, якщо він і знає щось гірше, ніж той, інший, у даному випадку важливо те, що він може вчитися далі. Він зможе придумати нове, на що нездатна людина, яка здобула освіту за допомогою стрічок. Ви будете мати в запасі людей, здатних оригінально мислити...

– А ви протягом свого навчання винайшли щось нове? – запитав новіанин.

– Ні, але ж я один, і не так уже й давно почав учитися...

Тут новіанин втратив інтерес до розмови і вимкнув зв'язок.

Джорджеві руки рвонулися до екрана в нестримному бажанні оживити його.

– Він не повірив мені! – скрикнув Джордж. – Він не повірив мені!

– Так, Джордже, не повірив. Невже ви й справді думали, що він повірить? – запитав Інженеску.

Джордж майже не чув його. <...>

– Але чому? Адже це правда. І так вигідно для нього. Ніякого ризику. Вони мали б справу зі мною та ще з кількома... Десяток людей, що вчилися б роками, коштували б менше, ніж один готовий фахівець... Він був п'яний! Він нічого не зрозумів.

Задихаючись, Джордж роззирнувся довкола.

– Як мені дістатися до нього? Мені конче необхідно. Все вийшло не так, як треба. Не слід було говорити з ним по відеофону. Мені потрібен час. Треба зустрітися з ним віч-на-віч. Як мені...

– Він не захоче зустрічатися з вами, Джордже, – промовив Інженеску. – А якщо й погодиться, то все одно вам не повірить.

– Ні, повірить, запевняю вас. Коли він тверезий, він... – Джордж повернувся до історика, і його очі широко розкрилися. – Чому ви називаєте мене Джорджем?

– А хіба це не ваше ім'я? Джордж Плейтен?

– Ви знаєте, хто я?

– Я знаю про вас усе.

Джордж завмер, тільки часте дихання різко здіймало його груди.

– Я хочу допомогти вам, Джордже, – запевнив Інженеску. – Я вже говорив вам про це. Я весь час вивчав вас і хочу вам допомогти.

– Мені не потрібна ваша допомога! – вигукнув Джордж. – Я не недоумок.

Він рвучко повернувся, і, як шалений, кинувся до дверей. Розчахнув їх і був схоплений двома полісменами, що миттєво залишили свій пост.

Попри все збудження Джордж відчув дотик шприца якраз під щелепою. І все скінчилося. Останнє, що лишилося в пам'яті, було обличчя Інженеску, який зі співчуттям дивився на нього.

Коли Джордж розплющив очі, то побачив білу стелю. Він згадав, що сталося. Але згадав так нечітко, наче все відбувалося з кимось іншим. Він дивився на стелю, аж поки не наповнився її білизною, яка начисто промила його мозок, начебто вивільняючи місце для нових ідей, для інших напрямків мислення.

Джордж не знав, як довго він так лежав, дослухаючись до плину своїх думок.

– Ти прокинувся? – пролунав чийсь голос.

І Джордж уперше почув свій власний стогін. Невже він застогнав? Він спробував повернути голову.

– Тобі боляче, Джордже? – запитав голос.

– Як дивно, – прошепотів Джордж. – Я так хотів залишити Землю. Я нічого не розумів.

– Ти знаєш, де ти?

– Я знову в... в Інтернаті. – Джорджеві нарешті вдалося повернутися.

Голос належав Омейні.

– Як дивно, що я нічого не розумів.

Омейні ласкаво посміхнувся.

– Поспи ще...

Джордж заснув.

І знову прокинувся. Свідомість його прояснювалася.

Біля ліжка, читаючи, сидів Омейні, та як тільки Джордж відкрив очі, Хейлі відклав книжку. Джордж із зусиллям сів.

– Привіт, – мовив він.

– Ти голодний?

– Ще б пак! – Він з цікавістю подивився на Омейні. – За мною стежили, коли я пішов звідси?

Омейні кивнув.

– Ти весь час був під наглядом. Ми хотіли непомітно скерувати тебе до Антонеллі і дати тобі нагоду виговоритися. Нам здавалося, що для тебе це єдиний спосіб досягти успіху. Емоції заважали твоєму розвитку.

– Я був абсолютно неправий щодо нього, – трохи зашарівшись, промовив Джордж.

– Тепер це не має значення. Коли в аеропорту ти зупинився біля стенда металургів, один з наших агентів зараз же сповістив нам перелік учасників змагань. Ми з тобою досить говорили про твоє минуле, тож я зрозумів, що означало в ньому ім'я Тревіліяна. Ти спитав, як потрапити на Олімпіаду. Це могло призвести саме до тої кризи, на яку ми покладали такі надії, тож до зали скерували Ладисласа Інженеску, щоб він зустрівся з тобою і подбав про все.

– Він обіймає важливу посаду в уряді?

– Так.

– І ви доручили йому мене. Виходить, що сам я чогось вартий.

– Ти й справді багато чого вартий, Джордже.

Принесли паруючу духмяну печеню. Джордж хижо всміхнувся й відкинув простирадло, щоб звільнити руки. Омейні допоміг накрити столик біля ліжка. Якийсь час Джордж їв мовчки.

– Я раніше вже раз прокидався ненадовго, – промовив він.

– Я знаю, – сказав Омейні. – Я був тут.

– Так, я пам'ятаю. Ти знаєш, усе змінилося. Здавалося, дуже сильна втома позбавила мене всіх почуттів. Я більше не гнівився. Я міг тільки думати. Наче мені дали наркотик, щоб знищити емоції.

– Ні, – сказав Омейні. – Це просто спокій. Ти добре відпочив.

– Ну, у всякому разі мені стало все зрозуміло, неначе я завжди знав це, але не хотів дослухатися внутрішнього голосу. Чого я чекав від Новії, – подумав я, – хотів вирушити на Новію, щоб зібрати групу юнаків, що не здобули освіти, й вчити їх по книжках. Я хотів відкрити там Інтернат для недоуків... на зразок цього... а на Землі вже є такі Інтернати... і багато.

Омейні всміхнувся, блиснувши зубами.

– Інститут вищої освіти – ось як точно звуться такі установи.

– Тепер я це так добре розумію, що дивуюся своїй недавній сліпоті, – сказав Джордж. – Зрештою, хто винаходить нові зразки механізмів, для яких потрібні нові фахівці? Хто, наприклад, винайшов спектрограф Бімена? Я гадаю, чоловік на ймення Бімен. Але він не міг здобути освіту за допомогою стрічок, бо йому не вдалося б посунутися вперед.

– Цілком слушно.

– А хто створює стрічки освіти? Фахівці по виробництву стрічок? А хто ж тоді складає стрічки для їхнього навчання? Фахівці ще вищої кваліфікації? А хто складає стрічки... Ти розумієш, що я хочу сказати. Десь має бути кінець. Десь мають бути чоловіки та жінки, здатні оригінально мислити.

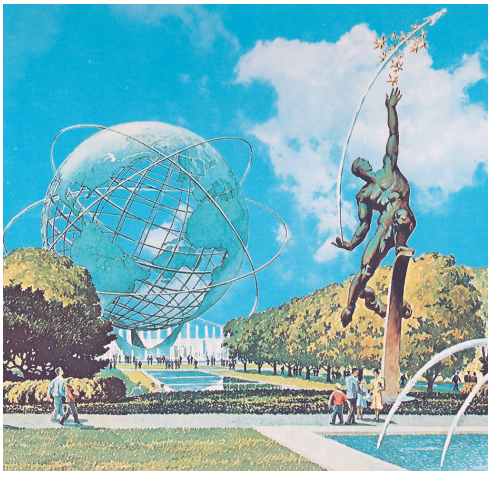
– Так, Джордже.

Джордж відкинувся назад і спрямував погляд у простір поверх голови Омейні.

На якусь мить у його очах промайнула тінь колишнього хвилювання.

– Чому мені не розповіли про все це спочатку?

– О, якби ми могли, – сказав Омейні, – скількох неприємностей ми б уникли. Ми вміємо аналізувати інтелект, Джордже, і визначати, що ця людина може стати пристойним архітектором, а та – хорошим теслярем. Однак не вміємо визначити, чи здатна людина до оригінального творчого мислення. Це надто делікатна галузь. Є деякі кустарні методи, що дозволяють визначити тих, хто, можливо, має такий талант. Про цих людей доповідають у день Читання, як, наприклад, повідомили про тебе. За дуже приблизними підрахунками, таким чином сповіщають про одну людину з десяти тисяч. У день Освіти цих людей перевіряють знову, і виходить, що в дев'яти випадках з десяти тривогу зчинили помилково. Тих, хто залишається, направляють у такі установи, як ця.

Листівка зі Всесвітньої виставки в Нью-Йорку *1964 р.*

– Але чому не можна розповісти людям, що один зі... зі ста тисяч потрапляє сюди? – запитав Джордж. – Це не було б таким потрясінням для того, хто потрапляє.

– А як же інші? Ті дев'яносто дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять, які ніколи не потраплять у такі установи? Не можна, щоб усі оті люди вважали себе невдахами. Вони прагнуть здобути фах, і тим чи іншим шляхом здобувають його. Кожен може додати до свого імені слова: «дипломований такий-то чи така-то». Так чи інакше, кожен посідає своє місце в суспільстві. Це необхідність.

– А ми? – запитав Джордж. – Ми – виняток? Один з десяти тисяч?

– Вам ні в якому разі не можна казати. Ось у чім заковика. Адже ще лишається останнє випробування. Навіть після відсіву в день Освіти дев'ять осіб із десяти, що потрапили сюди, виявляються не зовсім підходящими для творчості, й нема такого апарата, який допоміг би нам вирізнити з цієї десятки того єдиного, хто нам потрібен. Цей десятий повинен виявитися сам.

– Яким чином?

– Ми поміщаємо вас сюди в Інтернат недоуків, і той, хто не бажає з цим змиритися, і є людина, яку ми шукаємо. Щоправда, метод жорстокий, зате себе виправдовує. Не слід казати людині: «Ти можеш винаходити нове. Тож-бо твори». Набагато розумніше зачекати, поки вона сама мовить: «Я можу творити і творитиму, хочете ви цього чи ні». Таких людей, як ти, Джордже, десять тисяч, і вони сприяють технічному прогресові півтори тисячі світів. Ми не можемо дозволити собі загубити бодай одного з їх числа або ж витрачати наші зусилля на того, хто не виправдає наших сподівань.

Джордж відсунув порожню тарілку і підніс до рота чашку з кавою.

– А як же з тими, які... не виправдують сподівань?

– По всьому вони отримують освіту за допомогою стрічок і стають соціологами. Інженеску – один з них. Сам я дипломований психолог. Ми становимо, так би мовити, другий ешелон.

Джордж допив каву.

– Мені досі не зрозуміло одне, – промовив він.

– Що ж?

Джордж відкинув простирадло і встав.

– Чому воно зветься Олімпіадою?

Переклад *А. Минка*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Що свідчить про високий ступінь розвитку цивілізації, зображеної в повісті Айзека Азімова «Фах»?

2. Як і чому Джордж потрапив до притулку? Чому він відчував незадоволення в Інтернаті?

3. Схарактеризуйте стосунки Джорджа та Омейні. Як кожен з них сприймав своє перебування в притулку?

4. Як поводився Джордж у день Читання? А в день Освіти? Чому ці свята мали велике значення для кожного жителя Землі?

5. Які якості проявив Джордж під час Олімпіади та в розмові з новіанином?

6. У чому проявилася властива герою нестандартність мислення?

7. Подискутуймо! Чи вважаєте ви справедливим зображений у повісті поділ людей за їхніми здібностями до освіти? Які переваги й недоліки такої системи можете зазначити?

8. Знайдіть риси жанру наукової фантастики в прочитаному вами творі.

9. Розгляньте ілюстрації до повісті (с. 225–242). Чи відповідають вони вашому уявленню про майбутнє? Як ви зобразили б життя на Землі та на інших планетах через кілька тисячоліть?

10. Пофантазуймо! Напишіть невеликий твір на тему: «Якою буде школа майбутнього?».

РОЗДІЛ 2

ЯК ЦЕ – РАПТОМ СТАТИ РОЗУМНИМ?

Розглянувши хмаринку слів, дайте розгорнуту характеристику науковій фантастиці.

Письменницька біографія Деніела Кіза дивує несподіваними поворотами. Один з них – включення написаного ним твору до переліку літератури, обов'язкової для вивчення в школах США. Навряд чи сам письменник сподівався на такий успіх...

Деніел Кіз
(1927–2014)

Деніел Кіз – американський письменник і професор літератури – став відомим завдяки науково-фантастичному роману «Квіти для Елджернона», наклад якого склав понад п'ять мільйонів примірників.

Письменник народився в Брукліні 9 серпня 1927 року в родині єврейських емігрантів, яка по лінії матері мала українське коріння. Ще з дитинства Деніел, як міг, допомагав родині: доставляв бутерброди, працював на фабриці та помічником кур'єра в пекарні. Аби оплатити навчання в коледжі, Кіз обслуговував столики в ресторані. І хоча робота виявилася виснажливою, Деніел зміг назбирати достатньо грошей, щоб оплатити перший рік навчання медицини в Нью-Йоркському університеті. Утім, у 17 років він вступив до Морської служби США.

Закінчивши її, Кіз захопився психологією. Щоб оплачувати курси з психології, соціології, антропології[1], юнак продавав енциклопедії через фірму поштової доставки.

Наполегливість і працелюбність дозволили Деніелю Кізу здобути ґрунтовну освіту: він отримав звання бакалавра психології, а понад те – магістра англійської та американської літератури.

Протягом життя Кіз пробував знайти себе в різних царинах: працював сценаристом коміксів наукової фантастики, редактором художньої літератури, учителем англійської мови в середній школі, професором літератури та творчого письма в університетах Вейна та Огайо.

При цьому Кіз не полишав літературних спроб, хоча для творчості в нього залишався час лише вночі та у вихідні дні.

Задум найвідомішої книги Кіза «Квіти для Елджернона» виник у письменника ще за років його навчання в Нью-Йоркському

[1] *Антрополо́гія* – біологічна наука, що вивчає походження і подальший розвиток людини.

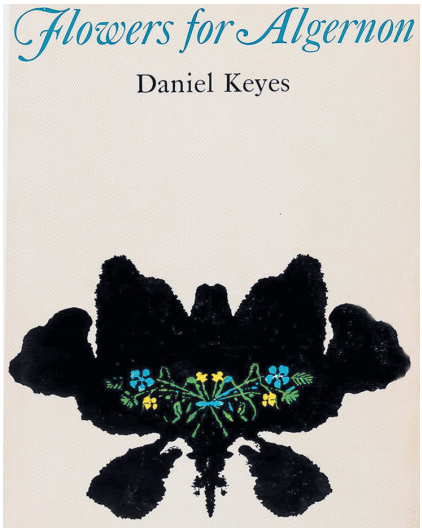
університеті. Одного разу Кіз запитав себе під час поїздки потягом: «Що сталося б, якби інтелект людини можна було підвищити?». Того самого дня, роздумуючи над цим питанням, він пішов на заняття з біології і, виконуючи лабораторне завдання, вивчав мишей.

Пізніше Д. Кіз згадував, що персонаж для «Квітів для Елджернона» спав йому на думку, коли він викладав у класі для дітей з особливими потребами. У перший день роботи там до нього звернувся хлопчик: «Якщо я дуже постараюся і стану розумним до кінця семестру, ви переведете мене в звичайний клас? Я хочу бути розумним». Це питання не давало спокою Кізу. Із часом ідея захопила письменника, і він написав оповідання про науковий експеримент, який перетворює Чарлі Гордона, що має розумову відсталість, на генія.

Щоб читач міг співчувати персонажу, Кіз написав історію Чарлі у форматі щоденника. У результаті проведеної операції граматика, правопис і думки Гордона стають дедалі витонченішими, оскільки інтелектуальний експеримент змінює його.

Після публікації оповідання «Квіти для Елджернона» у квітні 1959 р. Д. Кіз отримав широке визнання. Зокрема, він був відзначений премією Г'юґо[1] за найкраще оповідання.

Після приголомшливого успіху видавець попросив автора розширити оповідання до повноцінного роману. Кіз хвилювався, що може зруйнувати те, що читачі любили в оригінальній історії, але був сповнений рішучості розвивати та досліджувати життя Чарлі. Після року роботи перша редакція роману була закінчена, і Кіз відправив її своєму видавцю. Рукопис декілька разів відхиляли, не допомогло і повторне редагування. У відчаї письменник відправив рукопис двом іншим видавництвам, але знову отримав відмову. Урешті-решт йому надійшов лист про згоду опублікувати роман «Квіти для Елджернона». Роман вийшов друком 1966 р. Критики знову були в захваті. Невдовзі «Квіти для Елджернона» отримали премію «Неб'юла»[2] як найкращий роман року.

Обкладинка першого видання роману Д. Кіза «Квіти для Елджернона», *1966 р.*

Пронизливо сумна історія головного героя стала справжнім світовим бестселером, який сколихнув серця мільйонів читачів. Роман був перекладений 30 мовами та інсценізований у фільмах, виставах і навіть мюзиклах.

[1] *Премія Г'юґо* – престижна премія за найкращі твори в жанрі наукової фантастики та фентезі, отримала назву на честь Г'юґо Гернсбека, засновника першого науково-фантастичного журналу «Дивовижні історії».

[2] *«Неб'юла»* – щорічна літературна премія в галузі фантастичної літератури, яку присуджує Американське товариство письменників-фантастів.

Українською мовою «Квіти для Елджернона» переклав Віктор Шовкун.

Театральну постановку за книжкою Деніела Кіза здійснила Київська академічна майстерня театрального мистецтва «Сузір'я» під назвою «Довершений Чарлі». Ідея вистави належить драматургу, режисеру та актору Леву Сомову.

Сцена з вистави «Довершений Чарлі», Київська академічна майстерня театрального мистецтва «Сузір'я»

Після виходу «Квітів для Елджернона» Кіз писав романи, присвячені персонажам із психологічними проблемами, документальні книжки з кримінальної психології тощо. Проте повторити великий літературний успіх «Квітів для Елджернона» авторові не вдалося.

У 1999 р., через 40 років після того, як Кіз написав свій знаменитий твір, він завершив свої мемуари[1] «Елджернон, Чарлі та Я: подорож письменника». У них Кіз детально описав своє життя та досвід роботи з «Квітами для Елджернона». Автор святкував цю подію сніданком у ресторані, коли випадково натрапив на статтю на першій сторінці The New York Times, яка приголомшила його. Заголовок був таким: «Створена розумніша миша в надії допомогти людям».

У післямові до мемуарів Кіз написав, що він зв'язався з нейробіологом, який проводив дослідження, щоб запитати, скільки часу може минути, перш ніж таку технологію можна буде застосувати до людей. Після довгої паузи доктор сказав: «Я очікую, що це станеться в найближчі 30 років».

Перевірте себе

1. Які професії Деніел Кіз опанував протягом життя і як вони вплинули на його письменницьку кар'єру?
2. Як виник задум написання «Квітів для Елджернона»? Які тенденції розвитку сучасної науки передбачив Д. Кіз у своєму романі?
3. Що, на вашу думку, сприяло світовому визнанню твору?

Читаючи подані нижче уривки, простежте, як у перекладі роману через орфографію та синтаксис відображено зміни в інтелектуальному рівні Чарлі.

КВІТИ ДЛЯ ЕЛДЖЕРНОНА

(Уривки)

Первий звіт 3 берізня

Дохторь Штраус каже аби я писав шо думаю і помнив усе шо зі мною буде від сьогодні. Я не знаю чому але він вважа шо це важливо аби вони могли бачити чи можна якось використати мене. Я думаю,

[1] *Мемуа́ри* – оповідь у формі нотаток від імені автора про реальні події минулого, учасником або очевидцем яких він був.

з мене буде польза бо міс Кінніан каже вони спробують зробити мене умним. Я хочу бути умним. Звуть мене Чярлі Гордон і я роблю в пикарні Доннера де містер Доннер дає мені по одинадцять доларів на тиждень і дає хліба та тістечко, коли я попрошу. Мені тридцять двоє років і в наступному місяці буде мій день народження. Я сказав дохторю Штраусу та професорю Нявмуру шо я не вмію добре писати, але він сказав, шо це неважно і шоб я писав як я балакаю і як пишу твори у класі міс Кінніан у її школі для недорозвинених дорослих куди я хожу вчитися тричі на тиждень коли маю вільний час. Дохторь Штраус каже шоб я писав усе шо думаю і все шо зі мною була але голова в мене порожня і сьогодні я вже нічого не напишу... Ваш Чярлі Гордон. <...>

Ілюстрація *Дж. Дейна*

Четвертий звіт 6 берізня

<...> Берт сказав стривай я тобі шось пакажу ходімо до сперимантальної лабараторії можливо там ти зрозумієш шо й до чого. Ми піднялися на 5 поверх і зайшли до іншої кімнати де були клітки з животними у них були там обізяни та кілька мишей. <...> Берт узяв із клітки білого миша й показав його мині. Він сказав шо це Елджернон і шо він чудово знає лаберинт. Я попросив його показати мені як він це робить.

Так от ви тільки собі уявіть він посадив Елджернона в ящик, де на дні було безліч згинів і паворотів і були там також старт і фініш як на тому папері над яким я сушив собі голову. Ящик стояв на великому столі де на краях височів бар'єр. Берт дістав із кишені свого годинника підняв бічні дверцята, що ковзали вниз і вгору й сказав: «Ходімо Елджерноне!» Миш нюхнув повітря двічі або тричі й побіг. Спочатку він біг у довгому проході та коли побачив шо далі дороги нема то повернувся назад на те місце з якого почав бігти й постояв там хвилину ворушачи вусами. Після чого обирнувся й побіг в инчому напрямку. <...>

До чого ж розумний миш подумалося мині. Берт запитав чи не хотів би я побігати наввипередки з Елджерноном. Я сказав шо звичайно хотів би й він сказав шо має лабіринт іншого вигляду виготовлений із дерева з прокресленими на ньому ходами й илектричну паличку схожу на олівець. І він сказав шо може спорудити для Елджернона такий самий лабіринт як і для мене й ми зможемо робити одне й те саме. <...>

Коли він скомандував: «Рушайте!» я спробував рушити але не знав куди мені рушати. Не знав, яку дорогу обрати. Потім я почув як Елджернон запищав у своєму ящику який стояв на столі й почув легке дряпання – мабуть він уже побіг. <...> Я не подолав і половини свого шляху коли почув писк Елджернона – мабуть він знову був щасливий а це означало шо він виграв у мене гонку.

Ілюстрація *Дж. Дейна*

Ми змагалися ше десять разів й Елджернон вигравав щоразу томушо я не знаходив правильної дороги до фінішу й щоразу застрягав між бічними стінками. Я не почував себе зле томушо спостерігав за Елджерноном і потроху став розуміти як дістатися до кінця лабіринту навіть якшо це забере в мене багато часу.

Я не знав шо миші такі розумні.

П'ятий звіт 6 берізня

<...> Професорь Нявмур стурбований тим шо мій кі[1] може стати надто високим а він у мене надто низький і я від цього захворію. <...> А дохторь Штраус сказав професорю Нявмурові шось таке чого я не зрозумів тож поки вони балакали я записав кілька їхніх слів до свого нотатника шоб використати їх у своєму звіті. Він сказав <...> ...більшість людей із таким низьким рівнем розвитку налаштовані вороже й не бажають співпрацювати вони здебільшого тупі й апатичні і знайти з ними спільну мову тяжко. Чярлі має добрий характер він зацікавлений і прагне сподобатися. <...> Де ми знайдемо ше одного недорозвиненого дорослого чоловіка з такою величезною мативацією навчатися. Погляньте як добре він навчився чітати й писати для свого рівня розвитку. Це просто неймовірно. <...>

Чярлі добровільно погодився на проведення операції з поліпшення його інтелекту. І хоча хлопець думав, що після операції одразу стане розумним, такої різкої зміни не відбулося. Чярлі, продовжуючи програвати Елджернону в змаганнях, навіть почав ненавидіти мишеня.

29 берізня

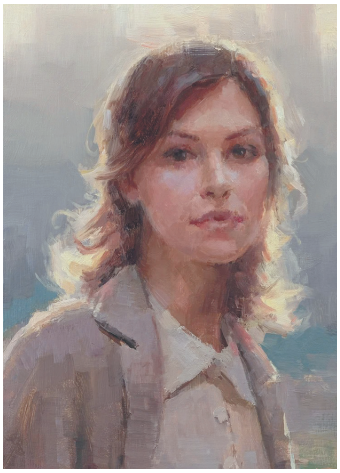
Я переміг Елджернона. Я навіть не знав шо я його переміг аж поки Берт Селден не сказав мені про це. Удруге я програв томушо був дуже збуджений. Після чого я переміг його ще 8 разів. Либонь я став умним якшо зміг перемогти такого розумного миша як Елджернон. Але чомусь я не почував себе розумнішим ніж був.

Я хотів позмагатися ше але Берт сказав шо на сьодні досить. Він дав мені потримати Елджернона на одну хвилину. Елджернон приємний миш. М'який як бавовна. Він моргає а коли розплющує очі вони в нього чорні й рожеві на краях.

Я запитав чи можна мені нагодувати його бо мені було прикро шо я його переміг і я хотів піддобритися до нього шоб ми стали друзями. Берт сказав ні Елджернон дуже особливий миш і йому зроблено таку саму аперацію як мені. Він єдиний з усіх тварин, що залишається розумним так довго і він сказав шо Елджернон такий розумний шо він мусить розв'язувати проблему яка змінюється щоразу коли він іде їсти тож він мусить вивчити шось нове аби одержати свою їжу. Це мене за-

[1] *КІ* – коефіцієнт інтелекту.

смутило бо якшо він зазнає невдачі то не зможе поїсти й залишиться голодний. <...>

Ілюстрація *Дж. Дейна*

13 квітня

Я досі не пішов на роботу до пекарні. Я попросив місіс Флін, мою господиню, зателефонувати містерові Доннеру і сказати, що я захворів. Місіс Флін дивиться останнім часом таким поглядом, ніби боїться мене.

Я думаю, це добре, що я зрозумів, чому всі сміються з мене. Я багато думав про це. Причина в тому, що я надто дурний і навіть не розумію, коли роблю якусь дурницю. Людям здається кумедним, коли дурна особа не може щось робити так, як це роблять вони.

Хай там як, а я знаю, що з кожним днем стаю розумнішим. Я тепер знаю пунктуацію, і я вмію правильно писати слова. Я люблю передивлятися всі важкі для написання слова у словнику й запам'ятовувати їх. І намагаюся писати свої звіти дуже ретельно, але це дається мені нелегко. Я багато тепер читаю, й міс Кінніан каже, я читаю швидко. І навіть багато чого розумію з того, що прочитав, і воно залишається у мене в пам'яті. Буває так, що, коли я заплющую очі й думаю про якусь сторінку з книжки, вона постає переді мною, наче картина. <...>

15 квітня

Цими днями я багато читаю, і майже все залишається в моїй свідомості. Міс Кінніан каже, що, крім історії, географії та арифметики, я повинен почати вивчення іноземних мов. Професор Немур дав мені ще кілька магнітофонних записів, щоб я слухав, коли спатиму. Я досі не знаю, як працюють свідомий і підсвідомий розум, але доктор Штраус радить мені поки що не турбуватися цим. Він попросив мене дати обіцянку, що коли через два тижні я почну вивчати шкільні предмети, то не стану читати книжок із психології, тобто не читатиму їх доти, доки він не дасть мені дозволу. <...>

16 квітня

Сьогодні я почуваю себе набагато краще, але досі обурений тим, що протягом усього мого життя люди сміялися й глузували з мене.

Коли я стану розумним, як обіцяє мені професор Немур, і мій КІ, який нині дорівнює 70, подвоїться, тоді, можливо, люди належно оцінять мене й стануть моїми друзями.

Я не зовсім розумію, що таке КІ. Професор Немур каже – це те, що вимірює, наскільки ти розумний, – як ото терези в аптеці, що зважують ліки. Але доктор Штраус дотримується іншої думки й сказав, що КІ ніяк не може визначити, наскільки ти розумний. Він сказав, що КІ показує, скільки розуму ти можеш набути, як ото позначки на вимірювальній склянці. Ти ще мусиш наповнити склянку рідиною. <...>

Мій КІ тепер дорівнює приблизно сотні одиниць і скоро перевищить півтори сотні, але вони ще мусять наповнити його відповідною речовиною. Я не хочу сказати про вчених нічого поганого, але не розу-

мію, як вони можуть з'ясувати, скільки його в мені, якщо вони не знають, що це таке й де воно перебуває. <...>

22 квітня

Люди в пекарні змінюються. Не лише в тому, що обминають мене увагою. Я відчуваю ворожість. Доннер допоміг мені вступити до профспілки пекарів, і я здобув іще одне підвищення. Погано тільки те, що я не отримав від цього жодної втіхи, бо інші не терплять мене. Власне кажучи, я не можу їх звинувачувати. Вони не розуміють, що зі мною відбулося, а я не можу їм розповісти. Люди не пишаються мною, як я сподівався, радше навпаки. <...>

27 квітня

Я заприятелював із кількома хлопцями в таверні коледжу. Вони сперечалися, хто насправді написав Шекспірові п'єси – сам Шекспір чи хтось інший. <...>

Весь той час, поки вони говорили й сперечалися, я відчував, як у мені наростає збудження. Ось чого я хотів – ходити до коледжу й слухати, як люди говорять про важливі речі.

Я тепер проводив більшість свого вільного часу в бібліотеці, читаючи і всмоктуючи все, що міг, із книжок. Я не зосереджував свою увагу на чомусь окремому, а лише читав багато художньої літератури <...> усе, що потрапляло мені до рук, – насичуючи голод, який не можна наситити. <...>

15 травня

Моє навчання просувається добре. Університетська бібліотека тепер стала моєю другою домівкою. Вони виділили для мене приватну кімнату, бо мені вистачає однієї секунди, щоб проглянути друковану сторінку, й цікаві студенти неодмінно юрмляться навкруг мене, коли я гортаю свої книжки.

До моїх найбільших інтересів нині входять етимології стародавніх мов, нові дослідження з числення варіацій та історія Індії. Просто дивовижно, як об'єднуються, здавалося б, нічим не пов'язані теорії. Я піднявся на новий рівень знань, і тепер нитки, які тягнуться від різних дисциплін, взаємно наблизилися, ніби вони витікають з одного джерела. Тепер, коли я приходжу до кав'ярні коледжу й чую, як студенти сперечаються про історію, політику або релігії, їхні погляди здаються мені вкрай дитячими. <...>

І яким я був дурнем, коли думав, що професори – інтелектуальні велетні. Вони звичайні люди – і сподіваюся, що світ незабаром у цьому переконається. <...>

Літературний практикум

1. Які фактори вплинули на вибір для експерименту саме Чарлі Гордона? Чому Чарлі погодився на експеримент?

2. Які емоції викликає у Чарлі розвиток його інтелекту?

3. Які нові захоплення Чарлі відображають його бажання розуміти світ і пізнавати себе?

4. Яку роль у романі відіграє лабіринт? Доведіть, що лабіринт є символом інтелектуального змагання та розвитку Чарлі.

5. Розвиваймо мовлення. Розіграйте коротку драматичну сцену з роману, де Чарлі розповідає про свої перші враження від позитивних змін його інтелекту.

Чарлі порозумнішав, йому стали доступні нові емоції. Невдовзі він закохався у свою вчительку Алісу Кінніен, але але їхні стосунки зазнали краху. Коефіцієнт інтелекту Чарлі досягає позначки 185. Одного разу професор Немур і доктор Штраус беруть Чарлі на медичний симпозіум у Чикаго.

11 червня

Несподівано для науковців Чарлі втручається в дискусію, демонструючи свої неабиякі знання, зокрема володіння іноземними мовами. У розмові з професором Чарлі усвідомлює свою винятковість.

– А які мови ви знаєте? – запитав я.

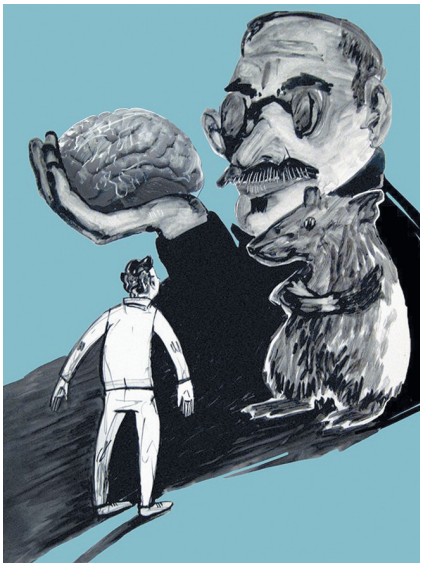
– Французьку, німецьку, іспанську, італійську й трохи читаю шведською.

– Не знаєте російської, китайської, португальської?

Він нагадав мені, що як практикуючий психіатр і нейрохірург він має дуже мало часу для вивчення мов. А єдиними стародавніми мовами, якими він умів читати, були латина й грецька. Жодної зі стародавніх мов Сходу він не знав.

Я бачив, що він хоче на цьому закінчити розмову, але мені хотілося довідатися, як багато він знає.

Я довідався.

Ілюстрація *І. Король*

Фізика: нічого крім квантової теорії поля. Геологія: йому нічого не відомо про геоморфологію, про стратиграфію і навіть петрологію. Він нічого не знає ані про мікро-, ані про макроекономічні теорії. Дуже мало знає математику поза елементарним рівнем диференційного числення і взагалі нічого не знає про алгебру Банаха або Ріманові множини. Це були тільки перші відкриття, що обвалилися на мене цього вікенду.

Я не захотів брати участь у вечірці. Шахраї вони обидва. Вони лише прикидаються геніями. Але вони звичайні люди, що працюють сліпо, вдаючи, ніби можуть принести світло в темряву. Чому всі брешуть? <...>

13 червня

<...> Я пишу ці рядки під великим емоційним стресом. Я втік звідти й тепер сиджу в літаку, який летить назад до Нью-Йорка, й не маю найменшого уявлення про те, що робитиму, коли прилечу туди.

Мушу зізнатися, спочатку я відчував благоговійний страх, дивлячись на картину міжнародного симпозіуму вчених і дослідників, які зібралися, щоб обмінятися ідеями. Тут, думав я, усе відбувається по-справжньому.

<...> Коли голова зборів оголосив, що зараз будуть зроблені доповіді дослідників з університету Бекмана, ми перенесли свої стільці на платформу за довгим столом – Елджернон у своїй клітці сидів між Бертом і мною. Ми були головною окрасою вечора, й, коли повсідалися, голова проголосив свою вступну промову. Я чекав почути від нього приблизно такі слова: «Леді й джентльмени! Не проходьте мимо! Ви ніколи не бачили нічого подібного в науковому світі! Миша й кретин стають геніями просто на ваших очах!»

Проте він сказав:

– Наступна презентація не потребує вступу. Ми всі чули про дивовижне дослідження, здійснене в університеті Бекмана, спонсороване грантом від Фонду Велберга, під керівництвом директора департаменту психології професора Немура у співпраці з доктором Штраусом із нейропсихіатричного центру того ж таки університету. Немає потреби казати, що цієї доповіді ми всі чекаємо з великим інтересом. <...>

Мене описували як частину наукової презентації, і я сподівався, що мене виставлять як експонат, але вони говорили про мене як про новостворену річ, яку її творці показують науковому товариству. Ніхто в цій залі не вважав мене індивідом – людським створінням. Постійне зіставлення «Елджернона й Чарлі» й «Чарлі та Елджернона» не залишало сумнівів у тому, що вони думали про нас як про двох експериментальних тварин, які не існували поза межами лабораторії. Але, незалежно від мого гніву, я не міг позбутися відчуття, що тут було щось не так. <...>

Не знаю, чому мене так розгнівало те, що вони думають про мене як про монету, виготовлену в їхній особистій скарбниці, але я певен, це було відлунням тієї ідеї, яка виникла в куточках мого розуму, відколи ми прилетіли в Чикаго. Я хотів підхопитися на ноги й крикнути кожному, що він йолоп: я людське створіння, я особа – з батьками, спогадами й історією – і я існував до того, як ви мене завезли до своєї операційної! Водночас десь у розпеченій глибині мого гніву виникла думка, яка стривожила мене... <...>

Як для Елджернона, так і для мене треба більше часу, аби переконатися, що зміни залишаться. Професори припустилися помилки, і ніхто її не помітив. Я хотів підхопитися на ноги й сказати їм про це, але не міг поворухнутися. Як Елджернон, я відчув, що сиджу в клітці, яку вони збудували навколо мене.

Тепер вони проголосять час запитань і, перш ніж мені буде дозволено пообідати, я муситиму розважати це високодостойне товариство. Ні. Мені треба забиратися звідси.

– У якомусь розумінні, він став результатом модерного психологічного експериментування. Замість оболонки зі слабким розумом, загрози суспільству, яке мусить боятися його безвідповідальної поведінки, ми тепер маємо чоловіка, наповненого гідністю та чутливістю, готового посісти своє місце як достойний член суспільства. Я хочу, щоб ви почули кілька слів від Чарлі Гордона... <...>

Висока хвиля обурення накотилася на мене. Я зачаровано дивився, як моя рука стала рухатися незалежно від моєї волі й відкрила засувку на клітці Елджернона. Коли я відчинив дверці, він підняв голову й подивився на мене. Потім обернувся, вискочив із клітки й побіг по довгому столу.

Спочатку він загубився на дамастовій скатерті, біла пляма на білому тлі, аж поки одна з жінок, які сиділи за столом, заверещала й підхопилася на ноги, відсунувши свого стільця. Біля неї перекинулося кілька глеків із водою, а тоді Берт закричав:

– Елджернон утік!

Елджернон стрибнув зі столу на платформу, а звідти на підлогу. <...>

– Смійся, смійся! – пирхнув Немур, який налетів на мене. – Але якщо ми його не зловимо, то весь експеримент опиниться під загрозою.

Я підняв великого кошика зі сміттям, удаючи, ніби шукаю під ним Елджернона.

– А ви знаєте, що припустилися помилки? – запитав я. – І, можливо, тепер не має значення, зловимо ми його чи ні? <...>

Я зачинив за собою двері й поляпав по кишені. Рожева мордочка з білим пушком виглянула назовні й розглянулася навкруги.

– Я лише спакую речі, – сказав я, – і ми заберемося звідси, лише я і ти, двійко створених у лабораторії геніїв. <...>

По приїзді Чарлі винаймає велику квартиру й будує лабіринт для Елджернона. А через якийсь час він знайомиться з дівчиною Фей, яка допомагає йому впоратися з самотністю.

9 липня

Сьогодні сталася жахлива річ. Елджернон укусив Фей. Я остерігав її, щоб вона не гралася з ним, але їй завжди подобалося годувати його. Зазвичай, коли вона заходила до його кімнати, він підхоплювався й біг їй назустріч. Сьогодні все було інакше. Він лежав у кутку, зіщулений у білий клубочок. Коли вона відхилила кришку клітки й просунула руку всередину, він ще більше зіщулився й забився в куток. Вона спробувала виманити його, відкривши вхід до лабіринту, і, перш ніж я встиг сказати їй, щоб вона дала йому спокій, вчинила помилку, спробувавши взяти його рукою. Він укусив її за великий палець. Потім подивився розгніваним поглядом на нас обох і шмигнув у лабіринт. <...>

Я спостерігав за ним протягом більш як години. Він здавався апатичним і спантеличеним, і, хоч він розв'язує нові проблеми, не вимагаючи за них винагороди, його дії справляють дивне враження. Замість обміркованого обережного бігу по коридорах лабіринту, його рухи здаються рвучкими й не підконтрольними. <...> Я вирішив віднести його назад, до лабораторії. <...>

Звіт 15, 12 липня

Я увійшов до лабораторії, де Берт спостерігав за Елджерноном в одному з багатьох проблемних ящиків. Він зітхнув і похитав головою.

– Він багато чого забув. Більшість його складних реакцій, схоже, стерлися. Він розв'язує проблеми на набагато примітивнішому рівні, ніж я від нього сподівався.

– А в чому річ? – запитав я.

– Раніше він був спроможний розуміти прості моделі – наприклад, за цими дверима дороги нема; треба бігти через одні двері, або в кожні треті двері, або лише в червоні двері, або лише в зелені двері... Але тепер він уже тричі пробіг лабіринтом і щоразу припускався помилок. <...>

Чарлі знаходить у лабораторії розрахунки професора Немура, у яких бачить помилку й розуміє, що те саме, що відбувається з Елджерноном, чекає і на нього. Чарлі намагається розв'язати проблему, докладаючи максимум розумових зусиль.

26 серпня

ЛИСТ ДО ПРОФЕСОРА НЕМУРА (КОПІЯ)

Шановний професоре Немур!

В окремій папці я надсилаю вам копію свого звіту під назвою «Ефект Елджернона–Гордона: дослідження структури й функцій поліпшеного розуму», яку ви можете опублікувати, якщо визнаєте, що вона на це заслуговує.

Як вам відомо, я завершив свої експерименти. Я включаю у свій звіт усі мої формули, а також математичний аналіз даних – у додатку. Звичайно, всі ці дані треба ще перевірити. <...>

Що стосується Елджернона: хоч він іще перебуває у своїй фізичній юності, він переживає розумовий регрес. <...>

Хоч хірургічні стимули, застосовані до нас обох, призвели до інтенсифікації та прискорення всіх ментальних процесів, вада, яку я маю сміливість назвати «ефектом Елджернона–Гордона», – це логічна закономірність такого прискореного розвитку розуму. Доведена тут гіпотеза може бути описана в таких простих термінах: ШТУЧНО РОЗВИНЕНИЙ РОЗУМ РУЙНУЄТЬСЯ ПРОТЯГОМ ЧАСУ, ПРЯМО ПРОПОРЦІЙНОГО ТЕМПАМ ЙОГО ЗРОСТАННЯ.

Поки я буду спроможний писати, я й далі занотовуватиму свої думки та ідеї в цих звітах. Це буде моєю рідкісною втіхою, безперечно, потрібною для завершення цього дослідження. Проте, за всіма ознаками, моя ментальна руйнація відбуватиметься дуже швидко.

Я перевірив і переперевірив свої дані десятки разів у надії знайти помилку, але з жалем мушу констатувати, що результати не змінять-ся. Проте я радий, що маю можливість зробити свій внесок у знання про людський мозок і про закони, які керують намаганнями штучно підсилити людський розум. <...>

17 вересня

Я стаю неуважним. Кладу речі десь на своєму письмовому столі або в шухляди лабораторних столів і, коли не можу знайти їх, втрачаю терпець і кричу на кожного. Перші ознаки?

Елджернон помер два дні тому. Я знайшов його о пів на п'яту годину ранку, коли повернувся до лабораторії після нічного блукання біля води – він лежав на боці в кутку своєї клітки. Здавалося, він біжить уві сні.

Розтин показав, що мої передбачення були правильні. Супроти нормального мозку, мозок Елджернона важив менше, його звивини були згладженими, а розколини – глибшими й ширшими.

Страшно було подумати, що подібне відбувається й зі мною тепер. Приклад Елджернона надавав цьому процесу реальності. Уперше я відчув страх за своє майбутнє.

Я поклав тіло Елджернона в невеличкий металевий контейнер і забрав до себе додому. Я не хотів дозволити їм укинути його у спалювач.

Мій вчинок був дурним і сентиментальним, але учора вночі я поховав його на задньому подвір'ї. Я заплакав, коли поклав букет диких квітів на його могилу. <...>

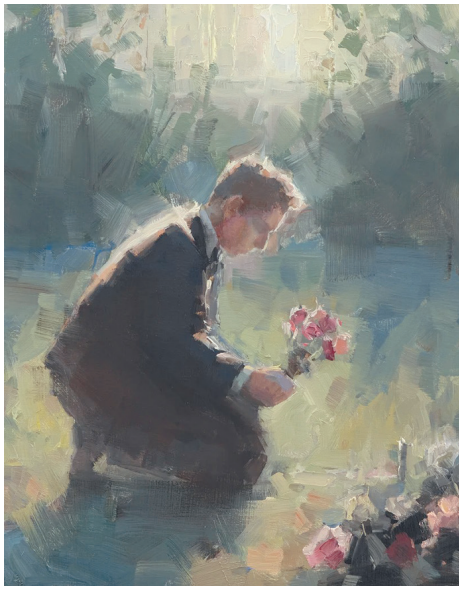
18 листоп

Містер Доннер зустрів мене дуже люб'язно, коли я прийшов до нього й попросився на свою колишню роботу в пикарні. Спочатку він поставився до мого прохання з підозрою, та коли я розповів йому, шо зі мною сталося, він засмутився, поклав руку мені на плече і сказав, Чарлі, ти мужній хлопець.

Усі дивилися на мене коли я спустився сходами й почав чистити туалет як робив раніше. Я сказав собі Чарлі якщо вони почнуть сміятися з тебе не засмучуйся, бо пам'ятай вони не такі розумні якими здавалися тобі коли ти працював тут. А крім того вони колись були твоїми друзями й коли вони з тебе сміялися це нічого не означало, бо вони не тільки глузували з тебе, а й любили тебе.

Проте я ладен побитися об заклад шо я єдиний дебіл у світі який зробив шось корисне для науки. Я таки шось зробив, але не пам'ятаю шо саме. Але я здогадуюся, шо зробив шось корисне для всіх недорозвинених людей таких як я і ті шо перебувають у притулку Воррена та в усьому світі.

Прощайте міс Кінніан і дохторь Штраус, і всі інші...

Ілюстрація *Дж. Дейна*

Ілюстрація *Дж. Дейна*

P.S. будь ласка скажіть проф. Немурові не дратуватися так коли люде з нього сміюцця, й він матиме багато друзів. Дуже легко мати друзів коли люди з тебе сміюцця. У мене буде багато друзів там куди я піду.

P.P.S. будь ласка якшо матимете можливість покладіть квіти на могилу Елджернона на задньому подвір'ї.

Переклад *В. Шовкуна*

Запитання і завдання до прочитаного

1. Перейшовши за посиланням *https://forms.gle/CHVHhm9svnS7NEuz7* або QR-кодом і виконавши онлайн-тести, перевірте, як ви запам'ятали героїв і події роману Д. Кіза «Квіти для Елджернона».

2. Чому, на вашу думку, розповідь про Чарлі ведеться у формі щоденника?
3. Розгляньте ілюстрації до твору (с. 247–255). Чи відповідають зображення вашим уявленням про героїв твору?
4. Розвиваймо мовлення. Проведіть інтерв'ю з Чарлі під час наукового симпозіуму. Які запитання ви поставили б? Які відповіді очікували б почути?
5. Чому Чарлі стає більш співчутливим до Елджернона, коли усвідомлює, що вони обидва є об'єктами експерименту з жахливими наслідками?
6. Робота в групах. Порівняйте розвиток головного героя, Чарлі Гордона, на початку та в кінці роману. **А.** Як змінюються інтелектуальні можливості та прагнення самоосвіти Чарлі? Як це відображено в його звітах? **Б.** Як змінюються характер Чарлі, його мотивація та ставлення до життя? **В.** Як змінюються стосунки Чарлі з іншими людьми?
7. Як у романі пов'язані Чарлі Гордон і Елджернон? Порівняйте ці образи за такими критеріями: **1)** участь в експерименті; **2)** інтелектуальний розвиток; **3)** траєкторії життя. Чому, на вашу думку, автор обрав саме мишу як символічну паралель до долі головного героя?
8. Творча лабораторія. Як ви закінчили б історію Чарлі? Напишіть альтернативний фінал роману.

Американський фільм «Чарлі», знятий у 1968 році режисером Ральфом Нельсоном, – це трагічна емоційна історія, у якій глядачі співпереживають Чарлі та переймаються етичними наслідками експерименту. Виконавець головної ролі, Кліфф Робертсон, отримав найпрестижнішу нагороду в кінематографі США «Оскар» за свою талановиту гру.

Кадри з кінофільму «Чарлі» (*США, режисер Р. Нельсон, 1968 р.)*

- Як обличчя актора К. Робертсона передає різні етапи в житті Чарлі?

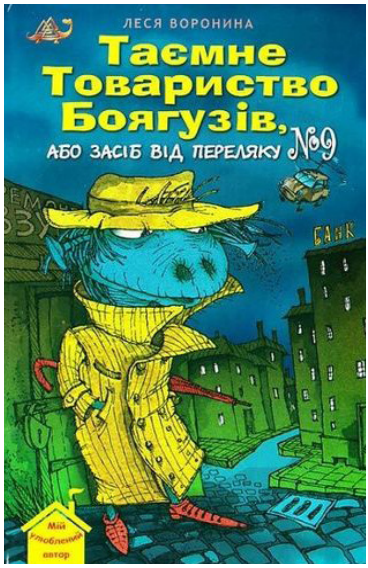
Окрім того, існує багато кіноверсій роману Деніела Кіза зі зміненим сюжетом. Так, 1999 р. вийшов американський фільм «Моллі», чий сценарій майже повністю повторює сюжет «Квітів для Елджернона», проте в центрі уваги перебуває дівчина з аутизмом. Примітно, що корейська драма 2006 р. «Доброго дня, Бог» перегукується з історією, розказаною Кізом.

Українська літературна фантастика

Самобутні сюжети фантастичних творів пропонують сучасні українські автори.

Головний герой веселої фантастичної повісті *Лесі Ворониної* **«Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9»** – хлопчик Петро, який випадково дізнається про існування таємного товариства боягузів. Приєднавшись до нього, Петро вчиться долати свої страхи за допомогою незвичайного засобу від переляку № 9.

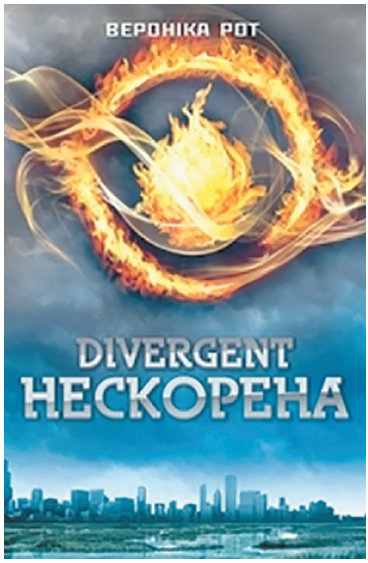
Дізнатися про те, як герої долають найтемніші страхи з допомогою друзів, а також завдяки почуттю гумору та краплинці магії, ви зможете, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/bryGa1At* або QR-кодом.

Обкладинка видання *2006 р.*

Сюжет повісті **«Хто зважиться – вогняним наречеться»** відомого письменника-фантаста *Олеся Бердника* розгортається у невеличкому селі Вогники, де після падіння метеоритів починаються дивні події. Головний герой Славко разом зі своїми друзями з'ясовує, що уламки метеоритів випромінюють незвичайну енергію, яка надає людям здатності долати власні страхи та невпевненість.

Як дружба та віра у свої сили допомагає друзям розгадувати таємниці й долати страхи, ви дізнаєтесь, скориставшись посиланням *https://cutt.ly/AryGabae* або QR-кодом.

Обкладинка роману «Дивергент. Нескорена» (*видавництво «КМ-БУКС», 2015 р.*)

Вероніка Рот – сучасна письменниця в жанрі фантастики, стала відомою завдяки своїй трилогії **«Дивергент»**, яка складається з романів «Нескорена», «Бунтівниця», «Віддана». Дія роману «Дивергент. Нескорена» відбувається в майбутньому, після того, як людство пережило глобальну війну та за-

ради виживання об'єдналося в п'ять фракцій, кожна з яких має свої здібності й відіграє в суспільстві заздалегідь визначену роль: ерудиція, зречення, безстрашність, дружелюбність, відвертість. Головна героїня роману Тріс стикається з вибором між цими фракціями, що вплине на її життя назавжди. Вона почувається несхожою на інших і не вписується в жорсткі рамки чинних фракцій. Згодом Тріс дізнається, що існують дивергенти – ті, хто мають унікальні здібності та не підпадають під жодну конкретну фракцію...

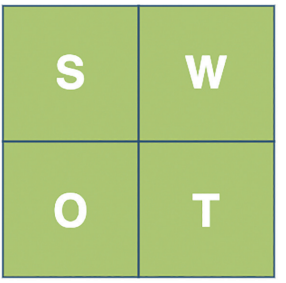
Дізнатися, чому Тріс вирішує приєднатися до фракції безстрашних, як її життя змінюється, коли вона відкриває таємниці світу дивергентів, ви можете, перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/keZPmrth* або QR-кодом і прочитавши уривки з роману В. Рот «Дивергент. Нескорена».

Запитання і завдання для самостійного опрацювання уривків

1. У чому полягали особливості кожної з п'яти фракцій?
2. Чому Тріс було важко обрати майбутню фракцію?
3. Що робить дивергентів особливими та небезпечними?
4. З якими труднощами стикається дівчина на шляху до розуміння своєї ідентичності?

ТВОРЧО ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО ПРОЧИТАНЕ

1. Які проблеми сучасного суспільства виявляються в науково-фантастичній повісті А. Азімова «Фах»?
2. Як, на вашу думку, складеться доля головного героя цього твору в майбутньому?
3. Складіть тези до запитання: яким постає суспільство майбутнього в повісті А. Азімова «Фах»?
4. Пофантазуймо! Якою ви уявляєте планету Новію? Опишіть її.
5. Які теми порушує Деніел Кіз у своєму творі «Квіти для Елджернона»?
6. Що означає назва роману «Квіти для Елджернона»?
7. Робота в парах. Обговоріть доцільність експерименту над Чарлі, використовуючи SWOT-аналіз. Це простий, але ефективний інструмент, який використовують для оцінки сильних і слабких сторін, можливостей та загроз. SWOT є абревіатурою, де S – сильні сторони (Strengths), W – слабкі сторони (Weaknesses), O – можливості (Opportunities), T – загрози (Threats). Результати обговорення зафіксуйте, використовуючи SWOT-діаграму.

Використовуючи прийом *«Займи позицію»*, визначтеся щодо дискусійного питання: чи варто втручатися в природні процеси, як-от у розвиток людського інтелекту? Оберіть одну з відповідей: «Варто», «Не варто», «Не визначився/не визначилася», обґрунтувавши свій вибір. Після того, як усі наведуть доводи, можна змінити свій вибір.
8. Подискутуймо! Чи мають науковці нести відповідальність за результати свого дослідження та поважати права і гідність особистості?

ПІДСУМКИ РОКУ

I. Теоретична розминка.

1. Поясніть зміст понять: «пародія», «памфлет», «гротеск».
2. Про що розповідає героїчний епос? Наведіть приклади творів, які належать до цього різновиду літератури.
3. Розкрийте значення поняття «робінзонада».
4. Чим характеризується жанр філософської казки-притчі?
5. Дайте визначення жанрів «рубаї» та «газелі».
6. Назвіть жанрові ознаки наукової фантастики.

II. Перевірте свої знання прочитаних творів.

1. Установіть відповідність між апостолом Ісуса Христа та епізодом з його життя або вчинком.

1 Матвій
2 Андрій Первозваний
3 Хома
4 Павло
5 Юда
6 Петро

А Відвідав Дніпровські пагорби
Б Не повірив у Воскресіння Христа, доки не вклав свої пальці в Його рани
В Зрадив Христа
Г Був гонителем християн, доки Ісус його не призвав
Д Був митарем до того, як став апостолом Христа
Е Під час бурі пішов назустріч Христу по воді

	А	Б	В	Г	Д	Е
1						
2						
3						
4						
5						
6						

2. Установіть відповідність між ім'ям поета та його віршами.

1 Омар Хаям
2 Ду Фу
3 Гафіз
4 Дж. Р. Кіплінг
5 Лі Бо
6 Ш. Петефі

А «Весняні надії»
Б «Серце – скинія святині...»
В «Коли ти муж, будь мужнім»
Г «Ми – сонце щастя й горя океан»
Д «Якщо...»
Е «Печаль на яшмовому ґанку»

	А	Б	В	Г	Д	Е
1						
2						
3						
4						
5						
6						

3. Установіть відповідність між персонажем-мандрівником та його оточенням.

1 Дон Кіхот
2 Робінзон Крузо
3 Гуллівер
4 Капітан Немо
5 Хлопчик Деві
6 Маленький принц

А Ліліпутія
Б Підводний світ
В Іспанія
Г Безлюдний острів
Д Пустеля Сахара
Е Літак

	А	Б	В	Г	Д	Е
1						
2						
3						
4						
5						
6						

4. Упізнайте письменників.

Цей автор...

- був нагороджений імператором найвищими відзнаками, але полишив імператорський двір і подався в мандри;
- на згадку про свою публічну страту написав «Гімн ганебному стовпу»;
- згідно з легендами був сліпим;
- написав свій уславлений твір у в'язниці;
- був талановитим математиком і астрономом;
- був «міністром без портфеля» й національним героєм Ірландії;
- створив «роман науки»;
- заробляв на миску гуляшу читанням власних віршів;
- був нагороджений Нобелівською премією;
- рятуючись від єврейських погромів, перебрався з України до США;
- був пілотом і загинув у літаку під час Другої світової війни;
- останні роки свого життя мешкав у вутлому човні.

5. Назвіть персонажів, укажіть, з яких вони творів, та продовжте речення.

Цей герой...

- щоб не загинути від смертельно небезпечного співу сирен, наказав...
- начитавшись лицарських романів, вирішив стати...
- потрапивши на безлюдний острів, узявся...
- отримав перемогу над ворожим флотом завдяки...
- мешкав на винайденому ним підводному човні, тому що...
- спромігся успішно керувати літаком, хоча...
- зіпсував напій, від продажу якого заробляв на життя, та...
- намагався вибратися з пекла на павутинній нитці, але...
- мріяв стати програмістом, проте...
- добровільно погодився на операцію з покращення його інтелекту та...

III. Поміркуйте!

1. Які з прочитаних програмових творів розповідають про мандри в просторі або часі? Якого досвіду набувають під час таких мандрів зображені персонажі? Чим їхній досвід цікавий сучасним читачам?

2. На прикладах опрацьованих програмових творів висловіть своє ставлення до твердження: «Художня література є важливим джерелом пізнання світу».

IV. Філологічний майстер-клас.

Робота в парах. Розкрийте значення висловлювань: «Земля Обітована», «десять казней єгипетських», «Неопалима Купина», «манна небесна», «сорок років блукань у пустелі», «золотий телець», «між Скіллою та Харибдою», «спів сирен».

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ СЛОВНИК

Бейт – дворядкова строфа в східній поезії.

Газель – традиційний для перської поезії жанр, який характеризується філософськими мотивами пошуку сенсу людського життя, щастя, кохання та налічує 7–10 бейтів. Головне в ньому – лірична інтонація, настрій, що відбиває душевний стан героя. У кінцевому бейті автор неодмінно називає своє ім'я (літературний псевдонім).

Гекзаметр – віршовий розмір в античній поезії, шестистопний дактиль із цезурою (паузою) у середині віршового рядка (– UU / – UU / – U || U / – UU / – UU / – U); остання стопа завжди двоскладова (хорей).

Героїчний епос – твори різних жанрів, які в легендаризованій формі відображають волю, завзяття народу в боротьбі проти ворогів, зла й гноблення. У центрі епічного твору – епічний герой, що уособлює кращі риси народного характеру.

Гротеск – один із засобів сатиричного узагальнення, заснований на граничному перебільшенні, що деформує реальні життєві явища й зв'язки між ними та надає їм карикатурного характеру.

Епічна поема (епопея) – великий за обсягом віршований або прозовий твір, у якому широко відтворено значні історичні події, порушено проблеми загальнонародного значення. Епічна поема виросла з народних героїчних пісень, переказів і мала переважно міфологічне забарвлення.

Місцевий колорит – літературний прийом, що упроваджує у твір елементи побуту, традицій, звичаїв, природи, історії тощо, якими характеризується життя певної етнічної групи або іншої спільноти на певній території. Цей прийом призначений відображати унікальність місцевої ідентичності та її атмосфери.

Наукова фантастика – жанр художньої літератури, у якому досліджуються та прогнозуються наслідки досягнень науково-технічної думки для людської цивілізації. При цьому в створюваних письменниками-фантастами картинах зазвичай викриваються реальні проблеми сучасного суспільства.

Науково-фантастичний роман – великий за обсягом епічний твір, у якому розповідається про винаходи, створені творчою уявою письменника, що спираються на результати наукового-технічного прогресу, передбачається майбутнє на основі сучасних наукових знань.

Памфлет – невеликий за обсягом художньо-публіцистичний твір політичного спрямування, який різко викриває негативні явища суспільного життя.

Пародія – літературний твір-насмішка, створений за мотивами художнього тексту, що вже існує, але зі спеціальним комічним ефектом, який виникає через іронічне наслідування тексту, що пародіюється, навмисне сміхове «зниження» його елементів.

Рубаї – жанр східної поезії, чотиривірш філософського або повчального змісту зі схемою римування *aaba* (рідше – *aaaa*).

Символ – образ, якому притаманні інакомовна багатозначність і глибина узагальнення. Символ не підлягає однозначному тлумаченню і розкриває свої значення поступово. Водночас змістове багатство символу залишається невичерпним.

Художній простір – важливий компонент літературного твору, який визначає місце, де відбуваються події, зв'язуються сюжетні лінії, діють персонажі.

Художній час – час, відтворений у літературному тексті. Події в сюжеті можуть розгортатися послідовно, відбуватися одночасно, повертатися в минуле або забігати наперед.

ЗМІСТ

Путівник до підручника 3
ВСТУП. Книги – кораблі думок 4

Частина перша. **БІБЛІЯ – ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА**

Розділ 1. **Шлях до Землі Обітованої** 8
Історія Мойсея: від знайди до духовного вождя єврейського народу 9
Зі Старого Заповіту. Книга Вихід, розділи 3–4 (*Уривки*) 10
Зі Старого Заповіту. Книга Вихід, розділ 14 (*Уривки*) 12
Блукання в пустелі й обрії нового життя 13
Зі Старого Заповіту. Книга Вихід, розділ 16 (*Уривки*) 13
Зі Старого Заповіту. Книга Вихід, розділ 20 (*Уривок*) 15

Розділ 2. **Учні Ісуса Христа** 19
Апостоли Ісуса Христа 20
З Нового Заповіту. Євангеліє від Матвія (*Уривки*) 20
З Нового Заповіту. Євангеліє від Матвія (*Уривки*) 21
Останні дні життя Ісуса Христа 26
З Нового Заповіту. Євангеліє від Матвія. 26 (*Уривки*) 27
З Нового Заповіту. Євангеліє від Іоанна. 20 (*Уривки*) 30
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 34

Частина друга. **ПІЗНАННЯ СВІТУ Й ЛЮДИНИ В ДАЛЕКИХ МАНДРІВКАХ**

Розділ 1. **Довгий шлях додому** 35
Гомер
Одіссея *(Уривки)* 39

Розділ 2. **У пошуках ідеалу** 53
Міґель де Сервантес Сааведра
Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі *(Уривки)* 58

Розділ 3. **Відновити цивілізацію і зберегти себе: як острів відчаю перетворився на острів надії** 69
Даніель Дефо
Робінзон Крузо *(Уривки)* 73

Розділ 4. **Фантастичні мандрівки та сатиричне викриття дійсності: «Мандри Гуллівера» Джонатана Свіфта** 88
Джонатан Свіфт
Мандри Гуллівера *(Уривки)* 93

Розділ 5. **Подорожі й наукові передбачення** 110
Жуль Верн
20 000 льє під водою *(Уривки)* 114
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 129

Частина третя. **ПІЗНАТИ САМОГО СЕБЕ**

Розділ 1. **Дивовижні миттєвості життя у творах іншомовних авторів з України** 130
Мир вам, люди! 130
Шолом-Алейхем
«Хлопчик Мотл» *(Уривки)* 134

Розділ 2 **Зовнішні випробування і внутрішні перемоги** 148
Джеймс Олдрідж
«Останній дюйм» *(Скорочено)* 150
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 163

Частина четверта. У ПОШУКАХ СЕНСУ ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ

Розділ 1. **З поезії Сходу** 164
Відкриття давньокитайської лірики 164
Поезія гір та озер 167
Лі Бо
«Печаль на яшмовому ґанку» 169
«Сосна біля південної галереї» 170
Поезія мандрів 171
Ду Фу
«Пісня про хліб і шовк». «Весняні надії» 173
«Зі Сходу світло» 176
Омар Хаям
Рубаї 179
Ширазький соловейко 183
Гафіз Ширазький
Газелі 186
Розділ 2. **З поезії Заходу** 191
«Твердо ж будемо стояти, як скала...» 191
Шандор Петефі
«Коли ти муж, будь мужнім...» 195
«Одкрий мені дорогу, доле» 196
Жити гідно 197
Джозеф Редьярд Кіплінг
«Якщо...» 199
Розділ 3. **Філософська проза** 202
Павутинка надії 202
Рюноске Акутаґава
«Павутинка» 204
«Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив» 207
Антуан де Сент-Екзюпері
Маленький принц *(Уривки)* 209
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 221

Частина п'ята. ЛЮДСЬКІ МОЖЛИВОСТІ В НАУКОВІЙ ФАНТАСТИЦІ

Розділ 1. **Фантастичні світи Айзека Азімова** 222
Айзек Азімов
Фах *(Скорочено)* 224
Розділ 2. **Як це – раптом стати розумним?** 244
Деніел Кіз
Квіти для Елджернона *(Уривки)* 247
Творчо повторюємо й узагальнюємо прочитане 258
Підсумки року 259
Літературознавчий словник 261